

**T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Doktora Tezi

**II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ VERGİ AYAKLANMALARI
(1903-1907)**

Nurullah NEHİR

Zonguldak 2023

**T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Doktora Tezi

**II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ VERGİ AYAKLANMALARI
(1903-1907)**

**Hazırlayan
Nurullah NEHİR**

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ahmet EFİLOĞLU**

Zonguldak 2023

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım doktora tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığımı, her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, yazımda ve basımda enstitü tez yazım ve basım yönergesine uygun davrandığımı taahhüt ederim.

Nurullah NEHİR

14/12/2023

T.C.
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalında 181282206001 numaralı Nurullah NEHİR'in hazırladığı “**II. Abdulhamit Dönemi Vergi Ayaklanmaları (1903-1907)**” başlıklı Doktora Tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 24/11/2023 Cuma günü saat 14:00’de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezinin onayına OY OY BİRLİĞİYLE karar verilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet ELİFOĞLU

Başkan – Tez Danışmanı

Doç. Dr. Fikrettin YAVUZ

Üye

Doç. Dr. Mustafa Sarı

Üye

Doç. Dr. Gürbüz ARSLAN

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Sinan YÜKSEL

Üye

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

... / ... / 2023

Doç. Dr. Yücel NAMAL

Enstitü Müdürü

ÖZET

Kurum : ZBEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı
Tez Başlığı : II. Abdülhamid Dönemi Vergi Ayaklanmaları (1903-1907)
Tez Yazarı : Nurullah NEHİR
Tez Danışmanı : Prof.Dr. Ahmet EFİLOĞLU
Türü, Yılı : Doktora, 2023
Sayfa Adedi : 309

Osmanlı Devleti mali bürokrasisi, 1903 yılında iki yeni vergi ihdas edilmesine karar vermiştir. Hükümet; Ağnam vergisi dışında evde beslenen inek, manda, camış, at ve eşek gibi hayvanlardan Hayvanat-ı Ehliye vergisini, ahaliden ise Şahsi Vergiyi toplamaya karar vererek bu vergilerden elde edilen kaynaklarla bütçe açığını kapatmayı hedeflemiştir. Hazinesinin ihtiyacı olan nakit ihtiyacını kendi imkânlarıyla karşılamak suretiyle yeni bir dış borç alımının önüne geçmek isteyen hükümetin bu planı başarıya ulaşmamıştır. Zira teoride uygulanabilir gibi görünen Hayvanat-ı Ehliye vergisi ve Şahsi Verginin tahsisi ile imparatorluğun pek çok bölgesinde halkın yoğun tepkisiyle karşılaşmıştır. Halkın tepkisini azaltmak ve hedeflenen meblağı toplamak için her iki verginin nizamnamelerinde revizeler yapan hükümetin attığı bu adımlar da tepkileri azaltmaya yetmemiştir.

Vergilere tepki gösteren halkın talepleri, yalnızca mali alanla sınırlı kalmamıştır. Vergilerin tahsili sürecinde dönemin siyasi ve sosyal sorunları, daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Balkanlarda Makedonya ıslahatı mevzuuyla uğraşan II. Abdülhamid bürokrasisi, vergilerin yürürlüğe girmesiyle bu bölgede ciddi bir vergi mukavemetiyle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Avusturya'nın bölgedeki yayılma stratejisine ek olarak Arnavutların ıslahatlara karşı takındıkları olumsuz tavrı vergiler üzerinden aktarmaları, söz konusu vergilerin Balkanlarda toplanmasını zorlaştırmış; yaşanan gelişmelere bağlı olarak önemli toplumsal olayların yaşanmasına neden olmuştur.

Vergilere karşı gösterilen tepkiler, Balkanlarla sınırlı kalmayıp Anadolu'da da etkisini göstermiştir. Hâlihazırda türlü sebeplerle maddi zorluklar yaşayan Anadolu halkının ilave vergilere karşı gösterdiği tepkiler, Kastamonu ve Erzurum'da yoğunlaşmıştır. Erzurum'da yaşanan vergi ayaklanmaları ise salt mali kaynaklı olmamıştır. Zira halkın vergiye gösterdiği tepki, ittihatçılar tarafından yönetime karşı siyasi bir ayaklanmaya dönüştürülmek istenmiştir. Hayvanat-ı Ehliye vergisine ve Şahsi

Vergiye karşı yaşanan bir diğer mukavemet ise Arap vilayetlerinde meydana gelmiştir. Bu vilayetlerin merkeze uzaklıkları ve feodal düzenin etkisi altında bulunmaları, her iki verginin de buralarda tatbikini zorlaştırmıştır. Tüm bu olayların sonucunda 1903 yılında yürürlüğe konulan Hayvanat-ı Ehliye vergisi ve şahsi Vergi, imparatorluk genelinde uygulanamadığı gerekçesiyle 1907 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.

Bu alışmada Hayvanat-ı Ehliye ve şahsi Vergi nizamnamelerinin değişim ve gelişim aşamaları ile beraber her iki vergiye karşı gösterilen tepkiler, dönemin siyasi koşulları eşliğinde ve bölgesel bazda incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: II. Abdülhamid, Hayvanat-ı Ehliye Vergisi, şahsi Vergi, Ayaklanma, Erzurum.

ABSTRACT

Institution : ZBEU, Institute of Social Sciences, Department of History
Thesis Title : Second Abdulhamid Period Tax Rebellions (1903-1907)
Thesis Author : Nurullah NEHİR
Thesis Adviser : Prof. Dr. Ahmet EFİLOĞLU
Type, Year : PhD Thesis, 2023
Number of Pages : 309

The financial bureaucracy of the Ottoman Empire decided to create two new taxes in 1903. Government; Apart from the Ağnam tax (the tax for sheep), it decided to collect the Livestock Licence Tax on domestic animals such as cows, buffaloes, horses, and donkeys, and the Personal Tax from the public, aiming to close the budget deficit with the resources obtained from these taxes. This plan of the government, which wanted to prevent a new foreign debt by defraying the cash needs of the treasury with its own means, was not successful. Because the allocation of the Livestock License Tax and Personal Tax, which seemed to be applicable in theory, was met with intense public reaction in many regions of the empire. These steps taken by the government, which revised the regulations of both taxes in order to reduce the public's reaction and collect the targeted amount, were not enough to reduce the reactions.

Demands of the people reacting to taxes, It is not only limited to the financial field. In the process of allocation taxes, the political and social problems of the period emerged more clearly. The second Abdulhamid bureaucracy who, was dealing with the reform of Macedonia in the Balkans, had to deal with a serious tax resistance in this region with the introduction of taxes. In addition to Austria's expansion strategy in the region and the fact that Albanians conveyed their negative attitude towards reforms through taxes made it difficult to collect these taxes in the Balkans; It has caused important social events to occur depending on the developments. Reactions against taxes were not limited to the Balkans but also had an impact in Anatolia. The reactions of the Anatolian people, who were already experiencing financial difficulties for various reasons, to additional taxes, It is concentrated in Kastamonu and Erzurum. The tax riots in Erzurum were not solely of financial reasons. Because the people's reaction to the tax was intended to be turned into a political uprising against the government by the Unionists. Another resistance against the Livestock Tax and Personal Tax occurred in

Arab provinces. The distance of these provinces from the center and their being under the influence of the feudal order has made it difficult to apply both taxes here. As a result of all these events the Livestock License Tax and Personal Tax, which were put into effect in 1903, It was abolished in 1907 on the grounds that it could not be implemented throughout the empire. In this study, The stages of change and development of the Livestock and Personal Tax Regulations and the reactions to both taxes were tried to be examined on a regional basis and in the context of the political conditions of the period.

Key Words: The Second Abdulhamid, The livestock Tax, The Personal Tax, Rebellion, Erzurum

ÖN SÖZ

II. Abdülhamid devri genellikle siyasi olaylarla akıllara gelir. Ancak bu devrin mali yönü de en az siyasi yönü kadar önemlidir. II. Abdülhamid döneminin mali sorunları ve bu sorunların çözümü için atılan adımlar, devrinin siyasi, sosyal ve ekonomik problemleri hakkında mühim bilgiler vermektedir. 1853-1856 Kırım Savaşı'ndan sonra devamlı surette alınan dış borç sarmalından kurtulmak isteyen Osmanlı mali bürokrasisi, 1903 yılından itibaren ahaliden “Şahsi Vergi” ve ağnam dışındaki evcil hayvanlardan da “Hayvanat-ı Ehliye” vergisinin alınmasını, böylece bütçe açığının kapatılmasını amaçlamıştır. Ancak teoride mümkün gibi görünen bu çözüm, pratikte ciddi bir toplumsal mukavemetin oluşmasına neden olmuştur. Hazineye yeni kaynak getirmesi amacıyla ihdas edilen Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi 1903 yılında yürürlüğe girmiş, 1907 yılında da imparatorluğun birçok bölgesinde uygulanamadığı gerekçesiyle lağvedilmiştir.

Çalışmamızda Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi'ye karşı 1903-1907 yılları arasında ortaya çıkan tepkiler dört bölümde incelenmiştir. Birinci bölümde; Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi'ye dayanak olan nizamnameler ve bu nizamnamelerin gelişimi hakkında detaylı bilgi verilmiştir. İkinci bölümde; her iki vergiye karşı güçlü bir mukavemetin yaşandığı Balkanlardaki vergi isyanları ve bu isyanları tetikleyen yerel sorunlar incelenmiştir. Üçüncü bölümde; Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi'ye karşı çıkan isyanların Anadolu'ya yansımaları ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise Arap vilayetlerinde görülen vergi mukavemeti incelenmiştir.

Tezin yazımında karşılaşılan en önemli sıkıntı literatür kaynaklarının sınırlılığı olmuştur. Öyle ki II. Abdülhamid dönemi vergi ayaklanmaları ile ilgili mevcut kaynaklar sadece Anadolu'da cereyan eden isyanlara yoğunlaşmış bu da söz konusu ayaklanmaların Anadolu ile sınırlı olduğu düşüncesini kuvvetlendirmiştir. Ancak yaptığımız arşiv taramaları her iki vergiye karşı gelişen mukavemetin lokal olmadığını, birçok farklı bölgede eş zamanlı olarak yaşandığını göstermiştir. Bu nedenle Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi'ye karşı çıkan ayaklanmaların yer ve zamanının doğru tespit edilebilmesi için birincil kaynaklar titiz bir şekilde taranmıştır. Bu bağlamda tezin ana kaynağını Osmanlı Arşivi fonlarının oluşturduğu söylenebilir. Çalışmanın konusu olan vergi

ayaklanmalarının II. Abdülhamid döneminde cereyan etmesi ve bu dönemde yaşanan ağır sansür, devrin Osmanlı basınında da etkisini göstermiştir. II. Abdülhamid devri basınında yaptığımız taramalarda vergi kaynaklı toplumsal olaylarla alakalı bir habere rastlanamamıştır. İngiliz Arşiv kaynaklarında ise özellikle Erzurum’da yaşanan vergi ayaklanmalarının dikkatle izlendiği görülmüştür.

Tezin yazımı esnasında bana rahat ve huzurlu bir çalışma ortamı sağlayarak üzerimdeki bütün yükleri hafifleten kıymetli eşim Hanife Coşkun NEHİR’e ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca çalışmanın olgunlaşması esnasında fikir ve desteklerini benden esirgemeyen, arşiv kaynaklarının yorumlanması hususunda bana yol gösteren Doç. Dr. Fikrettin YAVUZ, Doç. Dr. Mustafa SARI, Doç. Dr. Gürbüz ARSLAN, Dr. Öğr. Üyesi Sinan YÜKSEL hocalarıma ve bu zorlu süreçte beni yalnız bırakmayan danışmanım sayın hocam Prof. Dr. Ahmet EFİLOĞLU’na teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT.....	vi
ÖN SÖZ	viii
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ	1
1. OSMANLI DEVLETİ'NDE VERGİ VE HAYVANAT-I EHLİYE VE ŞAHSİ VERGİ	15
1.1. Hayvanat-ı Ehliye Vergisinin İhdâs ve İlgâsı	22
1.1.1. Hayvanat-ı Ehliye Vergisinin Kullanım Alanı	28
1.1.2. Hayvanat-ı Ehliye Vergisinin Uygulamasında Ortaya Çıkan Problemler ve Alınan Önlemler	30
1.2. Şahsi Verginin İhdâs ve İlgâsı	32
2. OSMANLI DEVLETİ'NİN VERGİLERİ TOPLAMAYA YÖNELİK ÇABALARI VE HAYVANAT-I EHLİYE VE ŞAHSİ VERGİYE KARŞI BALKANLAR'DA MEYDANA GELEN TEPKİLER	44
2.1. Avusturya'nın Müdahil Olduğu Hadiseler	53
2.1.1. Taşlıca Vergi Ayaklanması.....	55
2.1.1.1. Taşlıca Vergi Ayaklanmasının Başlaması	56
2.1.1.2. Avusturya'nın Taşlıca Olaylarına Müdahalesi	57
2.1.2. Akçahisar Kazası Vergi Olayları	71
2.1.2.1. Akçahisar'da Olayların Başlaması.....	72
2.1.2.2. Akçahisar Vergi Ayaklanmasının Genişlemesi ve Katolik Papazların Olaylara Müdahalesi	79
2.1.3. Akçahisar Kazası Kurbin Nahiyesi Vergi Olayları.....	83
2.2. Arnavutların Neden Oldukları Hadiseler	101
2.2.1. Yakova Kazası	103
2.2.2. İpek Sancağı.....	113
2.2.3. Luma Kazası	121
2.2.4. Kalkandelen Kazası	128
2.3. Balkanların Diğer Yerlerinde Meydana Gelen Hadiseler	132
2.3.1. Köprülü Kazası	133
2.3.2. Berane Kazası	135
2.3.3. Gusine ve Plav Kazaları.....	138
2.3.4. Debre Sancağı	142
2.3.5. Yenipazar Kazası	144
2.3.6. Priştine Sancağı.....	147

2.3.7. Akova ve Kolaşın Kazaları	151
2.3.8. Mitroviçe Kazası	152
3. HAYVANAT-I EHLİYE VE ŞAHSİ VERGİ’NİN ETKİLERİNİN ANADOLU’YA YANSIMASI (1906-1907)	155
3.1. Kastamonu’da Yaşanan Gelişmeler	155
3.1.1. Vergiye Karşı İlk Tepkiler	155
3.1.2. Tepkilerin Artması	158
3.1.3. Tepkilerin Son Bulması	161
3.2. Erzurum’da Yaşanan Gelişmeler	163
3.2.1. Vergiye Karşı İlk Tepkiler	163
3.2.1.1. Müslüman Ahalinin Vergilere Tepkisi	163
3.2.1.2. Erzurum Ermeni Cemaati’nin Vergilere Tepkisi	172
3.2.1.3. İttihatçıların Sürece Dâhil Olması	175
3.2.1.4. Vali Mustafa Nazım Bey’in Görevden Alınması	180
3.2.1.5. Tahkikat Heyeti’nin Göreve Başlaması ve Faaliyetleri	185
3.2.2. Ayaklanma Sonrası Asayişin Sağlama Faaliyetleri	189
3.2.2.1. Kamu Düzenini Sağlanmaya Yönelik İlk Adımlar	189
3.2.2.2. Ayaklanma Elebaşlarının Sürgününe Yönelik Adımlar	194
3.2.2.3. Sürgün Kararının Uygulanmak İstenmesi ve Tepkiler	199
3.2.3. Ayaklanmanın Son Bulması	207
3.2.3.1. Kurumların Yeniden İnşa Edilmesi	207
3.2.3.2. İttihatçılarla Mücadele	215
3.2.3.3. Asilerin Affedilmesi ve Vergilerin Yürürlükten Kaldırılması	217
3.3. Kıtık ve Tahıl Sorunu	223
3.3.1. Tahıl Sorununun Ortaya Çıkması	223
3.3.2. Sorunun Ayaklanmaya Dönüşmesi	224
3.3.3. Ayaklanmayı Bastırmaya Yönelik Adımlar	228
3.3.4. Ayaklanmanın Bastırılması	231
3.4. Ayaklanmaya Katılan Asilerin Yargılanması	239
3.4.1. Kamu Otoritesinin Yeniden Sağlanması Çabaları	239
3.4.2. Asilerin Tutuklanması	241
3.4.3. Asilerin Yargılanması	244
3.4.3.1. Yargılamalar sonucu mahkeme tarafından verilen cezalar	250
4. ARAP VİLAYETLERİNDE YAŞANAN VERGİ AYAKLANMALARI	255
4.1. Bağdat Vilayetinde Yaşanan Olaylar	255
4.2. Basra Vilayetinde Yaşanan Olaylar	256
4.3. Yemen Vilayetinde Yaşanan Olaylar	258
4.4. Musul Vilayetinde Yaşanan Olaylar	260
4.5. Trablusgarp Vilayetinde Yaşanan Olaylar	262
SONUÇ	268

KAYNAKÇA.....	273
EKLER	281
Ek 1: Hayvanat-ı Ehliye Vergisi toplanması hakkında irade (19 Ağustos 1903).	281
Ek 2: Şahsi Vergi toplanması hakkında irade (19 Ağustos 1903).	282
Ek 3: Şahsi Vergi Nizamnamesinin revize edilmesi hakkında irade (20 Mart 1907).	283
Ek 4: Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Verginin kaldırılması hakkında irade (23 Mart 1907).	284
Ek 5: Luma'da askerlere saldırmak için cemiyet teşkil eden Ramazan Zasko isimli şahıs hakkında yazılan belge (13 Mart 1904).	285
Ek 6: Akçahisar'da asilerin telgraf tellerini keserek isyan ettikleri hakkında belge (21 Eylül 1906).	286
Ek 7: Şahsi Verginin revize edilmesi hakkında irade (20 Mart 1907).	287
Ek 8: Hayvanat-ı Ehliye Vergisinin İpek ve Yakova civarlarından 1 yıl toplanmaması hakkında irade.	288
Ek 9: Hayvanat-ı Ehliye Vergisininin Teçhizatı Askeri Nezareti dışında başka bir alanda kullanılmaması hakkında yazı (7 Ocak 1904).	289
Ek 10: Bedel-i Askeri Vergisi zammınının Taşlıca'da bir yıl tehir edilmesi hakkında Meclis-i Vükela kararı (21 Ocak 1906).	290
Ek 11: Taşlıca'da vergilerin bir müddet eski usulle toplanması hakkında karar (22 Eylül 1905).	291
Ek 12: İpek'te Şahsi Vergi'nin toplanması esnasında halkın zorlanmaması hakkında Meclis-i Vükela kararı (11 Aralık 1905).	292
Ek 13: İpek'te Miralay Bayram Çor'un vergi vermemek üzere ayaklandığı hakkında belge (27 Ocak 1904).	293
Ek 14: Luma'da geniş çaplı bir vergi isyanının cereyan ettiği hakkında belge (19 Mart 1904).	294
Ek 15: Yemen'de Şahsi Vergi'nin tehir edildiği hakkında irade (16 Ekim 1903).	295
Ek 16: Bingazi ahalisinin Şahsi Vergiden muaf tutlması hakkında irade (8 Ekim 1905).	296
Ek 17: Musul'da Şahsi Vergi vermek istemeyen ahalinin olay çıkardığı hakkında belge (10 Ocak 1906).	297
Ek 18: Şahsi Vergiyi ödemeye gücü olmayan Necid ahalisinin vergi toplanması esnasında zorlanmaması hakkında belge (24 Mayıs 1906).	298
Ek 19: Kesriye Hristiyanlarının Bedel-i Askeri Vergisi'nden muaf tutulma talepleri hakkında şikayetnâme (21 Mart 1906).	299
Ek 20: İngiltere'nin Erzurum konsolosunun vergi olayları hakkında yazdığı rapor (15 Haziran 1906).	300
Ek 21: Erzurum vergi ayaklanmalarında yargılanan zanlıların isimleri (10 Şubat 1908).	301
Ek 22: Erzurum vergi isyanına katılanların sürgün edilmesi hakkında irade (12 Ekim 1906).	302

Ek 23: Erzurum vergi isyanına katılan asilerin affedilmesi hakkında irade (11 Mart 1907).....	303
Ek 24: Mısır'daki İttihatçıların Anadolu'ya tüccar kılığında gönderildikleri hakkında Sadarettin Erzurum ve Bitlis vilayetlerine yazılan yazı. (31 Ağustos 1906).	304
Ek 25: Erzurum vergi ayaklanmalarına katılan zanlıların tutuklanması hakkında yazı. (25 Kasım 1907).....	305
Ek 26: Kastamonu Valisi Mehmet Enis Paşa'nın görevinden azledilmesi hakkında irade (31 Ocak 1906).	306
Ek 27: Hüseyin Tosun Bey'in ölüm haberi.....	307
Ek 28: Mustafa Durak Sakarya Bey'in fotoğrafı.	308
ÖZ GEÇMİŞ.....	309

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: 1903 tarihli Şahsi Vergi nizamnamesine göre tahsil edilmesi planlanan vergi miktarı ve mükellef sınıfları	34
Tablo 1.2: 1903 tarihli Şahsi Vergi nizamnamesine göre sekizinci sınıfın alt sınıfları ve bu sınıfların ödeyecekleri vergi miktarları:	35
Tablo 1.3: 1905 yılında yapılan düzenlemesine göre yürürlüğe giren Şahsi Vergi tarifesi:	37
Tablo 1.4: 1906 yılında yapılan düzenlemesine göre yürürlüğe giren Şahsi Vergi tarifesi:	40
Tablo 1.5: 1906 Şahsi Vergi nizamnamesine göre çiftlik sahiplerine tahakkuk ettirilen vergi miktarı:	40
Tablo 3.1: Mahkemede yargılanan zanlıların kimlikleri:	244
Tablo 3.2: Cünha derecesinde yargılanan zanlılar:	247
Tablo 3.3: Yargılama esnasında şهادet ve ifadelerine başvurulmuş kişiler:	249
Tablo 3.4: İdam cezasına çarptırılan zanlılar:	251
Tablo 3.5: Müebbed hapis cezasına çarptırılan zanlılar:	251
Tablo 3.6: On beş sene kürek cezasına çarptırılan zanlılar:	252
Tablo 3.7: On sene kürek cezasına çarptırılan zanlılar:	252
Tablo 3.7: Bir sene hapis cezasına çarptırılan zanlılar:	253
Tablo 3.8: Beraat eden zanlılar:	253

KISALTMALAR LİSTESİ

A. MKT. MHM.	: Mühimme Kalemi Evrakı
Bkz	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Çev.	: Çeviren
BEO.	: Bab-ı Âli Evrak Odası
DH. MKT.	: Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi
DH. SAİD. d.	: Dahiliye Sicilli Ahvâl Defterleri
DH. SAİD. MEM.	: Memur Sicil Zarfları
DH. SYS.	: Dahiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı
DH. ŞFR.	: Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi
DH. TMIK. M.	: Muamelat
Ed.	: Editör
HR. TH.	: Tahrirat
HR. TO.	: Hariciye Nezareti Tercüme Odası
İ. AS.	: İrade Askeri
İ. DH.	: İrade Dâhiliye
İ. DUİT.	: Dosya Usulü İrade Tasnifi
İ. HR.	: İrade Hariciye
İ. HUS.	: İrade Hususi
İ. KAN.	: İrade Kanun ve Nizamat
İ. ML.	: İrade Maliye
İ. MMS.	: İrade Meclis-i Mahsus
İ. PT.	: İrade Telgraf ve Posta
İ. RSM.	: İrade Rûsumat
İ. ŞD.	: İrade Şura-yı Devlet
İ. TAL.	: İrade Taltifat
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
MF. MKT.	: Maarif Mektubi Kalemi
MV	: Meclis-i Vükelâ Mazbataları
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TFR., İ.A.,	: Rumeli Müfettişliği Sadaret Evrakı

TFR.I.İŞ...	: Rumeli Müfettişliği İşkodra Evrakı
TFR., I.MN...,	: Rumeli Müfettişliği Manastır Evrakı
TFR.I.MKM.	: Rumeli Müfettişliği Makamat Evrakı
TFR.I.KV...	: Rumeli Müfettişliği Kosova Evrakı
TFR.I.ŞKT.	: Rumeli Müfettişliği Arzuhaller
TNA	: The National Archives
Y. A. HUS.	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y. A. RES.	: Yıldız Tasnifi Sadaret Resmi Maruzat Evrakı
Y. EE.	: Yıldız Esas Evrakı
Y. MRZ.d...	: Yıldız Marûzat Defterleri
Y. MTV.	: Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y. PRK. A.	: Yıldız Perakende Evrakı Sadaret Maruzatı
Y.PRK.ASK.	: Yıldız Perakende Askeri Maruzat
Y.PRK.AZJ.	: Yıldız Perakende Arzuhal Jurnal
Y. PRK. BŞK.	: Yıldız Perakende Evrakı Bâşkitabet Dairesi Maruzatı
Y. PRK. DH.	: Yıldız Perakende Evrakı Dâhiliye Nezareti Maruzatı
Y. PRK. EŞA.	: Yıldız Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik
Y.PRK.KOM.	: Yıldız Perakende Komisyonlar Maruzatı
Y. PRK. MK.	: Yıldız Perakende Evrakı Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı
Y. PRK. ML.	: Yıldız Perakende Maliye Nezareti Maruzatı
Y.PRK.MŞ.	: Yıldız Perakende Meşihat Dairesi Maruzatı
Y. PRK. PT.	: Yıldız Perakende Evrakı Posta Telgraf Nezaret Evrakı
Y.PRK.UM.	: Yıldız Perakende Umumi
Yay.Haz.	: Yayına Hazırlayan
ZB.	: Zaptiye Nezareti

GİRİŞ

Devletlerin önemli gelir kaynaklarından olan vergilerin tarihi, insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanların aile ve klan şeklindeki yaşamlarının ardından toplumsal teşekküller halinde yaşamaya başlamalarıyla beraber savunma, yol ve eğitim gibi bazı müşterek ihtiyaçlar ortaya çıkmıştır.¹ Bu ihtiyaçların giderilmesinde kullanılan yöntem ise halkın vergilendirilmesi usûlü olmuştur. İlk zamanlar ihtiyari bir nitelikte bulunan vergilendirme işlemi dünyadaki ekonomik, siyasi ve sosyal şartlara bağlı olarak tarih boyunca bazı değişikliklere uğramıştır. Tarihte paranın kullanılmadığı dönemlerde vergiler, mükellefler tarafından emekle (bedeni vergi) karşılanmıştır. İlerleyen zamanlarda trampa usulünün kullanımıyla beraber vergiler ayni (mal) olarak tahsil edilmiştir. Vergilerin tahsilindeki en önemli aşama ise paranın kullanılması olmuştur. Paranın opsiyonel bir kullanım alanının olması devletlerin vergi taleplerini para üzerinden gerçekleştirmelerine neden olmuş ve vergiler para ile tahsil edilmeye başlanmıştır.²

Başlangıçta ortak savunma ve güvenliğin temini gibi sınırlı amaçlarla toplanan vergiler zaman içerisinde nitelik ve nicelik anlamında birtakım değişimlere uğramıştır. Toplumların siyasî, sosyal ve ekonomik gelişimleri vergilerin harcama alanlarını da çeşitlendirmiştir. Halkın refah düzeyinin artmasıyla beraber toplanan vergiler bayındırlık, eğitim, sağlık gibi temel ve ortak ihtiyaçların finansmanında kullanılmaya başlanmıştır. İlk zamanlar gönüllülük esasına dayalı, hediye-bağış olarak din adamları ve derebeylere verilen vergiler, ilerleyen zamanlarda mecburi bir hüviyete bürünmüştür. Devletler tarafından zorunluluk esasına göre toplanmaya başlanan vergiler, kamu hizmetlerinden yararlanmanın karşılığı olarak halktan toplanan bedeller olarak görülmüştür. Modern devletlerde de önemli bir gelir kaynağı olarak önemini koruyan vergi kavramının etimolojik gelişimini yedi farklı aşamada değerlendirmek mümkündür:

a- Hediye amaçlı vergi ödeme,

¹ Ulvi Sandalcı-İnci Sandalcı, *Tarihsel Perspektifte Vergiye Karşı Tepkiler* (Kütahya: Legal Yayıncılık, 2020), 2.

² Osman Pehlivan, *Kamu Maliyesi* (Trabzon: 2013), 92.

- b- Dinsel nedenler,
- c- Devlete yardım ve destek aşaması,
- d- Ortak amaçlar uğruna fedâkârlık,
- e- Yükümlülük,
- f- Zorunluluk,
- g- Değer ve Oran aşaması.³

Tarihi süreç içerisinde vergilerin ihdas ve ilga yetkisi, önemli değişikliklere uğramıştır. İlk Çağ ve Orta Çağ'da mutlak kral-hükümdar tarafından konulup kaldırılan vergilerin meşruiyeti Yeni Çağ'la beraber tartışılmaya başlanmıştır. Mutlak hükümdarlar tarafından tek taraflı ve keyfi olarak konulan vergilerin hangi kalemlerde, ne kadar ve nasıl alınması hususu tartışmaların ana maddelerini oluşturmuştur. Bir taraftan halkın ticaret ve sanayideki gelişmeler sonucunda özel mülkiyet ve servet edinmesi, diğer taraftan mutlak krallıkların merkezi ordularını finanse etmek amacıyla gelirlerini artırma talepleri vergiden dolayı yaşanan tartışmaları yeni bir aşamaya taşımıştır. Zira Avrupa'da devletlerin artan kamu giderlerini finanse etmek maksadıyla vergi miktarları üzerinde yaptıkları artışlar, halkın alım gücü ve birikim yapma kapasitesi üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır.

Vergilerin miktarı ve konulma esasları ile ilgili itirazlar Aydınlanma Çağı ile daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. Avrupa'da bilim, sanat ve felsefe alanlarında yeniliklerin yaşandığı bu dönem dünya demokrasisinin gelişimi açısından da önemli bir zaman dilimi olmuştur. Devletin yetki ve sınırları ile ilgili önemli fikirler ortaya atan Aydınlanma Çağı düşünürleri, mutlak hükümdarların halk üzerindeki en önemli yetkisi olan vergileme hakkında bazı fikirler beyan etmişlerdir. Aydınlanma çağında İngiliz, İskoç ve Fransız düşünürlerin vergileme ile ilgili düşünceleri ileride meydana gelecek demokratik hareketlerin de felsefik alt yapısını oluşturmuştur.

Aydınlanma çağında İngiliz John Locke, İskoç David Hume ve Adam Smith gibi filozoflar keyfi vergileme üzerine bazı görüşler ortaya atmışlardır. Siyasi liberalizmin kurucusu olarak kabul edilen John Locke (1632-1704) mali konularda bir eser kaleme almamıştır. Lakin Locke, "*Hükümet Üzerine İkinci*

³ Filiz Giray, *Maliye Tarihi*, (Bursa: Ekin Yayınevi, 2013), 3.

İnceleme” isimli eserinde vergi konusuna değinmiş; vergilerin kralların keyfi yetkilerine devredilmemesi gerektiğini savunmuştur. Din ve siyaset felsefesi gibi alanlarda eserler veren David Hume (1711-1776) ise vergi bahsine değinmiş “*Vergiler üzerine*” isimli eserinde ağır ve keyfi vergilere karşı eleştirisini dile getirmiştir. Bu dönemde vergi hakkında en geniş fikirler ortaya atan filozof Adam Smith (1723-1790) olmuştur. Smith ünlü “*Milletlerin Zenginliği*” isimli eserinde vergi konusuna geniş bir yer vermiştir. Vergilerin niceliğinden ziyade niteliği hakkında görüş beyan eden Adam Smith, bu eserinde vergilemenin ilkeleri hakkında dört temel ilke öne sürmüştür. Smith vergilerin “*adalet-eşitlik*”, “*kesinlik*”, “*kolaylık*” ve “*iktisadilik*” ilkeleri doğrultusunda uygulanmasını savunmuş; vergiler hakkında etraflı bir teori ortaya atmıştır.

Aydınlanma Çağı’nda vergiye yönelik olarak İngiliz ve İskoç filozofların yanı sıra Fransız filozoflar da önemli katkılarda bulunmuştur. Fransız filozoflardan Voltaire, Montesquieu ve Jean-Jacques Rousseau’nun ağır vergiler hakkındaki görüşleri dikkat çekicidir. Nitekim Voltaire (1694-1778), “*Kırk Ecu’luk Adam*” isimli eserinde Fransız bir köylü karakter üzerinden ağır vergilerle alakalı eleştirilerini dile getirmiştir. Montesquieu (1689-1755) da “*Kanunların Ruh*” isimli kült eserinde vergiler konusuna geniş bir yer ayırmış, eserin “*Vergilerin Toplanması ile Devletin Gelirinin Çokluğunun Hürriyetle Olan İlgisi Üzerine*” isimli bölümünde yüksek vergiler ve vergi toplama usulü hakkında eleştirel bir bakış açısı ortaya atmıştır. Bir diğer Aydınlanma Çağı filozofu olan Fransız Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), 1755 yılında yayınladığı “*Politik İktisat*” isimli eserinde vergiler hakkında bazı görüşler öne sürmüştür. Rousseau vergilerin halkın veya onun temsilcilerinin onayı olmadan uygulanmasını eleştirmiştir. Bu eleştiri, halkın gücünü aşan vergilere karşı yine halk tarafından dile getirilen “*Temsilsiz vergi olmaz*” talebinin teorileşmesi açısından önemlidir.⁴

Bu dönemde vergilerin hangi şartlarda, kimler tarafından tarh edileceğiyle ilgili halk tarafından ortaya atılan talepler mutlak krallık yönetiminden temsili demokrasiye doğru geçiş sürecini hızlandırmıştır. Zira halk tarafından vergilerin konulmasında adaletin temini için öne sürülen ve bir Meclis-in alacağı kararı

⁴ Coşkun Can Aktan, *Vergi Devleti Açgözlü ve Savurgan*, (İstanbul: Divan Kitap, 2021), 41-70.; Ceyhan Gürkan, "Klasik Siyasal Düşünce Maliye Teorisi: Bodin, Hobbes ve Rousseau". *Journal of Management and Economics Research* 14 / 2 (Nisan 2016), 148-174.

işaret eden “Temsilsiz vergi olmaz.” talebi, temsili demokrasinin gelişimine katkıda bulunmuştur. Halkın, vergilerin konulup kaldırılması kararının mutlak hükümdar tarafından keyfi bir şekilde değil; kendi temsilcilerinin olduğu meclislerde istişare ile alınmasını talep etmesiyle başlayan süreç, parlamenter sistemin yönetiminde etkin güç olmasıyla sonuçlanmıştır.

Halkın ağır ve kanunsuz vergilere karşı geliştirdikleri tepkiler, toplumsal mukavemetin en önemli aşamasını oluşturmuştur. İdarelerin kendi kararlarını değiştirmek zorunda kalacak düzeyde toplumsal mukavemetle karşılaşmaları, vergilerin sosyo-psikolojik yönüne işaret etmektedir. Halkın vergileme yetkisini keyfi kullanan idarelere karşı verdikleri tepkiler, belirli düzey ve aşamalarda olmuştur. Bu tepkiler aktif ve pasif⁵ tepkiler olarak ikiye ayrılır. Vergiye karşı geliştirilen pasif tepkiler şu başlıklar altında toplanabilir:

- a- *Aylaklık-Boşvermişlik*: Çalışarak vergi vermektense çalışmayıp vergi verilmemesi düşüncesi.
- b- *Üretimi kısıma*: Taleplerin azalmasından kaynaklı üretimin azaltılması.
- c- *Verginin yansıtılması*: Mükellefin kendisine yüklenen vergiyi farklı yollarla başka kişilere yansıtması.
- d- *Tüketimin kısılması*: Vergi yükü sebebiyle mükellefin bütçesinin azalması dolayısıyla harcamalarının yavaşlaması.
- e- *Yatırımları durdurma*: Yatırım yapılan alandaki kazançların vergiler vasıtasıyla yatırımcının kasasından çıkması dolayısıyla yatırımların durması.
- f- *Vergiden kaçınma*: Vergi mükellefinin vergi yükünü azaltmak amacıyla yükümlülüğünü kanuni yollardan azaltması.⁶

⁵ Vergilere karşı geliştirilen pasif tepkilerin en dikkat çekenini ise sivil itaatsizlik eylemidir. “Sivil itaatsizlik” tabiri, ilk kez 1848 yılında Amerikalı Henry David Thoreau (1817-1862) tarafından kullanılmıştır. Thoreau, Amerikan hükümetinin Meksikalılarla yaptığı savaşın finansmanını sağlamak amacıyla çıkardığı yeni vergiyi ödemeyi reddettiği için hapse atılmıştır. Hapisten çıktıktan sonra halka verdiği konferansları “Resistance to Civil Government” başlığı altında toplayan Thoreau, manifesto niteliğindeki bu eserde bireylerin kendi hak ve taleplerine cevap vermeyen yönetimlere karşı direnme hakkının olduğu düşüncesini savunmuştur. 19. yy’da kullanılmaya başlanan “Sivil İtaatsizlik” kavramı bazı aktivistlere de ilham vermiştir. Özellikle Rosa Parks, Martin Luther King ve Mohandas K.Gandi fikir gibi fikir adamları felsefelerini bu kavram üzerine oturtmuşlardır. Bkz. (Henry David Thoreau, *Sivil İtaatsizlik*, (İstanbul: Say Yayınları, 2020).

⁶ Abdülkerim Gök, "Vergi Direncinin Gelişimi". *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 22 / 1 (2007), 143-163

Vergilere karşı yapılan pasif tepkilerin idare tarafında istenen etkiyi yaratmaması durumunda tepkilerin aktif bir şekilde verildiği görülmüştür. Otoriteye karşı itaatsizliğin başladığı nokta olan aktif tepkiler bireysel olabildiği gibi, toplumsal olarak da meydana gelmiştir. Vergiye karşı geliştirilen aktif tepkilerin başında “vergi reddi”, “vergi grevi”, “vergi kaçırma”, gibi davranışlar gösterilebilir. Vergilere karşı geliştirilen aktif tepkilerden en önemlisi ise vergi isyanları olmuştur. Genelde mesnetsiz, ağır ve keyfi vergileme olaylarının olduğu yerlerde görülen vergi isyanları, tarihteki önemli sosyal olaylar arasında yer almıştır. Zira farklı coğrafyalarda yaşayan toplumların ortak tepkisi olarak ortaya çıkan vergi isyanları globâl bir tepki gösterme yöntemi olmuştur. Vergi isyanları ne bir coğrafyanın ne de bir toplumun spesifik sorunu olmamıştır. Bölgesel ve geçici olarak da cereyan etmemiştir. Devletlerin egemenlik hakkından kaynaklı yetkilerinin bireylerin hak ve özgürlüklerini tehdit eder bir pozisyona gelmesi, bunun da ağır vergileme işlemleri aracılığıyla yapılması, tüm toplumların vergilere karşı ortak tepkiler göstermesine neden olmuştur. Çünkü devletler tarafından herhangi bir karşılık gösterilmeden talep edilen vergiler; halkın maddi gücünün zayıflamasına, alım gücünün düşmesine ve refah seviyesinin azalarak fakirleşmesine neden olan gider kalemleridir.

İktidarların vergileme yetkisini nasıl kullanacağı, halkın ağır vergilere karşı kendi can ve mal güvenliğini nasıl sağlayacağı meselesi birey hak ve özgürlükler tarihinin mühim konularından birisi olmuştur. Halkın idarelere karşı kendi hak ve özgürlüklerini güvence altına alması ise idarelerin anayasal belgeler ile sınırlandırılması sonucu gerçekleşmiştir. Devletlerin vergilerle alakalı yetkilerinin sınırlandığı anayasal belgeler ilk olarak İngiltere ve Amerika’da ortaya çıkmıştır. Birey hak ve özgürlüklerinin idareye karşı korunması olarak adlandırılabilir. Olayların çıkışı diğer ülkelere nispetle İngiltere’de daha erken cereyan etmiştir.

Bu kapsamda 15 Haziran 1215 tarihli *Magna Carta Libertatum*, özelde İngiliz, genelde ise dünya demokrasi tarihi açısından önemli bir olaydır. İngiltere Kralı Yurtsuz John’un talep ettiği ağır vergilere karşı halkın direnmesi ve nihayetinde kralın vergileme yetkisinin sınırlandırılması ve bu yetkisinin bir meclis vasıtasıyla denetime tabi tutulması, İngiliz parlamento tarihinin başlangıcı olmuştur. İngiltere tarihinde birey hak ve özgürlüklerinin teminat altına alındığı

bir diğ er belge ise 7 Haziran 1628 tarihinde imzalanan *Haklar Dilekçesi* isimli belgedir. Toplamda 11 maddeden oluşan belge; kralın vergileme yetkisinin sınırlandırılması, adil yargılama ve parlamentonun yetkileri gibi konuları ihtiva etmiştir. 1689 yılında İngiltere Kralı Guilleme tarafından onaylanan *Haklar Bildirgesi* parlamentonun hak ve salâhiyetlerinin krala karşı mutlak bir şekilde garanti altına alındığı belge olmuştur. Yargılama usulü, parlamentonun toplanması, daim  ordu tahsisi ve düşünce özgürlüğü gibi konuların yer aldığı bildirgede, kralın keyfi vergi talep etme hakkı da elinden alınmıştır. İngiliz *Haklar Bildirgesi*; yasama yetkisinin sadece parlamento tarafından uygulanması, kralın da parlamento tarafından çıkarılan yasaya müdahale etmeden onaylaması uygulamasıyla İngiliz demokrasisinde yeni bir  ağı açmıştır.⁷

Vergileme yetkisinin sınırlanması ile ilgili birtakım gelişmeler Amerika Birleşik Devletleri'nde de g r lm ştir. Başlangıçta İngiltere kolonisi olan Amerika, tüm ticari ilişkilerinde İngiltere'ye bağımlı olmuştur. İngiltere 1765 yılında aldığı kararla Amerika'da uygulamak üzere "*Pul Yasası*" isimli bir kanun çıkar mıştır. Bu kanun ile kolonilerdeki orduların masraflarının yine oradaki yerel halktan toplanacak vergilerle finanse edilmesi amaçlanmıştır. Amerikan koloni halkı bu yasaya tepki göstermiş, yerel meclisler aracılığıyla bu kararı protesto etmiştir. Zira İngiltere'de yaşanan *Magna Carta*, *Haklar Bildirgesi* gibi olaylardan haberdar olan koloni halkı; temsilcileri vasıtasıyla İngiliz yönetimine "Temsilsiz vergi olmaz." kuralını hatırlatarak, İngiltere Meclis-inde kendi temsilcilerinin bulunmadığından dolayı "*Pul Yasası*"nı tanımadıklarını bildirmiştir. Amerika'daki dokuz yerel meclis de 7 Ekim 1765 tarihinde "*Pul Kanunu Kongresi*" adıyla Newyork'da toplanarak bazı kararlar almıştır. 13 maddelik bir bildirinin yayınlandığı kongrede genel yönetimsel sorunların yanı sıra keyfi vergileme hususlarında görüş beyan edilmiştir. İngiltere, kolonilerden gördüğü bu mukavemet üzerine 1766 yılının şubat ayında "*Pul Yasası*"nı geri çekmek zorunda kalmıştır.

⁷ Coşkun Can Aktan-Serdar Yay, "Tesviyeciler Manifestosu: Bir Sivil Anayasa  nerisi-Anayasal Demokrasi ve Anayasal Hukuk Devletine Yönelik Eşsiz Bir Anayasa Metni", *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 10 (2018), 171-201.

“*Pul Yasası*’nı” geri çeken İngiltere, Amerika’daki kolonileri üzerinde otorite kaybı yaşamamak için yeni bir adım atmıştır. İngiltere 1766 yılında aldığı bir karar ile “*Declaration act*” isimli bir yasa çıkarmıştır. İngiltere, bu yasa ile Amerika’da yasa çıkarma hakkının kendisinde olduğunu, kolonilere örtülü bir şekilde anlatmaya çalışmıştır. İngiltere “*Pul Yasası*” kanununun geri çekilmesinden dolayı yaşadığı otorite kaybının önüne geçmek ve kolonilere karşı psikolojik üstünlüğü kaybetmemek amacıyla yeni bir adım atmıştır. 1773 yılında İngiltere kolonilerde tüketilen çaylardan vergi almak amacıyla yeni bir vergi ihdas etmiştir. Amerikan kolonileri, bu vergiye çok sert tepki göstererek isyan başlatmışlardır. “*Boston Çay Partisi*” isyanı olarak bilinen isyan ile koloniler Amerika’nın bağımsızlığının önünü açmışlardır. Kolonilerin isyanına karşı ılımlı bir siyaset izlemeyen İngiltere, tansiyonu artıran birtakım tedbirler almıştır.⁸

Koloniler 5 Eylül 1774 tarihinde Philadelphia’da ilk “*Kıtasal Kongre*”yi toplayarak kendi haklarının da İngiltere’de yaşayan vatandaşlarla eşit olduğunu belirten bir bildiriye İngiliz kralına sunmuşlardır. İngiltere, bu bildiriye kabul etmeyerek kolonileri kontrol altına almak için birtakım sert tedbirler almıştır. İngiltere’nin bu tutumu karşısında ortak hareket etmeyi kararlaştıran koloniler, 7 Haziran 1776 tarihinde “*İkinci Kıtasal Kongre*”yi düzenlemişlerdir. Kongre aldığı kararla tüm kolonilerin kendi anayasasını hazırlaması yönünde karar almış, öte yandan bağımsızlık bildirgesini hazırlaması için Thomas Jefferson başkanlığında beş kişilik bir komisyona yetki vermiştir. “*İkinci Kıtasal Kongre*”de tüm kolonilerin kendi anayasalarını hazırlaması yönündeki çağrıya ilk olumlu yanıt, Virginia kolonisi Meclis’inden gelmiştir. 12 Haziran 1776 tarihinde ilan edilen bağımsızlık bildirgesiyle 16 maddelik anayasa yürürlüğe girmiştir. Temel hak ve özgürlüklerin teminat altına alındığı bu anayasa, diğer kolonilerin anayasasına da örnek teşkil etmiştir. İngiltere tarafından Amerikan kolonilerine karşı uygulanan adaletsiz vergi uygulamaları, Amerikan halkının milli birlik ve bütünlüğünün oluşmasına ve bağımsız Amerika Birleşik Devleti’nin kurulmasına neden olmuştur.⁹

⁸ Alper Doğan-Muhammet Emin Coşkun, “Vergilendirmenin Tarihsel Gelişim Sürecinde Öne Çıkan Vergi İsyanları”, *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (1) (2022), 28-41

⁹ Coşkun Can Aktan vd, *Vergi, Zulüm ve İsyan*, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2002). 156-182

Vergileme yetkisinin sınırlandırılması ile ilgili birtakım gelişmeler Osmanlı Devleti'nde de görülmüştür. Osmanlı Devleti'nde klasik dönemden itibaren tımar ve iltizam usulleriyle toplanan vergiler, halk üzerinde birtakım sorunlara yol açmıştır. Orantısız, haksız ve mükerrer vergilendirme işlemlerinden dolayı muzdarip olan halkın mağduriyetinin giderilmesi amacıyla 19. yy.da anayasal metinler olarak nitelendirilebilecek belgeler vasıtasıyla birtakım kararlar alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin vergilerin toplanması hususunda yapmayı taahhüt ettiği kararların gelişim süreci Batı'daki örnekleri gibi olmamıştır. Zira Avrupa ve Amerika'da yaşanan halk hareketleri ve bu hareketler sonucu elde edilen demokratik gelişimler, Osmanlı Devleti'nde yaşanmamıştır. Osmanlı Devleti'nde zaman zaman gelir ve gider dengesi gibi unsurlara riayet edilmeden toplanan vergilerden muzdarip bir halk kitlesi olmasına rağmen vergilerden dolayı idarenin yapısını değiştirecek toplumsal bir olay cereyan etmemiştir.

Ancak devletin vergi tahsilinde yaşanan sorunları kabul edip kendi yetkilerini bağlayıcı metinler ilan etmesi, Osmanlı Devleti'nde yaşanan vergi kaynaklı sorunların kabulü açısından önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti'nde vergileme yetkisinin sınırlandığı ilk belge 7 Ekim 1808 tarihli *Senedi İttifak* isimli belgedir. Osmanlı Padişahı II. Mahmud (1808-1839) zamanında taşradaki ayanlarla imzalanan bu belge ile padişahın yetkileri ilk defa sınırlandırılmıştır. Senedi İttifak, taşradan toplanan vergilerle ilgili ayanların yetkilerinin devlet tarafından kabul edildiği önemli bir belgedir. Ayanlar ile merkezi otoritenin birbirlerine karşı taahhütlerini içeren Senedi İttifak'ın yedinci maddesi vergilerle alakalıdır. Yedinci maddede vergi toplamada yetkilendirilen ayanların, tarh edilecek vergilerin ağır olmamasına dikkat etmesi, vergilerin miktarının belirlenmesi esnasında ayanların ve halkın müzakere ederek vergi miktarını belirlemesi ve son olarak vergiler vasıtasıyla halka zulmeden ayanların cezalandırılması için diğer ayanlar ile merkezi idarenin iş birliği öngörülmüştür.¹⁰ Senedi İttifak zamanla unutulmuş ve uygulama alanı olmamıştır. Ancak bu belgede işaret edilen aksaklıklar devam etmiş gündelik hayattaki mevcudiyetini sürdürmüştür.

¹⁰ Ali Akyıldız, "Sened-i İttifakın İlk Tam Metni", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 3 (1998), 209-222.

II. Mahmud'un ölümünden sonra tahta geçen Sultan Abdülmecid zamanında yapılan en önemli yeniliklerden biri, yine anayasal bir belge hüviyetinde olan Tanzimat Fermanı'nın ilanı olmuştur. Sadrazam Mustafa Reşid Paşa tarafından 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Parkı'nda yabancı devletlerin büyükelçileri önünde okunan bu ferman; devletteki siyasi, sosyal, askeri ve ekonomik dönüşümün başlangıcı olmuştur. Teokratik bir monarşi şeklinde yönetilen Osmanlı Devleti'nin kurumlarının hukukî bir zemine oturtularak, belirli esaslar dahilinde yeniden organizasyonunun amaçlandığı bu belgede dikkat çeken hususlardan birisi, kişi hak ve özgürlüklerinin teminat altına alınması yönünde yapılan taahhütler olmuştur. Ferman halkın can, mal ve ırz güvenliğinin temini, askere alınma usullerinin belirli esaslara bağlanması ve vergilerin daha adil toplanması konularında önemli yenilikler getirmiştir. Özellikle vergilerin toplanması usulünde radikal bir değişikliğe gidilmiş, iltizam usulünden vazgeçilmiştir. Vergilerin tahrir usulüyle toplanması amacıyla muhassıllıklar ihdas edilerek vergi gelirlerinin aracısız bir şekilde doğrudan tahsil edilmesi amaçlanmıştır. Beklenenin aksine muhassıllıklar ilk etapta arzu edilen başarıyı gösterememiş ve bir müddet sonra tekrardan iltizam sistemine dönmüştür. Fermanda vergiler konusunda yaşanan diğer önemli gelişme de vergileme yetkisini kullanmak üzere Meclis-i Ahkâm-ı Adliyye isimli bir Meclis-in kurulması olmuştur. Padişahın uhdesinde bulunan vergi ihdas ve ilga yetkisinin bir kurum ile ilk defa paylaşılması yönetimdeki zihniyet değişimi açısından önemli bir göstergedir.¹¹

Tanzimat Fermanı ile temel hak ve hürriyetlerin kabulünde önemli bir adım atan Osmanlı Devleti, bir başka anayasal belge olan Islahat Fermanı ile bu dönüşümü devam ettirmek istemiştir. Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya karşı destekleyen İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti'ne azınlıklara yeni haklar tanıması için baskı yapmıştır. Osmanlı Devleti, bu baskının sonucu olarak gayrimüslim tebaanın devlet memuru olabilmesi ve askerlik yapabilmesi gibi birtakım yeniliklerin yer aldığı Islahat Fermanı'nı yayınlamıştır. Islahat Fermanı'nın maddelerinden biri de vergileme ile ilgili olmuştur. Ferman'da "*Vergiler devlet tarafından, eşitlik ve adalet esasına göre*

¹¹ Ali Akyıldız, "Tanzimat", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 40/1-10

toplanacaktır.” maddesi ile Tanzimat Fermanı’ndaki vergi adaletini sağlama çabaları, Islahat Fermanı ile devam ettirilmek istenmiştir.¹²

1875 yılında Bosna vilayetinde ortaya çıkan vergi kaynaklı bir isyan ilerleyen zamanlarda siyasi bir buhrana dönüşerek Osmanlı Devleti’nin ciddi sıkıntılarla mücadele etmesine neden olmuştur.¹³ Bosna vilayetinde vergilerin toplanması meselesinden dolayı ortaya çıkan bu olay Sultan Abdülaziz zamanında Adalet Fermanı’nın (1875) ilanına neden olmuştur. Bu ferman ile vergilendirme ile ilgili yeni bir uygulama getirilmemiş, Tanzimat ve Islahat fermanlarının hükümleri tekrarlanmıştır. Fermanda vergilerin adaletli ve ahalinin maddi durumu gözetilerek toplanması vurgulanmıştır. Farklı isimler altında toplanan vergilerin halka yük olmaması için sadeleştirilmesi kararı alınmış ayrıca önceden öşre eklenen %2,5’luk ek vergi de kaldırılmıştır. Fermanda ayrıca vergi toplama usulü hakkında da bir yenilik düşünülmüş, vergilerin mültezimler aracılığıyla toplanmasından vazgeçilerek tüm ahalinin güven duyduğu kişiler tarafından toplanması kararlaştırılmıştır. Adalet Fermanı halk üzerindeki vergi yükünün kabul edilmesi ve artırılmaması prensibinin kabul edildiği önemli bir belge olmuştur.¹⁴

Osmanlı Devleti’nde 1839 Tanzimat Fermanı ile başlayan idarenin kanuni esaslarla sınırlanması süreci 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Kanuni Esâsi ile yeni bir aşamaya geçmiştir. Mutlak monarşi ile yönetilen devletin sınırlı bir monarşi ile yönetilmesinin kabul edildiği bu dönemde, Osmanlı Devleti’nin ilk anayasası olan Kanuni Esâsi kabul edilmiştir. Genel olarak yasaların üstünlüğü prensibi uyarınca birey hak ve özgürlüklerinin güvence altına alındığı Kanûni Esâsi’de vergileme usullerinin de çerçevesinin çizildiği üç madde yer almıştır. Kanûni Esasi’nin 20. maddesi: “*Tekalifi mukarrere nizâmâtı mahsûsâsına*

¹² Ufuk Gülsoy, “Islahat Fermanı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1999), 19/185-190.

¹³ Bosna vilayetine bağlı Nevesin’de vergi toplayan mültezimlerin sert tutumlarından şikayetçi bir grup köylü Karadağ Prenslğine sığınmıştır. Asilerin affedilmesi için Rusya devreye girmiş asiler affedilmiştir. Osmanlı Devleti tarafından affedilen asiler Karadağ’dan dönmüş ve köylerinde büyük bir coşku ile karşılanmışlardır. İsyanın Balkanlardaki Panslavistler tarafından kışkırtılması ve Osmanlı idaresinin bu provakasyona karşılık verememesi sonucu olay büyümüş ve Osmanlı Devleti’ni siyasi bir buhrana itmiştir. Murat Akgündüz, “Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna Hersek”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII (2003)

¹⁴ Kübra Fettahoğlu. “Bir ‘Ölü Doğum’ Hikâyesi: 1875 Adalet Fermanı Ve Meclis-i Âli-i İcrâât’ın Faaliyetleri”. *Osmanlı Araştırmaları* 62/62 (Kasım 2023), 185-226.

tevfikân kaffe-i tebâa beyninde herkesin kudreti nisbetince tarh ve tevzi olunur.” ile vergilerin ödeme gücüne göre tevzi edileceği ve halka vergi yükü yüklenmeyeceği; 25. maddesi olan: “*Bir kanuna müstenit olmadıkça vergi ve rüsûmat nâmi ile ve nâmi âherle hiç kimseden bir akçe alınamaz.*” ve 96. maddesi olan “*Tekâlif-i Devletin hiçbir bir kanunu ile tâyin olunmadıkça vaz ve tevzi ve istihsal olunamaz.*” ile de vergilerin kanuniliği ilkelerine atıflarda bulunulmuştur.¹⁵ Kanûni Esasi ilan edildikten kısa bir süre sonra 14 Şubat 1878 tarihinde II. Abdülhamid tarafından askıya alınmış, Meclis-in tekrardan açıldığı 23 Temmuz 1908 tarihine kadar yürürlüğü durdurulmuştur.

Osmanlı Devleti’nde vergilerin kanuni zemine oturtulması çabaları, vergi adaletini uygulamada beklenen etkiyi göstermemiştir. Halkın siyasi, sosyal, ekonomik sorunlarına ek olarak dönem dönem vergilerin tarh ve tahsilinden kaynaklı problemlerin de eklenmesi dikkat çekici toplumsal olayların çıkmasına sebebiyet vermiştir. Osmanlı Devleti’nde görülen Celâlî, Patrona Halil (1730) ve Atçalı Kel Mehmet (1829) isyanlarının bazı kaynaklarda vergi ayaklanmaları olduklarına dair yapılan değerlendirmeler dikkat çekicidir. Bu ayaklanmalar, genel itibarıyla vergi tarh ve tahsilinin tetiklediği olaylardan çıkmıştır. Ancak bu ayaklanmaların içeriğindeki siyasi, sosyal, yönetsel ve ekonomik nedenler ayaklanmaların çıkışında mevcut olan önemli alt bileşenlerdir. Adı geçen ayaklanmaların tek başına vergi ayaklanması olarak değerlendirilmesi; söz konusu ayaklanmaların yaşandığı dönemin şartlarının ikinci plana itilmesine, dolayısıyla bu ayaklanmalar hakkında yapılacak değerlendirmelerin yüzeysel yapılmasına ve problemin tek bir nedene indirgenmesine sebep olmuştur.

Örneğin Celâlî ayaklanmaları, Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde başlayıp Sultan IV. Mehmed (1648-1687) dönemine kadar süren siyasi, sosyal, ekonomik, askeri nedenlerden kaynaklanan ve iki aşamada cereyan eden olaylar silsilesidir. Celâlî ayaklanmalarının ilk aşamasında Anadolu’daki mezhepsel propagandalar etkilidir. Celâlî isyanlarının ikinci aşaması ise daha çok Osmanlı Devleti’nin kurumsal bozulmalarından dolayı ortaya çıkmıştır. İç ve dış etkenlerden kaynaklı sorunlar; Osmanlı Devleti’nde hukuki, mali, siyasi ve sosyal problemlere neden olmuştur. Adam kayırma, rüşvet ve ağır vergileme gibi

¹⁵ <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876> (Erişim tarihi 15.01.2023).

olayların yaşandığı bu dönemde halkın şikayetçi olduğu konu sadece ağır vergiler olmamıştır. Genel bozulmanın yıkıcı etkileriyle yüzleşen halkın, tepkisini vergileme nedeniyle göstermesi bu ayaklanmaların salt bir vergi ayaklanması olması ihtimalini de zayıflatmaktadır. Örneğin, Patrona Halil İsyanı'ndan önce halk ciddi anlamda sıkıntılar yaşamaktadır. Anadolu ve Rumeli'de yaşanan eşkıyalık ve isyan hareketleri, enflasyon, kıtlık, salgın hastalıklar ve genel asayiş sorunlarının cereyan etmesine rağmen yönetimin ve özellikle Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın bu problemlere karşı yeteri kadar çözüm üretememesi; köylerde çiftçileri, şehirlerde ise esnafı iyice sıkıntıya sokmuştur.

Yukarıda zikredilen genel problemlerin olumsuz etkilerinden kurtulmak isteyen halkın topraklarını terk ederek şehirlere göç etmesi yaşanan problemleri iyice büyötmüştür. Halkın böylesine ağır problemlerle mücadele ederken saray çevresinin daha müreffeh bir hayat yaşaması, Lale Devri harcamalarının bütçedeki açığı büyötmesi ve bu külfetin halka yüklenmesi, toplumsal sıkışıklığı iyice artırmıştır. Patrona Halil isimli bir gemicinin tek başına kitleleri harekete geçirecek düzeyde bir etki alanı yaratmasına neden olabilecek en önemli ihtimal; Patrona Halil'in şahsi özelliklerinden ziyade, toplumsal gerilimin üst sınırdadır. Mevcut durumda kitleleri harekete geçirebilecek bir güç olan vergileme işlemi ise fiziki ve mentâl olarak iyice yıpranan halkın patlama noktası olarak yorumlanabilir.¹⁶

Yine bir başka vergi ayaklanması olarak nitelendirilen ve Aydın yöresinde görölen Atçalı Kel Mehmet İsyanı da yönetsel birtakım problemlerden dolayı ortaya çıkmıştır. Aydın civarını yöneten ve bölgenin ayanı olan Karaosmanoğlu Hacı Hüseyin Ağa'nın 1816 yılında ölmesi üzerine hükümet, buradaki ayanlık geleneğine son vererek Aydın ve civarını merkezden yönetilen bir yere çevirmek istemiş ve buraya mutasarrıflar tayin etmiştir. Ancak tayin edilen mutasarrıflar görev mahallerine gitmeyip yerlerine kendi mültezimlerini göndermişlerdir. Mültezimlerin bu bölgedeki keyfi davranışları özellikle vergileme hususunda kendini göstermiştir. Halkın vergi verdiği otoritenin kendi güvenliğini temin eden

¹⁶ H. Mustafa Eravcı-İlker Kiremit, "Lale Dönemi ve Patrona Halil İsyanı Üzerine Değerlendirmeler", *Tarih Okulu Dergisi*, VIII (2010), 79-93.

bir hüviyetten çıkıp yine kendi güvenliklerini tehdit eden bir yapıya bürünmesi, yöre insanının bu soruna karşı ortak hareket etmesine neden olmuştur. Halkın Patrona Halil isyanında olduğu üzere, Atçalı Kel Mehmet gibi sıradan bir kişinin peşinden giderek ciddi bir ayaklanmaya sebebiyet vermesi oldukça düşündürücüdür. Bu durum halkın sosyal, ekonomik ve güvenlik alanlarındaki ciddi problemlerinin dışı vurumu olarak düşünülebilir. Zira isyanın lideri Atçalı Kel Mehmet, İzmir ihtisab nazırına yazdığı bir mektupla isyanın gerekçelerini açıklarken bu soruna işaret etmiştir. Mektubunda başkaldırı amacının yöneticileri tarafından sömürülen halkı korumak olduğunu, yöre halkını insafsız yöneticilerle gaddar ve zalim mültezimlerin hiddet ve baskısından kurtarmak istediğini belirtmiştir.¹⁷

Görüleceği üzere Anadolu’da ortaya çıkan ve vergi isyanı olarak nitelendirilen bu isyanların altında ekonomik ve malî etkenler kadar sosyal ve idarî alt bileşenler de etkili olmuştur. Bununla birlikte Osmanlı Devleti’nde asıl vergi ayaklanmaları olarak nitelendirebileceğimiz olaylar ise Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergiye gösterilen tepkiler sonucu ortaya çıkan ayaklanmalardır. II. Abdülhamid iktidarının son dönemine rastlayan ve bütçe açığını azaltmak amacıyla konulan bu vergiler, yürürlükte kaldığı 1903-1907 yılları arasında birtakım tepkileri de beraberinde getirmiştir. Söz konusu vergilere karşı çıkan ayaklanmalarda ana etken, mali sıkıntılar olmuştur. Vergilerin yürürlüğe girmesiyle beraber başlayan ayaklanmalarda halk, maddi güçlerinin yetersizliğini ön plana çıkararak üzerlerindeki ağır vergi yüküne dikkat çekmiştir. Vergilere tepkilerden ortaya çıkan ve yaklaşık dört yıl süren bu ayaklanmalarda zamanla bölgesel sorunlar da etkisini göstermiştir. Balkanlardaki vergi kaynaklı ayaklanmalarda Avusturya’nın bölgedeki nüfuzunu artırma çabaları ve Arnavut milliyetçiliği ön plana çıkarken, Erzurum’daki olaylara ise II. Abdülhamid rejimine karşı mücadele eden İttihatçıların müdahil oldukları görülmüştür. 1903 ile 1907 yılları arasında cereyan eden Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi kaynaklı ayaklanmalar Osmanlı Devleti’ndeki toplumsal değişim ve dönüşüm taleplerinin en önemli göstergelerinden biridir. İmparatorluğun birçok yerinde görülen bu

¹⁷ Mehmet Başaran-Aysun Sarıbey Haykiran, “Osmanlı Merkezi Yönetimine Taşranın Direnişi: Atçalı Kel Mehmet Ayaklanması”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12-22 (Aralık 2009), 155-164.

ayaklanmalar, hemen akabinde gerekleŖecek olan II. MeŖrutiyet devrimine (1908) giden yolun en önemli aŖamalarından birisi olarak değerlendirilmelidir.

1. OSMANLI DEVLETİ'NDE VERGİ VE HAYVANAT-I EHLİYE VE ŞAHSİ VERGİ

Osmanlı Devleti'nde vergiler için “teklif”, “resim”, “bâc”, gibi terimler kullanılmıştır.¹⁸ Osmanlı Devleti, hazinesinin en önemli gelir kaynağı olan vergileri Şer'i ve Örfi olmak üzere iki sınıfta tahsil etmiştir. Kaynağını Kur'an esaslarından alan Şer'i vergiler; zekât, haraç, öşür ve cizye olarak dört ana başlıkta toplanmıştır. Hazinenin diğer gelir kaynağı olan Örfi vergilerin kaynağı ise Şer'i hukuk ile beraber yürürlükte olan Örfi hukuk olmuştur. Devletin Şer'i vergilerden elde ettiği gelirlerin yetersiz kalması üzerine toplanmasına başlanan örfi vergilerin başlangıcı II. Bayezit dönemine rastlamaktadır. Bu dönemde geçici olarak alınması kararlaştırılan “*imdadiye-i seferiye*” vergisi Osmanlı Devleti tarafından tahsil edilen ilk örfi vergi olmuştur. Başlangıçta olağanüstü durumlar için toplanan örfi vergiler, zamanla düzenli bir şekilde tahsil edilmiş ve sayısı da giderek artmıştır. Tanzimat öncesi dönemde toplanan örfi vergilerden bazıları şunlardır: Nüzul, Sürsat, İştira, İспенç, İane-i Cihadiye, Avarız Akçesi.

Osmanlı Devleti, Şer'i ve Örfi vergilerin tahsilinde belirli yöntemler kullanmıştır. Paranın kullanımının az olduğu ilk zamanlarda devletin asker ihtiyacının karşılanması amacıyla uygulanan Tımar yöntemi, bu yöntemlerden ilkidir. Bir bölgenin vergilerini toplamakla mükellef olan Tımar sahibinin geliriyle orantılı bir biçimde sefere katılacak askeri besleme yükümlülüğüne dayalı olan bu sistem, bir müddet ihtiyacı karşılamıştır.¹⁹

16. yüzyıldan itibaren vergi toplama yönteminde yeni bir usul uygulanmaya başlanmıştır. Vergilerin ayni değil nakdi toplanması amacıyla “İltizam” sistemi yaygınlık kazanmıştır. Belirli bir bölgenin şer'i ya da örfi vergisinin yine belirli bir süre için devlet adına “Mültezim” adı verilen yetkililer tarafından toplanmasını amaçlayan bu sistemle, devlet nakit ihtiyacını gidermeyi amaçlamıştır. Vergi tahsilinin bir nevi özelleştirilmesi anlamına gelen İltizam usulüne göre mültezim

¹⁸ Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Vergi Sistemi*, (İstanbul: Kayhan Yayınları, 2014), 61.

¹⁹ Halil İnalçık, “Tımar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 41/477-479.

hazineye ödemeyi taahhüt ettiği miktarın arta kalan kısmını kendi payı olarak alabiliyordu.²⁰

19.yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin merkezi yapısını güçlendirmek için atılan adımlar idari ve mali alanlarda önemli yenilikler getirmiştir. Merkezi devletin güçlendirilmesi fikrinin ön planda olduğu bu sürecin en önemli halkasını Tanzimat Fermanı'nın (1839) ilanı oluşturmuştur. Ferman ile vergi toplama usul ve esaslarında önemli değişikliklere gidilmiştir. Tanzimat Fermanı'nda yer alan “... âlât-ı tahribiyyeden olup hiçbir vakitte semere-i nâfiyası görülmeyen iltizâmât usûl-i muzırrası” ifadesi ile devlet iltizam usulünün yarattığı problemleri kabul etmiştir. Mart 1840 tarihinde vergilerin adil ve aracısız bir şekilde toplanması amacıyla yeni bir uygulamaya geçilerek Muhassıllık Kurumu teşkil edilmiştir. Yapılan düzenlemeyle devlet çok parçalı olan vergi sistemini de ayrıca sadeleştirmiştir. Şer'i vergiler mevcudiyetini devam ettirirken mevcut Örfi vergiler ise kaldırılmıştır. Halkın vergilerinin basit usul ve aracısız bir şekilde toplanmasını amaçlayan yeni sistemde “an cemaatin” isimli, yeni bir vergi yürürlüğe konmuştur. Ancak “an cemaatin” vergisinden beklenen verim elde edilememiş, bu verginin yerine “Temettû vergisi” ihdas edilmiştir.²¹ Devletin maaşlı memurları vasıtasıyla vergi toplamayı amaçladığı yeni sistem bürokratik ve sair birtakım eksikliklerden dolayı uygulanamamıştır. Hazine gelirlerinin azalmasına neden olan Muhassıllık uygulamasından 1843 yılı itibariyle vazgeçilerek iltizam sistemine dönmüştür.²²

Osmanlı Devleti, vergi toplama şekillerinde çeşitli usuller denemesine rağmen bütçe dengesini korumada birtakım sıkıntılar yaşamıştır. Klasik dönemde tımar sisteminin de etkisiyle elde edilen askeri başarıların 17.yüzyıl itibariyle uzun ve maliyetli savaflara dönüşmesi, dolayısıyla savaş ganimetinin elde edilememesi hazinenin açık vermesine neden olmuştur. Öte yandan Amerika ve Afrika'dan Avrupa'ya bol miktarda altının gelmesi Osmanlı Devleti'nde “Fiyat Devrimi” olarak da adlandırılan yüksek enflasyonu tetiklemiştir. Bu gelişmelere ek olarak Avrupa'da gerçekleşen sanayi inkılabının etkisiyle mamullerin seri bir

²⁰ Eftal Batmaz, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18-29 (1996), 39-50.

²¹ Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2012), 48.

²² Mehmet Genç, “İltizam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22/154-158.

şekilde üretimi, Osmanlı Devleti'ni sanayileşmiş ülkeler için bir pazar haline getirmiştir.²³ Birtakım iç ve dış etkenlerden dolayı malî sorunlar yaşamaya başlayan Osmanlı Devleti, hazinesinin ihtiyacı olan sıcak paranın akışını sağlamak amacıyla süreç dahilinde bazı gelir getirici önlemler almıştır.

1691 yılı itibariyle Osmanlı Devleti'nin bütçesinde 247 milyon akçelik bir açık ortaya çıkmıştır. Bu büyüklükteki bir bütçe açığının mevcut kaynaklarla kapatılmasının mümkün olmaması sonucu 1695 yılında Osmanlı maliyesinde Mâlikane sistemi uygulanmaya başlanmıştır. 1683 yılında başlayan ve 1699 yılına kadar süren II. Viyana kuşatmasının hazinede yarattığı büyük açığın yanı sıra mültezimlerin vergi mükellefleri üzerindeki baskıları Malikâne sistemine geçişin altındaki en önemli etkenlerdir.²⁴ Vergilerin kesintisiz bir şekilde sürekli tahsil edilmesi amacıyla, bir vergi kaynağının Mâlikaneci adı verilen kişiye kaydı hayat şartıyla satılması olarak tanımlanan bu sistem, iltizam benzeri bir iç borçlanma yöntemi olarak tanımlanabilir.²⁵

Hazineye belirli bir dönem nakit akışı sağlayan Mâlikane sisteminin getirdiği rahatlama geçici olmuştur. 18. yüzyılda ortaya çıkan yeni gelişmeler, Osmanlı Devleti hazinesindeki açığın daha da büyümesine neden olmuştur. 1768-1774 yılları arasında cereyan eden Osmanlı-Rus savaşının hazine üzerindeki olumsuz etkisine ek olarak savaş sonunda imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması gereği Rusya'ya ödenecek olan savaş tazminatı Osmanlı Devleti'nin mali tablosunu iyice bozmuştur. Osmanlı maliye bürokrasisi hazinenin yaşadığı bu sorunun çözümü maksadıyla 1775 yılında Esham sistemini yürürlüğe koymuştur.²⁶

İlk defa 1775 yılında uygulamaya konulan Esham sistemi 1860'lı yıllara kadar varlığını sürdürmüştür. Mâlikane sisteminin değişik bir biçimi olan Esham sistemine göre, mukataa ve vergi kaynaklarının bölünerek sadece yıllık kârlarının peşin olarak ödenmesi esas alınacaktı. Esham sisteminde Mâlikane sisteminde

²³ Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2021), 107.

²⁴ Şevket Kâmil Akar, *1876-1908 Bütçelerine Göre II. Abdülhamid Dönemi Maliyesi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998).

²⁵ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulamaları*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003), 26.

²⁶ H. Veli Aydın, *Osmanlı Maliyesinde Modern Bir İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması*, (Ankara: Abis Yayınları, 2022), 56.

olduğu gibi iltizam hayat boyu değil, yıllık olarak verilecekti. Bu şekliyle devletin gelir kaynaklarının çoğaltılması amaçlanmış ancak beklenen verim elde edilememiştir. Osmanlı Devleti, bu süreçte bütçe açığının kapatılması amacıyla yeni bir usul uygulamıştır. 1853-1856 yılları arasında cereyan eden Kırım Savaşı esnasında ordunun finanse edilmesi maksadıyla ilk kez İngiltere'den dış borç alınmıştır.²⁷

Kırım Savaşı (1853-1856) esnasında ilk kez alınan ve hazinein nakit ihtiyacını karşılamak için müteaddid defalar başvurulmuş dış borçlanma usulü, Osmanlı hazinesini zaman içerisinde mali bir buhrana sürüklemiştir.²⁸ Sultan Abdülaziz döneminde (1861-1876), Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın *Ramazan Kararnamesi* ile mevcut borçların geri ödemesinin ertelendiğini duyurması (1875) Osmanlı maliyesinin iflasının diğer bir izahı olmuştur. Sultan Abdülaziz'in tartışmalı bir şekilde tahttan indirilmesinin ardından tahta geçen V. Murad, ruh sağlığının bozulması sonucu 93 gün tahta kalabilmiştir. V. Murat'ın yerine geçen Sultan II. Abdülhamid (1876-1909) ise siyasi ve ekonomik olarak kaotik bir ortamda tahta çıkmıştır.²⁹

Sadrazam Mithat Paşa'nın meşrutiyetin ilan edilmesi şartını kabul ederek tahta geçen II. Abdülhamid, bu sözünü tutmuş ve meşruti yönetime geçiş kararını uygulamıştır. Lakin bu karar Osmanlı Devleti'ni ne iç ne de dış arenada rahatlatmamıştır. İktidara geçtikten kısa bir müddet sonra ortaya çıkan Osmanlı-Rus Savaşı (1877-1878), II. Abdülhamid'in 33 yıllık iktidarının ana sorunlarının bir nevi başlangıcı olmuştur. Rusların doğu ve batı cephelerinde kesin zaferiyle sonuçlanan savaş sonucu -uygulanamayan Ayastefanos Antlaşmasının ardından - 13 Haziran 1878'de Berlin'de konferans toplanmıştır. Konferans sonucu imzalanan Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) ile alınan kararlar Osmanlı Devleti'ni siyasi ve ekonomik anlamda yeni sorunlarla baş başa bırakmıştır. Kısa bir süre önce ilan edilen dış borçların ödenmesinin ertelenmesi kararının maliye üzerindeki ağır yüküne ek olarak Berlin Antlaşması'nda Ruslara ödenmesi taahhüt edilen savaş tazminatı, Osmanlı Devleti'nin malî tablosunu alt üst etmiştir. Malî

²⁷ Ahmet Uğur-Recep Karabulut, "Osmanlı Devleti'nde Dış Borçlar ve Tasnifi (1854-1914)", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 23 (Temmuz 2022), 17-36.

²⁸ Emine Kıray, *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015).

²⁹ Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye 2", (İstanbul: Ekin Yayınları, 2017), 210.

anlamda ağır bir darbe yiyen Osmanlı Devleti siyasi olarak da çok ağır sorunlarla baş başa kalmıştır. Berlin Antlaşması ile Ayastefanos Antlaşması'ndaki büyük Bulgaristan küçültülmüş ve üç parçaya bölünmüştür. Özerk bir Bulgaristan'ın yanı sıra Şarki Rumeli sancağı ve ıslahat yapılması şartıyla Makedonya³⁰ Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır.³¹

Yapılan bu taksim, problemlerin çözümü olmamış; bölgedeki çatışmaların başlangıç noktası olmuştur. Bulgarlar başta olmak üzere diğer etnik grupların Balkan vilayetlerinde üstün bir konuma gelmek için başlattıkları çete faaliyetleri, bölgede asayiş sorunu yaratmıştır. Bulgaristan Prensliği'nin 1885 yılında Şarki Rumeli vilayetini ilhak etmesinin ardından Osmanlı Devleti'nin elinde Makedonya kalmıştır.³² Makedonya'da yapılması taahhüt edilen ıslahatlar büyük güçlerin Osmanlı Devleti üzerindeki baskı aracına dönüşmüş, bölgede yapılan ıslahatlardan beklenen sonuçlar alınamamış ve Makedonya sorunu Balkan savaşlarına kadar sürmüştür. Berlin Antlaşması'nın bir diğer maddesi olan 61.maddede; Vilâyât-ı Sitte'de (Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Mamuretülaziz, Sivas) meskûn Ermenilerin lehine ıslahat yapılmasının kabul edilmesi, Makedonya sorunu gibi dış müdahaleye açık bir alanın doğmasına neden olmuştur.³³

Ermenilerin söz konusu vilayetlerde ıslahatların yapılmasını hızlandırmak için yaptıkları terör eylemleri, burayı da Makedonya gibi hassas bir bölge haline getirmiştir. Bir taraftan Makedonya'daki çetecilik faaliyetleri diğer taraftan Anadolu'nun muhtelif yerlerinde cereyan eden Ermeni isyanları, Osmanlı Devleti'ni siyasi ve ekonomik yönden olumsuz etkilemiştir. Zira bu isyanların vuku bulduğu bölgelerde yaşanan karışıklıklar, o bölgenin ekonomisini zor duruma sokmuştur.³⁴

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda kaybedilen topraklardan dolayı vergi gelirlerinin azalmasına ek olarak buralardan Anadolu'ya göçen muhacirlerin iskân

³⁰ Osmanlı Devleti, Makedonya tabirini kullanmamaya dikkat etmiştir. Bölgenin Manastır, Kosova ve Selanik vilayetinden oluşmasından dolayı burayı Vilâyâtı Selâse olarak adlandırmıştır.

³¹ Shaw-Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye 2*, 236-237.

³² Mahir Aydın, *Şarki Rumeli Vilayeti*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1992).

³³ Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1986).

³⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mali Tarihi*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 738.

ve iaşelerinin sağlanması, dönem dönem çeşitli vilayetlerde yaşanan kıtlık ve salgın hastalıklar³⁵, II. Abdülhamid döneminin en önemli ekonomik sorunları olarak ön plana çıkmıştır. Devletin gelirlerinin azalmasına ek olarak artan nakit ihtiyacı, maliye bürokratlarını yeni kaynak arayışlarına itmiştir. Özellikle kuraklıktan kaynaklı yaşanan kıtlıklar tarımsal üretimi düşürmüş, dolayısıyla maliyenin vergi gelirlerini de kesintiye uğratmıştır. Bu durum ise üretici sınıfta bulunan halkın yardıma muhtaç hale gelmesine sebep olmuştur. Yine Anadolu’da ara ara yaşanan salgın hastalıklar da tarımsal üretimle iştigal eden nüfus üzerinde olumsuz bir etkide bulunmuştur. Hastalığın yayıldığı bölgelerde yaşanan toplu ölümler üretim-tedarik zincirini olumsuz yönde etkilemiştir. Salgın bölgelerinden vergi toplayamayan devlet, bu bölgedeki hastalığın kontrolü için ayrıca bir kaynak harcamak zorunda kalmıştır.

II. Abdülhamid döneminde yaşanan mali darlığın en önemli nedenlerinden bir tanesi ise “Muharrem Kararnamesi” olarak da bilinen Düyûn-ı Umûmiyye idaresinin kuruluşudur (29 Muharrem 1299/20 Aralık 1881).³⁶ Osmanlı Devleti’ne borç veren devletlerin alacaklarının tahsilini kolaylaştırmak amacıyla kurulan

³⁵ Anadolu’da dönem dönem kıtlıklar ve salgınlar yaşanmıştır. Yağış azlığından dolayı tahıl hasatının azalması ekmek fiyatlarının artmasına neden olmuş bu da temel gıda maddelerine erişimi zorlaştırmıştır. Yetersiz beslenmeden dolayı insanların bağışıklık sistemleri zayıflamış buna paralel salgın hastalıklar da ortaya çıkmıştır. Kıtlıkla beraber salgın hastalıkların da etkisini göstermesi yaşanan insani krizi iyice derinleştirmiştir. Örneğin 1891-1894 yılları arasında Anadolu’nun birçok vilayetinde kıtlık yaşanmıştır. Kıtlığın en fazla etkilediği yerlerden biri olan Erzurum’da görülen Kolera salgını şehrin ekonomik ve sosyal hayatına ağır bir darbe vurmuştur. Kıtlık ve Kolera salgınından dolayı binlerce insan farklı vilayetlere göçmek zorunda kalmıştır. Örneğin Erzurum’dan sadece Trabzon’a göçen insan sayısı yaklaşık otuz bin kişiyi bulmuştur. Anadolu’da görülen kıtlık ve Kolera salgını için bkz: Abdülkadir Gül, “Osmanlı Devleti’nde Kuraklık ve Kıtlık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892–1893 ve 1906–1908 Yılları)”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 2/9, (Fall 2009).; Esat Aktaş, *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015).

³⁶ Düyûn-ı Umûmiyye idaresinin kuruluşundan önce Osmanlı Devleti 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Galata bankerlerinden aldığı borcun ödenmesi için 22 Kasım 1879 tarihinde alacaklılarla bir mukavelename imzalamıştır. Osmanlı Devleti bankerlere olan borçların ödenmesini belli bir ödeme planına bağlamıştır. Hükümet, borcuna teminat olması için altı adet gelir kaynağını on yıl süre ile alacaklılara tahsis etmiştir. Alacaklılar da bu gelir kaynaklarını işletmek için Rûsûm-ı Sitte İdaresi’ni kurmuştur. Yapılan mukavelenameye göre müskirat, pul, İstanbul ve civarı deniz ürünleri rûsûmu, İstanbul, Edirne, Samsun ve Bursa ipek öşrü, tömbeki ve tütün inhisarından oluşan bu altı gelir kaynağını işletme hakkını elde etmiştir. Rûsûm-ı Sitte idaresinin borç yönetimi ve tahsili konusunda başarılı bir performans göstermesi üzerine Osmanlı Devleti’nden alacaklı devletler bu idarenin yönetiminin kendilerine verilmesini istemişler, bu taleplerini gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti’ne baskı yapmışlardır. Neticede Osmanlı Devleti Rûsûm-ı Sitte idaresinin yönetimini alacaklı devletlere vermeyi kabul etmiştir. Önce iç sonra dış borçların ödemesinin yapılması karara bağlanmıştır. Bkz. (Cevdet Küçük, Tevfik Ertüzün, "Düyûn-ı Umûmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 10/58-62.)

Düyûn-ı Umûmiyye idaresi, maliyenin belirli gelir kaynaklarına el koymuş; bu durum yaşanan mali krizin iyice derinleşmesine neden olmuştur.³⁷

Belirtilen nedenlerden dolayı gelir kaybı yaşayan Osmanlı maliyesi, gelir gider dengesini tutturarak malî disiplini sağlamak maksadıyla çeşitli teşebbüslerde bulunmuştur. Özellikle II. Abdülhamid zamanında ilki 1879'da Islahat-ı Maliyye Komisyonu adıyla bir ıslah komisyonu teşkil edilmiştir. Bu tarihten 1890'lara kadar birkaç tane daha maliye ve bütçe komisyonu kurulmuştur. Bu komisyonların sağladığı kontrol nispeten daha gevşek bir denetim sistemi oluştururken, 1890'ların ilk yıllarından itibaren başlayan ve meşrutiyetin ilanına kadar süren dönemde ise padişahın başkanlığında teşkil edilen komisyonlar vasıtasıyla çok ciddi ve sıkı bir kontrol sağlanmıştır. Bütçe üzerinde uygulanan bu sıkı kontrol mali disiplinin sağlanması hususunda nispî bir iyileşme sağlamıştır.³⁸ Ancak bütçenin gelir kalemlerinin sınırlı oluşu, gelir-gider dengesinin tutturulmasına imkân vermemiştir. Osmanlı Devleti; gelirlerinin bir kısmının Düyûn-ı Umûmiyye idaresi tarafından kontrol edilmesi, kalan miktarının önemli bir kısmının da savunma harcamalarına tahsis edilmesinden dolayı bütçeyi denkleştirme konusunda önemli sıkıntılar yaşamıştır.

II. Abdülhamid idaresi, Sultan Abdülaziz döneminden beri alınan dış borçların etkisiyle malî ve siyasî birtakım sorunlar yaşamıştır. Hazinesin yeni gelir kaynakları üretememesi, dış borçlanma usulünü devamlı bir noktaya taşımış, bu da sorunun katlanarak büyümesine neden olmuştur. Kırım Savaşı'ndan beri alınan ve ödenemez bir noktaya gelen dış borçların Düyûn-ı Umûmiyye idaresi tarafından kontrol edilmesi, Osmanlı Devleti'nin malî ve siyasi bağımsızlığına gölge düşürmüştür. Osmanlı Devleti, dış borçlardan kaynaklanan malî darboğazın batılı devletler tarafından siyasi bir müdahale aracı olarak kullanılmasının önüne geçmek için bazı tedbirler almak istemiştir. Öncelikle mevcut bütçe açığının kapatılması amacıyla yeni bir dış borç almak istemeyen devlet, ihtiyacı olan parayı bulmak için yine kendi öz kaynaklarına yönelmeyi tercih etmiştir. Söz konusu kaynağın bulunmasında yeni bir vergi ihdas edilmesi fikri üzerinde

³⁷ Burcu Adiloğlu-Göksel Yücel, "Düyûn-ı Umûmiyye Osmanlı Devlet Borçlar İdaresi", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 21 (Temmuz 2021), 67-78.

³⁸ Ömerül Faruk Bölükbaşı, *II. Abdülhamid Döneminde Mali İdare*, (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2005).

yoğunlaşan Maliye bürokrasisi “Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi” isimli iki yeni verginin yürürlüğe konması fikrini öne sürmüştür.³⁹

1.1. Hayvanat-ı Ehliye Vergisinin İhdâs ve İlgâsı

Hazinenin ihtiyacı olan paranın bulunması için ihdâsı ön görülen vergilerden birisi olan Hayvanat-ı Ehliye vergisi, kapsamı itibariyle Osmanlı Devleti’nde ilk kez uygulanmıştır. Hazinenin ağnam dışında deve, canavar⁴⁰ gibi bazı hayvanlardan münferid olarak tahsil ettiği vergiler mevcut ise de Hayvanat-ı Ehliye olarak tanımlanan hayvanlardan belirli bir nizamname çerçevesinde ilk kez vergi tahsili yapılmak istenmiştir.

Sadrizam Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa başkanlığında Maliye Nazırı Ahmed Reşad Paşa, Ticaret ve Nafia Nazırı Mustafa Zihni Paşa ve kurenâdan İzzet Paşa’dan oluşan bir komisyon, devletin 1904 yılından itibaren denk bütçe oluşturması için yeni bir maddi kaynak arayışına girmiştir. Komisyon yaptığı değerlendirmeler sonucu mevcut vergilerin zamlanmasından ziyade yeni bir vergi kaleminin ihdâs edilmesine karar vermiştir. At, tay, kısarak, deve, camus, öküz, inek, dana, ester, merkep gibi evcil hayvanları kapsayan bu vergi Hayvanat-ı Ehliye vergisi olarak isimlendirilmiştir. Komisyon, Hayvanat-ı Ehliye vergisinin talep edilmesinin gerekçesi olarak iki noktayı işaret etmiştir: Öncelikle bu tarz bir verginin batılı devletlerde de mevcut olduğu ifade edilmiş, ardından da Osmanlı Devleti’ndeki mükelleflerin ödediği vergilerin eşitliği ilkesine vurgu yapılmıştır. İmparatorluk dahilinde yürürlükte olan Ağnam vergisinin zekat mukabili olarak tahsil edildiği, Ağnam ile aynı statüde bulunan ve Hayvanat-ı Ehliye olarak tabir edilen hayvanlardan ise bu zamana kadar “her nedense” bir vergi alınmadığını belirten komisyon, bu durumu mükellefler arası bir eşitsizlik olarak nitelemiştir. Hem mükellefler arası vergi adaletini sağlamak hem de hazineye yeni bir gelir kaynağı oluşturmayı amaçlayan komisyon; at, tay ve kısraklardan 20; deve, camus, öküz, inek ve danalardan 15; esterden 10; merkepten ise 5 kuruş vergi alınması yönünde öneride bulunmuştur. İmparatorluğun genelinde vergilendirilebilecek vasıfta on milyon Hayvanat-ı Ehliye’nin olduğu, bunlardan

³⁹ T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) İ.HUS., 108 / 39. (7 Ağustos 1903); BOA. İ.HUS., 108 / 106. (11 Ağustos 1903) .

⁴⁰ Domuz.

yıllık ortalama bir milyon üç yüz elli yedi bin lira vergi toplanabileceği, bunun da ağnamdan toplanan verginin üçte birine denk geleceği komisyon tarafından hesap edilmiştir.

Komisyon, uygulanması planlanan Hayvanat-ı Ehliye vergisinin aşamaları olan hayvanların sayımı ve tahakkuk edecek verginin tahsilatı görevinin ise ağnam memurları tarafından yapılmasını önermiştir. Verginin yürürlüğe girdikten hemen sonraki ay olan eylül ayı itibariyle uygulanması da kararlaştırılmış ancak bu konuda bir sorunla karşılaşmıştır. Hayvanat-ı Ehliye vergisinin sayım ve tahsilatını yapması görevi verilen ağnam memurları o yıl ağnam sayımını tamamlamıştır. Bu sorunun 1903 yılı için muvakkat memurlar tarafından çözülmesi düşünülmüş, 1904 yılından itibaren ise bu görevin ağnam memurları tarafından ağnam nizamnamesi kapsamında yürütülmesi öngörülmüştür.⁴¹ İlk sene yapılacak olan tahrirat ve tahsilat işlemlerinde görev alacak muvakkat memurlara ise toplanan hasılatın yüzde 5'i miktarında ödeme yapılmıştır.⁴²

Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferid Paşa başkanlığında kurulan komisyonun kaleme aldığı Hayvanat-ı Ehliye vergi taslağı, Şura-yı Devlet Maliye Komisyonu ve Meclis-i Vükela tarafından da incelenmiş üzerinde yapılan bazı değişikliklerle beraber II. Abdülhamid'in onayına sunulmuştur. Komisyonun Hayvanat-ı Ehliye vergisinin ihdâs edilmesi ile ilgili gerekçeleri II. Abdülhamid tarafından da kabul edilmiş, hazinenin dış borç almasının önüne geçmek için yeni kaynaklar bulunması fikri güçlü bir şekilde desteklenmiştir.⁴³

Hayvanat-ı Ehliye vergisinin ihdâs edilmesi fikrinin II. Abdülhamid tarafından kabul edilmesi üzerine verginin nizamnamesi 19 Ağustos 1903 tarihinde yayınlanan irade ile resmen kanunlaşmıştır. Meclis-i Vükela, Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferid Paşa başkanlığındaki komisyon tarafından ele alınan taslak metnin vergi miktarı kısmı ile ilgili bir revizyon yapmıştır. Gayrimüslimlerin yetiştirdiği domuzlardan alınan Canavar Resminin üç buçuk kuruştan on kuruşa çıkarılmasını kararlaştıran Meclis-i Vükela, Hayvanat-ı Ehliye

⁴¹ BOA., Y. MRZ.d..., (4 Ağustos 1903).

⁴² BOA., İ.ML.57/9-4, (4 Ocak 1904).

⁴³ BOA., İ.HUS., 108/39, (7 Ağustos 1903). ; BOA., İ.HUS.108/106, (11 Ağustos 1903).

olarak sınıflandırılan at, kısarak, tay, deve⁴⁴, camus, ester, öküz ve ineekten yavruları müstesna olmak üzere on; merkepten ise üç kuruş vergi alınmasını kararlaştırarak mükellefler lehine bir düzenleme yapmıştır. Söz konusu verginin tahrir ve toplanma usulleri ile ilgili alınan kararlar ise aynen onaylanmış, üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır.⁴⁵

Maliye Nezareti, 19 Ağustos 1903 tarihinde yürürlüğe giren Hayvanat-ı Ehliye vergisinin kanun suretinin birer nüshasını vilayetlere göndermiş ve nizamnamenin gereğinin yapılmasını istemiştir. Bu talimat karşısında bazı valiler sadarete telgraf çekerek yeni vergi hakkındaki düşünce, talep ve çekincelerini dile getirmişlerdir. Hayvanat-ı Ehliye vergisinin vilayetlerde uygulanması talimatına ilk itiraz Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Abidin Paşa'dan gelmiştir. Abidin Paşa, köylülerin mükellef oldukları otuz dokuz kuruşluk emlak vergisini bile ödemekte zorlandıklarını, buna ek olarak Hayvanat-ı Ehliye Vergisinin kendilerinden talep edilmesinin ise halkı iyice zora sokacağını belirtmiştir. Abidin Paşa, sadarettten verginin mevcut tarife üzerinden uygulanmamasını talep ederek beş-altı büyükbaş hayvanın üzerinin vergilendirilmesi ya da çiftçilerin üçten az büyükbaş hayvanı olması durumunda miktarın on değil üç kuruş olarak uygulanmasını teklif etmiştir.⁴⁶

Selanik Valisi Hasan Fehmi Paşa ise sadarete çektiği bir telgrafla Hayvanat-ı Ehliye vergisinin uygulanmasının gelecek seneye ertelenmesini istemiştir. Hasan Fehmi Paşa, evlerin dışında olan ağnamın halkın muhalefetinden dolayı askerlerin refakatiyle ancak sayılabildiğini, şu durumda hanelerde bulunan hayvanların sayımı esnasında ciddi çatışmaların yaşanmasının kuvvetle muhtemel olduğunu belirtmiş ve bu işlemin gelecek seneye tehir edilmesini talep etmiştir.⁴⁷

Sivas Valisi Reşid Âkif Paşa ise Sadarettten Hayvanat-ı Ehliye vergisinin yüzde onluk kısmının vilayete bırakılmasını istemiştir. Vilayetlerde sıkça görülen

⁴⁴Hayvanat-ı Ehliye vergisinin tahsil edilmeye başlanmasıyla beraber Arabistan'da develerden alınan "Vedi" isimli on kuruşluk verginin tahsilinde sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. 1879 yılından itibaren develerden tahsil edilen Vedi vergisinin yanında Hayvanat-ı Ehliye vergisi kapsamında develerin bir kez daha vergiye tabi tutulmaları üzerine söz konusu verginin mükerrer olacağına karar verilmiş ve Vedi vergisi Hayvanat-ı Ehliye vergisine dönüştürülmüştür (BOA., MV., 107/75., 30 Eylül 1903)

⁴⁵ BOA., İ.ML., 55/66-1, (16 Ağustos 1903).; BOA., İ.ML.55/66-4, (19 Ağustos 1903).

⁴⁶ BOA., İ.ML., 55/79-2, (25 Ağustos 1903).

⁴⁷ BOA., İ.ML., 55/79-3, (31 Ağustos 1903).

tahsisat sorununa dikkat çeken Reşid Akif Paşa, mevcut kaynakların vilayetlerin nafia vesair giderlerine yetmediğini ifade etmiş, bu verginin bir kısmının yerel ihtiyaçlara tahsis edilmesinin ise vergiyi ilk defa ödeyecek halkın vergiye karşı daha yumuşak bir tavır takınmasına neden olacağı yönünde düşüncesini belirtmiştir.⁴⁸ Başlangıçta Hayvanat-ı Ehliye vergisi hakkında olumlu bir tavır sergileyen Reşit Âkif Paşa, kısa bir müddet sonra halkın yeni vergiye karşı tepkisiyle karşılaşmıştır. Sivas ahalisi; vilayete başvurarak koşum hayvanları ile sürdükleri tarlaların Öşür vergisini ödediklerini, bu durumda Hayvanat-ı Ehliye vergisinin mükerrer bir vergi olacağını, kendilerinin de bunu kabul etmeyeceklerini beyan etmişlerdir. Halkın koşum hayvanlarının vergiden muaf tutulması talebini vilayetteki diğer yöneticilerle de mütalaa eden Reşit Âkif Paşa, bu talebi yerinde bulmuştur. Reşit Âkif Paşa, Hayvanat-ı Ehliye vergisinin ziraatta kullanılan hayvanlarda uygulanması durumunda zirai üretimin düşebileceği riskini belirterek ziraatte kullanılan hayvanların bu vergiden muaf tutulmasını talep etmiştir.⁴⁹ Yine Sivas'a bağlı Aziziye⁵⁰ kazasında meskûn olan Çerkesler adına bir heyet, Aziziye Kaymakamlığına giderek hayvanat sayımının durdurulmasını istemişler; aksi halde karışıklık çıkacağı yönünde uyarılarda bulunmuşlardır.⁵¹

Devletin taşradaki en yüksek rütbeli memuru olan valilerin bu kadar önemli bir konunun hazırlık aşaması ile ilgili ön bilgi sahibi olmamaları dikkat çekicidir. Halkın istek ve talepleriyle muhatap olup kanunları uygulamakla mükellef olan valilerin merkezdeki karar alma süreçlerinin dışında bırakılmaları, dönemin merkez-taşra yöneticileri arasındaki bilgi paylaşımının zayıflığı hakkında önemli bir göstergedir. Öte yandan merkezi bürokrasinin tüm imparatorluğu ilgilendiren yeni bir vergilendirme işlemi ile ilgili ciddi bir fizibilite çalışması yapmaması ise uygulamada yaşanan problemlerin nedenleri hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Hayvanat-ı Ehliye vergisi ile ilgili belirtilen vilayetler tarafından sadarete yapılan uyarılar Meclis-i Mahsus'ta görüşülmüştür. Nizamnamede görülen eksiklikler ve vilayetlerin talepleri hakkında müzakere eden Meclis-i Mahsus,

⁴⁸ BOA., İ.M.L., 55/79-4., (31 Ağustos 1903).

⁴⁹ BOA., İ.M.L., 55/79-8., (12 Eylül 1903).

⁵⁰ Günümüzde Kayseri'ye bağlı Pınarbaşı kazası.

⁵¹ BOA., İ.M.L., 55/79-13., (11 Eylül 1903).

Hayvanat-ı Ehliye vergisi nizamnamesinin bazı maddelerinin değiştirilmesine karar vermiştir. Nizamnamede yapılan tadilat sonucunda halkın ziraatte kullandığı bir çift hayvanı ile orduda görevli kolağası rütbesinin altındaki askerlerin hizmetinde bulunan hayvanlar, bu verginin kapsamı dışına çıkarılmıştır. Hamidiye hafif süvari alayları için de bu kararın uygulanması uygun görülmüştür.⁵² İlk nizamnamenin yürürlüğe girmesinden yaklaşık bir ay sonra yapılan bu değişiklikler 15 Eylül 1903 tarihinde yayınlanan irade ile yürürlüğe girmiştir.⁵³

Hayvanat-ı Ehliye vergisi, yürürlüğe girdiği andan itibaren toplumsal bir mukavemetle karşılaşmıştır. Çoğunlukla halkın maddi gücünün yetersizliği sebebiyle çıkan ayaklanmalar hem yerel hem de merkezi bürokrasiyi zor durumda bırakmıştır. Bir taraftan hazinenin ihtiyacı olan nakit akışını gidermeye çalışan devlet, diğer taraftan da vergiye karşı gelişen ayaklanmalarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Örneğin Hayvanat-ı Ehliye Vergisinin yürürlüğe girmesinden kısa bir müddet sonra Kosova vilayetine bağlı İpek ve Yakova kazalarında yaşanan şiddetli çatışmalardan dolayı 21 Mart 1904 tarihinde verginin bu kazalarda toplanması bir yıl ertelenmiştir.⁵⁴

Hayvanat-ı Ehliye nizamnamesinin tüm imparatorluğa hitap etmesine rağmen dar kapsamlı oluşu ve uygulama esnasında yaşanan istisnai durumlara çözüm üretememesi dikkat çeken başlıca husus olmuştur. Merkez bürokratları tarafından büyük umutlarla yürürlüğe konan Hayvanat-ı Ehliye Vergisinin uygulamada beklenen başarıyı gösterememesi üzerine yeni ve kapsamlı bir nizamname hazırlanmıştır. Vergi kaynaklı ayaklanmaların çıkış nedenini halkın maddi sıkıntılarından ziyade cari mevzuatın eksikliğine bağlayan hükümet, tafsilatlı bir nizamname ile bu sorunu çözmek istemiştir.

Şura-yı Devlet tarafından 17 Eylül 1904 tarihinde hazırlanan Hayvanat-ı Ehliye nizamnamesi, dokuz ana başlık altında toplam yetmiş maddeden oluşmuştur. Vergi kaynaklı problemlerin azaltılması amacıyla kaleme alınan söz konusu nizamname üç ana prensip etrafında şekillenmiştir. Nizamnamede işaret edilen ilkelerin birincisi vergi miktarının halkın gücünün yetecek seviyede olması,

⁵² BOA., MV., 107/63, (17 Eylül 1903).

⁵³ BOA., İ.ML., 55/79-18, (15 Eylül 1903).

⁵⁴ BOA., İ.HUS., 155/15, (21 Mart 1904).

ikincisi adil ve eşit vergileme yapılması, üçüncüsü de hızlı ve masrafsız tahsilat yapılabilmesi olmuştur. Nizamnameye göre vergi alınan hayvanların cinsleri ve vergi meblağlarında herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Verginin ilk basamağı olan sayım işlemi için ağnam memurları görevlendirilmiş, asli işleri olan ağnam sayımına ek olarak bu işi yaptıkları için kendilerine ek ücret ödenmesi kararlaştırılmıştır.

Nizamnamede dikkat çeken hususlardan biri de hayvanların sayımı esnasında muhtarların onayının aranması şartı olmuştur. Hayvanların sayımı işleminin mart ayına kadar yapılması istenen nizamnamede tahsilatın muvakkat ve mükeffel memurlar tarafından yapılması planlanmıştır. Dersaadette bulunan Hayvanatın sayım ve tahsilat işlemlerinin yürütülmesi için on ayrı daire kurulması kararlaştırılmış, bu dairelere bağlı yeteri miktarda yine muvakkat ve mükeffel tahsildarın istihdamı uygun görülmüştür. Verginin tahsilat oranının yüksek tutulması amacıyla ikramiye usulü uygulanmıştır. Buna göre sorumlu olduğu bölgenin tahsilatını yasal süre olan ağustos ayından önce yapan memurlara ve muhtarlara belirlenen miktarda ikramiye ödenmesi taahhüt edilmiştir. Tahrirat ve tahsilat gibi aşamaların tüm ayrıntısıyla ele alındığı nizamname beklentileri karşılayacak düzeyde detaylı bir şekilde hazırlanmış ve 30 Aralık 1904 tarihinde yürürlüğe girmiştir.⁵⁵

30 Aralık 1904 tarihinde yayınlanan Hayvanat-ı Ehliye vergisi nizamnamesi, 19 Mart 1907 tarihine kadar yürürlükte kalmıştır. Verginin sağlıklı bir şekilde tarh ve tahsil edilmesi için kapsamlı bir şekilde hazırlanan söz konusu nizamname de halkın vergiye karşı geliştirdiği tepkinin önüne geçememiştir. Belirtilen süre zarfında tüm imparatorlukta görülen vergi ayaklanmaları Balkanlarda daha yoğun bir şekilde cereyan etmiştir. Balkan vilayetlerinde durumun kötüleşmesi üzerine Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, Hayvanat-ı Ehliye vergisinin tadili için Sadarete başvurmuştur. Sadaret, verginin ödenmesini kolaylaştırarak yaşanan karışıklıkların önüne geçmek maksadıyla nizamname üzerinde bazı yeni düzenlemeler yapılmasını kararlaştırmıştır. Bir önceki nizamnameye göre at, kısrak, tay, deve, camus, ester, öküz ve inekten yavruları müstesna olmak üzere on, merkepten ise üç kuruş vergi alınıyordu. Yapılan müzakereler sonucu, vergi

⁵⁵ BOA., İ.KAN., 3/19-2, (30 Aralık 1904).

miktarının halkın ödeme gücünün üzerinde olduğu kanaatine varılmış ve 19 Mart 1907 tarihinde vergi miktarının kapsama giren tüm hayvanlar için üç kuruş olarak güncellenmesine karar verilmiştir. Bu karara ek olarak Trablusgarp, Yemen, Hicaz vilayetleriyle Bingazi sancağında da verginin tahrir ve tahsil işlemleri tehir edilmiştir.⁵⁶

Verginin halkın ödeyebileceği seviyeye çekilmesi için yapılan son düzenlemenin üzerinden dört gün geçtikten sonra Hayvanat-ı Ehliye vergisi, imparatorluğun bazı yerlerinde uygulanabildiği bazı yerlerinde ise uygulanamadığı gerekçesiyle 23 Mart 1907 tarihinde yürürlükten kaldırılmıştır.⁵⁷

1.1.1. Hayvanat-ı Ehliye Vergisinin Kullanım Alanı

Başlangıçta hazineye gelir getirmesi amacıyla ihdâs edilen Hayvanat-ı Ehliye vergisinin gelirleri, ihdasından çok kısa bir süre sonra Teçhizâtı Askeriye Nezâreti⁵⁸ uhdesine bırakılmıştır.⁵⁹ Bu kararda etkili olan neden ise Balkanlarda yaşanan karışıklıklar olmuştur. Balkanlarda Bulgarlar tarafından icra edilen eşkıyalık faaliyetlerine karşı ordunun modernizasyonu için gerekli olan finansal kaynağın bu vergiden karşılanması kararlaştırılmıştır. Toplanan verginin bir kısmının mali darlık çeken vilayetlere bırakılması için valiler tarafından yapılan bazı başvurular da belirtilen gerekçeyle reddedilmiştir.⁶⁰ Ancak bu kararın esnetildiği istisnai durumlar da olmuştur. İşkodra Valisi ve Kumandanı Ali Haydar Paşa, Sadarete çektiği telgrafla İşkodra'da yaşanan sel felaketinden dolayı şehir merkezi ve köylerin sular altında kaldığını, vilayette vergi tahsilatının

⁵⁶ BOA., İ.ML., 75/25-4, (19 Mart 1907).

⁵⁷ BOA., İ.ML., 75/32, 23 Mart 1907).

⁵⁸ Techizât-ı Askeriye Nezâreti 1894 yılında ordunun modernize edilmesine kaynak oluşturmak amacıyla teşekkül ettirilmiştir. Başlangıçta Maliye Nezaretine bağlı bir komisyon iken zamanla nezarete dönüştürülmüştür. Ordunun savunma kabiliyetinin güçlendirilmesi maksadıyla her türlü gelir getiren türünden yüzde 6 oranında bir pay alan nezaretin topladığı hasılat yine ordunun masraflarına harcanacaktı. Hayvânât-ı Ehliye vergisinin gelirleri de savunma sanayinin güçlendirilmesine kaynak olması amacıyla bu nezarete tahsis edilmiştir. Techizât-ı Askeriye Nezareti hakkında geniş bilgi için bkz. (Zekeriya Türkmen, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusu'nun Modernizasyonu İçin Kurulan Techizât-ı Askeriye Nezâreti ve Faaliyetleri", *Marmara Üniversitesi Yayınları, Prof. Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul 1995, 479-493.)

⁵⁹ BOA., İ.HUS., 110/150., (23 Eylül 1903)

⁶⁰ Hayvanatı ehliye vergisinden elde edilecek gelirin devletin güç ve kuvvetinin artırılması maksadıyla Techizât-ı Askeriye Nezâreti bünyesine bırakıldığının ifade edildiği bir iradede bu kaynağın maksadı dışında kullanılması yasaklanmış, kullananların da cezalandırılması istenmiştir. Örneğin bu kuralı ihlal eden memurların görevlerine son verilmesi ve bir daha devlet memuriyetinde istihdam edilmemesi için kesin talimat verilmiştir (BOA., İ.HUS., 117/78., 2 Haziran 1904).

yapılamadığı için ramazan ayı maaşlarının ödenemediğini, mevcut durumda bayram maaşının dahi ödenebilmesinin mümkün görünmediğini ifade etmiş ve İşkodra'ya acilen üç bin lira iane gönderilmesini talep etmiştir. İşkodra vilayetinin ihtiyacı olan paranın merkezden gönderilmesinin mümkün olmadığını gören Maliye Nazırı Ahmet Reşad Paşa, vilayetteki Hayvanat-ı Ehliye vergisi gelirlerinin 1903 yılının sonuna kadar İşkodra'ya bırakılmasını Sadarete teklif etmiştir. Sadaretin bu teklife sıcak bakmasıyla beraber başta İşkodra olmak üzere Manastır, Kosova, Selânik ve Edirne vilayetlerinde yıl sonuna kadar toplanacak Hayvanat-ı Ehliye vergisi, geçici olarak bu vilayetlerin uhdesine bırakılmıştır.⁶¹

İşkodra, Manastır, Kosova, Selanik ve Edirne Valilikleri bir önceki yıl kendilerine tanınan istisnanın 1904 yılında da geçerli olmasını Sadareten talep etmişlerdir. Ancak bu talep Bulgarların bölgedeki askeri hareketliliklerinin yoğun olması, Osmanlı askerlerinin de Bulgarlarla mücadele edebilmesi için paraya ihtiyaç duyması gibi gerekçelerle reddedilmiştir.⁶² Balkanlarda cereyan eden çete ve eşkıyalık faaliyetlerine karşılık buradaki vilayetlerin yaşadığı mali darlığın ciddi sonuçlar doğuracağını gören Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, adı geçen vilayetlerdeki Hayvanat-ı Ehliye vergisi gelirlerinin yine kendilerine bırakılmasını padişah'tan talep etmiştir. Bu vilayetlerin merkezden yapılan yardımlarla ayakta kaldığını, bu sebeple hali hazırda toplanabilen Hayvanat-ı Ehliye vergisinin söz konusu vilayetlere bırakılmasının uygun olduğunu belirtmiştir.⁶³

Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferid Paşa'nın bu teklifi üzerine Selânik, Kosova ve Manastır vilayetlerinde toplanan Hayvanat-ı sancak vergisi ile bu vilayetlerden toplanan Ağnam vergisinin bir kısmı, Rumeli vilayetlerinin maliyesinin düzenlenmesi ve kolluk kuvvetlerinin maaşlarının düzenli ödenmesi şartıyla yine bu vilayetlere bırakılmıştır.⁶⁴ Balkan vilayetlerine tanınan bu opsiyon ilerleyen aylarda da devam etmiştir. Tüm imparatorlukta toplanan Hayvanat-ı Ehliye vergisinin Teçhizât-ı Askeriye Nezâreti'ne tahsis edildiği, buranın dışında bir harcama yapılmasının kesinlikle yasak olduğu hakkında çıkan bir karar üzerine

⁶¹ BOA., İ.ML., 57/5-6., (20 Aralık 1903).

⁶² BOA., İ.HUS., 112/144., (7 Ocak 1904); TFR., I.A., 15/1484-1., (7 Ocak 1904).

⁶³ BOA., Y.A.HUS., 464/2., (8 Ocak 1904).

⁶⁴ BOA., TFR., I.MN..., 33/3235-1., (17 Şubat 1904).

Manastır Valisi Ebubekir Hazım Paşa bu kararın kendileri için de geçerli olup olmadığını Sadaretten sormuştur. Sadaret, işaret edilen kararın kendileri için geçerli olmadığı; Selanik, Kosova, Manastır ve Edirne vilayetlerinde toplanan Hayvanat-ı Ehliye vergisinin kendi mahallerinde harcanmaya devam edilmesi ile ilgili Manastır Valisi Ebubekir Hazım Paşa'ya bilgi vermiştir.⁶⁵ Hayvanat-ı Ehliye vergisinin yürürlüğe girmesinin ardından taşrada bir takım sorunlar da baş göstermiştir. Verginin kapsam ve harcama alanlarıyla ilgili ortaya çıkan bu sorunlar bir takım idari tasarruflarla çözülmeye çalışılmıştır.

1.1.2. Hayvanat-ı Ehliye Vergisinin Uygulamasında Ortaya Çıkan Problemler ve Alınan Önlemler

Hayvanat-ı Ehliye vergisinin uygulanmaya başlamasıyla beraber verginin kapsamıyla ilgili bazı tereddütler yaşanmıştır. Verginin nizamnamesinde yer almayan ve uygulama esnasında ortaya çıkan bu tarz sorunlar, alınan ara kararlarla çözülmeye çalışılmıştır. Örneğin Hicaz Valiliği'nin Hayvanat-ı Ehliye vergisinin vilayetin kutsiyyeti ve hususiyetinden dolayı burada tatbik edilmemesi talebi uygun görülmüş ve Hicaz vilâyeti, Hayvanat-ı Ehliye vergisinden muaf tutulmuştur.⁶⁶ İzmit sancağına bağlı Kandıra kazasının Kefken iskelesinde iskân edilen Bosna muhacirleri de 24 Ekim 1904 tarihinde hem Hayvanat-ı Ehliye hem de Ağnam vergisinden bir süre muaf tutulmuşlardır.⁶⁷ Kamu hizmetini sürdürmek amacıyla süvari tahsildarları, rüsumat muhafaza memurları, orman süvari korucuları ve Düyûn-ı Umumiye kolcuları tarafından kullanılan binek hayvanlarından da Hayvanat-ı Ehliye vergisinin alınmaması kararlaştırılmıştır.⁶⁸ Yine Ziraat Bankası tahsildarlarının kullandığı binek hayvanları da Hayvanat-ı Ehliye vergisi kapsamı dışında bırakılmıştır.⁶⁹

Osmanlı Devleti'nde yaşayan yabancılar ise Hayvanat-ı Ehliye vergisine karşı mesafeli bir duruş sergilemişlerdir. Sınırları dahilinde yaşadıkları devletin kanunlarını doğrudan kabul etmeyen yabancılar, Hayvanat-ı Ehliye vergisinin ödeme emrini sadece kendi konsolosları vasıtasıyla tebellüğ edeceklerini beyan

⁶⁵ BOA., BEO., 2385/178831-2., (25 Temmuz 1904); BOA., BEO., 2385/178831-1., (4 Ağustos 1904).

⁶⁶ BOA., İ.ML., 57/59-2., (13 Mart 1904).

⁶⁷ BOA., İ.ML., 60/27-2., (24 Ekim 1904).

⁶⁸ BOA., İ.ML., 71/32-5., (3 Mayıs 1906).

⁶⁹ BOA., BEO., 2958/221794-3., (20 Ocak 1907).

etmişlerdir. Kudüs muhasebeciliği Maliye Nezaretine yazdığı yazı ile bu konuya dikkat çekmiştir. Kudüs'teki yabancıların hayvan sayımı yaptırmadıklarını belirten Kudüs muhasebeciliği, bu konuda nasıl bir yol izlenmesi gerektiği hakkında Teçhizâtı Askeriye Nezaretinden izahat istemiştir. Yabancıların Hayvanat-ı Ehliye vergisine karşı gösterdikleri direncin artması üzerine Teçhizatı Askeriye Nazırı Raif Paşa, yabancıların vergi vermemesi durumunda hazinenin zarara uğrayacağını belirterek Sadaretten konuya çözüm bulmasını talep etmiştir.⁷⁰ Zira kısa bir zaman sonra Rus, İran ve İngiltere tebaalarına mensup yabancılar da kendi sefaretlerinden tebligat olmadıkça vergi vermeyeceklerini beyan etmişlerdir. Sadaret, bu konuyla ilgili Hariciye Nezaretine bir yazı yazarak ilgili devletler nezdinde gerekli girişimlerin yapılmasını istemiştir.⁷¹

Osmanlı Devleti'nde ikamet eden yabancılar arasında Hayvanat-ı Ehliye vergisine en çok muhalefet eden grup Yunanlılar olmuştur. Hüdavendigâr Valisi Reşit Mümtaz Paşa, Yunanistan'ın Ayvalık konsolosunun buradaki Yunan vatandaşlarına kendilerinden talep edilen vergiyi ödememeleri için talimat verdiğini Dahiliye Nezaretine aktarmış ve Hayvanat-ı Ehliye vergisinin ecneblerden alınıp alınmayacağı hakkında kendisine bilgi verilmesini istemiştir.⁷² Midilli Yunan konsolosluğu, adada yaşayan Yunan vatandaşlarının vergi vermemesi konusunda manipülasyonda bulunmuştur. Buradaki muhalefet sadece Hayvanat-ı Ehliye vergisi ile sınırlı kalmamış Zeytin Öşrü'nün tahsilatında da sorunlar yaşanmıştır. Olayların büyümesi üzerine Sadaret, Cezâyir-i Bahr-ı Sefîd Valisi Abidin Paşa'ya Midilli Adası'na giderek olayların mahiyetini tetkik etmesi için talimat vermiştir.⁷³ Yunan vatandaşlarına Hayvanat-ı Ehliye vergisini vermemeleri için yapılan telkinlerin en dikkat çekenini ise İzmir Urla Yunan Konsolosluğu tarafından yapılmıştır. Konsolosluk, bölgedeki Yunanlılara yaptığı çağrı ile Hayvanat-ı Ehliye vergisinin ödenmesi için Osmanlı Devleti'nin sefaretler ile anlaşmasının şart olduğunu, bu şart sağlanana kadar Yunan vatandaşlarının söz konusu vergiyi ödememelerini istemiştir. Bu çağrıyı Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına aykırı gören Sadaret ise Hariciye Nezareti vasıtasıyla söz konusu iddiayı reddetmiş, ülkedeki tüm gayrimüslimlerin

⁷⁰ BOA., BEO., 2198/164806., (14 Ekim 1903).

⁷¹ BOA., HR.TH., 296/10., (3 Ocak 1904).

⁷² BOA., DH. ŞFR., 319/103., (5 Ocak 1904).

⁷³ BOA., BEO., 2266/169944., (2 Şubat 1904).

Hayvanat-ı Ehliye vergisini vermekle mükellef olduğunu kesin bir dille ifade etmiştir.⁷⁴

Osmanlı Devleti'nin mali darlığının giderilmesi amacıyla ihdâs edilen Hayvanat-ı Ehliye vergisi, tahrir ve tahsil esnasında yaşanan olumsuzluklardan dolayı beklenen performansı gösterememiştir. Halkın ödeme gücünün üzerinde bir yükümlülükle karşılaşması sonucu yaşanan olumsuzluklar, bir diğer gelir getirici unsur olarak düşünülen Şahsi Verginin tarh ve tahsil sürecinde de yaşanmıştır.

1.2. Şahsi Verginin İhdâs ve İlgâsı

Hazine açığının kapatılması için dış borçlanma yönteminin terk edilerek öz kaynaklardan gelir elde etme prensibi çerçevesinde yürürlüğe konması düşünülen Şahsi Vergi, Hayvanat-ı Ehliye vergisi ile beraber gündeme gelmiştir.⁷⁵ Maliye bürokrasisi, hazineye yeni bir gelir kaynağı olarak alınması planlanan Şahsi Verginin kanuni alt yapısını hazırlamak için birtakım çalışmalarda bulunmuştur.⁷⁶ Yapılan çalışmalar sonucu Şahsi Verginin, Osmanlı Devleti tebaası olup sayısı altı milyon olarak tahmin edilen erkek nüfustan alınması, bu vesileyle de hazineye bir milyon kuruş gelir elde edilmesi planlanmıştır.⁷⁷ Söz konusu ilk nizamnameye göre Şahsi Verginin kimler tarafından ne kadar ödeneceği ile ilgili karar mükellefler arasında yapılan bir tahrirattan sonra verilmemiştir. Maliye

⁷⁴ BOA., HR.TH., 298/63., (14 Şubat 1904).

⁷⁵ BOA., İ.HUS., 108/39., (7 Ağustos 1903).; BOA., İ.HUS., 108/106., (11 Ağustos 1903).

⁷⁶ Şahsi Verginin ihdâs süreciyle alakalı Osmanlı arşivi fonlarında yapılan araştırmalar esnasında 17 Mart 1904 tahmini tarihli bir nizamname suretine rastlanmıştır. 14 maddelik nizamnameye göre 15-75 yaş arası erkek nüfus Şahsi Vergi ile mükellef tutulmuştur. Nizamnameye göre arazisi, alet edevatı ve sermayesi olmaksızın rençberlik, yanaşmalık, amelelik ve çıraklık yapan kişilerle cüzi miktar arazi, alet edevat ve sermayesi ile ziraat, zanaat ve ticaret yapan kişiler mükellef olarak kabul edilmiştir. Mükellefler hem gelir düzeyleri hem de yaşadıkları idari birime göre sınıflandırılmışlardır. Beş sınıfa tasnif edilen mükellefler yaşadıkları köy ve kasabanın büyüklüğüne göre 7,5 ila 1000 kuruş arasında bir vergi sınıfına dahil olacaktı. Tahrirat ve tahsilat gibi konuların da belirlendiği nizamnamenin içeriği Şahsi Verginin prototipi olarak düzenlendiği intibasını vermektedir. Zira söz konusu verginin diğer nizamnameleri üzerinde yapılan incelemelerde bütün nizamnamelerin belirli süreçlerden geçtikten sonra çıkarıldığı görülmüştür. Oysaki bahsedilen nizamname müsveddesinin diğer bir nüshasına ne nihai karar olan iradelerde ne de farklı fonlarda rastlanamamıştır. Bu şekliyle adı geçen nizamname müsveddesinin Şahsi Verginin ilk nizamnamesi olarak kabul edilmesi mümkün gözükmemektedir. Ancak nizamname suretinin içeriği Şahsi Verginin gelişim aşamalarının incelenmesi açısından önem arz etmektedir. BOA., Y.PRK.ML., 24/53., (17 Mart 1904).

⁷⁷ BOA., İ.KAN., 3/9-4., (15 Ağustos 1903).

bürokrasisi sekiz ana gruba ve on dört sınıfa ayırdığı mükelleflerin her birinin ne kadar vergi ödeyeceğini kendisi belirlemiştir.⁷⁸

Tevzi usulü yapılan bu değerlendirmeye toplanması amaçlanan meblağ, vergi ödemeye mükellef kişilere idarece belirlenen ölçütler dahilinde paylaştırılmıştır. Dikkati çeken en önemli husus, halkın ödeyebileceği vergi miktarından ziyade hazinenin ihtiyacı olan meblağ üzerinden bir değerlendirme yapılmış olmasıdır. Söz konusu nizamnameye göre Osmanlı Devleti vatandaşı olan 18-70 yaş arası erkek nüfus vergi mükellefi olarak kabul edilmiştir. Felç, kötürüm, kör, çalışamayacak derecede ağır hasta olanlar ile zabitler ve devamlı silâh altında bulunan askerler vergiden muaf tutulmuştur. Şahsi Verginin tarh ve tahsil işlemleri ile ilgili yol haritası da yine nizamnamede belirlenmiştir. Nizamnameye göre verginin yürürlüğe girmesinden sonraki Teşrinisâni ayının on beşinden önce nüfus idareleri, 18-70 yaş arasındaki mükelleflerin isimlerini belirten bir defteri hazırlayacaklardı. Nüfus idarelerinin belirlediği genel mükellef kitlesinin belirlenen sınıflara ayrılması işlemini ise vilayet, kaza ve liva merkezlerinde oluşturulacak komisyonlar yapacaktı. İdare meclisleri tarafından belirlenen ve üyelerinin mal müdürü, muhasebeci ve defterdarların olduğu komisyonlar Teşrinisaninin on beşinden itibaren iki ay sürecek bir mesai ile mükellefleri belirlenen sınıflara tayin edecekti. Komisyon tarafından tahmini gelirlerine göre sınıflara tayin edilen mükelleflere yükümlü oldukları meblağların tebliği için ihbarnameler gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Mükelleflerin sınıflarının tayin edilmesinin ardından ilk grup olan ve yüzde ellilik sınıfı oluşturan kalabalık kitle için ödeme ihbarnamesi gönderilmesine ihtiyaç duyulmamıştır. Lakin birinci sınıfın dışında kalan ve tahakkuk eden vergi miktarı daha yüksek olan kesim için ihbarnameler gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Her sınıf için ayrı renkte ve beşer yıllık olacak vergi ihbarnamelerinin en geç mart ayı başlarına kadar mükelleflere ulaştırılması öngörülmüştür. Tevzi ve tarh işleminin

⁷⁸ Uygulanması öngörülen Şahsi Vergi Osmanlı Devleti'nde ilk kez uygulanan bir vergi değildir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşının ardından düzenlenen Berlin Antlaşması'nın (13 Haziran 1878) 24.maddesi gereğince Osmanlı Devleti ve Yunanistan arasında çözülmesi öngörülen Tashih-i Hudud sorununun çözülmemesi sonucu çıkması muhtemel bir savaşta orduya kaynak sağlanması için Bilâd-ı Selâse olarak adlandırılan Üsküdar, Galata ve Eyüp ahalisinden 1881 yılında bu isimle geçici bir vergi toplanmıştır. (Geniş bilgi için bkz: Arzu Terzi, *Osmanlı-Yunan Tashih-i Hudud Meselesi Sırasında Başvurulan Mali Kaynak: Vergi-i Şahsi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, 15. sayı [Prof. Dr. M. Münir Aktepe'ye Armağan], 1995, 535-545 syf.)

ardından tahakkuk eden verginin tahsili için mart ayı uygun görülmüş ve söz konusu verginin bu ayda tek seferde tahsil edilmesi planlanmıştır. Tahsilat işlemleri için ise yetki tahsildarlara verilmiştir. Nizamnamede dikkati çeken hususlardan bir tanesi de verginin tahsil oranını artırmak için alınan önlemler olmuştur. Halkın vergiyi ödememesi durumunda iki aşamalı bir yaptırım öngörülmüştür. Şahsi Vergi borcu olan mükelleflerin gayrimenkul alım, satım ve kira işlemleri başta olmak üzere bazı kamu hizmetlerinden faydalanamaması şart koşulmuştur. Bu yaptırımların yanı sıra vergi borcunu ödemeyenlerin mallarına haciz konulması kararı da uygulanması öngörülen müeyyideler arasına alınmıştır.⁷⁹

İhdâs edilmesi planlanan Şahsi Vergi'nin mevzuatı izah edildiği üzere tamamlanmış, 19 Ağustos 1903 tarihinde çıkan irade ile kanunlaşarak yürürlüğe girmiştir.⁸⁰

Tablo 1.1: 1903 tarihli Şahsi Vergi nizamnamesine göre tahsil edilmesi planlanan vergi miktarı ve mükellef sınıfları

Ödeyeceği vergi (Kuruş)	Sınıfı	Mükelleflerin tayin edildiği sınıf
5	1	Nüfus-ı mükellefenin yüzde ellisinin be-heri
10	2	Nüfus-ı mükellefenin yüzde yirmisinin be-heri
20	3	Nüfus-ı mükellefenin yüzde on ikisinin be-heri
40	4	Nüfus-ı mükellefenin yüzde sekizinin be-heri
60	5	Nüfus-ı mükellefenin yüzde beşinin be-heri
80	6	Nüfus-ı mükellefenin yüzde ikisinin be-heri
100	7	Nüfus-ı mükellefenin yüzde ikisinin be-heri
	8	Nüfus-ı mükellefenin yüzde birinin be-heri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sekizinci sınıf olarak tayin edilen ve yüzde 1'lik kısma isabet eden mükellefler ise kendi arasında yedi alt gruba ayrılmış, bu mükelleflere farklı miktarlarda vergi tahakkuk ettirilmiştir.

⁷⁹ BOA., İ.KAN., 3/9-4., (15 Ağustos 1903).

⁸⁰ BOA., İ.KAN., 3/9-9., (19 Ağustos 1903).

Tablo 1.2: 1903 tarihli Şahsi Vergi nizamnamesine göre sekizinci sınıfın alt sınıfları ve bu sınıfların ödeyecekleri vergi miktarları:

Ödeyeceği vergi (Kuruş)	Sınıf	Mükelleflerin tayin edildiği sınıf
150		Yüzde otuz nisbetiyle be-heri
200		Yüzde yirmi nisbetiyle be-heri
300		Yüzde yirmi nisbetiyle be-heri
400		Yüzde on beş nisbetiyle be-heri
500		Yüzde on nisbetiyle be-heri
750		Yüzde üç nisbetiyle be-heri
1000		Yüzde iki nisbetiyle be-heri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şahsi Vergi nizamnamesi, yayınlandıktan hemen sonra gereğinin yapılması için taşraya gönderilmiştir. Ancak Şahsi Vergi de Hayvanat-ı Ehliye vergisi gibi ciddi bir mukavemetle karşılaşmıştır. Teoride uygulanabilir olarak görülen yeni bir vergi kaleminin pratikteki karşılığının beklenenin altında olması dikkat çekicidir. Zira vergileri uygulamakla mükellef olan taşra yöneticilerinin Şahsi Vergi hakkındaki düşünceleri de ileride yaşanacak vergi kaynaklı sorunları haber verir niteliktedir. Örneğin Yemen Vali Vekili Müşir Abdullah Paşa'nın Şahsi Verginin Yemen'de geçici olarak tehir edilmesi ile ilgili talebi esnasında belirttiği sıkıntılar, devletin Yemen'de yaşadığı hâkimiyet sorununu ayrıca gözler önüne sermektedir. Müşir Abdullah Paşa Sadarete yazdığı telgrafla, burada diğer vergilerin bile tam tatbik edilemediğini, bazı kanunların kısmen uygulanırken bazılarının ise hiç uygulanmadığını, nüfus tahriri ve emlak muamelatının yapılamadığını, başka vilayetlerde 4-5 kuruş olarak alınan Ağnam resminin Yemen'de 40 para olarak uygulanabilirken[1 kuruş 40 para.1/5 oranında] Yemen'de çok eski zamandan beri tüm tahsilatların askerin yardımıyla ancak yapılabildiğini, son olarak kabilelerin yüklü miktarda silah ele geçirmelerinden dolayı işlerin daha da zorlaştığını, askerin yardımı olduğu halde vergilerin yarısının ancak tahsil edilebildiğini, hal böyleyken Şahsi Vergi için yapılacak bir sayım ve sınıflandırma işleminin Yemen ahalisinin ayaklanması için yeterli olacağını, şu an itibarıyla Hayvanat-ı Ehliye vergisinin bile yürürlüğe

konulamadığını ifade etmiştir.⁸¹ Yemen Vali Vekili Müşir Abdullah Paşa'nın belirttiği nedenlerden dolayı Şahsi Verginin Yemen'de tehir edilmesi talebi Sadaret tarafından uygun görülerek padişaha arz edilmiştir. Yemen'deki durumun hassasiyeti karşısında risk almak istemeyen devlet Yemen'de Şahsi Vergiyi hiç uygulayamadan tehir etme kararı almıştır.⁸²

Şahsi Vergiye karşı gösterilen muhalefetin en kuvvetlisi ise Balkanlarda cereyan etmiştir. Öyle ki Şahsi Vergiye karşı çıkan ayaklanmaların bastırılmasında yerel kuvvetler yetersiz kalmış, Anadolu'dan Balkanlara asker sevk edilmiştir. Vergiye karşı çıkan ayaklanmaların şiddetinden dolayı Şahsi Vergi, 1904 yılının ocak ayında tüm Balkan vilayetlerinde tehir edilmek zorunda kalınmıştır.⁸³ Şahsi Vergiden beklenen gelirin elde edilememesi üzerine bu verginin yerine önlem olarak gümrük vergilerinin artırılması kararlaştırılmış, soruna geçici olarak çözüm sağlanmıştır.⁸⁴

Şahsi Verginin bazı yerlerde asayiş, bazı yerlerde de tahrirat sorunundan dolayı uygulanamaması üzerine verginin uygulanabilirliğini artırmak maksadıyla yeniden mevzuat düzenlenmesine gidilmiştir. Söz konusu problemlerin aşılaraq Şahsi Verginin tahsilatının artırılması amacıyla 19 Temmuz 1905 tarihinde yeni bir Şahsi Vergi nizamnamesi çıkarılmıştır. 1903 yılında çıkarılan nizamname üzerinde yapılan tadilatla mükelleflerin kapsamı daraltılmış, vergi basamakları yeniden düzenlenmiştir. Vergi mükelleflerinin alt yaş sınırını 18'den 20'ye çıkaran yeni nizamnamede dikkat çeken en büyük değişiklik, bir önceki nizamnamede birinci sınıf olarak değerlendirilip beş kuruş vergi vermesi öngörülen köylü kesiminin vergi dışı bırakılması kararlaştırılmıştır. Tarımsal üretici olan köylülerin vergi dışı bırakılmalarıyla Şahsi Vergi vilayet, liva ve kazalarda yaşayan mükellefleri kapsamıştır. Küçük ve orta büyüklükteki esnaflar ile zengin sınıftaki kişileri kapsayan yeni Şahsi Vergi nizamnamesine göre mükellefler, ikamet ettikleri idari birime göre üç ana sınıfta yedi ayrı kategoriye ayrılmıştır.⁸⁵

⁸¹ BOA., İ.ML., 56/28-2., (5 Ekim 1903).

⁸² BOA., İ.ML., 56/28-5., (16 Ekim 1903).

⁸³ BOA., İ.HUS., 112/143-2., (16 Ocak 1904).

⁸⁴ BOA., BEO., 2253/168956-1. (16 Ocak 1904); BOA., MF.MKT., 764/30-1. (1 Şubat 1904).

⁸⁵ Düstur, 1.Tertib c.8, s.259-263-19 Temmuz 1905; Nadir Özbek, *İmparatorluğun Bedel-i Osmanlı'da Vergi Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908)*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2015), 66.

Şahsi Verginin Hayvanat-ı Ehliye vergisi ile beraber uygulanması ve bu iki verginin hedef kitlesinin aynı kesim olması vergiye karşı oluşan mukavemetin başlıca iki sebebi olmuştur. Zira ekonomik olarak sıkıntılı bir süreç geçiren Osmanlı köylüsü aynı anda iki yeni vergi kalemiyle karşılaşmış ve bu vergileri ödemede büyük sıkıntılar çekmiştir.

Tablo 1.3: 1905 yılında yapılan düzenlemesine göre yürürlüğe giren Şahsi Vergi tarifesi:

Mükellef sınıfları	Sınıfı	Tahakkuk eden vergi (kuruş)
Kaza merkezinde yaşayan esnaf vesaire	1	15
Liva merkezinde yaşayan esnaf vesaire	1	25
Vilayet merkezinde yaşayan esnaf vesaire	1	35
Kazalarda bulunan çiftlik sahipleri ve toptan ticaretle iştigal eden tüccarlar	2	70
Livalarda bulunan çiftlik sahipleriyle toptan ticaretle iştigal eden tüccarlar	2	150
Vilâyetlerde bulunan çiftlik sahipleriyle ticaretle iştigal edenler	2	200
Ağniya	3	400

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1905 yılında yapılan düzenleme ile Şahsi Vergi kaynaklı sorunların önüne geçilmesi amaçlanmıştı. Ancak revize edilen Şahsi Vergi nizamnamesinin sorunlara çözüm getirmediği kısa zaman içerisinde anlaşılmıştır. Mükelleflere tahakkuk ettirilecek vergi miktarının yeniden düzenlenmesiyle vergi adaletinin sağlanacağı düşüncesi uygulamada karşılık bulmamıştır. İkamet yeri ve gelir düzeyi esasına göre yapılan son düzenleme sonrası Şahsi Vergiye karşı tepkiler bu sefer tüccar ve ağniya kesiminden gelmiştir. Verginin nizamnamesinde belirlenen şablonun uygulanmasında yaşanan en büyük sorun farklı yerlerdeki mükelleflerin aynı ölçütlere göre değerlendirilmesi olmuştur. Örneğin Kosova vilayetine bağlı Prizren sancağında bulunan bir tüccara tarh edilen vergi miktarı ile bir başka vilayette olup aynı miktarda mal varlığı olan tüccara tahakkuk ettirilen vergi miktarları farklı olmuştur. Verginin mükellef kitlesinin şehir ve sancaklarda bulunan tüccarlar olması, vergiye karşı direnişi şehir merkezlerine taşımıştır. Tüccarlar, adaletsiz bir şekilde tarh edildiğine inandıkları Şahsi Vergiye karşı

tepkilerini dile getirmek maksadıyla dükkân kapama eylemine girişmişlerdir. Bu eylemlerin ana üssünü ise Balkan vilayetleri oluşturmuştur.

Arnavutluk başta olmak üzere muhtelif vilayetlerde vergiye karşı gösterilen mukavemetin gittikçe sertleştiğini gören Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, Şahsi Verginin uygulanışındaki sorunları kendisi bizzat teşhis ederek raporlaştırmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa, Sadarete sunduğu raporunda bu vergilerin uygulamasında bir adaletsizlik olduğunu; özellikle Şahsi Verginin tarhında kişilerin arazi ve sermaye miktarlarının dikkate alınmadığını, bu sistemin tadil edilmemesi durumunda ise ayaklanmaların süreceğini yazmıştır.⁸⁶

Hüseyin Hilmi Paşa'nın ayaklanmaların süreceği ile ilgili öngörüsü doğru çıkmıştır. Kosova Valiliği; birkaç gün önce İpek'te başlayan olayların Prizren'e sıçradığı, halkın Priştine'de de iki üç gündür toplantılar yaptığı ile ilgili Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya bir telgraf çekmiştir.⁸⁷ Rumeli vilayetlerinde Şahsi Vergiye karşı görülen ayaklanmaların daha da genişleyeceğini anlayan Sadaret, problemin kaynağı olarak Şahsi Vergi nizamnamesini göstermiştir. Sadarete göre problemin kaynağı vergideki oran sorunudur ve bu duruma acilen çözüm bulunması gerekmektedir.⁸⁸

Şahsi Verginin adaletli bir şekilde uygulanabilmesi maksadıyla tadil edilen nizamnamenin sorunları daha da büyüttüğünün anlaşılması üzerine bu konuya çözüm bulunması ile ilgili irade çıkmıştır. Rumeli müfettişliğinden gelen raporlar, farklı vilayetlerden gelen raporlarla desteklenmiş; vilayetlerdeki huzursuzluğun giderilmesi için söz konusu vergi oranının yeniden düzenlenmesi konusunda hükümete emir verilmiştir.⁸⁹

Şahsi Vergiden kaynaklı ayaklanmaların kaynağı olarak gösterilen 1905 nizamnamesinin tadili için gerekli olan hazırlıklar Şura-yı Devlet Maliye Komisyonu, Tanzimat Komisyonu ve Meclis-i Vükela tarafından yapılmıştır. 18 Nisan 1906 tarihinde çıkan 29 maddelik nizamname ile Şahsi Verginin mükellef kitlesi ve vergi basamakları baştan aşağı değiştirilmiştir. İlgili nizamname gereği vergiden muaf tutulan kapsam daha da genişletilmiştir. Verginin alt gelir gruplarından alınmaması prensibi uyarınca, elli kuruştan daha az vergi ödeyen

⁸⁶ BOA., BEO., 2725/204354. (22 Aralık 1905).

⁸⁷ BOA., TFR.I.KV., 113/11202-3. (24 Aralık 1905).

⁸⁸ BOA., BEO., 2731/204805. (30 Aralık 1905).

⁸⁹ BOA., İ.HUS., 138/61. (14 Şubat 1906).

mükellefler vergiden muaf tutulmuşlardır. Yine imam, papaz, haham gibi din adamları ile kutsal mekânlarda görev yapan diğer görevliler ve medreselerde tahsil yapan talebelerin de Şahsi Vergiyi vermemesi kararlaştırılmıştır.⁹⁰

1906 nizamnamesine göre Şahsi Vergi ile mükellef gruplar; devlet memurları, şehir ve kasaba sakinleri ile çiftlik sahipleri olmak üzere üç ana kategoriye ayrılmıştır. Nizamnameye göre memurların ödeyeceği meblağ yıllık net gelirlerinin 365'e bölündükten sonraki kısmının üç ile çarpılması sonucu çıkan miktar olarak tayin edilmiştir. İkinci grup ise şehir ve kasabalarda yaşayan esnaf-tüccar gibi mükelleflerin tabi olduğu gruptur. Bu grup üç günlük gelirlerine göre 21 alt basamağa ayrılmış, 10 ila 3000 kuruş arasında bir vergi miktarını ödemekle mükellef sayılmışlardır. Üçüncü ve son mükellef grubu olan çiftlik sahipleri ise çiftliklerinin tahrir Bedel-i nispetinde beş ayrı sınıfta değerlendirilmişlerdir. Buna göre çiftliklerin tahrir bedelleri 1000 liraya kadar, 2000 liraya kadar, 4000 liraya kadar, 6000 liraya kadar ve 6000 lira üzeri; bunun karşılığında ödenmesi gereken vergi miktarları ise sırasıyla 50, 100, 200, 4000 ve 6000 kuruş olarak belirlenmiştir.

1906 Şahsi Vergi nizamnamesine göre şehir ve kasabalarda yaşayan esnaf ve tüccar mükelleflerin sınıfları ile ödemekle yükümlü oldukları vergi miktarları şöyle sınıflandırılmıştır:

⁹⁰ BOA., İ.KAN., 4/19-2. (18 Nisan 1906).

Tablo 1.4: 1906 yılında yapılan düzenlemesine göre yürürlüğe giren Şahsi Vergi tarifesi:

Vergiye esas olan gelir	Tahakkuk eden miktar (kuruş)
Üç günlük kazancı 19 kuruşa kadar olan mükellefler	10
Üç günlük kazancı 29 kuruşa kadar olan mükellefler	20
Üç günlük kazancı 39 kuruşa kadar olan mükellefler	30
Üç günlük kazancı 49 kuruşa kadar olan mükellefler	40
Üç günlük kazancı 59 kuruşa kadar olan mükellefler	50
Üç günlük kazancı 69 kuruşa kadar olan mükellefler	60
Üç günlük kazancı 79 kuruşa kadar olan mükellefler	70
Üç günlük kazancı 89 kuruşa kadar olan mükellefler	80
Üç günlük kazancı 99 kuruşa kadar olan mükellefler	90
Üç günlük kazancı 199 kuruşa kadar olan mükellefler	100
Üç günlük kazancı 299 kuruşa kadar olan mükellefler	200
Üç günlük kazancı 399 kuruşa kadar olan mükellefler	300
Üç günlük kazancı 499 kuruşa kadar olan mükellefler	400
Üç günlük kazancı 599 kuruşa kadar olan mükellefler	500
Üç günlük kazancı 699 kuruşa kadar olan mükellefler	600
Üç günlük kazancı 799 kuruşa kadar olan mükellefler	700
Üç günlük kazancı 899 kuruşa kadar olan mükellefler	800
Üç günlük kazancı 999 kuruşa kadar olan mükellefler	900
Üç günlük kazancı 1999 kuruşa kadar olan mükellefler	1000
Üç günlük kazancı 2999 kuruşa kadar olan mükellefler	2000
Üç günlük kazancı 3000 kuruştan fazla olan mükellefler	3000

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1.5: 1906 Şahsi Vergi nizamnamesine göre çiftlik sahiplerine tahakkuk ettirilen vergi miktarı:

Vergiye esas olan gelir	Tahakkuk eden miktar (kuruş)
Kıymeti 1000 liraya kadar olan çiftlikler	50
Kıymeti 2000 liraya kadar olan çiftlikler	100
Kıymeti 4000 liraya kadar olan çiftlikler	200
Kıymeti 6000 liraya kadar olan çiftlikler	400
Kıymeti 6000 liradan fazla olan çiftlikler	600

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

1906 yılında yapılan düzenlemelerle vergi mükelleflerinin sınıfları mikro düzeyde yeniden düzenlenmiş, verginin ödenebilirliğinin yükseltilmesi için gerekli önlemler alınmıştır. Yine bu nizamname ile vergilerin tarh edilme

sürecinde de bazı yenilikler yapılarak vergi mükelleflerinin tespit ve tayininde iş akışı yeniden düzenlenmiştir. Nizamnameye göre mükelleflerin belirlenmesinde ilk iş, nüfus idarelerine verilmiştir. Nüfus idareleri mükellef olacak yaştaki erkek nüfusun isimlerini ihtiva eden defterleri vergi idarelerine gönderecekti. Vergi idareleri nüfus dairesinden gelen defterlerde bulunan ana kitle mükellefleri nizamnamede belirtilen sınıflara taksim etmekle mükellefti. Mükelleflerin vergi dilimlerinin taksimi işleminin ikinci aşaması belediyeler olmuştur. Belediyelerin onayının ardından vergi tarh işlemi tamamlanmış oluyordu. Belediye olmayan birimlerde ise bu görevi nahiye müdürlükleri veya ihtiyar heyeti üstlenecekti.⁹¹

1906 Şahsi Vergi nizamnamesi, verginin toplanması ile ilgili önemli değişiklikler yapmasına rağmen vergi kaynaklı ayaklanmaları sonlandıramamıştır. Balkanlarda vergiye karşı yaşanan sert muhalefete ek olarak 1906 yılının ilk aylarında, Anadolu'nun Erzurum ve Kastamonu gibi vilayetlerinde ayaklanmaların başlaması Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştır. İmparatorluğun muhtelif yerlerinde yaşanan ayaklanmalara karşın maliyenin çektiği nakit sıkıntısının giderilmesi isteği, bu verginin ağır aksak da olsa yürütülmesi için ana etken olmuştur.

1906 Şahsi Vergi nizamnamesi ile yapılan yenilikler ne hazinenin vergi beklentisini karşılamış ne de vergiye karşı çıkan ayaklanmaları sonlandırmıştır. Hükümet ise Şahsi Verginin yürürlüğe girmesinden itibaren yaşanan toplumsal muhalefet karşısında çözümü yine mevzuat değişikliklerinde aramıştır. Şahsi Vergiden beklediği meblağı toplayamayan hükümet, en azından toplayabildiği kadarını tahsil etmek için nizamnameye son kez müdahale etmiştir. 10 Mart 1907 tarihinde yapılan düzenleme ile vergi mükellefi olacak sınıf üçe ayrılmıştır. Birinci sınıf, dükkân ve ticarethanelerde sanat ve ticaretle uğraşanlar ile akar ve irad sahipleri olarak belirlenmiş; bu sınıfa on kuruş vergi tarh edilmiştir. İkinci sınıf ise sanat ve ticaretini seyyar bir şekilde icra edenler, ameleler ve diğer işlerle meşgul olanlar olarak belirlenmiş; bu sınıfın da beş kuruş vergi ödemesi kararlaştırılmıştır. Vergi ile mükellef olan son grup ise devlet memurları olmuştur. Devlet memurlarının Şahsi Vergiden tamamen muaf olmaları uygun görülmemiş,

⁹¹ BOA., İ.KAN., 3/9-9. (19 Ağustos 1903).

önceki mevzuatta maaşlarından yapılan üç günlük kesintinin artık bir günlük olarak yapılması uygun görülmüştür.⁹²

Vergi mükelleflerinin ve vergi miktarlarının deneme-yanılma usulü çerçevesinde düzenlendiği bu uygulama da beklenen verimi sağlayamamıştır. Yapılan son nizamname düzenlenmesinden on üç gün sonra Şahsi Vergi, imparatorluğun bazı yerlerinde uygulanıp bazı yerlerinde de hiç uygulanmadığı gerekçesiyle 23 Mart 1907 tarihinde lağvedilmiştir.⁹³

Osmanlı Devleti'nin son dönem maliye nazırlarından Abdurrahman Vefik Sayın, Şahsi Verginin beklenen geliri getirmemesini uygulamadaki yanlışlıklara bağlamıştır. Abdurrahman Vefik Paşa'ya göre bu vergi, batılı ülkelerde mükelleflerin mal varlıklarından bağımsız bir şekilde bütün mükelleflerden eşit bir şekilde alınırken Osmanlı Devleti'ndeki uygulaması tam tersi olmuş; mükelleflerin mal varlıkları nispetinde vergilendirme yapılmıştır. Temettü vergisinin tahsil edildiği bir anda Şahsi Verginin tahsilinin uygulanmasını uygun görmeyen Abdurrahman Vefik Sayın'a göre Şahsi Verginin uygulanamamasının en büyük nedeni vergilendirme konusunda yeterli bilgi ve birikimi olmayan bir takım maliye bürokratları olmuştur. Zira başlangıçta herkesten beş kuruş vergi tahsil edilmesi planlanırken iş çıkırından çıkmış mükelleflerden farklı miktarlarda vergi talep edilmiştir. Bu da verginin uygulanabilirliğini azaltmıştır⁹⁴

Şahsi Vergi, kendisiyle birlikte yürürlüğe konulan Hayvanat-ı Ehliye Vergisiyle ortak bir şekilde lağvedilmiştir. Vergilerin lağvedildiği iradede bir ayrıntı dikkatleri çekmiştir. Bu kararda, söz konusu vergilerin kaldırılmasıyla beraber Teçhizatı Askeriye Nezaretine kaynak olması için yeni bir vergi kaleminin ihdas edilmesi istenmiştir. Devleti yaklaşık dört yıl meşgul eden ayaklanmaların kaynağı olan vergilerin yerine yeni bir verginin ihdas edilmesi isteği, hazinenin içerisinde bulunduğu mali açmazı işaret etmektedir. Mevcut kaynakların giderleri karşılamadığı, yeni kaynak üretiminin de imkânsız görüldüğü bu süreç; devlet ile halkın karşılıklı olan beklentilerinin birbiriyle örtüşmediğinin önemli bir göstergesi olmuştur. Nitekim söz konusu vergiler

⁹² BOA., İ.ML., 75/27-1. (10 Mart 1907).

⁹³ BOA., İ.ML., 75/32. (23 Mart 1907).

⁹⁴ Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi)* (Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları, 1999), 462.

yürürlüğe girdiği andan itibaren yoğun bir tepkiyle karşılanmış, bu tepkilerin görüldüğü yerlerin başında ise Balkan vilayetleri gelmiştir.

2. OSMANLI DEVLETİ'NİN VERGİLERİ TOPLAMAYA YÖNELİK ÇABALARI VE HAYVANAT-I EHİLİYE VE ŞAHSİ VERGİYE KARŞI BALKANLAR'DA MEYDANA GELEN TEPKİLER

Osmanlı Devleti tarafından yeni bir mali kaynak olarak ihdas edilen Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi, yürürlüğe girdiği andan itibaren Balkanlarda yaşayan halkın tepkisiyle karşılanmıştır. Söz konusu tepkiler, farklı zaman ve mekânlarda cereyan etmiştir. Genel olarak fakirlikten muzdarip olan halkın siyasi vesair etmenlerin etkisiyle vergilere isyan etmesi ise mevcut problemi iyice büyütülmüştür. 1903-1907 yılları arasında Balkanlar'da cereyan eden vergi ayaklanmalarının hangi ortam ve şartlarda yaşandığının anlaşılması amacıyla öncelikli olarak dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik şartlarının incelenmesi önemlidir.

Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi, ihdas olduktan kısa bir süre sonra yeni bir karar alınmış ve Hayvanat-ı Ehliye vergisinden elde edilecek gelir ülke savunmasında kullanılması amacıyla Teçhizat-ı Askeriye Nezaretine tahsis edilmiştir. Buradaki amaç, Balkanlarda cereyan eden Bulgar eşkıyalık faaliyetlerine karşı kolluk kuvvetlerinin teçhiz edilmesi ve asayişin sağlanabilmesi olmuştur. Zira 1903 yılı itibariyle ciddi bir ivme kazanan Balkan ıslahatı projesinin uygulanmasının kabul edilmesi, bölgedeki güç dengelerini değiştirmiş; Makedonya'yı yabancı güçlerin müdahalesine açık hale getirmiştir. Makedonya'da alan hakimiyetini kaybetmek istemeyen II. Abdülhamid bürokrasisinin söz konusu vergilere atfettiği önem ise belirtilen nedenlerden dolayı daha da artmıştır. Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Verginin Balkanlarda hangi siyasi ortamda yürürlüğe girdiğinin anlaşılması açısından dönemin en önemli siyasi meselesi olan Makedonya sorununun gelişimine bakmakta fayda vardır.

Osmanlı Devleti'nin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusya'ya karşı ağır bir yenilgi alması hem doğu cephesinde hem de batı cephesinde toprak kayıplarını beraberinde getirmiştir. Savaş sonunda imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması ile Rusya'nın Balkanlar'daki ağırlığı iyice artmıştır. Rusya'nın Karadeniz ve Balkanlar üzerinde geniş bir nüfuz alanı kazandığını

düşünen İngiltere ve Avusturya, Ayastefanos Antlaşması'nın yeniden müzakere edilmesi öngörülmüş ve Berlin'de bir konferansın toplanması kararlaştırılmıştır. Berlin Konferansı'nda kendi lehine bir gelişme yaşanacağını düşünen Osmanlı Devleti'nin bu düşüncesi ise karşılık bulmamıştır. Zira, Kırım Savaşı'nın ardından Osmanlı Devleti'nin sınırlarının korunması politikası Batılı devletler tarafından sonlandırılmış olup özellikle İngiltere, Osmanlı Devleti'nin Balkan toprakları üzerinde kendi nüfuzunu genişletmek için çalışmıştır. 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan Berlin Antlaşması ile Ayastefanos Antlaşması'nın hükümleri geçersiz sayılmış ve bu antlaşmada kurulması kararlaştırılan Büyük Bulgaristan üç kısma ayrılmıştır. Bir parçası Bulgar Prenslığı diğer parçası Şarki Rumeli vilayeti olarak teşkil edilen Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarının son parçası da ıslahat yapılması şartıyla Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır.⁹⁵

Osmanlı Devleti'ne bırakılan kısım Selanik, Kosova ve Manastır vilayetlerinden oluşan bölgedir. Batılı devletler bu bölgeyi, “Makedonya” olarak isimlendirirken Osmanlı Devleti ise bu toprakları “Elviye-i selâse” olarak adlandırmıştır.

Berlin Antlaşması'yla Balkanlar'da kurulan bu statüko, Ayastefanos Antlaşması'na göre büyük bir toprak kaybı yaşayan Bulgarları ve dolayısıyla Rusları rahatsız etmiştir. Rusya'nın desteğini arkasına alan Bulgarlar, Berlin Antlaşması'yla kaybettikleri toprakları geri almak amacıyla birtakım faaliyetlere girişmişlerdir. İlk olarak Şarki Rumeli vilayetini ilhak etmek isteyen Bulgarlar, bu hedeflerine 1885 yılında ulaşarak Şarki Rumeli vilayetini Bulgar Prenslığı bünyesine katmışlardır. Büyük Bulgaristan'ın kurulması için ilk adımı atan Bulgarlar için yeni hedef ise Makedonya'nın ele geçirilmesi olmuştur. Makedonya'nın çok çeşitli dinî ve millî yapısı, bu bölgedeki farklı unsurların kendi aralarında da çekişmelerine sebep olmuştur. Büyük Bulgaristan'ı yeniden kurmak için Makedonya'yı ele geçirmek isteyen Bulgarlar, burada diğer unsurlara göre psikolojik ve fiziki üstünlüğü ele geçirmek amacıyla birtakım faaliyetlere girişmişlerdir. Makedonya'nın Bulgarlara ait olduğu fikrini işlemek maksadıyla

⁹⁵ Fahir Armaoğlu, *19.Yy Siyasi Tarihi*, (İstanbul, Alkım Yayınları, 2009), 272-273

başlatılan bu faaliyetler ilk etapta bölgede kurulan Bulgar okulları ve yardım dernekleri aracılığıyla yapılmıştır.⁹⁶

Makedonya’da kültürel anlamda yoğun bir faaliyet yapan Bulgarlar, asıl amaçlarına ulaşabilmek için bir müddet sonra yöntem değişikliğine başvurmuşlar ve kültürel faaliyetlerinin yanı sıra tedhiş faaliyetleri yapmak maksadıyla silahlı çeteler de teşkil etmeye başlamışlardır. Osmanlı Devleti’ni Berlin Antlaşması’nda taahhüt ettiği Makedonya’da ıslahat yapmaya zorlamak için terör eylemlerine başvuran Bulgarlar, bölgedeki karışıklığı arttırmayı ve böylece Batı kamuoyunun dikkatini bu bölgeye çekmeyi hedeflemişlerdir. Makedonya’da çıkarılacak her türlü karışıklığı fırsat olarak gören Bulgarlar, burada kendi istek ve amaçlarını gerçekleştirmek maksadıyla muhtelif tarihlerde komiteler teşkil etmişlerdir.⁹⁷

Makedonya’da faaliyet gösteren örgütlerin içerisinde öne çıkanlardan bir tanesi, 1893 yılında Makedonya’da kurulan ve kısa adı (MİDÖ) olan Makedonya İç Devrim Örgütü’dür. Diğer faaliyet gösteren örgüt de 1895 yılında Sofya’da kurulan Yüksek Makedonya Komitesi’dir. YMK kısa adını kullanan örgüt, Supremistler ve Yüksekçiler olarak da anılmış; Makedonya’nın dışında kurulduğu için “Dış örgüt” olarak da adlandırılmıştır. İç Devrim Örgütü (MİDÖ) ile Yüksek Makedonya Komitesi (YMK), usul ve yöntemlerinde bazı farklılıklar yaşamışlardır. Bu farklılıkların temelinde Makedonya hakkındaki düşünceleri bulunmaktadır. İç Devrim Örgütü (MİDÖ) “Makedonya Makedonyalılarıdır” sloganını benimsemiş ve Makedonya’nın kaderinin burada meskûn halklar tarafından belirlenmesi için çalışmıştır. Dış örgüt olarak adlandırılan Yüksek Makedonya Komitesi (YMK) ise Makedonya’nın Bulgaristan’la birleşmesi fikrini savunmuştur. Teoride Osmanlı Devleti aleyhine kurulan bu iki örgüt, fikirlerindeki temel ayrılıklarından dolayı zaman zaman birbirleriyle çatışmışlardır. Bu durum ise Makedonya’daki şiddetin dozunun iyice artmasına neden olmuştur.⁹⁸

⁹⁶ Ahmet Altıntaş, “Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/2 (2005), 78

⁹⁷ Mahir Aydın, “Arşiv Belgeleriyle Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, IX (1989).

⁹⁸ Meltem Begüm Saatçi, “Makedonya Sorunu”, *Balkanlar El Kitabı Cilt 1: Tarih*, ed. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, (Ankara: KaraM&Vadi Yayınları, 2006), 558

Makedonya’da kurulan çeteler, ilk etapta eğitim faaliyetleri ve dinî propaganda yöntemini kullanarak bulundukları bölgelere yerleşmişlerdir. Ancak Makedonya’da bağımsızlık elde etmek için bu iki yöntemin yetersiz olacağına kanaat eden komiteler, zamanla strateji değiştirerek şiddet olaylarına başvurmuşlardır. 1897’de Vinitsa’da yaşanan olaylar ve ardından Amerikalı Protestan misyoner Miss Stone’nun MİDÖ üyeleri tarafından kaçırılması ile 1899’da yaşanan Menlik İsyanı komitelerin şiddet eylemlerinden bazılarıdır. Bölgesel sayılabilecek bu isyanların yanında daha geniş bir alanı etkileyen bazı isyanlar, 1900’lü yılların başı itibariyle Makedonya’da görülmeye başlanmıştır. Yüksek Makedonya Örgütü (YMK) tarafından 1902 yılında çıkarılan Cumâ-i Bâlâ Ayaklanması, Osmanlı Devleti tarafından hemen bastırılmış olsa da bölgedeki işleyişin değişmesine neden olmuştur. Zira bu ayaklanmanın hemen ardından Osmanlı Devleti, 1902 yılının kasım ayında yayınladığı bir talimatla Rumeli vilayetlerinde uygulanması öngörülen ıslahat programını yürürlüğe koymuştur. Islahatları yürütmesi amacıyla bir müfettişin ataması da kısa bir süre sonra yapılmış ve bu göreve Hüseyin Hilmi Paşa getirilmiştir.⁹⁹

Osmanlı Devleti’nin Hüseyin Hilmi Paşa’nın kontrolünde Makedonya’da yapmayı düşündüğü ıslahat programı, bu bölge ile doğrudan ilgili olan Rusya ve Avusturya’yı memnun etmemiştir. Çünkü her iki devlet de Makedonya’dan bağlarını kesmeyi istemiyordu. Makedonya’da kendi etkilerinin devamını sağlamak amacıyla bir araya gelen Rusya ve Avusturya, 1903 yılının şubat ayında Osmanlı Devleti’ne Viyana Islahat Programı adıyla yeni bir ıslahat taslağı sunmuştur. Islahat programı, içerdiği maddelerle Osmanlı Devleti’nin Makedonya’daki egemenlik haklarına aykırı bir görüntü çizmiştir. Viyana Islahat Programı’nın Makedonya ıslahatlarının denetimini Osmanlı Devleti’ne bırakması, farklı bir ülkenin komiserliğine yer vermemesi, bu programın II. Abdülhamid tarafından kabulünü kolaylaştıran bir etken olmuştur.¹⁰⁰

Osmanlı Devleti, Viyana Islahat Programı’nı uygulamak için yoğun bir çaba sarf ederken Manastır’da çıkan ve geniş çaplı bir ayaklanma olan İlinden

⁹⁹ Güler Yarcı, “Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi”, *Elektronik Siyaset Bilimleri Dergisi*, 4/1 (2013), 90-91.

¹⁰⁰ Kaya Bayraktar, “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi”, *bilig*, 69 (2014).

Ayaklanması ile sarsılmıştır. Makedonya İç Devrim Örgütü (MİDÖ) öncülüğünde 2 Ağustos 1903 tarihinde başlayan bu isyan, Ortodoks Bulgarlar tarafından desteklenmiştir. Bulgarlar, hedef olarak Müslümanları ve Patrikhane'ye bağlı diğer Hristiyanları seçmişlerdir. Ayaklanma o kadar ileri boyuta taşınmıştır ki Bulgarlar hedefe koydukları halkın evlerini yakmış, kendilerini de canice katletmişlerdir. İkinden Ayaklanması'nı diğer ayaklanmalardan ayıran en önemli ayrıntı, bu ayaklanmanın içerisinde uygulanan küçük bir bağımsızlık provası olmasıdır. Asiler, Osmanlı Devleti'nin yönetiminde bulunan Kruşova'ya girerek buradaki kamu kurumlarını hedef almışlardır. Bölgedeki unsurların temsilcilerinden oluşan bir meclis toplayan asiler, kendilerince kurtardıkları bölge olan Kruşova'nın yönetim mekanizmasını oluşturarak bağımsızlıklarını dahi ilan etmişlerdir. Kruşova'da yaşanan olayları yakından takip eden Osmanlı Devleti, ilk askeri müdahaleyi 13 Ağustos 1903 tarihinde yapmışsa da burada tam denetimi 1903 yılının ekim ayı ortalarında ancak sağlayabilmiştir.¹⁰¹

Osmanlı Devleti, Kruşova Ayaklanması'nı bastırmış ancak Makedonya'daki statüko değişimine engel olamamıştır. Zira bu zamana kadar Rusya ve Avusturya'nın etkisinin yoğun olduğu Makedonya'da artık İngiltere'nin de varlığı hissedilmeye başlanmıştır. Avusturya ve Rusya'nın hazırladığı Viyana Islahat Programı'na İngiltere'nin itiraz etmesi sonucu Münzsteg Islahat Programı hazırlanmıştır (2 Ekim 1903). Yine Avusturya ve Rusya tarafından hazırlanan Münzsteg Islahat Programı; bu sefer İngiltere, Fransa ve İtalya'nın onayına sunulmuştur. Bu durum, Makedonya'da müdahil olan devletlerin sayısının artmasına ve Osmanlı Devleti'nin daha fazla muhatapla karşılaşmasına neden olmuştur. Münzsteg Islahat Programı'nın içerdiği maddeler Osmanlı Devleti'nin Makedonya'daki egemenlik haklarına aykırı hükümler ihtiva etmiştir. Bölgedeki halk arasında ayrışmayı körükleyecek hükümlerin yanı sıra devletin kamu gücünü farklı otoritelerle paylaşması hükümleri de Münzsteg Islahat Programı'nın içeriğinde mevcuttur. Kendi topraklarında yabancı bir otorite tarafından kamu gücünün kullanımının uzun vadede kötü sonuçlar doğuracağını bilen II. Abdülhamid, Almanya'dan beklediği desteği de bulamayınca yalnız kalmış ve Münzsteg Islahat Programı'nı onaylamıştır. Böylece Makedonya'da cereyan eden

¹⁰¹ Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001), 192-212

her olay, programı onaylayan devleti ilgilendiren uluslararası bir sorun olmuştur.¹⁰²

Görüldüğü üzere 1903 yılı itibariyle Osmanlı Devleti Makedonya'da siyasi olarak sıkıntılı bir dönem yaşıyordu. Bu bölgede yaşanan karışıklıklar ve uygulanmak istenen ıslahat programları, Makedonya'daki ekonomik dengelerin iyice bozulmasına neden olmuştur. Örneğin 1903 yılında yaşanan ve geniş bir coğrafyada etkisi görülen İinden Ayaklanması ile binlerce insan evini ve işini kaybetmiş, bu durum bölge halkının ekonomik bir yıkım yaşamasına neden olmuştur. Makedonya'da yaşayan halkın refah düzeyinin düşüklüğüne ek olarak Arnavutların vergilere karşı geliştirdikleri tepkiler, Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Verginin uygulanmasındaki dezavantajlar olarak ön plana çıkmıştır. Siyasi ve ekonomik olarak birtakım sıkıntıların yaşandığı bu dönemde, Osmanlı Devleti'nin Makedonya'da Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergiyi toplamak istemesi reel bir tercih olmamıştır. Ancak devletin yeni kaynaklara ihtiyaç duyması bu tercihi mecburi kılmıştır.

Kamu otoritesi olarak bir devletin vergileme yetkisini kullanması doğal hakkıdır. Ancak bu hakkı kullanırken devletin bazı kriterleri göz önünde bulundurması elzemdir. Osmanlı Devleti'nin söz konusu iki vergiyi tarh etmeden önce vergiler hakkında herhangi bir fizibilite çalışması yapmaması her iki verginin de uygulanabilirliğini azaltmıştır. Öyle ki Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi, uygulamaya konulur konulmaz taşra ahalisinin idareye sunduğu maruzatların ana konusu olmuştur. Örneğin Manastır vilayetine bağlı Görice sancağı ahalisi, kendilerinin fakir olduklarını bildirmişler ve bu nedenle Hayvanat-ı Ehliye vergisinin gelecek seneden itibaren tahsil edilmesi talebiyle mutasarrıf Osman Paşa'ya başvurmuşlardır.¹⁰³

Yine Görice kazasına bağlı Kesriye nahiyesi halkı, Rumeli müfettişliğine başvurarak kendilerinin Şahsi Vergiden muaf tutulmalarını talep etmişlerdir. Bu taleplerine dayanak olarak da geçmiş döneme ait yaklaşık dört yüz bin kuruşluk ödenmemiş vergi borçlarını gösteren Kesriye ahalisi, Şahsi Verginin mevcut vergi

¹⁰² Gül Tokay, *Makedonya Sorunu Jöntürk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*, (İstanbul: Afa Yayınları, 1995), 47

¹⁰³ BOA, TFR.I.MN..., 39 / 3854. (17 Mayıs 1904)

borçlarına yeni borçlar ekleyeceğini, bu yüzden kendilerinin bu vergiden muaf tutulmalarını talep etmişlerdir.¹⁰⁴

Balkan vilayetlerinde yaşayan ahalinin büyük bir kısmında ekonomik bir darlığın varlığı dikkat çekmektedir. Halkın tarım ve hayvancılık gibi getirisi sınırlı olan işlerle iştigal etmesine karşın devlete ödedikleri vergilerin çeşit ve miktarının artması, Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergiye karşı gelişen tepkileri de beraberinde getirmiştir. Mükelleflerin üzerindeki vergi yükünün artması olarak tanımlanabilecek bu gelişmeye karşı tepki, Üsküp'e bağlı İştîp kazasının Bereketli Nahiyesi ahalisinden gelmiştir. Bereketli Nahiyesi ahalisi Rumeli Müfettişliğine başvurarak Hayvanat-ı Ehliye vergisini ödeyemediklerini, kendilerinin bu vergiden muaf tutulmalarını istemişlerdir. Söz konusu talebine olumlu bir yanıt bekleyen halk, buna ilaveten kendilerinden Karakolhane İanesi ve Şahsi Verginin talep edilmesiyle iyice zor duruma düşmüştür. Bunlara ek olarak ödemekle mükellef oldukları Bedel-i Askeri vergisinin zamlanması da Bereketli Nahiyesi ahalisinin yaşadığı maddi sıkıntıyı iyice artırmıştır.¹⁰⁵

Halkın ekonomik sorunlarının yanı sıra vergilerin tevzi ve toplanması sürecinde yaşanan mevzuat kaynaklı problemler de ahalide huzursuzluğa neden olmuştur. Kamu otoritesi olarak devletin kanunları eşit ve adil bir şekilde uygulaması, söz konusu kanunların uygulanabilirliğini artırtan önemli bir husustur. Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Verginin uygulanması esnasında kanuni ölçülerin dışına çıkılarak keyfi uygulamaların yapılması, her iki vergiye karşı oluşan tepkilerin artmasına neden olmuş ve vergilerin toplanmasını zorlaştırmıştır.

Vergilerin kanunilik ve eşitlik ilkelerinin idare tarafından suistimal edilmesi, Kumanova Hristiyan ahalisinin tepki göstermesine neden olmuştur. Ağnam vergisinin zamlanmasına ek olarak Hayvanat-ı Ehliye vergisinin ihdas edilmesinin kendilerini müşkül duruma düşürdüğünü belirten Kumanova Hristiyanları, geçmiş yıllarda üç aylık canavarlardan alınan verginin bu yıl canavarlar doğar doğmaz

¹⁰⁴ BOA, TFR.I.ŞKT., 74 / 7370. (21 Ekim 1905)

¹⁰⁵ BOA, TFR.I.KV., 107 / 10629-1. (24 Ekim 1905).

talep edildiğini, bunun da kendilerini maddi olarak zora düşürdüğünü ifade etmişlerdir.¹⁰⁶

Vergileme esnasında yaşanan suistimallerle alakalı bir itiraz da Kosova Hristiyanları tarafından yapılmıştır. Hayvanat-ı Ehliye vergisi kapsamında olmamasına rağmen sahip oldukları canavarlardan Hayvanat-ı Ehliye vergisi talep edildiğini belirten Kosova Hristiyanları, bu duruma itiraz etmişler ve bu haksız uygulamanın durdurulmasını talep etmişlerdir.¹⁰⁷

Hayvanat-ı Ehliye vergisinin işleyişinde görülen sıkıntıların benzerleri Şahsi Vergide de görülmüştür. Kasabada Şahsi Vergi tevzi edilirken nispi olarak daha zengin kişilere yetmiş, kendilerine de dört yüz kuruş vergi tahakkuk ettirildiğini iddia eden Pravişte Kasabası sakinlerinden Mihail ve arkadaşları, uğradıkları haksızlığın giderilmesi için Rumeli Müfettişliğine başvurmuşlardır.¹⁰⁸

Şahsi Verginin miktarlarının belirlenmesi esnasında yerel güçlerin ve kişisel husumetlerin de birtakım haksızlıklara neden olduğu görülmüştür. Selanik vilayetine bağlı Katerin kazası sakinlerinden Gorki, Vasil ve Hristo isimli şahıslar; kendilerinin sınırlı miktarda mal varlıklarının olduğunu, buna rağmen zenginlerden talep edilen dört yüz kuruşluk verginin kendilerinden de talep edildiğini, bu uygulamaya karşı yaptıkları itirazın dikkate alınmadığını ifade etmişlerdir. Söz konusu üç kişi, yaşadıkları bu haksızlığı kaza Kaymakamı Celal Bey'in kendileri aleyhine beslediği art niyete bağlamışlar ve bu iddialarını da birtakım örneklerle güçlendirmeye çalışmışlardır. Kendilerinden talep edilen dört yüz kuruşluk vergiye esas teşkil edecek mal varlığının kazada hiç kimsede bulunmadığını belirten müştekiler, kaza Kaymakamı Celal Bey'in kayınpederi Tahir Ağa ve diğer bazı kişilerin mal varlıklarının herkesten fazla olmasına rağmen yetmiş kuruş vergi ile mükellef tutulduklarını ayrıca ifade etmişlerdir.¹⁰⁹

Vergileme işlemi esnasında yaşanan gayri hukuki uygulamalar Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Verginin yanı sıra Bedel-i Askeri vergisinde de yaşanmıştır.

¹⁰⁶ BOA. TFR.I.ŞKT., 54 / 5381-1. (29 Ekim 1904).

¹⁰⁷ BOA. TFR.I.ŞKT., 58 / 5743-5. (28 Ocak 1905).

¹⁰⁸ BOA. TFR.I.ŞKT., 75 / 7431. (13 Kasım 1905).

¹⁰⁹ BOA. TFR.I.ŞKT., 75 / 7450. (22 Kasım 1905).

Kesriye Hristiyan ahalisi, arazilerinin dağlık bölgelerde olmasından dolayı verimsiz olduğunu, bu yüzden Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergiyi ödemeye güçlerinin olmadığını belirterek Rumeli Müfettişliğine başvurmuşlardır. Bu taleplerinin yanı sıra bir de Bedel-i Askeri vergisinin tarh ve tahsiliyle alakalı yaşadıkları sorunlara değinerek mağduriyetlerinin giderilmesini talep eden Kesriye Hristiyan ahalisi; kanunen yetişkin bireylerden alınması gereken Bedel-i Askeri vergisinin kasabadaki bir yaşındaki çocuklardan bile talep edildiğini, aynı verginin otuz sekiz kuruştan elli bir kuruşa çıkarıldığını, bu yüzden söz konusu vergileri ödemekte zorluk çekildiğini belirtmişlerdir.

Vergilerle alakalı yaşadıkları sorunlara ek olarak yönetsel birtakım sıkıntıları da dile getiren Kesriye Hristiyan ahalisi, karşılaştıkları problemlerin çeşitliliğine vurgu yapmışlardır. İlinden Ayaklanması esnasında yaşanan ağır karışıklıktan dolayı evlerini kaybettiklerini, bu yüzden harabe ve yıkıntılar arasında yaşadıklarını, buna rağmen devletin kendilerini karakol, kışla ve diğerkamusal mekânların inşasında zorla çalıştırdığını, bunun da mağduriyetlerini arttırdığını belirtmişlerdir.¹¹⁰

Görüldüğü üzere devletin gelir getirici önlem olarak ihdas ettiği Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi, Balkanlarda cereyan eden siyasi ve ekonomik sıkıntılardan dolayı yürürlüğe girer girmez birtakım tepkilerle karşılaşmıştır. Örneklerden de anlaşılacağı üzere bu tepkilerin bir kısmı halkın idareye müracaatı şeklinde olmuş fakat ciddi asayiş sorunlarına neden olmamıştır. Ancak bazı yerlerde ahalinin vergilere karşı tepkisi, şiddet boyutuna taşınmış ve ayaklanmalara neden olmuştur. Ayaklanmaların cereyan ettiği yerlerdeki siyasi ve ekonomik sıkıntıların yanı sıra birtakım lokal etkenler de söz konusu ayaklanmaların şiddetlenmesine neden olmuştur.

Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergiden dolayı Balkanlarda yaşanan ayaklanmalar, genel olarak üç başlık altında toplanabilir: İlki Avusturya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu derinleştirme stratejisinden kaynaklı ayaklanmalar, ikincisi Arnavutların ıslahatlara karşı muhalefetinden kaynaklanan

¹¹⁰ BOA. TFR.İ.ŞKT., 83 / 8219-3. (21 Mart 1906).

ayaklanmalar, üçüncüsü de ekonomik, siyasî ve sosyal etkenlerin ağır bastığı ayaklanmalardır.

Halkın vergilere karşı duyduğu rahatsızlıkların Avusturya devleti tarafından askeri ve dini argümanlarla manipüle edilmesi sonucu belirli yerlerde ayaklanmalar yaşanmıştır. Avusturya'nın Balkanlarda nüfuzunu genişletmek amacıyla birtakım kışkırtmalar yapması sonucu alevlenen bu ayaklanmalar, Osmanlı Devleti'ni hem iç hem de dış arenada sıkıntıya sokmuştur.

2.1. Avusturya'nın Müdahil Olduğu Hadiseler

Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergiye karşı çıkan ayaklanmaların bazılarında, özellikle sınır bölgelerinde Avusturya devleti önemli bir rol üstlenmiştir. Avusturya'nın Balkanlar'da genişleme stratejisinin devamı olarak ortaya çıkan bu olaylar, bölgedeki bir takım siyasî gelişmelerin son halkasıdır. Osmanlı Devleti aleyhine genişleme stratejisi sürdüren Avusturya'nın, Balkanlar'daki varlığının safahati incelendiği zaman sürecin 1860'lara kadar uzandığı görülmektedir. Zira 1859'da İtalya'da ve 1866'da Sadova'da Almanya'ya karşı yenilen Avusturya, genişleme stratejisinde bazı değişikliklere gitmiştir. Almanya'nın bulunduğu bir bölgede genişleme imkânının olmayacağını bilen Avusturya, yeni nüfuz alanı olarak Karadağ, Sırbistan ve Bosna-Hersek'i seçmiştir. Avusturya'nın Balkanlar'daki genişleme siyaseti kısa bir müddet sonra teoriden pratiğe dönüşmüştür. Avusturya İmparatoru'nun 1875 yılında Dalmaçya kıyılarına yaptığı gezi, bu siyasetin en önemli adımını oluşturmuştur. Zira Avusturya İmparatoru, bu gezi esnasında Avusturya Hristiyanları ve Karadağ Prensi'yle görüşerek bölgedeki varlığını iyiden iyiye hissettirmiştir. Bu gelişmelere ek olarak 1875 yılında Hersek'te çıkan isyan, Osmanlı Devleti'ni daha da fazla zor duruma sokmuştur.¹¹¹

Avusturya'nın Balkanlar'daki genişleme stratejisinin revaçta olduğu bir zamanda Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasî ve ekonomik gelişmeler, güçler dengesinin Avusturya lehine kaymasına neden olmuştur. Hersek isyanına ek olarak Osmanlı Devleti'nin 1875 yılında moratoryum ilan ederek dış borçlarını

¹¹¹ Zafer Çakmak, "1875 Hersek İsyanı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2003).

ödeyemeyeceğini bildirmesi, Batı kamuoyunda Osmanlı Devleti aleyhine bir hareketin başlamasına sebep olmuştur. Osmanlı Devleti'nden alacaklı olan borç sahiplerinin çoğunun İngiliz ve Fransız olması, bu iki devlet nezdinde Osmanlı Devleti aleyhine olumsuz bir algı geliştirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Batı kamuoyunda yalnız kalması, uluslararası denge siyasetinde ise bazı yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir.¹¹²

Berlin Antlaşması'nın (13 Temmuz 1878) 25. Maddesi, Avusturya'nın Balkanlar'daki nüfuzunu genişletme çabasına hizmet eder nitelikte olmuştur. Söz konusu madde ile Bosna Hersek ve Yenipazar sancağının işgal hakkını elde eden Avusturya, bölgedeki yeni otorite olarak ön plana çıkma fırsatını elde etmiştir. Berlin Antlaşması ile eline geçirdiği fırsatı değerlendiren Avusturya, ilk olarak Bosna Hersek'in işgalini gerçekleştirmiş, ardından Yenipazar sancağının işgal sürecinin planlanması için Osmanlı Devleti'yle diplomatik temaslara başlamıştır.¹¹³ Avusturya ve Osmanlı Devleti arasında 21 Nisan 1879 tarihinde yapılan görüşmeler neticesinde, Bosna Hersek ve Yenipazar sancağının statüsü hakkında antlaşmaya varılmıştır. Bu antlaşma sonucunda, Bosna-Hersek'in yönetimi ve Yenipazar sancağında asker bulundurma hakkı Avusturya'ya bırakılmıştır.¹¹⁴

Avusturya'nın Yenipazar sancağında asker bulundurması, kendisinin bu bölgedeki varlığının güçlenmesi açısından önemli bir adım olmuştur. Zira stratejik bir noktada bulunan Yenipazar sancağı, aynı zamanda Sırbistan ve Karadağ için de çok önemli bir lokasyondur. Bölgedeki iki önemli rakip devlete karşı ciddi bir avantaj elde eden Avusturya, Yenipazar sancağına 2000-3000 civarında bir kuvvet sevk etmiştir. Bu kuvvetin Yenipazar sancağındaki yetki ve yetkileri Osmanlı Devleti ve Avusturya ile karşılıklı olarak belirlenmiştir. Belirli bir görev tanımlanmayan Yenipazar Avusturya askeri birliği; ciddi bir asayiş problemi yaşanmasında bölgede sükuneti sağlamak, istihbari çalışmalar yapmak ve yine

¹¹² Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 9/498-499.

¹¹³ Zafer Çakmak, "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i İşgali ve Sonrasında Osmanlı Devleti ile Yaptığı Antlaşma", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 4, (2018).

¹¹⁴ Mehmet Yetişgin-Ömer Faruk Başkan, "Yeni Pazar Sancağı Üzerinde Avusturya-Macaristan, Sırbistan ve Karadağ'ın Hakimiyet Mücadeleleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 118/232 (2018).

bölgedeki yol inşaatı çalışmalarına yardımcı olmak gibi çeşitli görevler üstlenmiştir. Yenipazar sancağına sevk edilen Avusturya askeri unsurlarının büyük bir kısmı Yenipazar sancağına bağlı Taşlıca kazasına, diğer parçalar ise Priepol ve Priboy kazalarına konuşlanmıştır.¹¹⁵

Avusturya'nın bölgedeki etkinliğinin artması karşısında Osmanlı Devleti ise bazı idari tedbirler vasıtasıyla bu gelişmelere karşı önlemler almıştır. Osmanlı Devleti, 1 Ocak 1880 tarihinde aldığı bir karar ile Yenipazar sancağı lağvedilmiş; Yenipazar sancağına bağlı Taşlıca kazası sancak olarak teşkil edilmiş ve Kosova vilayetine bağlanmıştır. Yine bu karar çerçevesinde, Taşlıca sancağı mutasarrıflığı ve kumandanlığına Selanik fırkasında görevli Süleyman Hakkı Paşa atanmıştır.¹¹⁶ Taşlıca sancağının hassas konumunun farkında olan Osmanlı Devleti, burada yaşanması muhtemel bir olayın önüne geçmek için yoğun bir çaba göstermiştir. Ancak Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Verginin yürürlüğe girmesi, Taşlıca sancağında bir takım olayların yaşanmasına neden olmuş, Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmıştır.

2.1.1. Taşlıca Vergi Ayaklanması

Yenipazar sancağının lağvedilerek Taşlıca sancağının ihdas edilmesi, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hakimiyetini koruma isteğinin önemli bir göstergesidir. Çünkü resmîyette Osmanlı Devleti'nin toprağı olan Taşlıca'da bulunan Avusturya askeri birliği, buraya hassas bir statü kazandırmıştır. Sancakta Müslüman ve gayrimüslim unsurların varlığı da buradaki hassasiyeti artıran önemli bir etken olmuştur. Sancak merkezinde iki taraf arasında yaşanacak bir çatışmanın buradaki Avusturya askerleri tarafından farklı bir noktaya taşınmasından endişelenen Osmanlı Devleti, Taşlıca'daki yönetici seçiminde dikkatli davranmıştır. Olası bir problem durumunda buradaki krizi yönetebilecek vasıflarda bir yönetici arayışı içerisinde bulunan hükümet, yeni kurulan Taşlıca sancağı mutasarrıflığı görevine Selanik fırkasında görevli Süleyman Hakkı Paşa'yı atamıştır. Kendisinin tecrübesi ve askeri kimliği bu atamada tercih

¹¹⁵ Tamara Scheer, "Yenipazar Sancağında Avusturya-Macaristan Mevcudiyeti (1879-1908)", *Toplumsal Tarih*, 264 (2015), 52.

¹¹⁶ BOA. Y.A.RES. 5 / 10. (1 Ocak 1880).

edilmesin sağlamıştır.¹¹⁷ Taşlıca mutasarrıflığı ve kumandanlığı görevini uhdesinde toplayan Süleyman Hakkı Paşa, bu görevi 1908 yılına kadar kesintisiz bir şekilde sürdürmüştür.¹¹⁸

Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergiden dolayı ortaya çıkan en dikkat çekici ayaklanmalardan biri de Taşlıca sancağında yaşanmıştır. Başlangıçta halkın ekonomik darlığından kaynaklı vergi mukavemeti olarak başlayan ve zamanla Avusturya tarafından manipüle edilen olaylar zincirine dönüşen Taşlıca vergi ayaklanması, mali boyutundan ziyade siyasi yönüyle ön plana çıkmıştır.

2.1.1.1. Taşlıca Vergi Ayaklanmasının Başlaması

1903 yılının ağustos ayında yürürlüğe giren Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi'ye karşı Taşlıca sancağında ilk tepkiler, sancaktaki Müslüman ahaliden gelmiştir. Taşlıca İslâm ahalisinden Mehmet İzzet ve altı arkadaşı, bölgenin yollarının zayıflığından dolayı ticaret yapamadıklarını ve arazilerinin verimsizliğini belirterek söz konusu iki vergiden muaf tutulmak amacıyla sadarete başvurmuşlardır.¹¹⁹

Taşlıca Müslüman ahalisinin vergilerden muaf tutulmaları ile ilgili taleplerinden bir gün sonra sancakta yaşayan Hristiyanlar da aynı taleple Taşlıca mutasarrıflığına başvurmuşlardır. Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin ilk aşaması olan tahrir işlemlerinin yapılmasına dahi izin vermeyerek tepkilerini ilk günden itibaren ortaya koyan Taşlıca Hristiyanları, mutasarrıflığa başvurarak Müslümanlarla beraber Sadarete telgraf çekmek istediklerini belirtmişlerdir. Bu talep, Taşlıca Mutasarrıfı Süleyman Hakkı Paşa tarafından şartlı bir şekilde kabul edilmiştir. Ahalinin ortak bir şekilde tepki göstermesine müsaade edilmesini ortamın yumuşaması için iyi bir vesile olarak gören Süleyman Hakkı Paşa, bunun karşılığında Sadareten gelecek cevabın tüm ahali tarafından kabul edileceği yönünde ahaliden söz almıştır. Sadareten gelecek cevabı beklerken sancakta yaşanan gerginliği azaltmak için bazı hamleler yapan Süleyman Hakkı Paşa,

¹¹⁷ Murat Tuğluca "Güvenlik Kaygılarının İdari Modernleşmeye Etkisi: Taşlıca'nın İdari Dönüşümü (1851-1912)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama (OTAM) Dergisi*, 38 (Güz 2015).

¹¹⁸ BOA. DH.SAİD.d. 173 / 311.

¹¹⁹ BOA. BEO.2257 / 169263-2. (18 Ocak 1904).

vergilerin ödenmesi için Müslümanları ikna etmiştir. Bu durumda Hristiyanların yalnız kalacaklarını ve Sadareten gelecek kararı kabul edeceklerini planlayan Süleyman Hakkı Paşa, bu şekilde problemin sorunsuz olarak kapanacağını düşünmüştür.¹²⁰

Sadaret, Müslümanların vergileri ödemeyi kabul etmeleri üzerine dikkatini sancaktaki Hristiyan ahaliye yoğunlaştırarak söz konusu vergilerin tehir veya tahsili ile ilgili Mutasarrıf Süleyman Hakkı Paşa'dan görüş istemiştir.¹²¹

Süleyman Hakkı Paşa, Sadaretin görüş talebini Taşlıca'nın stratejik ve hassas konumunu göz önünde bulundurarak değerlendirmiştir. Sancaktaki Avusturya askeri varlığına işaret eden Süleyman Hakkı Paşa, Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin Taşlıca'dan alınmaması kararının buradaki Hristiyanları teskin edebileceğini, lakin bu kararın etraftaki Priyepol ve Seniçe sancaklarına sirayet etmesinin muhtemel olduğunu dile getirmiştir. Bu durumda söz konusu af kararının padişahın merhametinden değil kendilerinin mukavemetinden dolayı elde edildiği fikrini akıllara getirebileceğini, bunun ise bölgedeki Karadağ ve Sırların olumsuz propagandasını güçlendirebileceğini ifade etmiştir. Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin Taşlıca Hristiyanlarından alınmaması kararının doğurabileceği risklere dikkat çeken Süleyman Hakkı Paşa, devlet otoritesinin zedelenmemesi düşüncesiyle verginin tahsil edilmesini istemiştir.¹²²

Sadaret, hem Mutasarrıf Süleyman Hakkı Paşa'nın çekinceleri hem de Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin her yerde tahsiline başlandığı gerekçesiyle Taşlıca Hristiyanlarının vergiden muaf tutulmaları talebini reddetmiş ve söz konusu verginin Taşlıca'da tahsil edilmesine karar vermiştir.¹²³

2.1.1.2. Avusturya'nın Taşlıca Olaylarına Müdahalesi

Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin Taşlıca'da uygulanması kararı Taşlıca Hristiyanlarını memnun etmemiştir. Vergi muafiyeti talebinden beklenen karşılığın alınamaması, olayların farklı bir noktaya evrilmesine neden olmuştur.

¹²⁰ BOA. BEO.2257 / 169263-4. (19 Ocak 1904).

¹²¹ BOA. TFR.I.KV., 49 / 4867-4. (18 Ocak 1904).

¹²² BOA. TFR.I.KV., 49 / 4867-3. (21 Ocak 1904).

¹²³ BOA. TFR.I.KV., 49 / 4867-1. (24 Ocak 1904).

Taşlıca'daki Avusturya askeri birliğinin kumandanı, Mutasarrıf Süleyman Hakkı Paşa'yla görüşerek Avusturya Devleti'nin, Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin Taşlıca Hristiyan ahalisi üzerinden kaldırılması için İstanbul'daki Avusturya sefirine Osmanlı Devleti nezdinde girişimlerde bulunması talimatını verdiğini ve girişimlerin neticesinin olumlu olduğunu, sonuç olarak Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin sancaktaki Hristiyanlar tarafından ödenmesinin tehir edilmesi kararının alındığını bildirmiştir.

Avusturyalı kumandan, bu tebligatın ardından sancaktaki Hristiyan ahaliyle Osmanlı askerleri arasında cereyan eden sürtüşmelerle beraber vergi kaynaklı dedikoduların sonlandırılması için Süleyman Hakkı Paşa'ya ortak çalışma teklifinde bulunmuştur. Süleyman Hakkı Paşa ise, Avusturyalı kumandana sancaktaki Hristiyanlara herhangi bir baskının olmadığını, Hristiyanların vergiye uyum sorunu yaşamadığını belirterek iş birliği talebini reddetmiştir.¹²⁴

Yabancı bir devletin girişimleri sonucu Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin Taşlıca Hristiyan ahalisi üzerinden kaldırılması, sancaktaki Osmanlı Devleti egemenliği açısından olumsuz bir gelişme olmuştur.¹²⁵

Taşlıca'da Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin tecil edilmesini sağlayan Avusturya, bölgede psikolojik hakimiyeti ele geçirerek Osmanlı Devleti'ni diplomatik yollarla baskı altına almıştır. Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nden dolayı eş zamanlı olarak diğer kaza ve sancaklarda yaşanan olayları da dikkatle izleyen Avusturya, buralarda yaşanan asayiş olaylarını Osmanlı Devleti'ni zor durumda bırakmak için bahane olarak kullanmaya başlamıştır. Avusturya'nın İstanbul sefareti, Sadarete verdiği bir muhtırayla Yenipazar ve Seniçe civarlarında vergiden dolayı hareketlenmelerin olduğu, Yakova'da askerle ahali arasında çatışmalar yaşandığı, Soloş isimli köyde odun kesmeye giden üç Hristiyanın Müslümanlar tarafından öldürüldüğü hususlarına dikkat çekerek bu meseleler hakkında izahat istemiştir.¹²⁶

¹²⁴ BOA. BEO.2286 / 171434-3. (21 Şubat 1904).

¹²⁵ BOA. BEO.2286 / 171434-2. (22 Şubat 1904).

¹²⁶ BOA. BEO.2287 / 171481. (5 Mart 1904).

Avusturya'nın diplomatik baskısıyla karşılaşan Sadaret, Rumeli müfettişliğine bir talimat göndererek Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin tahsilinin Taşlıca'da tecil edildiğinin ve o bölgede herhangi bir olaya mahal bırakılmaması için gerekli önlemlerin alınması gerektiğinin talimatını vermiştir.¹²⁷

1904 yılı ocak ayında tüm Balkan vilayetlerinde Şahsi Vergiyi tehir eden Osmanlı Devleti¹²⁸, bazı yerlerde yoğun mukavemetten dolayı Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'ni de tecil etmek zorunda kalmıştır. Hazineye ek gelir umuduyla yürürlüğe konulan ancak gelir getirmek bir yana yeni problemlere neden olan söz konusu iki vergi, Osmanlı Devleti'ni uluslararası arenada sıkıntıya sokmuştur. Kendi egemenliğinde bulunan Taşlıca'da her iki vergiyi uygulayamayıp tecil eden Osmanlı Devleti, bu soruna ek olarak sancaktaki Hristiyan ahalinin Avusturya tarafından himaye edilmesine de engel olamamıştır.

Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin Hristiyanlar tarafından ödenmemesi imtiyazının Avusturya'nın tavassutu sonucu olduğunu bilen Taşlıca Hristiyanları ise Avusturya'nın bu himayesini her fırsatta kullanmışlardır. Taşlıca'da bulunan Avusturya askerinin buradaki Hristiyanlar üzerinde yoğun bir nüfuzunun olduğunu bilen Osmanlı bürokrasisi, bu etkiyi kırabilecek herhangi bir karşılık verememiştir. Kısacası Taşlıca sancağı kâğıt üzerinde her ne kadar Osmanlı Devleti toprağı olarak görünse de fiiliyatta Avusturya'nın manipölasyonuna açık bir alan haline dönüşmüştür. Bu zafiyetin farkında olan Taşlıca Hristiyanları resmiyette tabi oldukları Osmanlı Devleti'ne karşı yükümlü oldukları ödevlerini ifa etmekten imtina etmişler, bu eylemlerini yaparken de arkalarına Avusturya Devleti'ni almışlardır.

Avusturya'nın bölgedeki konumu hakkında Kosova Vali Vekili Ferik Salih Paşa önemli tespitlerde bulunmuştur. Hayvanat-ı Ehliye sayımının hali hazırda İpek, Taşlıca ve Seniçe sancağının bazı kısımlarında tehir edildiğı bilgisini paylaşan Ferik Salih Paşa, Avusturya'nın bu verginin yürürlüğünü durdurmak için bölgeyi manipüle ettiğini belirtmiştir. Avusturya'nın söz konusu vergilerin işleyişine müdahale etmesini ince bir siyasetin parçası olarak niteleyen Ferik Salih

¹²⁷ BOA. BEO.2286 / 171434-1. (6 Mart 1904).

¹²⁸ BOA. İ.HUS.112 / 143-2. (16 Ocak 1904).

Paşa, vergilerden elde edilecek gelirin kullanım alanına işaret etmiştir. Ferik Salih Paşa, vergilerden toplanacak kaynağın bölgedeki kolluk kuvvetlerinin ihtiyaçlarına tahsis edileceğinin Avusturya tarafından bilindiğinin ve bu durumun Avusturya'nın bölgedeki çıkarlarıyla uyuşmadığının altını çizmiştir. Zira Balkanlarda nüfuzunu genişletmek için kaotik bir ortam isteyen Avusturya, bunun için bölgede zayıf bir Osmanlı Devleti varlığını hedeflemiş ve vergilerin tehir edilmesi işleminin diğer tüm vilayetlere yansımaları için çaba sarf etmiştir.¹²⁹

Hazinedeki açığı kapatmak için çeşitli yollar arayan Osmanlı Devleti, 1905 yılında aldığı kararla Şahsi Vergi'nin kapsamında bazı değişiklikler yapmıştır. Şahsi Vergi'de yapılan bu değişikliğe ek olarak gayrimüslim nüfusun ödediği Bedel-i Askeri Vergisi'nin miktarında artışa gidilmiş, kişi başı otuz yedi kuruş olarak ödenen vergi elli bir kuruşa çıkarılmıştır.¹³⁰ Maliye bürokrasisi Bedel-i Askeri Vergisi üzerinden toplamaya çalıştığı meblağ ile hazinenin nakit ihtiyacının bir miktarını karşılamayı planlanmıştır. Halkın mevcut Bedel-i Askeri Vergisi'ni ödemekte zorlanmasına karşın, bu miktarın artırılması vergilere karşı mukavemetin artmasına neden olmuştur. Görüldüğü üzere vergilerin miktarının artırılırken alınan kararlar, toplumsal gerçekliklerle uyuşmamış; uygulamada ciddi problemlerin doğmasına neden olmuştur. Nitekim hem Şahsi Vergi'de hem de Bedel-i Askeri Vergisi'nde yapılan bu değişikliklere ilk tepki Rumeli müfettişliğinden gelmiştir. Arnavutluk'ta iki yıldan beri devam eden ayaklanmaların bu kararla iyice şiddetleneceğini düşünen müfettişlik, yapılan zamların geri alınmasını talep etmiştir.¹³¹ Ancak Sadaret zam kararından geri adım atmamış, yeni oranların uygulanması talimatını vermiştir.

1904 yılı içerisinde Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi'yi Taşlıca'da uygulayamayan Sadaret, 1905 yılında söz konusu vergileri tahsil etmek için harekete geçmiştir. Vergilerin tatbikine başlanması üzerine Hristiyan ahali, 1904 yılındaki gibi Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nden ve zamlanan Bedel-i Askeri Vergisi'nden muaf olmak için Taşlıca mutasarrıflığına başvurmuştur. Taşlıca Mutasarrıfı Süleyman Hakkı Paşa, bu talebin sebebi olarak o esnada

¹²⁹ BOA. BEO.2325 / 174371-3. (27 Nisan 1904).

¹³⁰ BOA. TFR.I..A..., 24.2386-2. (6 Haziran 1905).

¹³¹ BOA. TFR.I..A..., 24.2386-1. (7 Haziran 1905)

Arnavutluk'ta bazı yerlerde Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin tehir edilmesi kararını göstermiş, Taşlıca Hristiyanlarının geçen seneki gibi Avusturya devletinin aracılığına başvurmaları durumunda ise böyle bir talebin kabul edilmemesini Sadaretten istemiştir.¹³² Süleyman Hakkı Paşa, geçen yıl Taşlıca Hristiyan ahalisinin İstanbul'daki Avusturya sefiri vasıtasıyla elde ettiği Hayvanat-ı Ehliye Vergisi muafiyetinden dolayı daha temkinli bir politika izleyerek zamlanan Bedel-i Askeri Vergisi'nin Taşlıca'da toplanıp toplanmayacağı hususunda da Sadaretten bilgi talep etmiştir. Zamlanan Bedel-i Askeri Vergisi'nin sancakta toplanmasının mümkün olmadığına dair kanaatini de dile getiren Süleyman Hakkı Paşa, son kararı Sadaretin vermesini talep etmiştir.¹³³

Sadaret, Taşlıca'nın hassas konumunu ve Mutasarrıf Süleyman Hakkı Paşa'nın uyarılarını dikkate almamış; Bedel-i Askeri Vergisi'nin eskiden beri alınan bir vergi olmasından dolayı Taşlıca'da tahsiline karar vermiştir.¹³⁴

Sadaretin vergilerin tahsil edilmesi talimatı üzerine gerekli muameleyi başlatan Taşlıca mutasarrıflığı, Hristiyan ahalinin mukavemetiyle karşılaşmıştır. Taşlıca Hristiyanları Bedel-i Askeri Vergisi'nin yanı sıra Menafi, Maarif Hissesi ve Teçhizât-ı Askerî ianelerini de ödemeyeceklerini belirtmiş olup ayrıca mutad olarak toplanan Âşar Vergisi'nin mültezimlerini de sancağa sokmamışlardır. Taşlıca Mutasarrıfı Süleyman Hakkı Paşa, olayların büyümeden yatışması amacıyla itidalli davranarak diyalog yöntemini kullanmış, ayaklanan Hristiyan ahaliden birkaç temsilci ile görüşerek olayların sonlandırılması için nasihatle bulunmuştur.¹³⁵ Ancak bu yöntem işe yaramamış, ayaklanma şiddetini artırarak devam etmiştir.

Olayın büyümesi üzerine Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, Taşlıca Mutasarrıfı Süleyman Hakkı Paşa'dan ayaklanmanın nedenleri hakkında bilgi istemiştir. Zira Hristiyanların uzun zamandır tahsil edilen Menafi, Maarif Hissesi ve Techizât-ı Askeri ianelerini neden şimdi ödemekten imtina ettiklerini anlamlandıramayan Hüseyin Hilmi Paşa, bu olayın dış tahrik sonucu olması

¹³² BOA. BEO.2659 / 199420-2. (5 Mart 1905).

¹³³ BOA. Y.PRK. BŞK..75 / 27. (5 Mart 1905).

¹³⁴ BOA. BEO.2659 / 199421-2. (6 Mart 1905).

¹³⁵ BOA. DH.ŞFR. 332 / 88. (12 Mart 1905)

ihtimaline dikkat çekmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa, yakın zamanlarda Avusturyalı Bosna valisinin Taşlıca'yı ziyaret ettiğini, bu ziyaretten sonra ayaklanmanın çıkmasının ise şüphe uyandırdığını belirtmiş, bu mevzuda kendisinin bilgilendirilmesini istemiştir.

Süleyman Hakkı Paşa, Taşlıca Hristiyan ahalisinin merkeze iki saat mesafede bir yerde toplandıklarını, Müslümanlara ait birkaç sığıra el koyduklarını, hali hazırda bir çatışmanın olmadığını ancak gergin bir ortamın varlığını Hüseyin Hilmi Paşa'ya aktarmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın şüphelerini doğrulayan Süleyman Hakkı Paşa'ya göre olayların tırmanmasının asıl sebebi, âşar ihalesinin yapılmasının hemen ardından Avusturyalı Bosna Valisi'nin Taşlıca'ya gelmesi ve burada bir gece kalmasıdır. Bu durum olayların fitilini ateşlemiş, Taşlıca Hristiyanlarını cesaretlendirmiştir.¹³⁶

Taşlıca'da yaşanan olayların yerel imkânlarla bastırılamayacağını gören sadaret, Rumeli Müfettişliği ve Kosova valiliğinden Taşlıca'da alınacak önlemlerle ilgili görüşlerini belirtmelerini istemiştir.¹³⁷

Sadaretin bu talebi üzerine Kosova valisi Mahmut Şevket Paşa geniş bir değerlendirme yapmıştır. Mahmut Şevket Paşa, Taşlıca Hristiyan ahalisinin kasabaya iki saat mesafede ara ara toplanıp dağıldıklarını, şimdiye kadar jandarmaya ve Müslüman ahaliye saldırmadıklarını, Mutasarrıf Süleyman Hakkı Paşa'nın gruba ara ara nasihat ettiğini, olayların büyümemesi için henüz askeri devriyeler çıkarılmadığını, herhangi bir olay vukuunda ise devriyelerin çıkarılacağı ifade etmiştir.

Bir karışıklık durumunda Avusturya'nın tavrının ne olacağı ile ilgili bir öngörüsü olmayan Mahmut Şevket Paşa, Taşlıca'daki Avusturya generalinin Mutasarrıf Süleyman Hakkı Paşa'ya bu karışıklığın sebebinin vergilerin olduğunu söylediğini belirtmiştir. Mutasarrıf Süleyman Hakkı Paşa'nın Avusturyalıların desteği olmadan böyle bir kalkışmanın Taşlıca Hristiyanları tarafından yapılamayacağını düşündüğünü vurgulayan Mahmut Şevket Paşa, çok önemli bir ayrıntıyı sadaretle paylaşmıştır. Taşlıca sancağında toplanan Hristiyanların

¹³⁶ BOA. BEO.2667 / 199979-5. (15 Eylül 1905)

¹³⁷ BOA. BEO.2666 / 199902-1. (15 Eylül 1905).

sayısının 4000 civarı olduğu ve ellerindeki silahların Sırbistan, Karadağ ve Taşlıca'daki Avusturyalılardan temin edildiği, buna karşın oradaki Osmanlı kuvvetinin ise 1000 civarı olduğunu belirten Mahmut Şevket Paşa, eğer bir çatışma çıkacak olursa ihalesi henüz yapılmış 1 milyon kuruşluk âşar ihalesinin zarar göreceği ve bu meblağın da toplanamayacağının altını çizmiştir. Mahmut Şevket Paşa Taşlıca'daki alan hakimiyetinin isyancılarda olduğunu, muhtemel bir karışıklık durumunda hazinenin düzenli geliri olan âşar vergisinin tahsili de tehlikeye gireceğini ifade etmiştir.¹³⁸

Sadaret, Taşlıca'da yaşanan ayaklanmanın tek bir nedene bağlı olmadığını değerlendirmiş ve gerginliği azaltıcı önlemler üzerinde durmuştur. Avusturya'nın sancaktaki etkisinin ne boyutta olduğu tespit edilene kadar tansiyonu artıracak adımlar atılmamasını isteyen Sadaret; Taşlıca Hristiyanlarına Osmanlı Devleti'nin tahsil ettiği vergilerin Avusturya'da toplanan vergilerden daha az olduğunun anlatılması, Ruslar başta olmak üzere diğer Slav toplulukların işine gelecek davranışlardan kaçınılması ve Avusturya'nın Taşlıca'daki asıl maksadının ne olduğunun öğrenilmesi hususlarında Kosova Valiliği'ne talimat vermiştir.¹³⁹

Sadaret, bu önlemlere ek olarak Hariciye Nezaretine de talimat vererek Avusturya'nın Taşlıca'da ne yapmak istediğinin öğrenilmesi için gerekli diplomatik adımların atılmasını istemiştir.¹⁴⁰ Avusturya'nın sancaktaki politikasını tespit etmek için tüm bürokratik mekanizmaları harekete geçiren hükümet, son olarak Kosova Valiliği ile Rumeli müfettişliğine bir talimat vererek Taşlıca'da yaşanan olayların dış müdahaleye sebep olacak bir noktaya gelmemesi için gerekli güvenlik önlemlerinin alınmasını istemiştir.¹⁴¹

Taşlıca'da yaşanan olaylar bölgedeki askeri unsurlar tarafından da dikkatle izlenmiştir. Serasker Mehmet Rıza Paşa, Üçüncü Ordu Kumandanlığına yazdığı tezkereyle Taşlıca'da bir haftadan beri cereyan eden olayların yakından takip edildiğini belirtmiş; yapılan değerlendirme sonucu bölgenin sınıra yakın olmasının önem arz ettiğinin altını çizmiştir. Serasker Mehmet Rıza Paşa,

¹³⁸ BOA. Y.A.HUS.493 / 5-3. (15 Eylül 1905).

¹³⁹ BOA. BEO.2666 / 199897-1. (16 Eylül 1905).

¹⁴⁰ BOA. BEO.2666 / 199898. (16 Eylül 1905).

¹⁴¹ BOA. BEO.2670 / 200195. (16 Eylül 1905).

Taşlıca'daki unsurların birbirlerine zarar vermemesi ve cemiyetlerin dağıtılması hususlarında Taşlıca Mutasarrıfı Süleyman Hakkı Paşa'nın gerekenleri yapacak donanımda bir idareci olduğunu belirterek askeri kanadın olaylara bakış açısını özetlemiştir.¹⁴²

Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa'nın Taşlıca'daki olayların kimler tarafından tahrik edildiğinin araştırılması için verdiği talimata yanıt ise Taşlıca Mutasarrıfı Süleyman Hakkı Paşa'dan gelmiştir. Süleyman Hakkı Paşa, Taşlıca Hristiyanlarının her ne kadar Bosna Valisi'nin sancağı ziyareti dönüşünde ayaklanmış olsalar da bu davranışın hedef şaşırtmaca olduğunu tespit etmiştir. Taşlıca'daki olayları asıl tahrik eden kişinin Taşlıca'daki Avusturya askeri birliğinin komutanı olduğunu ifade eden Süleyman Hakkı Paşa, bu iddiasını bazı gözlemlere dayandırmıştır. Süleyman Hakkı Paşa; sancaktaki ayaklanmaların Avusturya askeri birliklerinin yakınındaki yerlerde olduğunu, Avusturyalı zabitlerin ayaklanma bölgelerine devamlı surette gidip geldiklerini, bu zabitlerin asilerin fikirlerini desteklemek suretiyle onları tahrik ettiklerini ifade etmiştir. Taşlıca'daki Avusturyalı komutanın Slav kökenli olduğunu belirten Süleyman Hakkı Paşa, buradaki bir karışıklığın Sırp ve Karadağ devletleri tarafından da dikkatle izleneceğine ve bunun da mevcut karışıklığın büyümesi anlamına geleceğine dikkat çekerek buradaki kışkırtmaların bu sebeplerden dolayı ayrıca önem arz ettiğine dikkat çekmiştir.

Bu noktaya özellikle şerh düşen Süleyman Hakkı Paşa, Sırp ve Karadağ sınırında bulunan köylerin sakin, problemlili noktaların ise Avusturya askeri birliğine yakın yerler olduğunu ayrıca belirterek söz konusu iki devletin olaylarda bir dahlinin olmadığını ifade etmiştir. Taşlıca'daki Hristiyan ahalinin ayaklanmalarına bahane olarak gösterdikleri “Menafî ve Maarif Hissesi ianelerini bu zamana kadar ödemelerine rağmen söz konusu iki ianeden kendilerinin faydalanamadıkları” iddiasına dikkat çeken Süleyman Hakkı Paşa, bu bahanenin Avusturyalı komutan tarafından da kendisine bizzat aktarıldığını sözlerine eklemiştir. Avusturyalı komutanın bu iddiasına karşın Süleyman Hakkı Paşa, Maarif Hissesi'nden tüm çocukların faydalandığını, Menafî olarak toplanan paranın da talimata uygun şekilde bankaya yatırıldığını belirterek bu iddiaları sert

¹⁴² BOA. BEO.2670 / 200188. (16 Eylül 1905).

bir dille reddetmiştir. Avusturya'nın Taşlıca Hristiyan ahalisini tahrik ederek Osmanlı Devleti'nin bu ayaklanmaya katılanları cezalandırılmasını amaçladığını, böyle bir durumda olayların büyüyeceğini, Osmanlı Devleti'nin ise olayları kontrol altına almak için Taşlıca'ya asker sevk edeceğini, bunun ise Avusturya'nın olaylara müdahil olma hakkına sahip olması anlamına geleceğini belirten Süleyman Hakkı Paşa, buraya yapılacak askeri bir müdahalenin olumsuz sonuçlar doğuracağı konusunda Sadareti uyarmıştır.¹⁴³

Taşlıca'ya yapılacak askeri bir müdahalenin Avusturya'nın amaçlarına hizmet edeceğinden dolayı problemi diplomatik yollardan çözmek isteyen Sadaret, Hariciye Nezaretine bir yazı yazarak söz konusu problemin Avusturya Hariciye Nezareti ile görüşülmesini istemiştir. Taşlıca'daki Avusturyalı komutanın görev ve sorumluluklarının antlaşma ile sabit olduğunun, kendisinin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmasının kabul edilemez bir davranış olduğunun iletilmesini isteyen Sadaret, Avusturya Hariciye Nezaretinin bu vesileyle uyarılmasını istemiştir.¹⁴⁴

Hariciye Nezareti, Viyana sefareti vasıtasıyla Avusturya Hariciye Nezareti nezdinde girişimde bulunmuştur. Viyana sefareti maslahatgüzarı, Osmanlı Devleti Hariciye Nezaretinin belirttiği uyarıları muhatabına iletmek üzere Viyana Hariciye Nazırı Kont Agenor Gołuchowski ile görüşmek için Nezarete gitmiştir. Ziyaret esnasında Kont Gołuchowski'nin nezarete bulunmamasından dolayı Nezaretin üst düzey memurlarından birisiyle görüşme yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Taşlıca'daki Avusturyalı komutan ile ilgili endişelerini aktaran maslahatgüzar, Avusturyalı muhatabından ret cevabı almıştır. Avusturya Hariciye Nezareti yetkilisi, Taşlıca'daki Avusturya askeri unsurlarının bulundukları yerde huzur ve sükûneti korumakla görevli oldukları, bu konuda en küçük bir imayı bile kabul etmedikleri, bu iddianın delillendirilmesi durumunda ise gerekli girişimlerin yapılacağı cevabını vermiştir.¹⁴⁵

Avusturya Hariciye Nezareti memuruyla yapılan görüşmeden bir gün sonra Avusturya Hariciye Nazırı Kont Gołuchowski ile görüşme fırsatı bulan Osmanlı

¹⁴³ BOA. Y.A.HUS. 493 / 39-1. (18 Eylül 1905).

¹⁴⁴ BOA. BEO.2669 / 200140. (19 Eylül 1905).

¹⁴⁵ BOA. BEO.2671 / 200303-4. (19 Eylül 1905).

Devleti'nin Viyana sefareti maslahatgüzarlığı, Taşlıca'daki askeri birliğin komutanının tavrı ve davranışlarından duyulan rahatsızlığı kendisine doğrudan iletmiştir. Avusturya Hariciye Nazırı Kont Gołuchowski, maslahatgüzarlık görevlisine Osmanlı Devleti'nin bu ithamından dolayı gücendiğini ifade etmiştir. Kont Gołuchowski, ayrıca Osmanlı Devleti'nin suçlayıcı bir tavır takınmasından dolayı İstanbul'daki Avusturya sefirine de bu durumu protesto etmesi için talimat verdiğini söylemiştir. Taşlıca'da yaşanan olayların Avusturya'nın askeri unsurları tarafından kışkırtıldığı iddiasının ispatlanmasını, aksi takdirde böyle bir mevzunun bir daha açılmamak üzere kapatılmasını da sözlerine ekleyen Kont Gołuchowski, Osmanlı Devleti'nin iddialarını kesin bir dille reddetmiştir.

Osmanlı Devleti'nin Viyana sefareti, Kont Gołuchowski ile yapılan bu görüşmeyi Hariciye Nezaretine detaylı bir şekilde aktarmıştır. Sadaret, yapılan diplomatik girişimlerden somut bir sonuç alınamaması üzerine, Taşlıca'daki olayların Avusturyalılar tarafından kışkırtıldığına dair bir delil sunulmadığı müddetçe bu iddianın artık dile getirilememesi, bu konuda kesin sonuç alınabilmesi için delillerin toplanarak Sadarete gönderilmesi ve bölgedeki ahaliden vergilerin tahsili için gerekenlerin yapılması hakkında Kosova valiliğine talimat vermiştir.¹⁴⁶

Kosova valisi Mahmut Şevket Paşa, Sadaretin talimatı üzerine Taşlıca'daki vergilerin toplanabilmesi için çözüm arayışına başlamıştır. Taşlıca mutasarrıflığı, vergilerini ödemeleri için Hristiyanları uzun zaman ikna etmeye çalışmışsa da herhangi bir sonuç alamamıştır. Mevcut durumun devamı halinde tarlalarda hasat edilmeyi bekleyen mahsulün bozulacağından dolayı devletin daha çok zarara uğrayacağına görülmesi üzerine Mutasarrıf Süleyman Hakkı Paşa, inisiyatif kullanarak kendisi bir önlem almıştır. Taşlıca'daki cemaatlerin liderlerini toplantıya çağıran Süleyman Hakkı Paşa, önceden olduğu gibi Müslümanların Hisse-i Maarif, Menafî ve Teçhizât-ı Askeriye ianelerini, Hristiyanların da yalnız âşar vergisini vermeleri konusunda uzlaşma sağlamıştır. Süleyman Hakkı

¹⁴⁶ BOA. Y.A.HUS.493 / 50-1. (21 Eylül 1905).

Paşa'nın bu hamlesinin ardından Taşlıca'da cemiyetler dağılmış, asayiş ancak sağlanabilmiştir.¹⁴⁷

Sadaretin bir diğer talimatı olan Taşlıca'daki Avusturyalı komutanın sancaktaki Hristiyan ahalî üzerindeki etkisinin delillendirilmesi hususunda Taşlıca mutasarrıfı Süleyman Hakkı Paşa birtakım açıklamalarda bulunmuştur. Öyle ki Süleyman Hakkı Paşa, kanıtlamaya çalıştığı olayın ne kadar zor olduğunun farkındadır. Zira Taşlıca'daki Avusturya askerinin fiili varlığı ve aynı askerlerin halk ile görüşmesinin serbest olması sancaktaki kışkırtmanın ana etkenidir. Avusturya Hariciye Nazırı Kont Gołuchowski'nin vesikalandırılmasını istediği şeyin imkânsız olduğunu çok iyi bilen Süleyman Hakkı Paşa, Avusturya askerinin Taşlıca'daki halk ile çok sıkı bir şekilde görüştüğünün Osmanlı Devleti jandarması tarafından rapor edildiğini belirtmiştir. Avusturya askeri tarafından yapılan sözlü propagandanın yazılı olarak vesikalandırılmasının mümkün olmadığını ayrıca ifade eden Süleyman Hakkı Paşa, Osmanlı Devleti'nin bu konudaki tüm iddialarının Avusturya devleti tarafından her halükârda inkâr edileceğini bildiğini sözlerine eklemiştir.¹⁴⁸

Süleyman Hakkı Paşa'nın Taşlıca'daki cemaat liderleriyle yaptığı ve uzlaşmaya vardığı vergilerin tahsili konulu toplantıdan birkaç gün sonra yeni olaylar ortaya çıkmıştır. Taşlıca Hristiyan ahalisi, mutasarrıf Süleyman Hakkı Paşa ile yaptıkları anlaşmayı bozarak ödemeyi taahhüt ettikleri vergileri ödememişlerdir.¹⁴⁹

Taşlıca Hristiyan ahalisinin vergileri ödememeleri üzerine Kosova Valisi Mahmut Şevket Paşa, Sadareten problemin çözümü için kendisine bir tavsiyede bulunulmasını istemiştir. Çünkü Taşlıca'ya yapılacak askeri bir müdahalenin Avusturya'nın beklentileri doğrultusunda bir sonuç doğuracağı, diğer türlü de buradaki ahalinin vergileri vermeye asla yanaşmayacağı Mahmut Şevket Paşa tarafından bizzat tespit edilmiştir.¹⁵⁰

¹⁴⁷ BOA. Y.A.HUS.493 / 5-2. (22 Eylül 1905).

¹⁴⁸ BOA. BEO.2671 / 200303-5. (24 Eylül 1905).

¹⁴⁹ BOA. BEO.2675 / 200619-2. (24 Eylül 1905).

¹⁵⁰ BOA. BEO.2666 / 199902-3. (25 Eylül 1905).

Taşlıca'da vergilerin tahsili meselesinden ortaya çıkan ve ciddi bir asayiş meselesine dönüşen ayaklanma, dış basında da yankı bulmuştur. Rusya'da yayınlanan Novoye Vremya Gazetesi, Taşlıca olayları hakkında yaptığı haberle yaşanan olayların bir nevi tasvirini yapmış; Avusturya'nın Balkanlar'daki nüfuz artırma politikasını adeta örnek bir olay üzerinden anlatmıştır.

Gazete, söz konusu haberde; Taşlıca sancağında vergi vermemek üzere bir ayaklanma olduğu, ayaklanmaya civardaki yirmi altı köyün iştirak ettiği, bu bölgede birçok çetenin teşkil ettiği ve bu çetelerin civardaki köylere baskı yaparak kendilerine katılmalarını istedikleri, katılmazlarsa mal ve hayvanlarını gasp edeceklerini söyledikleri, söz konusu silahlı çetelerin içerisinde birer Avusturyalı memurun bulunduğu, bölgede şiddetin artırılarak Avusturya'nın buraya müdahalesinin önünün açılmasının asıl amaç olduğu, şu durumda Osmanlı Devleti'nin elinde ya vergilerden feragat ya da silahlı mücadele seçeneğinin olduğu, silahlı mücadelenin ise Avusturya'nın istediği amaca hizmet edeceği hususlarına dikkat çekmiştir.¹⁵¹

Novoye Vremya Gazetesi'nin belirttiği üzere Avusturya, Osmanlı Devleti'ni bölgede sıcak bir çatışmaya çekmek için Taşlıca Hristiyanları vasıtasıyla çok ciddi tahriklerde bulunmuştur. Taşlıca'da yaşanacak sıcak bir çatışmanın Osmanlı Devleti aleyhine işleyeceğini bilen Serasker Mehmet Rıza Paşa, Üçüncü Ordu Müşirliğine gönderdiği yazı ile itidalli davranılmasını ve Taşlıca'da asla şiddet kullanılmamasını istemiştir.¹⁵²

Taşlıca'da halen devam eden ayaklanmayı askeri yöntemlerle bastırmaktan kaçınan Osmanlı Devleti, sorunun barışçıl yollardan çözümü için alternatif çözüm yolları üretmiştir. Rumeli müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, Taşlıca Hristiyanlarının yaklaşık on beş yirmi yıldır ödedikleri Menafî ve Maarif Hissesi ianelerini artık ödemediklerini belirterek bu ianeleri yeniden ödemelerine vesile olmak amacıyla bazı önerilerde bulunmuştur. Hüseyin Hilmi Paşa, adı geçen iki ianeden elde edilen paradan kendilerinin de faydalandığının gösterilmesi maksadıyla Hristiyan köylerinde bazı mektepler kurulmasını ve Taşlıca'da toplanan Menafî ianesinin

¹⁵¹ BOA. BEO.2688 / 201559-3. (25 Eylül 1905).

¹⁵² BOA. BEO.2670 / 200188-4. (27 Eylül 1905).

mahallinde muhafazası için bir sandık kurulmasını önermiştir. Bu öneriye sıcak bakan Sadaret, ilgili yazıyı Maarif ve Ticaret ve Ziraat Nezaretine sevk ederek gereğinin yapılmasını istemiştir.¹⁵³

Sadaretin yazısı doğrultusunda bölgedeki maarif hizmetleri konusunda detaylı bir arşiv çalışması yapan Maarif Nazırı Mustafa Haşim Paşa, cevabi yazısında önemli bilgiler paylaşmıştır. Mustafa Haşim Paşa, Rumeli müfettişliğinin yazısı üzerine yapılan tetkik sonucu 1889 ve 1903 yılları arasında Taşlıca, İpek, Prizren ve Priştine sancaklarında Maarif-i İlane hissesinin toplandığını, toplamda 194291 kuruş gelir elde edildiğini, bu meblağdan 10140 kuruşun maarif heyeti muhassesatına, 26652 kuruşun rüştiye mekteplerine, 18000 kuruşun Darû'l-muallimine, 3600 kuruşun lisan-i osmani muallimlerine, 150159 kuruşun da mekatib-i ibtidaiye maaş ve masraflarına harcandığını; harcanan meblağın toplanan meblağın üzerinde olduğunu, açık kalan kısmın ise hazineden karşılandığını, ayrıca söz konusu bölgelerdeki okullarda cins ve mezhep ayrımı yapılmaksızın öğrenci kabulü yapıldığını ifade etmiştir.¹⁵⁴

Taşlıca'da yaşanan karışıklığın Avusturya'nın sancak üzerindeki manipülasyonundan kaynaklandığının farkında olan ancak Avusturya'nın bu faaliyetine karşı bir aksiyon geliştiremeyen Osmanlı Devleti, Taşlıca'da tahsil edilen vergilerle alakalı karar almak zorunda kalmıştır. 1905 yılı içerisinde zamlanan Bedel-i Askeri Vergisi'nin Taşlıca'da tatbik edilmesinin zor olduğunu gören mutasarrıf Süleyman Hakkı Paşa, sadaretten bu verginin gelecek seneye tehir edilmesini istemiştir. Taşlıca Hristiyanlarından bu verginin toplanması yönünde alınacak bir kararın, Şahsi Vergi'de olduğu gibi sıkıntılara sebep olacağı, Taşlıca Hristiyanlarının Avusturya'ya başvurarak Bedel-i Askeri zammının kaldırılmasını isteyecekleri, bunun da Avusturya'nın Osmanlı Devleti'nin içişlerine müdahalesi ve asayişin bozulması anlamına geleceği belirtilmiştir.¹⁵⁵

Taşlıca Mutasarrıfı Süleyman Hakkı Paşa'nın bu talebini uygun gören Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, nihai kararı Sadaretin vermesini istemiştir. Bedel-i Askeri zammının Taşlıca'da uygulanması durumunda asayişin bozulması

¹⁵³ BOA. BEO.2669 / 200104-1. (29 Eylül 1905).

¹⁵⁴ BOA. BEO.2669 / 200104-2. (3 Ekim 1905).

¹⁵⁵ BOA. BEO.2736/205170-3. (27 Aralık 1905).

ihtimalini kuvvetli gören Meclis-i Vükela, aldığı kararla söz konusu zammın bu yıl uygulanmamasını, gelecek seneden itibaren derece derece uygulanmasını kararlaştırmıştır.¹⁵⁶

Meclis-i Vükela'nın aldığı karar doğrultusunda vergilerin tahsilinin tehir edildiği Taşlıca'da, bir müddet sonra vergilerin tahsilatının yeniden yapılması kararlaştırılmıştır. Sancakta iki yıldan beri yaşanan olaylar zincirinin etkisiyle bu sefer vergi tahsili esnasında daha dikkatli davranan Taşlıca mutasarrıflığı, ortamın sakinleşmesinin verdiği fırsatı kullanmak istemiş ve vergi tahsiline başlamıştır. Önceki iki seneye göre daha fazla vergi tahsili yapılmış olsa da Taşlıca kazasının Karadağ sınırına yakın Bobova köyünün güneydoğusundaki beş köy vergileri vermemekte direnmiştir. Halkın direnişi üzerine bölgeye jandarma ve asker sevk edilmiştir. Vergi vermemekte ısrar eden beş köy ahalisi sevk edilen askere mukavemet etmemiş ancak farklı bir tepki yöntem kullanmışlardır. Bu köylerdeki hane reisleri ailelerini köylerde bırakarak Balkanların muhtelif yerlerine gitmişlerdir. Vergilere muhalefet eden beş köyde nasihat edecek kimsenin olmadığını gören mutasarrıflık, bir önceki yıl gibi bu mukavemetin diğer mahallere sıçramasıyla ilgili endişelerini Rumeli müfettişliğiyle paylaşmıştır.¹⁵⁷

Taşlıca mutasarrıflığı, beş tane köyde karşılaşılan bu yeni mukavemeti Sadarete bildirerek bazı taleplerde bulunmuştur. Mutasarrıflık, belirtilen köylerin ayaklanmak için ilkbaharı beklediklerinin bilgisine ulaşıldığını belirtmiş, böyle bir olay esnasında hazır bulunması amacıyla bir tabur askerin ihtiyaten Taşlıca'ya sevk edilmesini istemiştir.¹⁵⁸

Seraskerlik olası bir ayaklanmaya müdahale etmesi için Taşlıca'ya asker sevk edilmesi hususunda Üçüncü Ordu Kumandanlığına talimat vermiştir. Üçüncü Ordu Kumandanı Hayri Paşa, mevcut durumda Taşlıca'ya gönderebilecekleri müsait bir taburun olmadığını, ancak Seniçe'deki redif taburu ile yine oradaki iki bölüğün bu iş için hazır bulundurulduğunu Rumeli müfettişliğine bildirmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁶ BOA. BEO.2736 / 205170-2. (1 Ocak 1906).

¹⁵⁷ BOA. TFR.I.KV..., 120 / 11951-6. (9 Mart 1906).

¹⁵⁸ BOA. BEO., 2778 / 208297. (10 Mart 1906).

¹⁵⁹ BOA. TFR.I.KV..., 120 / 11951-7. (10 Mart 1906).

Avusturya'nın Taşlıca'da yaptığı tahriklerin ardından burada otorite sorunu yaşayan Osmanlı Devleti, sancakta asayişin sağlanması konusunda ciddi sıkıntılar yaşamıştır. Zira vergilerin tahsili meselesinin yanı sıra sancaktaki Karadağ ve Sırp eşkıyalık faaliyetleri de devam etmekteydi. Taşlıca'daki Hristiyan halkın en küçük bir bahaneyle tahrik edildiğini bilen Taşlıca mutasarrıflığı, yaşanan her türlü asayiş olayında teyakkuza geçmiştir. Yine Taşlıca kazasına bağlı Vodine köyünde şiddetli silah atıldığı, bu olayların etraftaki bazı köylere sirayet ettiği, öte yandan Karadağ eşkıyasının da o bölgeye tecavüz ettiği ve oradaki Hristiyan köylerinin bu eşkıyalara katılma ihtimalinin olduğu bilgisinin üzerine etraftaki nizamiye taburlarıyla redif taburları çatışmaların olduğu bölgelere kaydırılmıştır.¹⁶⁰

Taşlıca'da Hayvanat-ı Ehliye Vergisi dolayısıyla başlayan mukavemetin kısa bir müddet zarfında farklı talepleri içeren olaylar zincirine dönüşmesi, Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında diplomatik bir kriz yaşanmasına neden olmuştur. Bölgedeki etkinliği giderek artan Avusturya'nın vergilerden doğan huzursuzluğu kullanıp Osmanlı Devleti hakimiyetinde bulunan bir bölgeyi manipüle etmesi, buna ek olarak rutin toplanan vergilerin tahsilinin bile tartışılır hale gelmesi Osmanlı Devleti'ni bu bölgede güç kaybına uğratmıştır. Hem diplomatik alanda hem de içeride yaptırım gücünün zayıflaması Osmanlı Devleti'nin egemenlik gücünden kaynaklanan vergi toplama hakkını kendi topraklarında dahi uygulayamamasına neden olmuştur.

Avusturya'nın bölgedeki etkinliğinin önemli göstergelerinden birisi olan Taşlıca kazası olayları, münferit bir örnek değildir. Avusturya, Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuz artırma projesini farklı bölgelerde uygulamış ve başarılı olmuştur. Taşlıca'da kendi askeri varlığını kullanarak manipülasyon yapan Avusturya, bu tarz bir müdahaleyi bölgedeki Katolik din adamları vasıtasıyla İşkodra vilayetine bağlı Akçahisar (Kruje) kazasında da yapmıştır.

2.1.2. Akçahisar Kazası Vergi Olayları

İşkodra vilayetine bağlı Akçahisar kazasında çıkan vergi ayaklanmasında Katolik papazların oynadığı etkin rolde, Avusturya'nın bölgedeki faaliyetleriyle

¹⁶⁰ BOA. İ.HUS., 141 / 75. (20 Mayıs 1906).

örtüşen bir durum söz konusu olmuştur. Zira bir taraftan siyasî ve askerî faaliyetlerle bölgede ağırlığını artırmak isteyen Avusturya öte yandan da yürüttüğü dinî ve kültürel faaliyetlerle Balkanlardaki egemenliğini kuvvetlendirmek istemiştir. Bu bağlamda Katolik mezhebine mensup Avusturya söz konusu gayesine ulaşmak yolunda Katolik Arnavutlar ile İşkodra ve Kosova vilayetlerinde kendi güdümündeki papazları kullanmıştır.¹⁶¹ Nitekim Akçahisar'da 1903 yılının sonunda başlayıp 1907 yılının ortalarına kadar süren vergi ayaklanması, Avusturya güdümündeki Katolik papazların kışkırtması sonucu uzun bir müddet bastırılmamıştır.

2.1.2.1. Akçahisar'da Olayların Başlaması

Akçahisar'da yaşanan olaylar Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin yürürlüğe girmesinden hemen sonra başlamıştır. Verginin mükelleflere tahakkuk ettirilmesinin ilk basamağı olan tahrir işlemlerinin Akçahisar'da uygulanmaya başlanmasıyla beraber bazı köylerin ahalisi, sayım memurlarının sayım işlemini yapmalarına engel olmuşlardır. İşkodra Valiliği ise sıkıntının aşılması amacıyla Akçahisar Kaymakamlığına talimat vererek sayım işleminin yapılmasına engel olunan köylerin muhtarlarının kaza merkezine çağrılmasını ve kendilerine nasihat edilmesini istemiştir. Halkın vergiye karşı tepkisini barışçıl yollarla çözmek isteyen valiliğin bu adımı beklenen sonucu vermemiştir. Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'ni ödemek istemeyen Akçahisarlılar dikkat çekici bir yola başvurmuşlardır.

Hükümet binasından çıkarak evlerine doğru giden Akçahisar kazası naibi ile ceza reisinin önünü kesen silahlı iki yüz kişilik grup, taleplerini muhataplarına şifahen iletmışlerdir. Asiler; kendilerinin mevcut vergileri dahi vermekten aciz olduklarını, buna ek olarak talep edilen Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'ni ise ödemelerinin mümkün olmadığını, dolayısıyla bu vergiden kendilerinin muaf tutulmalarını talep etmişlerdir. Akçahisar ceza reisi ve naibi ise yapılan bu eylemin hukuki olmadığını, her köyü temsilen bir kişinin Kaymakamlığa başvurarak taleplerini dile getirmelerinin daha doğru olacağını belirterek grubun dağılmasını istemiştir. Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nden muaf tutulmak talebiyle

¹⁶¹ Samil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, (İstanbul.: Gökkuşbu Yayınları, 2020), 67.

Kaymakamlığa gidilmesi durumunda kendilerinin tutuklanacağını düşünen asiler, bu öneriyi reddetmişlerdir. Kaza merkezinde toplanan grubun dağılması için yapılan sözlü ikna çalışmaları ise beklenen sonucu vermemiş, aksine olaylar daha da büyümüştür.

Akçahisar kaza merkezine bir müddet sonra Kurbin ve Malisya'dan da silahlı gruplar gelmiş ve iki yüz kişilik gruba katılmışlardır. Asilerin sayısının artması üzerine esnaf, yağma yapılacağı korkusuyla dükkânlarını kapatmıştır. Akçahisar merkezde kontrolü ele geçiren asiler, Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nden muaf tutulma taleplerinin kabul edilmediği takdirde dağılmayacaklarını söyleyerek eylemlerini devam ettirmişlerdir. Kasaba merkezinin asiler tarafından kontrol edildiği bilgisini alan İşkodra valiliği ise Draç mutasarrıfı Mehmet Ziyaeddin Bey'den kazaya gitmesini ve grubun ileri gelenleriyle irtibata geçmesini istemiştir. Fiili bir ayaklanmayı nasihat yöntemiyle çözmeyi düşünen valiliğin endişe duyduğu husus ise bu olayların dışarıdan yapılan bir provokasyondan kaynaklanması ihtimalidir. Zira böyle bir durumda, Akçahisar'daki jandarma miktarının da yetersizliği İşkodra Valisi Ferik Ali Haydar Paşa'yı endişelendiren diğer bir konu olmuştur.¹⁶²

Draç mutasarrıfı Mehmet Ziyaeddin Bey'in kazaya gitmeye hazırlandığı sırada Akçahisar kazası Kaymakamı Ahmet Celalettin Bey, olayları yatıştırmak maksadıyla bir adım atmıştır. Kaza müftüsü ve idare heyeti mensubu üç kişiden oluşan dört kişilik bir heyet, asilerden sekiz kişilik bir grupla görüşmüştür. Kendilerinin taleplerini yazılı bir şekilde almak isteyen heyetle görüşmeyi reddeden grup temsilcileri, Malisya ve Kurbin civarındaki bazı köylerin temsilcilerinin aralarında bulunmadığını belirtmiş, on gün sonra tüm köylerin temsilcilerinin olacağı şekilde toplanmak üzere kendi aralarında sözleşerek ayrılmışlardır.

Draç mutasarrıfı Mehmet Ziyaeddin Bey, belirlenen on günlük süreden önce köylerden temsilcilerin çağrılmasının vergi vermek istemeyen ahali arasında kendilerine hapis cezası verileceği için çağrıldıkları düşüncesine neden olacağı,

¹⁶² BOA. DH.ŞFR., 313 / 114. (24 Eylül 1903) ; BOA.TFR.I.İŞ..., 3 / 232-4. (24 Eylül 1903).

bunun da eskisinden daha fazla bir kalabalığın toplanmasına neden olacağı bilgisini İşkodra valiliğine iletmiştir. Bu durumda başlanması planlanan hayvan sayım işleminin tehir edileceğini, bunun da civar kazalara sirayet edebileceğini belirten Mehmet Ziyaeddin Bey, bu süre zarfında yakın köylerde sayım işlemine başlanmasına yardımcı olması amacıyla Şiyak'ta bulunan Binbaşı Mehmet Bey'in maiyetindeki otuz kişilik bir müfreze ile kazaya gönderilmesini talep etmiştir.

Akçahisar'da ortaya çıkan bu ayaklanmanın nedenleri hakkında bir hususa dikkat çeken Draç mutasarrıfı Mehmet Ziyaeddin Bey, buradaki hayvanların sahiplerinin Tiran beyleri olduğunu, böyle bir ayaklanmanın meydana gelebilmesi için dışarıdan bir teşvikin olması gerektiğini, kendisinin bu yönde bir intiba aldığını, lakin teşvik edenlerin tespit edilemediğini yazmıştır. Akçahisar'ın yakın köylerinde hayvan sayım işleminin başlaması için Binbaşı Mehmet Bey'in maiyetiyle birlikte gönderilmesi talebini olumlu karşılayan İşkodra valiliği, söz konusu müfrezenin mahalline gönderilmesine onay vermiş, Akçahisar'da yeni bir problemin çıkmaması için mutasarrıflıktan gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir.¹⁶³

İşkodra valiliği bir taraftan Akçahisar'da sükûneti sağlamaya çalışırken diğer taraftan da hayvan sayımı işinin bitirilmesi için gerekli önlemleri almaya çalışmıştır. Akçahisar'daki ayaklanmanın tekrarlanmaması için barışçıl yollar deneyen valilik, Tiran'da bulunan Jandarma Kumandanı Esad Paşa'ya Akçahisar'a gitmesini ve ilk olarak kendi çiftliğindeki hayvanların sayımını yaptırmasını istemiştir. Bu yolla halkın vergiye karşı olan sempatisini artırmayı düşünen Valilik, diğer taraftan da küçük müfrezeler eşliğinde Akçahisar merkezinde sayım işlemine başlanması talimatını vermiştir.

Hayvan sayım işlemi için yanındaki 15 jandarmayla beraber Akçahisar merkezindeki Mendekli çiftliğine giden Mülazım İbrahim Bey, çiftlik sahibi Fuad Bey'den sayım için izin almışsa da çiftlik çalışanlarının mukavemetiyle karşılaşmıştır. Sayım işleminin başladığının duyulması üzerine civar köylerden toplanarak gelen ahali, Mülazım İbrahim Bey ve müfrezesini tutuklayarak Leroşak isimli çiftliğe hapsedmişlerdir. Müfrezede bulunan ve olayı hükümete

¹⁶³ BOA.TFR.I.İŞ..., 3 / 232-5. (26 Eylül 1903).

bildirmek için yola çıkan Osman onbaşı isimli bir asker de yolda diğer köylüler tarafından ele geçirilmiş, darp edilerek Leroşak çiftliğine götürülmüştür.

Hükümetin Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'ni toplamak için hazırlık yaptığını öğrenen köylüler tekrardan silahlanarak Akçahisar merkezine gitmişlerdir. Yaklaşık iki yüz elli kişiden oluşan silahlı grup, Akçahisar merkezini yeniden işgal etmiş; mağazaları kapattırdıktan sonra telgrafhanede toplanmıştır. Öte yandan köylüler tarafından Leroşak çiftliğinde hapis tutulan ve bir müddet sonra serbest bırakılan Mülazım İbrahim Bey de asilerle müzakere etmek üzere Akçahisar'a gelmiştir.

Mülazım İbrahim Bey, asilerin ileri gelenlerine işgali sonlandırıp vergiyi vermeleri için nasihatte bulunmuşsa da bir sonuç alamamıştır. Kendilerinin fakir olduğunu, devlet tarafından vergiyi vermeleri hususunda zorlanmaları durumunda ise Malisya ve Kurbin ahalisiyle tüm hayvanlarını devlete vermek üzere sözleştiklerini belirten asiler, Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'ni ödemeyi reddetmişlerdir. Akçahisar'da olayların büyüdüğünü gören ve burada önlem almak isteyen İşkodra valiliği, Sadarete yazı yazarak takviye bir askeri güç talep etmiştir. Akçahisar'da mevcut seksen kişilik bir askeri kuvvet bulunduğunu, bu sayının Akçahisar'da asayişin sağlamada yetersiz kalacağını düşünen Valilik, Sadareten altı yüz kişilik bir taburun buraya gönderilmesini istemiştir.¹⁶⁴

Ahaliye örnek olması maksadıyla Akçahisar'a gidip kendi çiftliğindeki hayvanların sayımını yaptırması istenen Jandarma Kumandanı Esad Paşa, öncelikli olarak ayaklanmayı sonlandırmak için önlemler almıştır. Sayıları yedi yüz civarına yükselen ayaklanmacıları ikna etmek için grubun ileri gelenlerini yanına çağırarak Esad Paşa'nın bu çağrısı karşılıksız kalmıştır. Asilerin görüşmeyi reddetmeleri üzerine kendisi bir girişimde bulunan Esad Paşa, akrabaları olan Fuat ve Abdi Beyleri nasihatte bulunmaları için isyancıların yanına göndermiştir. Fuat ve Abdi Beyler de ayaklanmacılara eylemlerini sonlandırmaları yönünde nasihatte bulunmuşlar ancak bir sonuç alamamışlardır. Asiler, tek isteklerinin fakirliklerini belirtir bir istidayı padişaha göndermek olduğunu ifade etmiş ve ayaklanmadan vazgeçmemişlerdir. Jandarma Kumandanı Esad Paşa, konuyla ilgili İşkodra valisi

¹⁶⁴ BOA. BEO., 2189 / 164160-5. (2 Ekim 1903).

Ali Haydar Paşa'ya yaptığı açıklamada asilerin ayak takımından olduğunu ve kendilerinin birileri tarafından manipüle edildiğinin kesin olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁵ Akçahisar'da yaşanan olaylarda ahalinin tahrik edildiği fikrinin güçlenmesi Sadaretin burada alınacak önlemlerde daha dikkatli olmasına neden olmuştur. Olayların diğer kazalara sıçramasından korkan Sadaret, Katolik Hristiyanların hamiliğini üstlenen Avusturya'nın bölgeye olan ilgisinin de farkındadır. Bu nedenle Akçahisar'da asayişin temin ederken askeri önlemlerden ziyade diyalog yöntemini tercih eden hükümet, İşkodra valisi Ali Haydar Paşa'nın talep ettiği altı yüz kişilik tabur sevkıyatı talebini gerginliği artırır düşüncesiyle uygun görmemiştir.¹⁶⁶

Askeri müdahale önleminin ikinci plana bırakılmasının ardından asilerle diyalog kurma yöntemini devam ettiren Jandarma kumandanı Esad Paşa, grubun ileri gelenlerinden birkaç kişiyle tekrar görüşmüştür. Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin tüm ülkede yürürlükte olduğunu ve Akçahisar'da da toplanacağını belirten Esad Paşa, muhalefet edenlere ceza verileceğini söyleyerek asilere gözdağı vermek istemiştir. Ancak bu tedbir müzakereciler tarafından dikkate alınmamıştır. Ahali arasında bir ittifakın olduğu ve bu ittifaka aykırı davranışların diğerleri tarafından cezalandırılacağını anlayan Esad Paşa'ya göre Akçahisar ahalisinin gönül rızasıyla Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'ni vermesi artık mümkün gözükmemektedir.¹⁶⁷

Esad Paşa'nın isyancıları ikna ederek dağıtma yönteminden beklenen sonucun alınamaması İşkodra Valisi Ali Haydar Paşa tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştır. Devletin bölgedeki otorite sorununun sebebini idarenin yönetim alışkanlıklarına bağlayan Ali Haydar Paşa'ya göre geçmişte bölge halkının isteklerinin hükümet tarafından ara sıra kabul edilmesi, mevcut kararların uygulanmasında sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Öyle ki isyancılar hayvanlarını saydırmaya izin verenlerin evini yakmakla tehdit edecek kadar ileri gitmişlerdir. Vergiye karşı muhalefet edenlerin nasihat yöntemiyle ikna edilmesini ihtimal dışı gören Ali Haydar Paşa, Akçahisar'a acilen bir tabur asker ve iki üç

¹⁶⁵ BOA. BEO., 2189 / 164160-4. (4 Ekim 1903).

¹⁶⁶ BOA. MV., 107 / 77. (4 Ekim 1903).

¹⁶⁷ BOA. Y.MTV., 252 / 63. (5 Ekim 1903).

topun gönderilmesini istemiştir. Asilerin özellikle Katolik papazlar tarafından tahrik edildiğini artık net bir şekilde dile getiren Ali Haydar Paşa'ya göre devletin gücünün isyancılara gösterilmesi kaçınılmaz olmuştur.¹⁶⁸

İşkodra valisi Ali Haydar Paşa'nın Akçahisar'da askeri güç kullanma teklifi Sadaret tarafından yine tercih edilmemiştir. Bölgenin dış etkilere açık olması, Akçahisar'da tansiyonu artırıcı tedbirlerin tercih edilmemesine neden olmuştur. Devletin iç problemi olan vergilerin tahsili meselesinin yapılacak askeri bir müdahaleyle uluslararası bir sorun haline gelmesinden çekinen Sadaret, olayın çözümünde diyalog yönteminin devam ettirilmesinden yana olmuştur. İşkodra Valiliğine Akçahisar'daki eşraf ve kanaat önderleri vasıtasıyla isyancılara nasihat edilmesi, bu yöntem dışında bir müdahalenin tercih edilmemesi yönünde talimat verilmiştir.¹⁶⁹

Akçahisar'da asilerle diyalog yöntemini uygulayan hükümet, bir müddet sonra burada farklı bir yöntem uygulamaya koymuştur. Meclis-i Vükela, Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin Akçahisar'da toplanmasının önündeki engel olarak bazı kişilerin buradaki konumunu görmüştür. Olayların teşvik ve tahrik edicisi olduğu değerlendirilen Akçahisarlı Oris ve Zeynel ağalar hakkında Kala-i Sultaniye kazasına sürgün kararı veren Meclis-i Vükela, Ziya Bey isimli bir kişinin de İşkodra vilayet merkezinde gözlem altında tutulmasını uygun görmüştür.¹⁷⁰

Akçahisar'da yaşanan vergi mukavemetinin nedeni olarak halkın tahrik ve teşvik edilmesini gören yerel bürokratlar, bazı kişilerin buradan sürülmesiyle ayaklanmanın sonlandığını düşünmüş ve hayvan sayım işlemine başlanmasını istemişlerdir. Ancak bu fikrin doğru olmadığı kısa bir müddet sonra ortaya çıkmıştır. Zira sayım yapmak için köylere giden memurlar yeniden mukavemetle karşılaşmışlar, hayvan sayım işlemini gerçekleştirememişlerdir.¹⁷¹ Olayların elebaşları olarak değerlendirilen kişilerin Akçahisar'dan uzaklaştırılmasına rağmen kazada sayım işleminin neden yapılamadığını araştıran İşkodra Valisi Ali

¹⁶⁸ BOA. Y.PRK. ASK., 205 / 51-1. (6 Ekim 1903) ; BOA.TFR.I.İŞ..., 7 / 672. (7 Ekim 1903).

¹⁶⁹ BOA. BEO., 2189 / 164160-1. (10 Ekim 1903).

¹⁷⁰ BOA. MV., 108 / 50. (7 Şubat 1904).

¹⁷¹ BOA. BEO., 2274 / 170507-2. (13 Şubat 1904).

Haydar Paşa, geçen seneki problemin artarak devam ettiğini görmüştür. Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin yürürlüğe girmesiyle sadece bu vergiye muhalefet eden halkın bu sene Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'ne ek olarak Âşâr Vergisi'nin oranına da tepkili oldukları ve bu tepkiyi göstermek amacıyla kısa bir zaman sonra toplanacakları bilgisine ulaşan Ali Haydar Paşa, konuyu Sadarete bildirmiştir.¹⁷²

Akçahisar'da cereyan eden olayları önlemek için pek fazla bir seçeneği olmayan Sadaret ise itidalli olunması, olay çıkarılmaması ve vergilerin tedricen toplanmasını İşkodra Valiliğinden bir kez daha istemiştir.¹⁷³ İşkodra Valisi Ali Haydar Paşa da Sadarettten gelen talimat doğrultusunda ahalinin ileri gelenlerini çağırarak nasihat etmiş ve bir olay çıkarılmamasını kendilerinden istemiştir.¹⁷⁴

Ali Haydar Paşa'nın Akçahisar ahalisinden olay çıkarmamaları yönündeki talebine rağmen yeni olaylar cereyan etmiştir. Akçahisar merkezde Namazgâh isimli mevkide bir grup ahali toplanmıştır. Kendilerine neden toplandıkları hakkında soru soran jandarmalara, hayvanatlarını saydırmak istemedikleri ve padişahla bizzat görüşmek istedikleri gibi cevaplar veren grup, olay çıkarmadan dağılmıştır. Bu tür olayların ilerleyen günlerde de devam edeceği yönünde intiba edinen İşkodra Valisi Ali Haydar Paşa, bu karışıklıkların ardında birilerinin olduğunu, bu kişilerin bulunarak Akçahisar'dan uzaklaştırılması gerektiğini belirtmiştir. Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin uzun zamandır yürürlüğe girmesine rağmen Akçahisar'da sayım işleminin dahi yapılamadığının altını çizen Ali Haydar Paşa, Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'dan sayım işleminin burada tehir edilmesini talep etmiştir.¹⁷⁵

Akçahisar'da hayvan sayım işleminde ziyade yaşanan asayiş olaylarını bastırmayı ön plana alan İşkodra Valiliği, buradaki olayların kendiliğinden gelişmediğini; birileri tarafından organize edildiğini her fırsatta üst makamlara iletmiştir. Akçahisar'da Namazgâh mevkide bir kez daha toplanan elli altmış kişilik grup, nasihat yöntemiyle dağıtılmasına rağmen idarecilerin dikkatini çeken

¹⁷² BOA. BEO., 2280 / 170935-2. (21 Şubat 1904).

¹⁷³ BOA. BEO., 2280 / 170935-1. (22 Şubat 1904).

¹⁷⁴ BOA. DH. ŞFR., 322 / 109. (22 Şubat 1904).

¹⁷⁵ BOA. TFR.I..İŞ..., 4 / 350. (15 Mart 1904).

bir husus olmuştur. Bu olayda da bir teşvikin olduğunun altını çizen Ali Haydar Paşa, Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin kazada olay çıkarılmak için bahane olarak kullanıldığını ifade ederek bunun önüne geçmek için hayvanat sayımının bir an önce tehir edilmesi talebini yinelemiştir.¹⁷⁶

Akçahisar'da Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nden kaynaklı cereyan eden olaylar, yetkililerin itidalli davranışları sonucu nispi olarak azalmıştır. Ancak halkın idareye karşı tepki verme davranışını geliştirmesi ve bunun bazı unsurlar tarafından desteklenmesi, kısa bir süre sonra burada toplumsal olayların yaşanmasına neden olmuştur. İşkodra Valisi Ali Haydar Paşa, Dahiliye Nezaretine çektiği bir telgrafla Akçahisar'da halkın yeniden harekete geçtiğini haber vermiştir. Ancak bu hareketliliğin sebebi bu sefer Hayvanat-ı Ehliye Vergisi değil Âşâr Vergisi'nin oranı olmuştur. Bu talebin etrafa sıçraması ihtimalini oldukça tehlikeli bulan Ali Haydar Paşa, bölgede askeri tedbirlerin alınmasının kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir.¹⁷⁷ Ali Haydar Paşa'nın Akçahisar'daki olaylarla alakalı kaygıları ilerleyen günlerde gerçekleşmiş, buradaki vergi mukavemeti Katolik papazlar tarafından manipüle edilmeye başlanmıştır.

2.1.2.2. Akçahisar Vergi Ayaklanmasının Genişlemesi ve Katolik Papazların Olaylara Müdahalesi

Akçahisar ahalisinin Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'ne muhalefet ederek hayvanlarını saydırmaması, civardaki diğer köylerin de otoriteye karşı tepki geliştirmesine neden olmuştur. Nitekim Draç sancağına bağlı Prez ve İşim köyleri ahalisi de ortak hareket ederek hayvanlarının sayılmasına müsaade etmemişlerdir. Akçahisar'daki ayaklanma ile ilgilenen İşkodra Valisi Ali Haydar Paşa'nın bu olay karşısında endişeli tavrı dikkat çekicidir. Ali Haydar Paşa, bu iki köyde yaptırdığı tahkikat ile ahalinin Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'ni saydırmamasının sebebinin Akçahisar'da yaşanan olaylar olduğu bilgisine ulaşmıştır. Prez ve İşim köyleri ahalileri, sayım memurlarına kendilerinin de Akçahisar kazası ahalisi gibi Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'ni vermek istemediklerini söylemişlerdir.¹⁷⁸ İşkodra Valisi Ali Haydar Paşa, söz konusu iki köy ile Akçahisar ahalisi arasında bir

¹⁷⁶ BOA. DH.ŞFR., 324 / 11. (15 Mayıs 1904).

¹⁷⁷ BOA. DH.ŞFR., 332 / 11. (30 Ağustos 1904).

¹⁷⁸ BOA. DH. ŞFR., 340 / 48. (28 Şubat 1905).

ittifak kurulması riskini ve böyle bir durumda nasıl bir strateji izlemesi gerektiğini Dahiliye Nezareti vasıtasıyla Sadarete sormuştur.¹⁷⁹

Sadaretin Akçahisar'daki çekinceleri bu iki köyde de ön plana çıkmıştır. Bu bölgeye yapılacak askeri bir müdahalenin sakıncalarını göz önünde bulunduran Sadaret, İşkodra valiliğine verdiği talimatla bu iki köyün ileri gelenlerinin Draç merkezine çağrılmasını ve kendilerine nasihat edilmesini istemiştir.¹⁸⁰

İşkodra Valisi Ali Haydar Paşa, İşim ve Prez köysi ileri gelenleriyle vilayet merkezinde bizzat kendisi görüşmüştür. Akçahisar'daki olayın etrafa sıçramaması için çaba sarf eden Ali Haydar Paşa, Prez ve İşim köylülerinin ne istediklerini kendilerinden dinlemek istemiştir. Valiliğe gelen iki köyün temsilcileri, ya kendilerinin Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nden muaf tutulmasını ya da Akçahisar kazasının hayvan sayımının yapıldıktan sonra kendi hayvanlarının sayımının yapılmasını istediklerini Ali Haydar Paşa'ya iletmişlerdir.¹⁸¹

Prez ve İşim köyleri ileri gelenlerine hayvanlarının sayımına müsaade etmeleri için nasihatte bulunan ancak bu girişimden olumlu yanıt alamayan Ali Haydar Paşa, durumu Dahiliye Nazırı Mehmet Faik Memduh Paşa ile paylaşmıştır. Mehmet Faik Memduh Paşa da söz konusu iki köyün geçen sene Akçahisar'da yaşanan olaylardan etkilendiklerini, bölgedeki vergi mukavemetinin genişlemeye başladığını Sadarete iletmiştir.¹⁸²

Prez ve İşim köylerinin İşkodra Valisi Ali Haydar Paşa vasıtasıyla Dahiliye Nezaretine ilettikleri vergiden muaf olma talebi, Sadaret tarafından reddedilmiştir. Yaşanan olaylar karşısında Osmanlı yerel ve merkez bürokrasisi Akçahisar ve civarındaki köylerle ilgili ciddi bir açmaza düşmüştür. Bir taraftan bölgedeki ayaklanmanın genişlemesinden korkan idare, öte yandan bu iki köye tanınacak bir muafiyetin diğer köyler tarafından talep edilmesi riskiyle karşı karşıya kalmıştır.

Prez ve İşim köylerindeki olaylar ve bu köylerin vergi muafiyeti talebi Meclis-i Vükela'da ele alınmıştır. Meclis-i Vükela kararında, Draç merkez Berat

¹⁷⁹ BOA. BEO., 2519 / 188858-4. (2 Mart 1905).

¹⁸⁰ BOA. BEO., 2519 / 188858-1. (4 Mart 1905).

¹⁸¹ BOA. BEO., 2537 / 190275-3. (16 Mart 1905).

¹⁸² BOA. BEO., 2537 / 190275-2. (25 Mart 1905).

ve Tiran kazalarının vergilerini verdiğini, bu yüzden söz konusu iki kazanın da vergilerini eksiksiz vermelerinin gerektiğini ifade ederek vergi muafiyeti taleplerini reddetmiştir. Meclis-i Vükela kararında dikkat çeken en önemli husus Akçahisar’da yaşanan olaylara dair bir vurgunun yapılmamasıdır. Sadaret bu tavırla Akçahisar’da yaşanan olayları dillendirmekten kaçınmış ve gündemden düşürmek istemiştir.¹⁸³

Akçahisar ve çevresinde yaşanan vergi ayaklanmalarının cereyan ettiği bir zamanda İşkodra Valiliğinde bir görev değişimi yaşanmıştır. İşkodra Valisi Ali Haydar Paşa, İşkodra vilayeti ileri gelenleriyle yaşadığı bir anlaşmazlıktan dolayı görevinden azledilmiş yerine Basra eski Valisi Mustafa Nuri Paşa atanmıştır.¹⁸⁴

Mustafa Nuri Paşa’nın valiliğe atanmasından birkaç gün sonra Akçahisar kazası eşrafı tarafından imzalanan otuz beş imzalı bir istida Rumeli müfettişliğine sunulmuştur. Özel olarak Akçahisar’daki muallimlerin maaşları hakkında verilen istida, genel anlamda kazadaki kamu hizmetlerinin niteliği hakkında ciddi ipuçları vermektedir. Ahali, kazadaki muallimlerin altı yedi yıllık bir zaman diliminde altmış ay boyunca hiç maaş alamadığını, bunun da Akçahisar’daki eğitimin kalitesini düşürdüğünü belirtmişlerdir. Devlet tarafından talep edilen tüm iane ve vergileri bugüne kadar eksiksiz olarak ödedikleri halde kazadaki muallimlerin maaşlarının ödenmemesine anlam veremeyen Akçahisar halkı, kendilerinden tahsil edilen vergi ve ianelerin yine kendi kazalarında harcanmasını istemişlerdir. Çocuklarının eğitim hakkının kanuniliğine de vurgu yapan Akçahisarlılar, her ne kadar yürürlükte olmasa da 1876 Kanûni Esasi ve 1864 Vilâyet Nizamnamesi’ne göre devletin bu hizmetleri vermekle yükümlü olduğunu hatırlatmışlardır. Akçahisar ahalisinin ödedikleri vergi ve ianelerin toplanan yerin kamu hizmetlerine tahsis edilmesi talebi, halkın yönetsel değişim ve dönüşüm isteğinin önemli bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Ahalinin taleplerinde, vergilerin şeffaf bir şekilde kamu hizmetlerine harcanması isteğinin yanı sıra çocukların eğitim hakkının devletin yükümlülüğünde olduğu ve kanunun

¹⁸³ BOA. MV., 111 / 17. (29 Mart 1905).

¹⁸⁴ BOA. İ.DH., 1436 / 1. (9 Temmuz 1905).

kendisine verdiği bu ödevin siyasi otorite tarafından yerine getirilmesi gerektiği uyarısı dikkat çekicidir.¹⁸⁵

Akçahisar'da Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'ni vermeyen Hristiyan halk, bu davranışını diğer vergi kalemlerine de teşmil etmek istemiştir. Rutin olarak toplanan vergilere karşı bir mukavemet başlatan Hristiyanlar, Bedel-i Askeri ve canavar rüsûmlarına yapılan zammı bahane ederek yeniden hareketlenmişlerdir. İşkodra merkezindeki Hristiyanlar, padişaha telgraf çekerek bu iki vergi zammının geri çekilmesini talep etmişler ancak olumlu cevap alamamışlardır. Bunun üzerine devreye giren papazlar Akçahisar'a bağlı Kışla nahiyesi halkını tahrik ederek buradaki jandarmalar üzerine ateş açtırmışlardır. Bölgeye asker sevk eden İşkodra Valiliği, Akçahisar Kaymakam Vekili Tevfik Efendi'yi de asilerle müzakere etmesi için görevlendirmiştir. Asilerle görüşen Tevfik Efendi, Hristiyan halkla yaptığı görüşmelerden olumlu sonuç almış ve vergilerin ödenmesi hakkında kendileriyle mutabakat sağlamıştır.¹⁸⁶

Kaymakam Vekili Tevfik Efendi, Akçahisar Hristiyanlarının vergileri ödemeyi kabul etmelerini fırsat bilerek civar köylerde tahsilat yapmak için harekete geçmiştir. İşkodra Valiliği, Akçahisar'da sükunetin sağlandığını düşünerek burada bulunan Binbaşı Salih Efendi'yi maiyetiyle beraber vilayet merkezine çağırmıştır. Vergi tahsili yapmak için Akçahisar'ın Ziya köyüne giden Kaymakam Vekili Tevfik Efendi ise tahsilat esnasında yeniden asilerin saldırısına uğramıştır. Bölgede cereyan eden her türlü olayı fırsata çeviren papazlar bu sefer de Kışla malisörleriyle Mirdityalıları tahrik ederek askerin üzerine ateş açtırmışlardır. Askerler asilere karşılık vermişse de sayıca az olmalarından dolayı geri çekilmek zorunda kalmışlardır. O bölgede, "Kokulu su" denen mevkide, bulunan müfrezenin desteğiyle yüz otuz mevcuta ulaşan askerler, civarda bulunan Haydar Ağa isimli bir şahsın çiftliğine sığınmışlardır. Askerlerin Haydar Ağa'nın çiftliğinden kaza merkezine dönmesi durumunda yolda saldırıya uğrayacağını değerlendiren Miralay Faris Bey ve Jandarma Kumandanı Esat Paşa, Tiran ve Draç'ta bulunan yüz elli kişilik bir kuvvetin Binbaşı Yusuf Bey'in komutasında yardım için yola çıkarılmasına karar vermişlerdir. İşkodra Valisi Mustafa Nuri

¹⁸⁵ BOA. TFR.I.ŞKT..., 68 / 6758. (12 Temmuz 1905).

¹⁸⁶ BOA. DH.ŞFR., 357 / 115. (6 Aralık 1905).

Paşa, kendilerinden vergi tahsili yapılmayan Mirdityalıların bile bu işe karışmalarının tek sebebinin bölgedeki papazların tahrikleri olduğunu, bu ayaklanmanın amacının ise Bedel-i Askeri zammının geri çektirilmesi ve bakayada kalan vergilerin ise asilerin istedikleri miktarda ödemeleri için devleti karar aldirmaya zorlaması olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁷ Mustafa Nuri Paşa'nın ayaklanma hakkındaki mütâlaalarını değerlendiren Sadaret ise valiliğe bölgede yeni bir çatışmanın çıkmaması ve sükûnetin sağlanması için gereken tedbirlerin alınması talimatını vermiştir.¹⁸⁸ Sadaretin Akçahisar'da tansiyonu artıracak adımlardan uzak durulması talimatı üzerine İşkodra valiliği burada yeni bir hayvan sayımı teşebbüsünde bulunmamıştır. Ancak idarenin olayların soğuması amacıyla aldığı bu karar beklenen sonucu vermemiş, vergilere karşı gelişen mukavemet ilerleyen günlerde yine Akçahisar'a bağlı Kurbin nahiyesinde patlak vermiştir.

2.1.3. Akçahisar Kazası Kurbin Nahiyesi Vergi Olayları

Akçahisar'da patlak veren vergi olaylarını manipüle eden Katolik papazlar aynı faaliyetlerini bu kez de Akçahisar'a bağlı Kurbin nahiyesinde yürütmüşlerdir. Kurbin'e bağlı köylerde Hristiyan nüfusun çokluğu ise buranın Katolik papazlar tarafından tahrik edilmesini kolaylaştıran bir etken olmuştur.

Akçahisar ahalisinin 1905 senesinde hayvanlarını saydırmaması üzerine yeni yıl için bu bölgede sayım işleminin yapıp yapılmayacağı Draç mutasarrıflığı tarafından Dahiliye Nezaretine sorulmuştur. Bir önceki sene Hayvanat-ı Ehliye'yi sayamayan sayım memurları için bu yıl yeni bir risk daha doğmuş, ağnam sayımı da tehlikeye girmiştir. Akçahisar Hristiyan ahalisinin yeni yılda hiçbir sayım işlemine müsaade etmeyeceğini düşünen Draç Mutasarrıfı Mehmet Ziyaeddin Bey, hazinenin zararını azaltmak maksadıyla burada yalnızca ağnamın sayılmasını önermiştir.¹⁸⁹

Akçahisar'da yalnızca ağnamın sayılması önerisini hem usulen mümkün olmaması hem de devletin bölgedeki otoritesinin zedeleneyeceği gerekçesiyle uygun

¹⁸⁷ BOA. DH.ŞFR., 357 / 115. (17 Aralık 1905).

¹⁸⁸ BOA. BEO., 2722 / 204129-1. (18 Aralık 1905).

¹⁸⁹ BOA. BEO., 2800 / 209946-2. (3 Mart 1906).

görmeyen Sadaret, Jandarma Kumandanı Esat Paşa ile bölgenin ileri gelenlerinden oluşan bir heyet tarafından asilere nasihat edilerek sayım işlemlerinin yapılmasını istemiştir.¹⁹⁰ Akçahisar'da vergilerin toplanabilmesi için uygun yol arayan Osmanlı yerel bürokrasisi, Akçahisar kazasına bağlı Kurbin kazasında başlayan yeni bir ayaklanma ile karşılaşmıştır. Papazların teşvikiyle harekete geçen Kurbin Hristiyanları, Müslüman köyleri baskı altına alarak kendileri gibi hareket etmeye zorlamışlardır. Bu durumdan rahatsız olan Kurbin'deki Müslüman köylerin ihtiyar heyetleri, Milot'ta toplanarak toplu bir şekilde Akçahisar Kaymakamlığına başvurmuşlardır.

Hristiyanların her gün bir nahiyede toplanarak çeşitli kararlar aldıklarını, kendilerinin de bu kararları uygulamaya zorlandıklarını ifade eden Müslümanlar, duydukları rahatsızlığı ifade etmişlerdir. Hristiyanların, vergi sayım memuru ve tahsildarları köylere sokmaması, Hristiyan jandarmaların görevini terk etmesi, ağnam resminin ödenmemesi gibi telkinatta bulunduklarını ifade eden Müslüman ahali, vergilerin ödenmesi hususunda kendilerinin bir itirazının olmadığını dile getirmişlerdir. Son olarak Hristiyanların baskısından dolayı tarlalarındaki mahsulü alamadıklarını, bunun da kendilerinde maddi kayba neden olduğunu sözlerine eklemişlerdir.

Müslüman köyler adına şikâyetleri değerlendiren Akçahisar Kaymakamlığı ve Kışla nahiyesi müdürlüğü, mevcut durumun vergiden kaynaklanmadığının, Hristiyanların bölgedeki manipülasyonundan kaynaklandığının altını çizmişlerdir. Kurbin'de yaşanan olaylar hakkında bir değerlendirme yapan Draç mutasarrıfı Mehmet Ziyaeddin Bey, buradaki Katolik papazların yine bu bölgedeki konsoloslardan aldıkları talimatlarla hareket ettiklerini bildirmiş ve Müslüman ahaliye baskının sürmesi durumunda iki taraf arasında bir çatışmanın kaçınılmaz olacağı, bunun da dış devletlerin bu bölgeye müdahalesine neden olacağı ihtimaline değinmiştir. Bölgedeki tansiyonun düşmesi için elebaşı olarak değerlendirilen beş altı kişinin sürgün edilmesini ve sekiz yüz kişilik bir kuvvetle

¹⁹⁰ BOA. BEO., 2800 / 209946-1. (5 Nisan 1906).

iki topun Akçahisar'a gönderilmesini teklif eden Mehmet Ziyaeddin Bey, Kurbin nahiyesi için acil önlem alınmasını talep etmiştir.¹⁹¹

İşkodra Valisi Salih Zeki Paşa¹⁹² ise, Akçahisar'da geçen seneden beri cereyan eden vergi ayaklanmasının bastırılması için öne sürülen askeri müdahale ya da nasihat yöntemlerini kullanmaktan ziyade, Akçahisar'da gördüğü önemli bir eksikliğe dikkat çekmiş; buradaki problemin çözümü için farklı bir strateji uygulamıştır.

Draç mutasarrıflığı ve Jandarma Kumandanı Esad Paşa tarafından verilen Akçahisar kazasına sekiz yüz kişilik bir askeri kuvvetle iki topun gönderilmesi hususundaki mütalaayı inceleyen Salih Zeki Paşa, bu konuyla alakalı Draç mutasarrıfı Mehmet Ziyaeddin Bey ile tekrardan görüşmüştür. Mutasarrıflığın askeri müdahale dışında bir seçeneğin olmadığını tekrar etmesine rağmen Jandarma Kumandanı Esad Paşa'nın bu karardan vazgeçmesi söz konusu teklifin uygulanma ihtimalini ortadan kaldırmıştır. İşkodra Valisi Salih Zeki Paşa, Dahiliye Nezaretine askerî harekât veya nasihat etme yöntemleri dışında yeni bir çözüm önerisi sunmuştur. Akçahisar'da tespit ettiği çok önemli bir eksikliğe dikkat çeken Salih Zeki Paşa, Akçahisar'ın Katolik papazların nüfuzu altında olup malisya ve mirdityalılarla çevrili olduğunu, söz konusu kazanın stratejik konumunun yüksek olmasına rağmen Kaymakamlık makamının uzun zamandır vekâleten yönetildiğini¹⁹³, kazadaki zabıta heyetinin yetersiz olduğu, buradaki askerî ve idarî boşluğun doldurulmasının mevcut durumun düzelmesine katkı sunacağını belirtmiştir. Salih Zeki Paşa, Akçahisar Kaymakamlığına Leş kazası

¹⁹¹ BOA. BEO., 2868 / 215042-2. (7 Nisan 1906).

¹⁹² İşkodra valiliği görevine kısa bir süre önce atanan Mustafa Nuri Paşa, 8 Mart 1906 tarihinde 5.Ordu Müşiri Hakkı Paşa ile becayiş edilmiştir (BOA. İ.DH., 1442 / 35. 8 Mart 1906). İşkodra valiliği görevine 5.Ordu Müşiri Hakkı Paşa atanmışsa da bu görevde çok az kalabilmiştir. 1 Nisan 1906 tarihinde yapılan yeni bir atama ile Hakkı Paşa İşkodra vilayeti valiliğinden azledilmiş, yerine de Selanik kumandanı Salih Zeki Paşa atanmıştır (BOA. İ.DH.1444 / 28. 1 Nisan 1906). İşkodra vilayetine yapılan her iki vali atamasında da dikkati çeken husus, atamaların askeri erkân arasından yapılmasıdır. Bölgenin hassasiyetinden dolayı İşkodra kumandanlığı görevini de uhdesinde toplayacak İşkodra valisinin seçiminde askeri sevk ve idare kabiliyetinin üstünlüğüne dikkat edilmiştir.

¹⁹³ Akçahisar kazası Kaymakamlığını 4 Ocak 1904- 25 Ocak 1906 tarihleri arasında Celal Rıza Bey yürütmüştür (BOA. İ.DH., 1417/36. 4 Ocak 1904), Celal Rıza Bey'in yerine 25 Ocak 1906 tarihinde Akçahisar Kaymakamlığı görevine Karamürsel kaymakamı Ahmet Hayri Efendi atanmışsa da (BOA. İ.DH., 1441/14. 25 Ocak 1906) kendisi rahatsızlığından dolayı görevine başlayamamış, bu atama kâğıt üzerinde kalmıştır. Ahmet Hayri Efendi'nin görevine başlayamamasından dolayı boş kalan Akçahisar Kaymakamlığı görevine Gramiş kazası eski kaymakamı Ahmet Celalettin Bey 4 Nisan 1906 tarihinde atanmış, (BOA. İ.DH., 1443/4. 4 Nisan 1906) kendisi bu görevi 21 Eylül 1908 tarihine kadar sürdürmüştür (BOA. İ.DH., 1469/84. 21 Eylül 1908).

Kaymakamı Mehmet Talat Efendi'nin muvakkaten görevlendirilmesini talep etmiş ve kazadaki zabıta heyetinin oradan kaldırılmasının elzem olduğuna işaret etmiştir.¹⁹⁴

İşkodra Valisi Salih Zeki Paşa'nın Akçahisar'da yaşanan olaylara sebep olan problemlerle alakalı bakış açısı diğer idarecilere nazaran farklıdır. Ayaklanmayı besleyen idarî sorunlara yoğunlaşan Salih Zeki Paşa'nın bu bakışı, kazadaki yönetsel zaafıların bir üst yönetici tarafından ifade edilmesi açısından önem arz etmektedir. Zira ayaklanmanın yaşandığı yerlerin hassasiyetinin bilinmesine rağmen buralarda idareci sorununun yaşanması, aynı bölgede görev yapan diğer memurların da görevlerinde suiistimal yapmalarına neden olmuştur. Kurbin civarında yaşanan olaylarda idare adına öz eleştiri yapan Salih Zeki Paşa'nın tespitine göre mahalli memurlar ve kaza idare heyeti görevlerini layıkıyla yapmamışlar ve adaletli bir yönetim sergilememişlerdir. Bu durumdan istifade eden eşkıya ve asiler ise etrafta gasp ve tasallutlarını artırarak kazadaki ahaliye zulmetmişlerdir. Vergilerin tahsilinde de yolsuzlukların varlığına işaret eden Salih Zeki Paşa, halkın bu ve benzeri hukuksuzlukları şikâyet edebileceği bir merciinin olmayışının da sorunları büyüttüğünü belirtmiştir. Akçahisar'daki sorunların acil çözümü için bir önceki telgrafında Leş kazası kaymakamı Mehmet Talat Efendi'nin buraya görevlendirilmesini isteyen Salih Zeki Paşa, bu kez de Demirhisar kazası eski Kaymakamı Said Bey'in Akçahisar'a atanmasını talep etmiştir.¹⁹⁵ Ancak bu tarihlerde Akçahisar kazası Kaymakamlığına Ahmet Celalettin Bey'in aslen ataması yapılmıştır. Ahmet Celalettin Bey'in resmîyette atanmış olmasına rağmen halen görevine başlamaması Salih Zeki Paşa'nın bu talebinin nedeni sayılabilir.

Salih Zeki Paşa'nın Akçahisar'da tespit ettiği idari eksiklikler, Dahiliye Nezareti tarafından dikkate alınmıştır. Dahiliye Nezareti, bir kurye vasıtasıyla Kurbin ahalişi ileri gelenlerinin kaza merkezine çağrılmasını ve kendileriyle diyalog kurulmasını istemişse de Kurbin'den herhangi bir temsilci kazaya gelmemiştir.¹⁹⁶ Kurbin hadisesini çözmek için öncelikle Akçahisar'daki idari

¹⁹⁴ BOA. DH.ŞFR., 362 / 125. (20 Nisan 1906).

¹⁹⁵ BOA. BEO., 2868 / 215042-16. (27 Nisan 1906).

¹⁹⁶ BOA. BEO., 2868 / 215042-18. (5 Mayıs 1906).

kadroyu yenilemek isteyen Salih Zeki Paşa'nın buraya yeni atanan Kaymakam Ahmet Celalettin Bey ile çalışmak istemediği, dikkat çeken önemli bir husustur. Akçahisar'da görev yapacak kaymakamın cesur ve muktedir bir karakterde olması gerekirken Ahmet Celalettin Bey'in bu vasıflara sahip olmadığını iddia eden Salih Zeki Paşa'ya göre halen Karaferya'da olup göreve başlamak için Akçahisar'a doğru hareket halinde olan Ahmet Celalettin Bey, bir başka yere tayin edilmeli yerine de Selanik'te bulunan Demirhisar eski Kaymakamı Said Bey, Akçahisar Kaymakamlığına atanmalıdır.¹⁹⁷ Ancak Salih Zeki Paşa'nın bu talebi Dahiliye Nezareti tarafından uygun görülmemiştir.

Kurbin'de yaşanan ayaklanmayı sonlandırmak için öncelikli olarak diyalog yöntemini kullanmak isteyen Salih Zeki Paşa, Dahiliye Nezaretinin talimatı üzerine Kurbin'den çağrılan ancak gelmeyi reddeden temsilcilerle irtibat kurulması için kendisi bir nasihat heyeti oluşturmuş ve Kurbin'e göndermiştir. Kurbin nahiyesi Hristiyan ahalisi nasihat heyetine, Kışla kazası eşkıyasının kendilerine taarruz ettiklerinden dolayı fakir düştüklerini ve dolayısıyla hiçbir vergiyi veremediklerini söylemişlerdir. Ancak bu gerekçe Salih Zeki Paşa tarafından gerçekçi bulunmamıştır. Kurbinlilerin asıl amaçlarının Mirdityalıları gibi imtiyaz elde etmek olduğunu bilen Salih Zeki Paşa, Kurbin meselesinin etrafa sıçramasından endişe etmektedir. Böyle bir ihtimalin gerçekleşmesinin ise olayı içinden çıkılmaz bir noktaya getireceğini tahmin eden Salih Zeki Paşa, denize düşen yılanı sarılır misali riskli bir hamle yapmıştır.

Draç Psikoposu Mösyö Biyanki'nin bölgeye gideceği bilgisini alan Salih Zeki Paşa, kendisinden buradaki Hristiyan ahaliye nasihatte bulunması için talepte bulunmuş, Mösyö Biyanki de bu talebi kabul etmiştir. Nasihat yönteminden beklenen sonucun alınmaması durumunda ikinci bir plan hazırlayan Salih Zeki Paşa, Kurbin'deki provakatörleri tutuklayarak orada gövde gösterisi yapmanın uygun olacağını düşünmüş, bunun için de Tiran'da bulunan ve mübadele için hareket edecek olan Tabur komutanı Miralay Şevki Paşa'nın yol üstündeki Akçahisar'a uğramasının uygun olacağını Dahiliye Nezaretine iletmiştir.¹⁹⁸

¹⁹⁷ BOA. DH.ŞFR., 363 / 141. (9 Mayıs 1906).

¹⁹⁸ BOA. DH.ŞFR., 364 / 28. (16 Mayıs 1906).

Kurbin nahiyesi ahalisine nasihat etmesi amacıyla Draç Piskoposu Mösyö Biyanki'ye refakat etmesi için bir heyet oluşturulmuştur. Vilayet Meclisi Başkâtibi Murtaza, muhasebe mümeyyizi İbrahim ile İşkodralı tüccar Noşkola efendiler Mösyö Biyanki ile beraber Kurbin'e gitmiştir. Nasihat heyeti burada yüz kişilik silahlı bir grup tarafından karşılanmıştır. Grubun lideri olan Ken Bitari isimli asi, her ne kadar bu zamana kadarki vergileri vermişlerse de ardından fakirliğe düştüklerini dolayısıyla gerek bakiyede kalan borçları gerek de zamlanan vergileri ödemeye güçlerinin yetmediğini ifade ederek hükümete vergi vermeyi grup adına reddetmiştir. Bu cevap karşısında heyet asilere vergilerin ödenmemesi durumunda hükümetin şiddet kullanmak zorunda kalacağını ifade etmiştir.

Hükümetin güç kullanacağı cevabının ardından silahlı grup kendi aralarında tekrardan toplantılar yapmış ve piskopos vasıtasıyla vergilerin ödenmesi hususunda valiliğe başvurmayı planladıklarını heyete iletmışlerdir. Asilerin bu tavrını oyalama taktiği olarak gören Salih Zeki Paşa, bunların kendi aralarında vergileri vermemek üzere yemin etmek suretiyle sözleştiklerinin bilindiğini, valiliğe gelecek temsilcilerin ise eski vergi borçlarının ve yeni vergilerin affı hususunda talepte bulunacakları bilgisinin alındığını ifade etmiştir. Asilerin bu teklifinin kabulünün civar kazalara olumsuz bir örnek teşkil edeceğini, ancak kendisinin ortamın yumuşatılması için buradaki ahaliden durumu gerçekten kötü olanların vergilerinin terkin edilerek durumu yerinde olanların ise borçlarının tecil edilmesini teklif edileceği bildirilmiştir. Buna rağmen olumlu bir gelişme olmazsa askeri müdahale seçeneğinin ağırlık kazanacağını sözlerine ekleyen Salih Zeki Paşa, son durum hakkında Dahiliye Nezaretini bilgilendirmiştir.¹⁹⁹

Salih Zeki Paşa'nın Draç Piskoposu Mösyö Biyanki vasıtasıyla yaptığı ilk müzakere teşebbüsünden bir sonuç çıkmamış, ancak ilerleyen günlerde yeni bir gelişme yaşanmıştır. Salih Zeki Paşa'nın talebiyle Kurbin'deki asilerle hükümet arasında aracılık görevini üstlenen Mösyö Biyanki asilerin vergilerle alakalı yeni bir teklifini Salih Zeki Paşa'ya iletmıştır. Söz konusu teklife göre Kurbin'deki asiler, hükümetten dört maddelik bir düzenleme talep etmiştir. Asilerin bakaya ve güncel vergilerle alakalı talep ettikleri düzenlemelere şöyledir:

¹⁹⁹ BOA. DH.ŞFR., 364 / 95. (23 Mayıs 1906).

a) On dokuz bin sekiz yüz on beş kuruş anapara ve altı bin kûsür kuruş zammı ile toplamda yirmi beş bin bin kûsür kuruş olan Bedel-i Askeri'nin sekiz bin kuruş olarak belirlenmesi,

b) Ağnamın sayılmayarak maktûen bir bedel üzerinden ödenmesi,

c) Fakir olan ahalinin vergi borçlarının terk edilmesi,

d) Hanelerin etrafında yetiştirilen mahsulattan vergi alınmaması.

Salih Zeki Paşa, Kurbinli asilerin taleplerini incelemiş ve bu maddelerle ilgili görüşlerini Dahiliye Nezareti ile paylaşmıştır. Talepler arasında yer alan “*Fakir olan ahalinin vergi borçlarının terk edilmesi*” maddesinin hükümetin teklifleri arasında olduğunu, diğer bir madde olan “*Hanelerin etrafında yetiştirilen mahsulattan vergi alınmaması*”, maddesinin ise vergi mevzuatında yer alan evin etrafındaki bir dönümden az olan yerlerden vergi alınmaması maddesince zaten uygulandığını belirten Salih Zeki Paşa, ilk iki madde için ise bazı çekincelerini dile getirmiştir.

Söz konusu maddelerde yer alan Bedel-i Askeri ve Ağnam Resmi'nin sayılmadan maktûen alınması teklifinin etraftaki kazaları olumsuz etkileyeceği ve devletin egemenlik haklarına aykırılık teşkil edeceği gerekçesiyle kabul edilmemesinin altını çizen Salih Zeki Paşa, hali hazırda devam eden vergi tahsil işlemlerinde yaşanan yeni birtakım sorunlar ve bu sorunlarla ilgili atılması gereken adımlar hakkında da bilgilendirme yapmıştır.

Bu zamana kadar hayvanlarının sayılmasına izin vermeyen Kurbin Hristiyanları, bu kez yeni bir strateji uygulamaya koymuşlardır. Kurbin yakınlarındaki beş-altı köye giden sayım memurlarına mukavemet etmeyen halk, bu sefer ağnamını saydırmış ancak kendilerinin fakirliklerini öne sürerek tahakkuk ettirilecek hiçbir vergiyi ödemeyeceklerini beyan etmişlerdir. Salih Zeki Paşa, Kurbin Hristiyanlarının asıl amacının vergilerin tehir ettirilmesi olduğunu, bu olaydan hareketle yapılacak bir tehirin ise kötü sonuçlar doğuracağını belirtmiştir. Asilere karşı uygulanan diyalog yönteminin tek başına çözüm üretmediği kanaatine varan Salih Zeki Paşa, geçen yazışmalarda da adı geçen Nizamiye taburunun Tiran'a giderken Akçahisar'a uğrayıp vergilerin tahsili için

artık gerekli desteği vermesinin uygun olacağını ifade etmiştir. Kazadaki Müslüman ahalinin de Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'ni ödemekte artık ağırdan aldıklarını, bu verginin tecil edilmesinin ise geçmiş alacakları tahsil etmeyi zora sokacağı anlamına geldiğini, bu yüzden sevk edilecek Nizamiye taburunun önce kaza merkezinden başlayarak vergilerin tarh ve toplanmasına başlamasının uygun olacağını belirten Salih Zeki Paşa, söz konusu taburun bir an evvel Akçahisar'a gönderilmesini Dahiliye Nezaretinden talep etmiştir.²⁰⁰

Salih Zeki Paşa'nın Akçahisar kazasında vergilerin normal yollardan toplanmasının mümkün olmadığı ile ilgili tespiti kısa bir zaman sonra bir kez daha teyit edilmiştir. Zira Akçahisar'da vergi toplayan ikinci tahsil kolu buraya bağlı beş Hristiyan köyüne gittiklerinde ahali, kendilerine vergi veremeyeceklerini ifade etmiş, tahsildarlar ise olayı büyütmemek için kazaya dönmüşlerdir. Akçahisar Kaymakamlığı bu köylerin ileri gelenlerinden ikişer kişiyi kaza merkezine çağırmasına rağmen bu çağrı karşılıksız kalmıştır. Köylerden temsilcilerin gelmemesi üzerine ahalinin isteklerini tespit etmek için Mülazım Süleyman Ağa, Kaymakamlık tarafından söz konusu beş köye gönderilmiştir. Mülazım Süleyman Ağa'nın yaptığı görüşmelerde edindiği intiba ise Kurbin olaylarının bu köyleri de etkilediğidir. Ziyaret edilen köylerin de Kurbinliler gibi vergi vermekten imtina ettikleri, kendilerine örnek olarak Kurbinlileri gördükleri tespit edilmiştir. Kurbinlilerin vergiye karşı mukavemetlerinin belirli köylere sıçradığını gören İşkodra Valisi Salih Zeki Paşa, Kurbin'deki asiler için artık somut bir adım atılması gerektiğini Dahiliye Nezaretine iletmiştir.²⁰¹

Salih Zeki Paşa'nın Kurbin'de somut adım atılması talebi Meclis-i Vükela tarafından müzakere edilmiştir. Buradaki olayların kontrolünün barışçıl yollardan kontrolünün artık mümkün olmadığına kanaat eden Meclis-i Vükela, yine buraya yapılacak askeri bir müdahalenin doğuracağı sıkıntıları da göz önünde bulundurarak Kurbin'de tatlı-sert bir formül uygulamaya karar vermiştir.

Meclis-i Vükela aldığı kararla İşkodra'da bulunan bir taburun Tiran'a giderken yol üzerinde bulunan Akçahisar'a uğrayarak asilere gözdağı vermesinin

²⁰⁰ BOA. BEO., 2868 / 215042-7. (17 Haziran 1906).

²⁰¹ BOA. BEO., 2868 / 215042-19. (25 Haziran 1906); BOA. DH.ŞFR., 366 / 10. (25 Haziran 1906).

uygun olacağını ifade etmiş, sonrasında vilayet defterdarı, mektupçu veya vilayetin önde gelenlerinden birkaçının son bir kez daha asilere nasihatle bulunmalarını, bunun da netice vermemesi durumunda o esnada provakatörlerden birkaçının tutuklanmasını uygun görmüştür.²⁰² Meclis-i Vükela'nın kararı doğrultusunda Akçahisar'a gönderilecek askeri birliğin hazırlanması için Seraskerlik tarafından hazırlıklara başlanmıştır. Bölgeye gidecek kuvveti belirlemek için mütalaa yapan Seraskerlik bir problemle karşılaşmıştır. Akçahisar kazasına gitmesi için İşkodra'dan Tiran'a gidecek taburun görevlendirilmesi planlanmıştır. Ancak Meclis-i Vükela'da alınan karardan önce İşkodra'daki 68. Alayın 4. Taburu'nun Tiran'a, Tiran'daki 67. Alayın 2. Taburu'nun da İşkodra'ya gitmelerinden dolayı söz konusu taburun Akçahisar'a görevlendirilmesi mümkün olmamıştır. Bu durumda Akçahisar'a yeni bir askeri birliğin görevlendirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmış; bu konuda da Serasker Mehmet Rıza Paşa, Üçüncü Ordu kumandanlığına gereğinin yapılması için talimat vermiştir.²⁰³

Üçüncü Ordu Kumandanlığı tarafından yapılan müzakereler sonucunda İşkodra'ya gönderilen taburun Tiran'da kalan bölüğüne ek olarak İşkodra'dan iki bölük asker ve bir adet dağ topu da ilave edilerek yeterli miktarda kuvvet oluşturulmuş ve kumandanlığına da 68. Alayın miralaylarından Şevki Bey tayin edilmiştir. Üçüncü Ordu Kumandanlığı, oluşturulan bu kuvvetin Akçahisar'a sevk edilmesini teklif etmiş, bu öneri Serasker Mehmet Rıza Paşa tarafından da uygun görülmüştür.²⁰⁴

Akçahisar'daki vergilerin toplanmasına yardımcı olması maksadıyla oluşturulan taburun kaza merkezinde konuşlanmasına ve Miralay Şevki Bey'in nasihatleri sonucu Akçahisar ahalisi, hayvanlarının sayılmasına razı olmuşlardır. Kazada oluşan olumlu havanın etkisi ile civar köylere sayım memurları gönderilmiş, hayvan sayım işlemlerine başlanmıştır. Ancak hayvan sayımı yapılan bazı Müslüman köylerde askerlere ateş açılmış ve yeni bir ayaklanma başlatılmıştır. Kaza merkezinden giden askerlerin etkisiyle ayaklanan grup dağılmışsa da çatışma esnasında telgraf hatları kesilmiştir. İşkodra valisi Salih

²⁰² BOA. MV., 113 / 137. (4 Temmuz 1906).

²⁰³ BOA. BEO., 2900 / 217444-3. (28 Temmuz 1906).

²⁰⁴ BOA. BEO., 2900 / 217444-2. (26 Ağustos 1906).

Zeki Paşa, bu olayın yabancılar tarafından manipüle edilmesinin önüne geçmek amacıyla telgraf hatlarının acilen onarılması talimatını vermiştir.

Öte yandan Akçahisar’da Hristiyan ahalinin ayaklanması ile meşgul olunan bir dönemde Müslüman köylerde görülen bir hareketlenmeyle alakalı şaşkınlığını gizleyemeyen Salih Zeki Paşa, bu olayın vuku bulmasına neden olarak ayaklanan Müslüman ahalinin dini inançlarının zayıflığını göstermiştir.²⁰⁵ İşkodra Valisi Salih Zeki Paşa’nın bu değerlendirmesi dikkat çekicidir. Zira siyasî, sosyal ve ekonomik alt bileşenlerinin incelenmesi gereken toplumsal bir olayda halkın tepki verme sebebinin dini inanç sebebiyle olduğu kanaatinin oluşması, Osmanlı Devleti taşra bürokrasisinin toplumsal olaylara bakış açısı hakkında bir örnek teşkil etmektedir.

Akçahisar’da başlayan hayvan sayımı Kurbin Hristiyanlarının yeniden ayaklanmasına neden olmuştur. Sadaret başlangıçta, olayların büyümemesi için gerekli önlemlerin alınmasını İşkodra Valiliğinden istemiştir.²⁰⁶ Ancak ayaklanmanın genişlemesi ve nasihat yöntemiyle kontrol altına alınma ihtimalinin zayıflaması üzerine Sadaret, Kurbin nahiyesine askeri müdahale yapılmasına izin vermiştir.²⁰⁷

Sadaretin, Kurbin ayaklanmasına müdahale edilmesi talimatı üzerine İşkodra’dan bir tabur asker yola çıkarılmıştır. Ancak bu taburun yola çıktığı bilgisi tabur yola çıkar çıkmaz Kurbinliler tarafından haber alınmış ve Kurbin ahalisi hayvanlarıyla beraber Kışla ve Mirditya taraflarına çekilmiştir²⁰⁸. Kurbin’e ulaşan tabur yeni bir problem çıkmaması için önceliği Kurbinlilerin takibinden ziyade farklı konulara vermiştir. Kurbindeki sayım memurları, buraya gelen askeri birliğin varlığından istifade ederek hayvan sayımına başlamıştır. Bunun dışında Draç kazasının çok zayıf olan Hayvanat-ı Ehliye tahrirleri de yeniden yapılmış; yine Draç kazasının nafia hizmetleri, aksayan kamu hizmetleri ile asker

²⁰⁵ BOA. BEO., 2914/218513-4.21 Eylül 1906; BOA. DH.ŞFR., 370/83. (21 Eylül 1906).

²⁰⁶ BOA. BEO., 2923 / 219178-1.(7 Ekim 1906).

²⁰⁷ BOA. BEO., 2924 / 219282-1. (9 Ekim 1906).

²⁰⁸ Kurbinliler üzerine asker sevk edilmesi kararından önce sadaret Manastır valiliğine bir talimat göndererek Kurbinlilerin Kışla ve Mirditya bölgesine geçmemeleri için gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir. Mata kaymakamının maiyetine jandarma ve rüsedan seçeceği bir grup alması ve söz konusu geçişleri engellemesi için talimat verilmiştir (BOA. BEO., 2924/219282-2. 6 Ekim 1906). Buradan da anlaşılacağı üzere Kurbin Hristiyan ahalisi eskiden beri Kışla ve Mirditya bölgesine gidiş geliş yapmaktadır.

kaçaklarının kontrol altına alınması için çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu tabur, Kurbin ahalisine nasihat dışında bir muamele yapmamış, kendilerinin düzeltilmesi için papazlar ve piskoposların da yardımına başvurmuştur.²⁰⁹

Kurbin’de şiddet uygulamaktan kaçınan ve sadece fiziki varlığını göstermekle yetinen askeri kuvvetin Kurbin’e getirdiği huzur geçici olmuştur. Kurbin ahalisine papazlar aracılığıyla yapılan nasihatten de bir sonuç çıkmamış hatta olaylar daha da büyümüştür. Kurbin Hristiyanları uzun zamandan beri sürdürdükleri ayaklanmanın dozunu artırarak çeşitli şiddet olaylarına başvurmuşlardır. Kurbinliler nahiyenin tüm telgraf hatlarını kestikleri gibi hatları tamire giden çavuş ve jandarmalara da silahla mukavemet etmişlerdir. Sayıları günden güne artan asiler, silahlı bir şekilde birkaç yüz kişilik gruplar halinde dolaşarak alan hâkimiyetinin kendilerinde olduğu intibâsını vermeye çalışmışlardır.

İşkodra Valisi Salih Zeki Paşa ise isyanın anatomisi hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmuştur. Ayaklanmanın şu an Kurbin’de bulunan Draç Piskoposu Mösyö Biyanki ve diğer bazı papazların eseri olduğunun kesinleştiğini belirten Salih Zeki Paşa, bu kişilerin art niyetlerinin daha evvelden hissedilmesine rağmen hükümet yanlısı göründükleri için kendilerine arabuluculuk görevinin verildiğini, Mösyö Biyanki’nin ileride Kurbin’deki olaylarda kendisinden faydalanılmadığı propagandasını yapmaması için böyle bir girişimde bulunduğunu büyük bir üzüntüyle Sadarete aktarmıştır.²¹⁰ Sadaret ise Salih Zeki Paşa’nın çalışmalarını takdir etmiş, burada tansiyonu artırıcı adımların atılmamasını takdirle karşılamıştır.²¹¹

Kurbinli asiler, isyanın etkisini artırmak maksadıyla Tiran hududuna kadar bütün telgraf hatlarını keserek bölgedeki iletişimi kesintiye uğratmışlardır. Bunun üzerine Akçahisar’da bulunan Miralay Şevki Bey harekete geçmiş, Laç ve Radileşte köylerinin hâkim tepelerini tutarak asilere karşı vaziyet almıştır. Askerlerle Kurbinli asiler arasında çıkan çatışma sonucunda Kurbinli asiler dağlara doğru kaçmış, bundan istifade ile askerler Laç, Şilaz ve Milot köylerini

²⁰⁹ BOA. BEO., 2923 / 219178-2. (11 Ekim 1906).

²¹⁰ BOA. BEO., 2935 / 220097-2. (25 Ekim 1906).

²¹¹ BOA. BEO., 2935 / 220097-1. (27 Ekim 1906).

kontrol altına alarak tahrip edilen telgraf hattı ile posta yolunu tamir etmişlerdir. Ayaklanmayı sonlandırmak için diyalog yöntemini kullanmaya çalışan Miralay Şevki Bey, dağlarda bulunan Kurbin ahalisine bir beyanname dağıttırarak üç gün içinde evlerine dönmeleri durumunda haklarında kanuni bir işlem yapılmayacağını, dönmeyenler hakkında da cezai işlem uygulanacağını duyurmuştur.

İşkodra Valisi Salih Zeki Paşa'ya göre Kurbin olayları cehalet ve teşvikattan dolayı ortaya çıkmıştır. Kurbin halkının dağlarda herhangi bir problem çıkarmalarını muhtemel görmeyen Salih Zeki Paşa'ya göre icra edilen askeri harekâtın devamının gelmemesi durumunda olayların daha da kötü bir noktaya gitmesi ihtimal dahilindedir.²¹²

Kurbin'de güvenliği sağlayan Miralay Şevki Bey, civarda tahrip edilen telgraf hatlarının tamiri için iki müfrezeyi burada bırakarak kalan kuvvetleriyle Akçahisar'a dönmüştür. Bu esnada Miralay Şevki Bey tarafından dağıtılan beyannamenin etkisi görülmeye başlamış, dağlara giden Kurbin ahalisinden beş altı hane tekrardan evlerine dönmüştür. Diğer ahalinin Kurbin'e dönmemelerinin nedeni ise kendi istekleri değil, Draç Piskoposu Mösyö Biyanki'nin buradaki adamlarının Hristiyan halk üzerindeki baskısı olmuştur.

Öyle ki birkaç papaz dağlardaki ahaliye rûz-ı hızır'a kadar [mayıs ayı] bulundukları yerden ayrılmamalarını, maişetlerinin ise kendileri tarafından karşılanacağını vaad etmişlerdir. Kurbinliler üzerindeki nüfuzu yüksek olan papazlar, burada kontrolü de ellerinde tutuyorlardı. Öyle ki, Piskopos Mösyö Biyanki'nin adamlarından Ken Bitari isimli papaz 30 kişilik silahlı bir kuvvetle Kurbin'e gelerek dağdan dönüş yapan bir hane halkını hayvanlarıyla beraber tekrardan dağa kaldırmıştır.²¹³

²¹² BOA. DH.ŞFR., 372 / 58. (30 Ekim 1906).

²¹³ BOA. DH.ŞFR., 373 / 32. (3 Aralık 1906).

Katolik papazların Mayıs ayı sonuna kadar dağlarda kalması için baskı yaptığı Kurbin ahalisinin tekrardan evlerine döndürülmesini isteyen Sadaret, bu olayın büyümeden sonlandırılması talimatını vermiştir.²¹⁴

İşkodra Valisi Salih Zeki Paşa, Sadaretin talimatı doğrultusunda Kurbin ahalisinin dağlardan evlerine dönmeleri için çeşitli girişimlere başlamıştır. Salih Zeki Paşa, problemin çözümü için yaptığı çalışmalarda Kurbinlilerin vergi meselesini bir iç mesele olmaktan çıkarıp uluslararası bir soruna dönüştürme çabalarıyla karşılaşmıştır. Zira Kurbin ahalisi vergiden kaynaklı problemlerinin çözülmesi hususunda İtalya ve Fransa konsoloslarına müracaat ederek kendileriyle Osmanlı Devleti arasında arabuluculuk yapmalarını talep etmişlerdir. Fransa ve İtalya konsolosları da Kurbinlilere bu konunun çözümü için öncelikle kendi devletlerine başvurmaları yönünde tavsiyede bulunarak konuya dahil olmamışlardır.

Kurbin vergi vakasının Osmanlı Devleti'nin hiç istemediği bir alan olan uluslararası bir soruna dönüşmesinden çekinen Salih Zeki Paşa, Kurbinlileri isyandan vazgeçirmek için bölgede yüksek nüfuzlu olan Leş kazası eşrafından Mehmet Beyzade Süleyman Bey ve iki kişiyi nasihat heyeti olarak seçmiş ve kendilerini Kurbinlilerin yanına göndermiştir. Nasihat heyeti Kurbin ahalisine hitaben kendilerinin maktu vergi taleplerinin asla kabul edilmeyeceğini söyleyerek yanlarından ayrılmışlardır. Nasihat heyeti, ardından Fransız ve İtalyan konsolosluklarına giderek ahalinin kendilerinin nefy ve idam ile cezalandırılacağı hakkındaki beyanlarının asılsız olduğunu ifade etmiş, isyanı bırakmaları halinde affolunacaklarını belirtmişlerdir. Kurbin Hristiyanlarının evlerine dönmesi için nasihat heyeti oluşturan Salih Zeki Paşa, mahalli hükümet tarafından cinayet suçlamasıyla haklarında soruşturma açılan Akçahisar Müslüman ahalisinden birkaç kişinin de cezalarının affedilmesinin uygun olacağı hakkındaki düşüncelerini Dahiliye Nezareti ile paylaşmıştır.²¹⁵ Kurbin Hristiyanları, vergi meselesini Fransız ve İtalyan konsoloslukları vasıtasıyla uluslararası bir sorun haline getirme planından bekledikleri sonucu alamamaları üzerine yeni bir provakatif eyleme başvurmuşlardır. Kurbin nahiyesi merkezinde bulunan bir

²¹⁴ BOA. BEO., 2983 / 223720. (22 Ocak 1907).

²¹⁵ BOA. DH.ŞFR., 375 / 19. (23 Ocak 1907).

kilisedeki haçın Osmanlı askerleri tarafından indirildiği iddiasını ortaya atan Hristiyanlar, bu vesileyle yeni bir kriz çıkarmayı planlamışlardır. Sadaret, İşkodra vilayetine verdiği bir talimatla bu konunun sorunsuz bir şekilde kapatılması için gereğinin yapılmasını istemiştir. İndirildiği iddia edilen haçın yeniden yerine konulması için gerekli olan meblağın da belediye bütçesinden karşılanması uygun görülmüştür.²¹⁶

Kurbin vergi ayaklanmasının Osmanlı askerleri tarafından indirildiği iddia edilen haç vasıtasıyla uluslararası bir krize dönüştürülmek istenmesi İşkodra Valisi Salih Zeki Paşa tarafından dikkatle izlenmiştir. Salih Zeki Paşa'ya göre bu iddia bir komlodur. Çünkü Kurbin nahiyesine giden askerlerle beraber Hristiyan jandarmalar da köye girmiştir ve o esnada kilisedeki haçın yerde olduğu herkes tarafından görülmüştür. Hatta bir piskopos da kendi evini yakmaya çalışırken yakalanmıştır. Salih Zeki Paşa, muhtemel bir gerginliğin yaşanmaması amacıyla haç meselesi için herhangi bir başvuru olursa 500-600 kuruşluk bir meblağın ödenmesinin uygun olacağını ifade etmiştir.

Avusturya devletinin yaklaşık üç yıldır nüfusunun çoğunluğu Katolik Hristiyan olan Kurbin ahalisini provoke ettiğini belirten Salih Zeki Paşa, Hristiyanların Kurbin'de maktû vergi verilmesi ve vergilerin piskoposlar tarafından toplanması tekliflerinin bu bölgede küçük bir otonomi talebinin ilk ayağı olduğunun, böyle bir teklifin kabulünün ise civar köylere de sıçrayacağının altını çizmiştir. Öte yandan vergilerin tarh ve tevzii meselesinin devletin iç işi olduğu için bu konuda yapılacak bir dış müdahalenin kabulünün ise ülkenin egemenlik haklarına zarar vereceği gerekçesiyle kesinlikle reddedilmesini Sadarettan talep etmiştir.²¹⁷

Sadaret Salih Zeki Paşa'nın Kurbin nahiyesi ile ilgili kaygılarını dikkate alarak buradaki vergilerle alakalı özel bir uygulama yapılmayacağının garantisini vermiştir. Öte yandan Salih Zeki Paşa'dan haç meselesinin hızlı bir şekilde

²¹⁶ BOA. BEO., 2989 / 224131. (3 Şubat 1907).

²¹⁷ BOA. BEO., 2992 / 224349-2.7 Şubat 1907).

çözülmesi de özellikle istenmiştir. Yeni bir uluslararası problemle karşılaşmak istemeyen hükümetin haç meselesi ile alakalı kaygısı dikkat çekicidir.²¹⁸

Kurbin nahiyesindeki problemleri çözebilmek için öncelikle buranın bağlı olduğu Akçahisar kazasının kaymakamıyla uyumlu bir çalışma ortamı oluşturmak isteyen İşkodra Valisi Salih Zeki Paşa, Akçahisar Kaymakamı Ahmet Celalettin Bey'in İlbasan sancağına bağlı Gramiş kazası Kaymakamı İzzet Azmi Efendi ile becayiş edilmesini Dahiliye Nezaretinden talep etmiştir. Salih Zeki Paşa, Akçahisar Kaymakamı Ahmet Celalettin Bey'in görev mahallinin hassasiyetlerine vâkıf olmadığını, Gramiş kazası Kaymakamı İzzet Azmi Efendi'nin ise bölgenin yerel şartlarını iyi bildiğini belirtmiş; bu sebeple söz konusu iki kaymakamın becayişlerini talep etmiştir.²¹⁹ Dahiliye Nezareti, Salih Zeki Paşa'nın bu talebini değerlendirmeye alarak her iki kaymakamın becayiş şartlarını sağlayıp sağlayamadığını incelemeye almıştır. Yapılan tahkikat sonucu Gramiş kazası Kaymakamı İzzet Azmi Bey'in Kaymakamlık intihâbnamesine sahip olmadığı anlaşılmıştır. İzzet Azmi Bey'in gerekli şartları sağlayana kadar nahiye müdürü sıfatıyla Gramiş'te istihdamına izin veren Dahiliye Nezareti, Salih Zeki Paşa'nın bu isteğini iki kaza kaymakamı arasında eşitlik olmadığı gerekçesiyle uygun görmemiştir.²²⁰

Salih Zeki Paşa Kurbin'de cereyan eden olayların devletin egemenlik haklarını tehdit edecek bir vaziyete dönüşmemesi için ciddi bir çaba sarf etmiştir. Kurbin Hristiyanlarının maktû vergi verme talebini önemli bir tehdit olarak algılayan Salih Zeki Paşa, tüm dikkatini bu konuya vermiştir. Bölgede yaptığı tahkikatta Kurbinli Hristiyanların maktû vergi talebinden vazgeçmediği ve ilkbaharın gelişiyle beraber Kurbinlilerin Mirdityalıların desteğini alarak Draç sancağındaki ağnam sayımını engelleyecekleri bilgisine ulaşan Salih Zeki Paşa, bu planı engellemek için Mösyö Biyanki'nin adamı olan Ken Bitari isimli elebaşının adamlarıyla birlikte etkisiz hale getirmenin elzem olduğunun altını çizmiştir. Bu iş için Jandarma kumandanı Esad Paşa'nın münasip olduğunu

²¹⁸ BOA. BEO., 2992 / 224349-1. (9 Şubat 1907).

²¹⁹ BOA. DH.ŞFR., 376 / 18. (17 Şubat 1907); BOA. TFR.I..MKM., 19/1888-1.(18 Şubat 1907).

²²⁰ BOA. DH.MKT., 1150 / 78-1. (4 Nisan 1907).

belirten Salih Zeki Paşa, Sadaretin bu konudaki kararına göre hareket edileceğini ifade etmiştir.²²¹

Kurbin hadisesi hakkında nasıl bir yol izlenmesi gerektiği ile ilgili cevap bekleyen İşkodra Valisi Salih Zeki Paşa, 23 Şubat 1907 tarihinde görevinden azledilmiştir²²². Salih Zeki Paşa'nın yerine ise Bingazi eski Mutasarrıfı Mustafa Hilmi Paşa İşkodra Valisi olarak atanmıştır.²²³

Salih Zeki Paşa'nın azledilmesinin ardından Sadaret, Kurbin hadisesinin uzun zamandan beri nihayatlendirilmemesi sebebiyle İşkodra vilayetini tenkit etmiştir. Kurbin'de yaşanan olayların çok uzadığını düşünen Sadaretin bu konuda psikolojik bir gerginlik yaşadığı dikkat çekicidir. Öte yandan Jandarma Kumandanı Esad Paşa'nın bu olaya müdahil olmak için kendilerinden izin istemesi de Sadaret tarafından eleştirilmiştir. Sadaret, Jandarma Kumandanı Esad Paşa'nın bu olayın sonlandırılması için hemen harekete geçmesi hususunda İşkodra Valiliğine talimat vermiştir.²²⁴

Sadaretin Kurbin vergi olayları hakkındaki eleştirilerine cevap Vali Vekili Ferik Salih Paşa'dan gelmiştir. Bugüne kadar Kurbin mevzusu ile ilgili önemli çalışmaların yapıldığının altını çizen Ferik Salih Paşa, başlangıçta etrafa sirayet edecek olayların alınan önlemler sonucu sadece Kurbin nahiyesi ile sınırlı kaldığını, ilk zamanlar silahlı bir şekilde topluca isyan eden Akçahisar İslam ahalisinin bir iki gün içinde itaat altına girerek Hayvanat-ı Ehliye vergisini kabul ettiğini ilave etmiştir. Gayrimüslimlerin hem vergi meselesinde hem de diğer konularda gayri meşru isteklerine fırsat verilmediğini ifade eden Ferik Salih Paşa, bu işin kesin bir şekilde sonuçlanmasının ise olayın elebaşlarının Kurbin'den gönderilmesine bağlı olduğunu belirtmiştir.

Ferik Salih Paşa, Sadaret tarafından tepki ile karşılanan Vilayet Jandarma Kumandanı Esad Paşa'nın elebaşların tard edilmesi işi için onay beklemesinin

²²¹ BOA. BEO., 3002/225093-2. (23 Şubat 1907).

²²² Salih Zeki Paşa'nın İşkodra valiliği görevinden azledilmesi sürpriz bir karar olmamıştır. Zira bu karardan kısa bir müddet önce kendisi sadarete bizzat başvurarak, İşkodra valiliği görevinden affını istemiştir. Bu talebine dayanak olarak da İşkodra'daki nemli havayı ve dolayısıyla romatizma hastalığını gösteren Salih Zeki Paşa, rahatsızlığının boyutunu anlatmak için son 35 gündür evde istirahat halinde olduğunu belirtmiştir (BOA. TFR.I.İŞ., .6/593-2. 14 Şubat 1907).

²²³ BOA. İ.DH., 1452 / 17.(23 Şubat 1907)

²²⁴ BOA. BEO., 3002 / 225092-1. (25 Şubat 1907).

altındaki nedenin ise kendisine sorulduğunu ancak Esad Paşa'nın bu soruya cevap vermediğini aktarmıştır. Jandarma Kumandanı Esad Paşa'nın Tiran kazası eşrafından olması ve bu civarda itibarlı konumda bulunmasının bu harekâtı yapmasının önünde engel olabileceği ihtimalinin altını çizen Ferik Salih Paşa, Sadaretin Kurbin nahiyesinin vergi olayları hakkındaki eleştirilerini cevaplamaya çalışmıştır.²²⁵ Kurbin vergi ayaklanmasının bastırılması için ciddi bir mesai harcayan Salih Zeki Paşa'nın İşkodra Valiliğinden alınması asiler tarafından yeni bir propaganda malzemesi yapılmıştır. Kurbin vergi ayaklanmasının elebaşı olan Ken Bitari isimli papaz, Kurbin'deki kiliseye giderek Salih Zeki Paşa'nın tayininin çıktığını buradaki ahaliye haber vermiştir. Halktan yeni valinin gelmesini beklemesini isteyen Ken Bitari, bu vesileyle kendilerinin affedileceği propagandasını yaparak Kurbin'den ayrılmıştır.²²⁶

Kurbin vergi ayaklanması devam ederken hükümet 23 Mart 1907 tarihinde aldığı bir karar ile tüm imparatorlukta ayaklanmalara sebep olan Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi'nin kaldırılmasına karar vermiştir.²²⁷

Bu karar Kurbin'deki Hristiyan ahali tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Verginin yürürlükte olduğu dönemde yaşanan adli olaylardan dolayı kendilerine ceza ya da af seçeneklerinin hangisinin uygulanacağı hakkında bir bilgisi olmayan Kurbin Hristiyan ahali hükümetin bu konudaki kararını beklemeye başlamıştır.

İşkodra Valiliği görevine yeni başlayan Mustafa Hilmi Paşa, Dahiliye Nezaretine Kurbin vakası hakkında yeni bir gelişmeyi aktarmıştır. Kurbin vergi ayaklanması provakatörlerinden olan Malisörlü Ken Petril Marko isimli bir şahsın valilik makamına gelerek Kurbin'de yaşanan ayaklanmadan dolayı kendisi vasıtasıyla padişahı af dilemek istediğini belirtmiştir. Mustafa Hilmi Paşa, söz konusu şahsın kendilerinin fakir olduklarını, etraftaki bazı güçlerin ise bu durumu

²²⁵ BOA. BEO., 3002 / 225092-1. (27 Şubat 1907).

²²⁶ BOA. DH.ŞFR., 376 / 97. (4 Mart 1907).

²²⁷ BOA. İ.ML., 75 / 32. (23 Mart 1907).

kullanarak kendilerini tahrik ettiklerini ancak bu yaşanan bu olaylardan dolayı pişman olduklarını ve affedilmeyi beklediklerini Dahiliye Nezaretine iletmiştir.²²⁸

Kurbin’de cereyan eden vergi ayaklanmasından dolayı hem yerel hem de merkezi bürokrasi ciddi bir zaman kaybı yaşamıştır. Burada yaşanan olayların muhasebesinin yapılmasının ileriye dönük yeni problemler doğuracağını düşünen Sadaret, Kurbin’de yaşanan olaylarda dahili olanların affedildiğini İşkodra vilayetine yazarak konunun kapatılması talimatını vermiştir.²²⁹

Osmanlı Devleti’nin yeni bir mali kaynak olarak yürürlüğe koyduğu Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi, uygulanmaya başladığı zamandan itibaren imparatorluğun muhtelif yerlerinde ciddi tepkiler görmüştür. Taşlıca sancağı ve Akçahisar kazasında yaşanan vergi ayaklanmaları ise diğer bölgelerde görülen ayaklanmalara göre farklı nedenlerden kaynaklanmıştır. Balkanlarda nüfuzunu güçlendirmek isteyen Avusturya’nın eğitim, din ve siyasî enstrümanları kullanarak yaptığı çalışmalar, bölgedeki Osmanlı hâkimiyetini zayıflatmıştır. Taşlıca ve Akçahisar’da ortaya çıkan vergi isyanları, Osmanlı Devleti’nin buralardaki hâkimiyetinin zayıflığının anlaşılması açısından önemli olaylar olmuştur.

Osmanlı Devleti’nin kendi egemenliğindeki topraklarda vergi toplama esnasında karşılaştığı olaylar ve bu olaylara verdiği tepkiler siyasî, sosyal, ekonomik ve askerî alanlardaki sıkıntılarının görülmesi açısından önemlidir. Taşlıca ve Akçahisar’da ortaya çıkan vergi ayaklanmaları, Osmanlı Devleti açısından egemenlik sorunu olarak ön plana çıkmıştır. Avusturya’nın bölgedeki gücünü kullanarak buraları manipüle etmesi, Osmanlı Devleti’nin ise Avusturya’nın bu faaliyetlerine karşı caydırıcı bir karşılık verememesi, bölgedeki alan hakimiyetinin hangi tarafta olduğu hakkında önemli ipuçları vermektedir. Zira Avusturya direkt etkide bulunduğu Taşlıca ve Akçahisar’da amaçladığı hedeflere ulaşmış ve bu iki yerde de vergilerin toplanmasını engellemiştir. Söz konusu vergilerin lağvedilmesiyle Taşlıca ve Akçahisar’da yaşanan olaylar

²²⁸ BOA. DH.ŞFR., 378 / 117. (23 Nisan 1907).

²²⁹ BOA. BEO., .3145 / 235875-1. (15 Eylül 1907).

sonlanmış gibi gözükse de bu olaylar, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki hakimiyetinin zayıflığının göstergelerinden birisi olmuştur.

Balkanlarda cereyan eden vergi ayaklanmalarında Avusturya'nın kışkırtıcı rolü önemli rol oynamıştır. Burada yaşanan vergi olaylarının büyümesine neden olan diğer bir etken de bölgedeki Arnavutların faaliyetleri olmuştur.

2.2. Arnavutların Neden Oldukları Hadiseler

Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi'ye karşı çıkan bir diğer kesim olan Arnavutlar, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'ı fethiyle beraber egemenlik altına alınmış bir halktır. Bu halk gerek dağlık bölgelerde yaşamaları gerekse dağınık bir şekilde bulunmaları dolayısıyla Tanzimat'a kadar yarı özerk bir şekilde yaşamıştır. Bu yaşam tarzı onların Tanzimat Fermanı'nın merkezileşme politikasına muhalefet etmesine neden olmuş ve Arnavutlar, bu dönemde çeşitli isyanlar çıkarmışlardır. 19. yüzyıl son çeyreğine kadar Osmanlı Devleti ile Arnavut tebaa arasında cereyan eden otorite mücadelesi, bu dönemden sonra farklı bir noktaya evrilmiştir. Zira 1875 yılında ortaya çıkan Doğu Buhranı sonucu Balkanlar'ın yeni olaylar silsilesine gebe olduğunu gören Arnavutlar, kendi gelecekleri ile ilgili karar alabilmek maksadıyla birtakım girişimlerde bulunmuşlardır. Bu bağlamda Arnavutlar, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından yapılan taksimatta kendilerine ait toprakların Karadağ'a bırakılmasını kabul etmemiş ve kendi siyasi teşekküllerinin ilk somut adımı olarak 10 Haziran 1878 tarihinde Prizren Birliği'ni kurmuşlardır. Sultan Abdülhamid'in başlangıçta varlığına müsaade ettiği bu oluşum, 1881 yılına kadar mevcudiyetini sürdürmüştür. Ancak Prizren Birliği 1881 tarihinde Derviş Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetleri tarafından dağıtılmıştır.²³⁰

Prizren Birliği'nin dağıtılmasının ardından bir müddet sessizliğe bürünen Arnavut ulusal hareketi, 1890'lı yıllardan itibaren ortaya çıkan Bulgar çetecilik faaliyetlerinden dolayı tekrar hareketlenmeye başlamıştır. Prizren Birliği benzeri bir yapılanmada bulunmak üzere 1897 ve 1899 yıllarında İpek'te toplanan Arnavut kanaat önderleri, Arnavutluk toprakları ile ilgili bir inisiyatif almak

²³⁰ Nuray Bozbora, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, (İstanbul: Boyut Kitapları, 1997), 575.

istemişlerse de bu girişimler kendi aralarındaki anlaşmazlıklardan dolayı sonuç vermemiştir.²³¹

Makedonya’da ortaya çıkan Cuma-i Bâlâ (1902) ve İlinden (1903) ayaklanmalarının ardından Rusya, Avusturya ve İngiltere başta olmak üzere Avrupalı devletler tarafından hazırlanan Makedonya ıslahat programları, Arnavutlar tarafından yoğun bir muhalefetle karşılanmıştır. Zira söz konusu ıslahatların Arnavutların yaşadıkları Kosova vilayetinde yoğunlaşması, burada bulunan tüm unsurlardan ziyade Hristiyanların haklarının iyileştirilmesine yönelik düzenlemeler yapması, Arnavutları kendi hak ve çıkarları konusunda endişelendirmiştir. Yine aynı ıslahat programlarında Hristiyan jandarmaların istihdam edilmesi maddesine karşı da yoğun bir tepki gösteren Arnavutlar, söz konusu ıslahatlar aracılığıyla kendilerinin Hristiyan ahaliye nispeten dezavantajlı bir konuma düşürüldükleri düşüncesine kapılmışlardır.

Arnavutların ıslahatlara karşı takındıkları sert tutumu yumuşatmak isteyen II. Abdülhamid, kendisi de bir Arnavut olan Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa’yı 14 Ocak 1903 tarihinde sadrazam olarak atamıştır.²³² Bu adımla Arnavutların ıslahatlara karşı muhalefetini yumuşatmak isteyen Osmanlı Devleti, Makedonya’da aradığı sükûneti bulamamıştır.²³³ Zira son derece gergin bir ortamın hüküm sürdüğü Makedonya’da bu sefer de siyasi cinayetler işlenmeye başlamıştır. Rusya’nın Manastır konsolosu Şerbina’nın 1903 yılının nisan ayında Arnavut kökenli bir Osmanlı askeri tarafından öldürülmesinden²³⁴ kısa bir müddet sonra yine Rusya’nın Manastır konsolosu Rostkovski de aynı yılın ağustos ayında bir Osmanlı askeri tarafından öldürülmüştür.²³⁵

Siyasi ve sosyal olarak barut fıçısını andıran gergin bir dönemde Osmanlı Devleti’nin Makedonya’da yeni vergiler talep etmesi ise mevcut gerginliğin daha da artmasına neden olmuştur. Makedonya’daki gelişmelerden dolayı gelecek ve

²³¹ Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi 1*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2020), 91.

²³² BOA. İ.DUİT., 190/60. (24 Ocak 1903).

²³³ Abdülhamid Kırmızı, *Avlonyalı Mehmet Ferid Paşa: Bir Ömür Devlet* (İstanbul: Klasik, 2014), 217-235)

²³⁴ Abdülhamid Kırmızı, “Makedonya 1903”, *Yeni Türkiye*, 68 (2015), 2923; Pınar Şenışık, “Osmanlı Makedonyası’nda Şiddet ve Nisan 1903 Olayları”, *Türkiyat Mecmuası*, c.27/1 2017, 296.

²³⁵ Hasip Saygılı, “1903 Makedonyasında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandr Rostkovski’nin Katli”, *Karadeniz Araştırmaları*, 39, Güz 2013.

güvenlik kaygıları yaşayan Arnavutlar, her iki vergiyi de devlete karşı bir isyan aracı olarak değerlendirmiş ve söz konusu vergileri ödemeyi reddetmişlerdir. Vergilerden elde edilecek kaynakla ıslahatların finanse edileceğini, bunun da bölgedeki Hristiyan unsurların yararına olacağını düşünen Arnavutlar, kendilerinin bölgede ikinci plana düşürülecekleri korkusuyla vergilere karşı tepkisel bir tavır takınmışlardır. Makedonya’da uygulanan ıslahatları “Bid’at” olarak niteleyen Arnavutlar, ellerine geçen her vesilede ıslahatlara karşı olan olumsuz tutumlarını açığa çıkarmışlardır. Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi’ye karşı Arnavutların isyan ettikleri yerlerin başında İpek sancağı ile Yakova, Luma ve Kalkandelen kazaları gelmektedir.

2.2.1. Yakova Kazası

Kosova vilayetine bağlı Yakova Kazası’nda Hayvanat-ı Ehliye Vergisi’ne karşı ilk mukavemet, 1904 yılının ocak ayında hayvan sayımlarıyla beraber başlamıştır. Kendilerinden talep edilen yeni vergiyi ödemeye güçlerinin olmadığını belirtmek isteyen Yakova ahalisi tarafından bir layiha hazırlanmıştır. Hazırlanan bu layiha geceleyin kazanın muhtelif yerlerine asılmış ve bir müddet sonra da sökülüştür. Yakovalılar bu layiha ile bid’at olarak tanımladıkları ıslahat programları ile ıslahat programlarının finansmanında kullanılacağını düşündükleri yeni vergilere karşı olduklarını deklare etmişlerdir. Bir müddet asılı kaldıktan sonra sökülen layiha vasıtasıyla halk, ertesi gün saat dörtte hükümete müracaat için toplantıya çağırılmış; bir şeyh ve müezzinin de bu toplantıya önderlik yapacağı duyurulmuştur.²³⁶

Layiha vasıtasıyla toplantıya çağırılan Yakova ahalisinin kısmi olarak bu çağrıya uyduğu görülmüştür. Hayvanat-ı Ehliye Vergisi’ne karşı kaza merkezindeki Hacı Yunus Mahallesinden sekiz ila on kişilik bir grup harekete geçmiş, Molla Yusuf Mahallesinden kendilerine bir katılım olmayınca söz konusu grup kaçmıştır. Kaçan üç kişinin isimlerini tespit eden jandarmalar tarafından bu kişilerin evlerine baskın düzenlenmiştir. Firari üç kişiyi yakalayamayan jandarmalar, hane halklarına yapılan eylemin kanunsuz olduğunu anlatmışlar ancak bu evlerde de vergiye karşı itirazlarla karşılaşmışlardır. Kaza merkezinde

²³⁶ BOA.TFR.I..KV., 49/4862-2. (22 Ocak 1904).

başlayan hareketliliğin Yakova'nın kasaba ve köylerine de sıçradığı buralarda da vergiye karşı ortak bir fikrin oluştuğu Yakova Kaymakamlığı tarafından tespit edilmiştir.²³⁷

Hayvanat-ı Ehliye sayımının, içerisinde Yakova'nın da olduğu Rumeli'nin bazı kesimlerinde tehir edilmesine rağmen Yakova'da devam eden hareketliliğin nedenini araştıran askeri ve mülki erkân ilginç bir nedenle karşılaşmışlardır. Hayvanat-ı Ehliye sayımının ertelenmesi kararının İpek ve Yakova'ya tebliğ edilmemesinden dolayı sayım işleminin başladığı, bunun da ayaklanmalara neden olduğu Ferik Şemsi Paşa tarafından tespit edilmiştir.²³⁸

Civar vilayet ve kazalarda cereyan eden ayaklanmaların önüne geçilmesi maksadıyla alınan tehir kararının İpek ve Yakova gibi ayaklanma potansiyeli yüksek iki bölgeye gönderilmemesi bürokratik işlemlerin akışındaki aksaklıklardan kaynaklanmıştır. Ancak sayım işleminin başlamasından sonra geri adım atarak hayvan sayımının tehir edilmesini otorite kaybı olarak gören Sadaret, sayım işlemlerinin tedrici ve yumuşak bir şekilde yapılmasını Rumeli müfettişliğinden istemiştir.²³⁹

Hayvanat-ı Ehliyenin sayımının kolaylaşması için yardım etmesi talimatı verilen Seraskerlik, bu bölgedeki devriyelerin sayısını artırarak olay çıkmasına engel olmak amacıyla Yakova Kaymakamlığına destek sağlamıştır.²⁴⁰

Yakova'da, Hayvanat-ı Ehliye sayımından dolayı bir ayaklanma çıkmaması için gerekli tedbirleri alan merkezi ve yerel bürokrasinin bu hamleleri yetersiz kalmıştır. Zira Yakova'da ok yaydan çıkmış, hayvanat sayımının yapılmasını bahane eden Yakova ahalisi ayaklanmayı başlatmıştır. Ayaklanan gruba yapılan nasihatler de sonuç vermemiş, kazadaki hareketlilik artarak devam etmiştir. İsyancı grubun liderliğini ise eski bir miralay olan Bayram Çor isimli bir şahıs yapmıştır. Yakova merkezde, Çayran isimli bir mevkide toplanan gruba hitaben “Ne duruyorsunuz? Evvelce de söyledik. Adliye ve bid’ati istemeyiz!” diyerek provakatif sözler söyleyen Bayram Çor Bey, bu tavrıyla ayaklanmanın

²³⁷ BOA. TFR.I.KV., 49/4862-1. (23 Ocak 1904).

²³⁸ BOA. Y.A.RES., 124/21-10. (28 Ocak 1904).

²³⁹ BOA. BEO., 2264/169787. (28 Ocak 1904).

²⁴⁰ BOA. BEO., 2264/169785. (28 Ocak 1904).

genişlemesine neden olmuştur. Zira Bayram Çor Bey'in bu sözlerinin ardından altmış kişilik bir grup köylere giderek buradaki ahaliyi Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'ne ve ıslahatlara karşı tahrik etmişlerdir. Yakova'da ortaya çıkan ayaklanma İpek sancağında da duyulmuş ve orada yaşayan ahali tarafından desteklenmiştir. Yakova'daki asilere destek vermek amacıyla silahlı dört bin kişinin hazırlık yaptığı bilgisine ulaşılmıştır.²⁴¹

Sadaret ise Yakova'daki ayaklanmanın etkisinin azaltılması amacıyla Rumeli Müfettişliğine bazı talimatlar vermiştir. Bölgedeki hassasiyetten dolayı askeri güç kullanımını öncelemeyen Sadaret, diğer ayaklanmalardaki gibi burada da nasihat ve tedrici işlem yapılmasını, bunlara ek olarak Bayram Çor Bey'in Kosova vilayet merkezine götürülerek kontrol altında tutulmasını Rumeli Müfettişliğinden istemiştir.²⁴²

Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, Sadaret vasıtasıyla haberdar olduğu Yakova vergi ayaklanması hakkında şaşırtıcı denecek bazı beyanatlarda bulunmuştur. Zira ayaklanmanın bastırılmasından ziyade Kosova Valisi Şakir Paşa ve Ferik Şemsi Paşa'nın bölgedeki tavır ve davranışlarına odaklanan Hüseyin Hilmi Paşa, Yakova'da yaşanan ayaklanmaya karşı şüpheli bir tutum sergilemiştir. Yakova olayları hakkında Sadareti bilgilendiren Şemsi Paşa'nın verdiği bilgileri teyit etmeyen Hüseyin Hilmi Paşa, Kosova Valisi Şakir Paşa ve Şemsi Paşa ile geçmişte yaşadığı bazı olayları öne sürerek her ikisini de eleştiren bir tavır ortaya koymuştur.

Hüseyin Hilmi Paşa, Hayvanat-ı Ehliye'nin sayımı ve verginin tahsili esnasında yumuşak bir tavır sergilenmesi için 1 Ekim 1903 tarihinde ilgililere bizzat tebligatta bulunmasına rağmen İpek ve Yakova'da ortaya çıkan ayaklanmanın bu noktaya gelmesini tenkit etmiştir.

Ferik Şemsi Paşa'nın ayaklanmanın elebaşı olarak işaret ettiği Miralay Bayram Çor Bey'in de iddia edildiği gibi şu an Yakova'da değil Üsküp'te olduğunu ifade eden Hüseyin Hilmi Paşa, Yakova'daki ayaklanma ile ilgili Kosova Valisi Şakir Paşa tarafından kendisine herhangi bir bilgi ulaşmadığını da

²⁴¹ BOA. Y.A.HUS., 465/78-2. (28 Ocak 1904).

²⁴² BOA. Y.A.HUS., 465/78-4. (28 Ocak 1904).

sözlerine eklemiştir. Hüseyin Hilmi Paşa, Kosova Valisi Şakir Paşa ve Şemsi Paşa hakkındaki olumsuz tavrına dayanak olarak geçmişte cereyan eden bir olay ve ardından yaşananları örnek göstermiştir. Kısa bir zaman önce Yakova'daki Malisörlerin kasaba merkezine saldıracakları yönünde kendisine bilgi verilmesine rağmen böyle bir olayın gerçekleşmediğini, bu olay hakkında malumat istendiği zaman da Kosova Valisi Şakir Paşa'nın bu olayın Yakova Kaymakamı Emin Bey tarafından mülki bir makam elde etmek için kullanıldığını ifade ettiğini belirtmiştir. Oysa geçmişte Emin Bey'in Yakova'ya kaymakam olarak atanmasına kendisinin muhalefet etmesine rağmen Kosova Valisi Şakir Paşa ile Şemsi Paşa'nın Emin Bey'e destek verdiğini belirten Hüseyin Hilmi Paşa, Emin Bey'in Yakova'ya atanmasından sonra burada olayların azalacağı yerde arttığının altını çizmiştir.²⁴³

Yakova'da cereyan eden vergi ayaklanması hakkında kendisi bir tahkikat yapan Hüseyin Hilmi Paşa, ayaklanmanın elebaşlarından olarak tespit ettiği eski Mal Müdürü Dekilan isimli şahsın Yakova'dan uzaklaştırılmasını Ferik Şemsi Paşa'dan istemiştir.²⁴⁴ Buna ek olarak Yakova'da vergilerin ödenmemesini teşvik etmek amacıyla cemiyetlerin oluşturulduğu tespit edilmiş, bunların bertaraf edilmesi için de devriyelerin sayısı artırılmıştır.²⁴⁵

Yakova vergi ayaklanması hakkında araştırmayı derinleştiren Ferik Şemsi Paşa ise yeni bir bilgiyi seraskerlikle paylaşmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Bayram Çor Bey'in Üsküp'te olduğunu öne sürmesine karşın Ferik Şemsi Paşa, bu bilgiyi yalanlamamış ancak olayın safahati hakkında detaylı bilgi vermiştir. Şu an Üsküp'te bulunan Bayram Çor Bey'in olayları başlattıktan sonra Yakova'dan Üsküp'e gittiğini, kendisinin yerine de yeğeni Selim Çor Bey'i bıraktığının tespit edildiğini yazan Ferik Şemsi Paşa, Selim Çor Bey'in halen provakasyona devam ettiğini belirtmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yakova'daki olaylarla ilgili çekincelerinin giderilmesi için gerekli açıklamaları yapan Ferik Şemsi Paşa,

²⁴³ BOA. Y.A.RES., 124/21-5. (29 Ocak 1904).

²⁴⁴ BOA. TFR.I.A., 16/1527-1. (30 Ocak 1904).

²⁴⁵ BOA. TFR.I.A., 16/1527-3. (30 Ocak 1904).

buradaki olayların büyüme eğiliminde olduğunu ve elindeki kuvvetlerin de bu olayları bastıracak düzeyde olmadığını ifade etmiştir.²⁴⁶

Yakova'daki asilere yapılan nasihatler olumlu bir sonuç vermemiş hatta mülhakattan da ayaklanmaya destek verilmiştir. Yakova yakınlarındaki Batoşa isimli mevkide bir grubun toplanarak Yakova'ya doğru hareket ettiği bilgisinin yanında eski Mal Müdürü Dekilan isimli şahsın da Üsküp'ten Yakova'ya geldiğinin tespit edildiğini belirten Üçüncü Ordu Kumandanlığı, söz konusu şahsın ayaklanmayı teşvik için özellikle mi gönderildiği bilgisine ise ulaşamamıştır. Ancak Yakova olaylarının kazadaki yerel güçlerle kontrol edilemeyeceğinin altını da çizen kumandanlık, üç tabur askerin İpek'ten Yakova'ya sevk edildiğini Seraskerliğe bildirmiştir.²⁴⁷

Yakova'da Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'ne karşı başlayan ayaklanmanın büyümesi üzerine sorun merkezi hükümet tarafından da ele alınmış ve konu Meclis-i Vükela'da görüşülmüştür.²⁴⁸

Yakova'da cereyan eden olaylarla alakalı askeri ve mülki erkândan gelen telgrafları inceleyen Meclis-i Vükela, ayaklanmanın sonlanması için bazı önlemler almıştır. Öncelikle ayaklanmanın elebaşlarından Bayram Çor Bey'in Selanik'e gönderilmesini, Yakova eski Mal Müdürü Dekilan isimli şahsın da Kosova vilayet merkezine götürülerek uzak bir mahalde tutulmasına karar veren Meclis-i Vükela, bu verginin toplanabilmesi için halka nasihat edilerek Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin öneminin anlatılmasını kararlaştırmıştır. Halkın vergiyi kabul eder bir seviyeye gelmesi için gerekli ortamın oluşmasına kadar Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin sayım ve tahsili işlerinin de tehir edilmesini kararlaştıran Meclis-i Vükela, aldığı bu kararlar Yakova'da geri adım atmak zorunda kalmıştır.²⁴⁹

Meclis-i Vükela kararının ardından Yakova'daki hareketlilik azalmış ve ayaklanma kontrol edilebilmiştir. Bu ortamdan istifade etmek isteyen Ferik Şemsi Paşa, yine Meclis-i Vükela kararı olan verginin öneminin anlatılması maddesini

²⁴⁶ BOA. BEO., 2264/169786-4. (30 Ocak 1904).

²⁴⁷ BOA. BEO., 2264/169786-3. (30 Ocak 1904).

²⁴⁸ BOA. Y.A.RES., 124/21-1. (31 Ocak 1904).

²⁴⁹ BOA.Y.A.RES., 124/21-9. (31 Ocak 1904; BOA. Y.A.RES., 124/21-12. (31 Ocak 1904).

uygulamak için Yakova'daki aşiret reislerini kaza merkezine davet ederek kendilerine nasihat etmek istemiştir.²⁵⁰

Aşiret reisleri, Yakova merkezine gelmişlerse de kendilerine yapılan nasihati dikkate almamışlardır. Nasihat yönteminden beklediği verimi alamayan Ferik Şemsi Paşa, bu sefer de aşiretlerin liderlerine özel elçi göndermiş ve toplanan cemiyetlerin dağıtılmasını istemiştir. Askerî ve mülkî hiçbir otoriteyi dikkate almayan asiler, ayaklanmanın dozunu daha da artıracak eylemler planlamışlardır. Yakova kazasındaki bazı kişiler etraftaki köylere dağılarak kura ahalisinin 6 Şubat akşamı kazaya saldırmaları için provakatif eylemlerde bulunmuşlardır.

Yakova'daki devlet taraftarı halkın evlerini yakmak, adliyeyi kaldırmak ve Hristiyan jandarmaları öldürmek gibi planlar yapan asilerle alakalı bir teklif, Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa'dan gelmiştir. Bu tarz eylemleri Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmak için bahane arayan batılı devletlerin kullanabileceğinden endişelenen Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa, uygun görülürse kendisinin bizzat Yakova'ya giderek olayların çıkış nedenlerini araştırmak ve gerekli kişilere nasihatte bulunmak istediğini Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya iletmiştir. Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa'nın bu talebi Hüseyin Hilmi Paşa tarafından kabul edilmemiş hatta tenkit edilmiştir. Yakova olaylarının başından beri her iki taraf arasında görülen soğukluk bu vesileyle tekrardan ortaya çıkmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yakova olayları ile ilgili Kosova Valisi Şakir Paşa'yla ortak bir çalışma yürütmek istemediği belirgin bir gerçektir. Zira kendisi Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa'ya yazdığı telgrafla Yakova olaylarına müdahale etmek için izin isteyen Kosova Valisi Şakir Paşa'nın bu tavrını "mübalağalı" bulmuştur. Yakova'daki olaylarla alakalı İpek Mutasarrıfı Hasan Paşa'nın tahkikatta bulunmasını daha uygun gören Hüseyin Hilmi Paşa ile Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa arasında bir güven bunalımının varlığı dikkat çekicidir.²⁵¹

Yakova'daki olayların kazada bulunan sınırlı sayıdaki askeri kuvvetle bastırılamayacağını mütalaa eden Ferik Şemsi Paşa, kazadaki askeri kuvvetlerin

²⁵⁰ BOA. BEO., 2264/169786-7. (4 Şubat 1904).

²⁵¹ BOA. Y.A.HUS., 466/46-2. (6 Şubat 1904).

sayısını çoğaltma talimatı vermiştir. İpek Mutasarrıfı Hasan Paşa aldığı talimat doğrultusunda maiyetindeki iki yüz seksen kişi ile Yakova'ya gitmiştir. Bu kuvvetlere ek olarak Mitroviçe'den de yüz kişilik bir bölük yine Yakova'ya gönderilmiştir. Yakova'da Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin tehir edilmesine rağmen ayaklanmanın sonlanmamasını farklı bir noktaya bağlayan Ferik Şemsi Paşa, Avusturya'nın Yakova ahalisini ayaklanmaya teşvik ettiğini iddia etmiştir.²⁵²

Yakova vergi ayaklanmasının Prizren ve Priştine gibi civar mahallere sıçramasının kuvvetli bir ihtimal olarak ortaya çıkması, buraya daha ciddi önlemlerin alınmasını mecburi kılmıştır. Bu nedenle Sadaret, Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa'nın Yakova'ya gitmesine karar vermiştir. Ferik Şakir Paşa'nın maiyetindeki on tabur askere ek olarak Firzovik'ten beş, Manastır'dan da dört taburun görevlendirilmesi uygun görülmüştür. Bu kuvvetlerin Yakova'da görevlendirilmesiyle oluşacak asker açığının kapatılması için de İzmir'den bin altı yüz kişilik bir kuvvet Selanik'e sevk edilmiştir.²⁵³

Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa, birkaç gün içinde Yakova'ya ulaşmış ve burada nispi olarak daha sakin bir ortamla karşılaşmıştır. Aynı esnada İpek'te de Yakova'dakine benzer bir ayaklanmanın cereyan etmesi üzerine Ferik Şakir Paşa'nın maiyetindeki taburlardan iki tanesi yanlarında bir top ile beraber Seraskerliğin talimatıyla İpek'e sevk edilmiştir.²⁵⁴

Yakova'da yaşanan ayaklanmanın sebepleri hakkında tahkikat yapan Ferik Şakir Paşa, buradaki olayların Süleyman Batoşa ve Şaban Niyak isimli kişiler tarafından kışkırtıldığının, bu kişilerin de şahsi menfaatleri uğruna Avusturya konsoloslarıyla iş birliği yaptığının tespit edildiğini belirtmiştir. Ancak bu kişilerin Yakova'daki faaliyetlerini sonlandırmak için tertibat alındığını ifade eden Ferik Şakir Paşa, İpek'te başlayan hareketliliğin izalesi için kendisinin gerekli tedbirleri aldığını da sözlerine eklemiştir.²⁵⁵

Ferik Şakir Paşa'nın Yakova'daki ilk izlenimleri hakkında değerlendirmeler yapan Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, burada da Şakir Paşa'ya olan

²⁵² BOA. BEO., 2264/169786-6. 7 Şubat 1904; BOA. BEO., 2264/169786-8. (9 Şubat 1904).

²⁵³ BOA. BEO., 2276/170657-2. (16 Şubat 1904; BOA. BEO., 2276/170657-3. (18 Şubat 1904).

²⁵⁴ BOA. BEO., 2276/170657-4. (21 Şubat 1904).

²⁵⁵ BOA. BEO., 2282/1701126-3. (25 Şubat 1904).

muhalefetini sürdürmüştür. Ferik Şakir Paşa'nın işaret ettiği isimler hakkında düşüncelerini belirten Hüseyin Hilmi Paşa, Ferik Şakir Paşa'nın altını çizdiği Avusturya'nın kışkırtması tespitini zayıf bir ihtimal olarak görmüştür. Ferik Şakir Paşa'nın Avusturya hesabına çalıştıklarını iddia ettiği kişilerden olan Süleyman Batoşa'nın Slav hükümetine mi yoksa Avusturya devletine mi çalıştığını tam olarak tespit edemediğini belirten Hüseyin Hilmi Paşa'ya göre Şaban Niyak isimli elebaşı Avusturyalıların değil Slavların hesabına çalışmaktadır.

Hüseyin Hilmi Paşa'nın Ferik Şakir Paşa'ya olan mesafeli tavrı bazı zamanlar bürokratik nezaket sınırlarını zorlayan bir üslup kullanmasına neden olmuştur. Zira Yakova'daki Avusturya etmenini yeteri kadar inandırıcı bulmayan Hüseyin Hilmi Paşa, bu iddiasını kuvvetlendirmesi için Şakir Paşa'dan daha derin araştırmalar yapmasını istemiştir.²⁵⁶

Yakova'da yaşanan olaylarla ilgili Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa'nın iddiaları ile Hüseyin Hilmi Paşa'nın mesafeli tavırları arasında kalan Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa'nın Hüseyin Hilmi Paşa'ya daha yakın bir tavır sergilediği görülmüştür.

Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa'nın Avusturya'nın Yakova olaylarındaki etkili olduğu hakkındaki iddiasına bazı argümanlarla karşı çıkmıştır. Zira Avusturya devletinin geçmişte Prizren Katolik Başpiskoposu Troşkin'i azlettirdiğine ve İşkodra Malisyasındaki Prizren Katolik piskoposunun ise İtalyanlara olan yakınlığına vurgu yapan Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, Avusturya'nın bu kanaldan provokasyon yapmasını zayıf bir ihtimal görmüştür. Öte yandan İpek ve Yakova'da Avusturya konsolosluğunun olmadığı, Mitroviçe'deki Avusturya konsolosunun ise çok kısa bir zaman önce buraya atandığı, bu kadar kısa bir sürede bahsedilen müdahaleyi yapmasının imkânsız olduğu sadrazam Avlonyalı Mehmed Ferit Paşa'nın işaret ettiği diğer hususlardır. Yakova'da yaşanan ayaklanmanın çıkış nedenleriyle alakalı Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa'nın iddialarını yetersiz gören sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, Ferik Şakir Paşa'yı üstü kapalı bir üslupla dikkatsizlikle suçlamıştır. Ferik Şakir Paşa'nın buradaki iddialarının temelini zayıflığından dolayı devletin

²⁵⁶ BOA. Y.A.HUS., 467/87-2. (25 Şubat 1904).

müşkülata düşebileceği belirtilmiş ve bundan sonra araştırma yaparken daha dikkatli olmasını kendisinden istenmiştir.²⁵⁷

Yakova'da cereyan eden vergi ayaklanmasını bastırmak amacıyla maiyetindeki askeri unsurlarla buraya gelen Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa, ayaklanmanın nedenleri hakkındaki düşüncelerinde yalnız kalmıştır. Rumeli müfettişliğinden ve Sadarettten beklediği desteği göremeyen Ferik Şakir Paşa'ya karşı takınılan eleştirel tutum, ilerleyen günlerde artarak devam etmiştir.

Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa'nın Yakova'da bulunduğu zaman diliminde buradaki ayaklanmanın bastırılmaması Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa tarafından bir kez daha eleştirilmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa, Kosova Valisi Şakir Paşa'nın bir aydan fazla bir zamandır ıslahatlar ve Hayvanat-ı Ehliye rüsumu aleyhine yapılan muhalefete müdahale etmek için Yakova'ya gittiğine, elinde yeterli kuvvet olduğu ve asilere müdahale izni verildiği halde kendisinin olaylara hala müdahale etmediğine dikkat çekmiştir. Ferik Şakir Paşa'nın ayaklanmayı bastırmak için neden hala kendisinden izin talep ettiğini anlayamadığını belirten Hüseyin Hilmi Paşa, öte yandan Hayvanat-ı Ehliye'nin sayımı esnasında itidalli hareket edilmesi istenmesine rağmen, yerel memurların halkı mukavemete mecbur edecek davranışlarda bulunduğunu ifade etmiş ve kazadaki idari aksaklıkları eleştirmiştir.

Olayların çıkışındaki en önemli etken olarak gördüğü Süleyman Batoşa, Şaban Niyak ve Ramazan Zasko isimli kişilerin asıl amacının verginin tecilinden ziyade bölgedeki eşkıyalık faaliyetleri olduğunu belirten Hüseyin Hilmi Paşa, Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa'ya yeni bir suçlama yöneltmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa, Yakova vergi ayaklanmasına zamanında müdahale edilmediği için buradaki ayaklanmanın Prizren ve Debre'ye de sıçradığını belirtmiş ve ayaklanmanın genişlemesinden Ferik Şakir Paşa'yı sorumlu tutmuştur.²⁵⁸

²⁵⁷ BOA .BEO., 2282/1701126-2. (25 Şubat 1904).

²⁵⁸ BOA. Y.A.HUS., 469/16-2. (21 Mart 1904).

Yakova ve İpek'teki mukavemetin genişlemesi üzerine hükümet, somut bir adım atarak bu iki yerde Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin tehir edilmesini kararlaştırmıştır.²⁵⁹

Sadaret, Yakova'da diğer yerlerde olduğu gibi Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'ni toplamak için yoğun çaba sarf etmiştir. Bu amaçla tehir edilen Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'ni yeniden toplamak için yaklaşık bir yıl sonra harekete geçmiştir. Ancak yukarıda izah edildiği gerekçelerle bu girişiminden sonuç alamamıştır. Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'ni toplayamadığı gibi diğer sancak ve kazalarda ayaklanmaların çıkışına da engel olamamıştır. Vergiden kaynaklı toplumsal olayların birbirini etkilemesi ise hükümeti endişelendirmiş, daha büyük olaylarla mücadele etmemek adına bazı karar değişikliklerine gidilmiştir.

Hükümet, İpek ve Yakova ahalisinin yürütülmekte olan ıslahatlara muhalefet ile Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'ni vermekten imtina ettiklerini, bu maksatla da ara ara toplandıklarını ve bu olayların nihayetlendirilemediğini kabul etmiştir. Ayaklanan ahali üzerine askeri kuvvet gönderilmesi durumunda ise muhalefetin iyice artacağından çekinen Sadaret, 25 Nisan 1905 tarihinde Yakova ve İpek'te geri adım atarak sükûn ve asayişin sağlanmasına kadar söz konusu verginin sadece kendi rızasıyla verenlerden tahsil olunması kararını almıştır.²⁶⁰

Yakova vergi ayaklanması buradaki olaylardan ziyade yerel bürokratların çekişmeleriyle dikkatleri üzerine çekmiştir. Zira Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'da yürürlüğe koyduğu ıslahatların uygulandığı bir zaman diliminde, yine bu ıslahatları uygulamakla mükellef bir bürokrat olan Hüseyin Hilmi Paşa ile Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa arasındaki psikolojik harp, her iki tarafa bir fayda sağlamadığı gibi devleti de sıkıntıya sokmuştur.

Balkanlar'ı elde tutabilmek için elinden geleni yapan hükümetin, askeri imkânların iyileştirilmesi maksadıyla toplamak istediği Hayvanat-ı Ehliye Vergisi, yeni gailelere sebep olmuş; devletin bölgedeki otoritesini tartışılır hale getirmiştir. Ferik Şakir Paşa'nın ayaklanmaya sebep olarak gösterdiği bölgedeki Avusturya etkisinin Rumeli Müfettişliği tarafından toptan bir şekilde göz ardı edilmesi ve

²⁵⁹ BOA. İHUS., 115/15. (21 Mart 1904).

²⁶⁰ BOA. BEO., 2560/191929-1. (25 Nisan 1905).

ayaklanmanın sadece ıslahat karşıtı Arnavutlarca çıkarıldığı fikri, Yakova vergi ayaklanmasının alt bileşenlerinin eksik teşhis edilmesine neden olmuştur.

Avusturya'nın Berlin Antlaşması ile elde ettiği avantajları bölgedeki okullar ve din adamlarıyla daha ileri noktalara taşıdığı bilinen bir gerçekliktir. Ferik Şakir Paşa'nın Yakova'daki Avusturya kışkırtmasını münferit bir iddia olarak gören Hüseyin Hilmi Paşa, böyle bir iddianın sadece Şakir Paşa'dan geldiğini, Avusturya askerleriyle en çok muhatap olan Taşlıca Mutasarrıfı Süleyman Hakkı Paşa'dan ise kendisine böyle bir bilginin ulaşmadığını belirtmiştir.²⁶¹ Oysaki aynı tarihlerde Taşlıca sancağında da Hayvanat-ı Ehliye vergisinden kaynaklı ayaklanmalar ortaya çıkmış, bu ayaklanmaların sancaktaki Avusturya askerleri tarafından kışkırtıldığı Mutasarrıf Süleyman Hakkı Paşa tarafından da kabul edilmiştir. Yakova kazasında vergilere karşı sert bir mukavemetle karşılaşan Osmanlı yerel bürokrasisi, bu tepkilerin benzerleriyle İpek sancağında karşılaşmıştır.

2.2.2. İpek Sancağı

Hükümetin büyük beklentilerle yürürlüğe koyduğu ancak uygulama esnasında ciddi sıkıntılarla karşılaştığı Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi, bazı yerlerde uygulanamadığı gerekçesiyle tecil edilmişti. Söz konusu iki verginin yürürlüğe girmesinin ardından toplanması için başlatılan tahrir işlemleri ile beraber yoğun bir muhalefetin görüldüğü İpek sancağıyla ve Yakova kazasında da aynı gerekçelerle vergilerin toplanması kararı 21 Mart 1904 tarihinde tecil edilmiştir.²⁶²

İpek'te yaşanan vergi muhalefeti sonucu hükümetin Hayvanat-ı Ehliye vergisini tehir etmesi, burada diğer rutin vergilerin de toplanmasını zora sokmuştur. Hayvanat-ı Ehliye vergisini İpek'te rafa kaldıran hükümet, sancaktaki Müslümanların mevcut vergi ve ianeleri ödemeyeceklerini ifade etmeleri üzerine yeni bir sorunla karşılaşmıştır.

²⁶¹ BOA. Y.MTV., 256/120-4. (1 Mart 1904).

²⁶² BOA. İ.HUS., 115/15. (21 Mart 1904).

İpek Sancağı köylülerinin Âşâr'dan başka İane, Teçhizat Tertibi ve Temettü Vergisi konusunda muhalefet etmeye başlamaları üzerine, içlerinden bazıları nasihat edilmek üzere sancak merkezine çağrılmışlardır. İpek'e çağrılan ahaliden Müslümanlar davete icabet etmemiş ve vergileri de ödemeyeceklerini belirtmişlerdir. Buna karşın Hristiyan ahalisi söz konusu vergi ve ianeleri ödemeyi taahhüt ederek herhangi bir mukavemette bulunmamışlardır. İpek'teki Müslümanların Hayvanat-ı Ehliye Vergisi ve diğer ianeleri ödememeleri sebebiyle buraya yapılacak askeri bir müdahalenin olayların iyice büyüyeceğini, bunun da Öşür Vergisi'nin tahsilini zora sokacağını mütalaa eden Rumeli Müfettişliği, 14 Eylül 1904 tarihinde aldığı bir kararla şimdilik Öşür Vergisi'nin hemen tahsil edilmesini, kalan kısım için de ihtiyar heyetinden bir şehâdetname alınmasını İpek mutasarrıflığından istemiştir.²⁶³

Osmanlı Devleti, mevcut durumda İpek'te Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'ni uygulamak isterken o zamana kadar tahsil ettiği rutin vergilerden de mahrum kalmıştır. Bunun yanı sıra askeri ve mülki otoritelerin İpek'teki en büyük endişesi ise vergilerin tahsilinden ziyade buradaki asayişin bozulması ihtimali olmuştur. Çünkü İpek'teki Müslüman Arnavutlar, Rumeli'de uygulanan ıslahatlara açık bir şekilde muhalefet etmiş, ellerine geçirdikleri tüm fırsatları değerlendirerek devlete isyan etmişlerdir. İpek'teki hassas durumun farkında olan askeri ve mülki erkân, buradaki gelişmeleri yakından izleyerek dikkatlerini öncelikli olarak asayiş olaylarına yoğunlaştırmışlardır.

Mitroviçe Fırka Kumandanlığı, bu amaçla yürüttüğü istihbarat faaliyetlerinde mühim bir bilgiye ulaşmıştır. Kumandanlığın edindiği bilgiye göre Arnavutluk dahilinde bir cemiyet kurulmuştur. İpek'e bağlı İştenik karyesinde kurulan cemiyetin liderliğini Ziya Bey isimli bir şahıs üstlenmiştir. Cemiyetin amaçlarını Rumeli Müfettişliğini lağvettirmek, Hayvanat-ı Ehliyeyi saydırmamak, adliyeyi kaldırmak ve sürgüne gönderilen şahısların geri dönmesini sağlamak olarak sıralayan Mitroviçe Fırka Kumandanlığının ulaştığı bu bilgiler, ilerleyen günlerde İpek'te cereyan edecek olan ayaklanmanın habercisi olmuştur.²⁶⁴

²⁶³ BOA. BEO., 2411/180781-2. (14 Eylül 1904).

²⁶⁴ BOA. Y.PRK.ASK., 226/157-1. (5 Mart 1905).

Hayvanat-ı Ehliye vergisini İpek'te toplayamayan hükümet, Ağnam vergisini toplamak için 28 Nisan 1905 tarihinde rutin sayım işlemlerine başlamıştır. Sancak sayım memurları yanlarında on beş nefer asker bulunduğu halde ağnam sayımı yapmak amacıyla İpek'e bağlı Dobve ve Kaşice karyelerine gitmişler ancak ahali tarafından karyelere kabul edilmemişlerdir. Görevlerini ifa edemeyen ağnam sayım memurlarının konaklamak için gittikleri haneler de hem söz konusu iki köyün ahali hem de civar köylerden gelen silahlı diğer köylüler tarafından kuşatılmıştır. Ağnam sayım memurlarını tehdit eden silahlı köylüler, memurların köylerini terk etmelerini, aksi halde silah kullanacaklarını söylemişlerdir. Can güvenliği tehlikeye giren sayım memurları, bu olay üzerine buradan ayrılarak sancak merkezine dönmüşlerdir. İpek mutasarrıfı Hasan Paşa'ya göre bu durum hükümet tarafından kabul edilmemelidir. Kendisi bu olayın hükümet tarafından tepkisiz bırakılmadığını göstermek amacıyla kaza Meclis-i azalarından bir heyeti köylere gönderip nasihat ettirmiştir. Dobve ve Kaşice köylülerine yapılacak bir nasihatın işe yaramayacağını farkında olan Hasan Paşa, burada devlet otoritesinin toptan kaybedilmesinden endişelenmiştir. Zira yanlarında askerler bulunduğu halde tahsildarlara yapılan bu muamelenin cezasız kalmasının diğer ahali için de bir cesaret kaynağı olacağından korkan Hasan Paşa, en azından numunelik bir tedip hareketinin yapılmasını Rumeli Müfettişliğinden talep etmiştir.²⁶⁵

İpek Mutasarrıfı Hasan Paşa'nın sancakta devletin varlığını gösterecek düzeyde bir güç gösterisi talebi, olayların daha da fazla büyümesi ihtimalinden dolayı yapılamamıştır. Bu durum Menâfi, Maarif, Teçhizatı Askeri ianeleri ve Hayvanat-ı Ehliye Vergisi gibi tekâlifin alınmaması, tahsildarların görevlerinin ilgası ile son zamanlarda yürürlüğe konan ve bid'at olarak adlandırılan ıslahatların iptal edilmesi gibi talepleri olan İpek ahalisini iyice cesaretlendirmiştir.

Yaptıkları tüm taşkınlıklar cezasız kalan İpekliler, son olarak silahlı bir şekilde kaza merkezine gelmişler; Mutasarrıf Hasan Paşa'dan sancak müftüsü ile Kaza Meclis Üyesi İlyas Ağa'yı sancak Meclis-inden çıkarmasını, bunun yanında kendilerinin belirledikleri vergi miktarı üzerinden vergilendirme işleminin yapılmasını istemişlerdir. Mutasarrıf Hasan Paşa, bu isteklerin kabulünün

²⁶⁵ BOA. TFR.I.KV., 88/8774-1. (28 Nisan 1905).

buradaki devlet otoritesinin tamamen kaybolması anlamına geleceğini bildiği için söz konusu şartları reddetmiştir. Bu duruma oldukça sinirlenen silahlı grup, Hasan Paşa'yı İpek'ten çıkması için zorlamıştır. Bir nevi hükümet darbesini andıran olaylar silsilesi, Mutasarrıf Hasan Paşa tarafından itidalle karşılanmıştır. Olayların en azından İpek ile sınırlı kalması için çaba sarf eden Mutasarrıf Hasan Paşa, mutasarrıflık vekâletine sancak naibini, kumandanlığa da Binbaşı Talip Efendi'yi bırakarak oradan ayrılmak için Kosova vilayetinden izin istemiştir.

İpek'te yaşanan olayların hızlı gelişimi Kosova Valisi Mahmut Şevket Paşa'yı da hızlı karar almaya zorlamıştır. İlk etapta İpek'ten çıkmaması için Mutasarrıf Hasan Paşa'ya talimat veren Mahmut Şevket Paşa, kendisinin atanma ve azlinin padişah iradesine bağlı olduğunu, İpek'ten bu şekilde ayrılmasının doğru olmadığını ve kendisi hakkında verilecek kararı beklemesini istemiştir. İpek'te yaşanan olaylar hakkında Sadarete bilgi veren Mahmut Şevket Paşa, ahaliye de şimdilik sadece nasihat edildiğini belirtmiş, bu yöntemden bir sonuç alınamazsa nasıl bir yol izlenmesi hakkında kendisine talimat verilmesini istemiştir.²⁶⁶

İpek'teki vergi ayaklanmasından dolayı zor günler geçiren Mutasarrıf Hasan Paşa, basit bir asayiş vakası gibi görünen ancak sancakta ciddi çatışmalara sebebiyet verebilecek bir olayla iyice sıkıntıya düşmüştür.

İpekli İsa isimli bir şahıs, sarhoşken jandarma ile çatışmaya girmiş ve jandarma tarafından öldürülmüştür. Öldürülen İsa'nın kardeşi Yaşar ve amcazadesi Zino ise İsa'yı öldüren Hristiyan Jandarma İstefo'yu çarşıda önünü keserek öldürmüşler, o esnada oradan geçen Aşçı Simo'yu da yaralamışlardır. Öldürülen Jandarma İstefo'nun yanındaki jandarmalar ateşle karşılık vermediklerinden dolayı saldırganlar suç mahallinden kaçmış, İpek Mutasarrıflığı da olay hakkında tahkikat başlatmıştır.

İpek'te cereyan eden bu olay, Müslüman Arnavutlar tarafından ıslahatlara karşı duyulan öfkenin dışa vurumu olarak görülebilir. Zira Hristiyan jandarmalara karşı hoşnutsuzluklarını her fırsatta dile getiren Arnavutlar, bu olay üzerinden ıslahatlara karşı tutumlarını belli etmişlerdir. Öte yandan hem ıslahatları yürütmek

²⁶⁶ BOA. Y.A.HUS., 486/154-4. (1 Mayıs 1905).

hem de asayışı sağlamak için çaba sarf eden hükümet son derece hassas olan bu süreci kayıpsız atlatmak istemiştir. Kosova Valisi Mahmut Şevket Paşa, mahalli Hristiyanlar adına İpek metropolit vekilinin Hristiyanların korunması için yaptığı başvuruyu Sadaretle paylaşarak İpek'teki durumun hassasiyetini arz etmiştir.²⁶⁷

İpek'te Hayvanat-ı Ehliye vergisine karşı mukavemetle başlayan olaylar diğer vergilerin ödenmemesiyle devam etmiş, sonuç olarak da Mutasarrıf Hasan Paşa'nın görevden alınması talebine evrilmiştir. İpek'i işgal eden asiler, vergilerden dolayı muhalefet ettikleri Mutasarrıf Hasan Paşa'ya, yukarıda izah edilen olaydan dolayı iyice öfke duymuşlardır.

Kosova Valisi Mahmut Şevket Paşa, İpek Mutasarrıfı Hasan Paşa ve sancaktaki kumandanın görevlerinden alınmaları hakkında ahali tarafından takrir verildiği, kendilerini bu kararlarından vazgeçirmek için nasihat ettirildiği ancak bir sonuç elde edilemediği Sadarete bildirilmiştir.

Asilerin Mutasarrıf Hasan Paşa ve kumandanın yarın sabaha kadar İpek'i terk etmelerini istedikleri, aksi takdirde diğer yağmacı takımından olan Malisörlerin de İpek'e davet edileceğini söyledikleri, asilerin bu kararlılığı karşısında büyük olayların çıkmaması için Mutasarrıf Hasan Paşa'nın hemen bu gece görevden ayrılmayı talep ettiği bilgisi Sadarete iletilmiştir.²⁶⁸

İpek kaza merkezini işgal eden asilerin Mutasarrıf Hasan Paşa'nın kazadan kaldırılması ile ilgili taleplerini inceleyen Sadaret, bu talebin hemen kabulünün farklı taleplere sebebiyet vereceğinden dolayı talebi uygun görmemiş, öncelikle olayların bu noktaya gelmesine neden olan etkenlerin araştırılmasını elzem görmüştür. Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, kasaba merkezine gelen ahalinin önceden durdurulması lazım iken Mutasarrıf Hasan Paşa'nın bu durumu, Babıali ve Müfettiş Hüseyin Hilmi Paşa'ya haber vermemesini eleştirmiştir. Hem kasabaya gelenlerin niyetlerinin anlaşılması hem de kasabadaki askeri gücün miktarının öğrenilebilmesi için Mutasarrıf Hasan Paşa'nın muvakkaten merkeze

²⁶⁷ BOA. Y.A.HUS., 486/154-3. (1 Mayıs 1905).

²⁶⁸ BOA. Y.A.HUS., 486/154-2. (1 Mayıs 1905).

aldırılması, bu esnada vilayetten bir memur gönderilerek bahsedilen konuların araştırılması hususunda Rumeli Müfettişliğine talimat verilmiştir.²⁶⁹

Sadaretin İpek Mutasarrıfı Hasan Paşa'nın muvakkaten Kosova vilayetine çağırılması talimatı karşısında Kosova Valisi Mahmut Şevket Paşa ve Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa görüş ayrılığı yaşamışlardır. Kosova Valisi Mahmut Şevket Paşa, İpek'te 500-600 kişilik silahlı bir grubun varlığını, asayişin ise çok kötü durumda olduğunu ifade etmiştir. İpek'te bir buçuk taburluk bir askeri güç olmasına rağmen göstericilere müdahale edilmemesinin olayları büyüttüğü, ayak takımından bir grubun çıkardığı olaylardan dolayı bir mutasarrıfın görevinden alınmasının ileride buranın yönetimini daha da zorlaştıracığı yönünde düşüncelerini ifade etmiştir.

Kosova Valisi Mahmut Şevket Paşa'nın bu görüşlerine karşın Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, Mutasarrıf Hasan Paşa'nın değişiminin doğru olacağını, zira İpek'te bulunan asilerin artık köylerine dağıldıklarını belirttikten sonra İpek Mutasarrıfı Hasan Paşa'nın yerine sancak idare Meclis-i azasından Necip Bey'in vekâleten atanmasını tavsiye etmiştir.²⁷⁰

Sadaret, Mutasarrıf Hasan Paşa'nın İpek'te kalıp kalmayacağı ile ilgili kararını Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'nın isteği yönünde vermiştir. İpek'ten ayrılan Hasan Paşa Mitroviçe'ye doğru hareket etmiştir. Hasan Paşa'nın İpek'ten ayrılmasının ardından Osmanlı Devleti Hariciye Nezaretine gelen Avusturya'nın Dersaadet sefiri, İpek'teki genel durum hakkında Avusturya devleti adına bir takım soru ve görüşleri aktarmıştır.

Avusturya'nın Prizren sefaretinden gelen bilgilere göre Osmanlı Devleti'nin İpek'te bir buçuk taburluk bir kuvvetinin olduğu ancak bu kuvvetin kışladan dahi dışarı çıkamadığı, sancaktaki tüm dükkânların kapalı olduğu belirtilmiştir. Dersaadet Avusturya sefiri, can alıcı bir noktaya parmak basmıştır. İpek'teki otorite boşluğuna karşın Hristiyanların ahvalinin sancaktaki Arnavutların insafına kaldığının altını çizen Dersaadet Avusturya sefiri,

²⁶⁹ BOA. Y.A.HUS., 486/154-1. (2 Mayıs 1905).

²⁷⁰ BOA. Y.PRK.MK., 20/135. (4 Mayıs 1905).

Avusturya devletinin endişelerini Hariciye Nazırı Ahmet Tevfik Paşa'ya iletmiştir.²⁷¹

Hasan Paşa'nın görevinden ayrılmasının ardından sancakta otorite boşluğunun doğmaması için hükümet tarafından hızlı bir şekilde görevlendirme yapılmış, sancak İdare Meclis-i Azası Necip Bey, 6 Mayıs 1905 tarihinde İpek Mutasarrıfı Vekâleti görevine atanmıştır.²⁷² İpek Mutasarrıflığı Vekâleti görevine atanan Mehmet Necip Bey, göreve başladıktan kısa bir süre sonra Rumeli Müfettişliğine başvurarak görevden affını talep etmiştir. Mehmet Necip Bey, müfettişliğe sunduğu istida ile kendisine tevdi edilen mutasarrıflık vekâleti görevini devlete olan sadakatının bir karşılığı olarak kabul ettiğini, ancak uzun zamandır devlet memuriyetinden uzak kaldığını, o esnada da ticarete başladığını belirtmiştir. Mehmet Necip Bey, ticari faaliyetlerinde kullanmak üzere Avrupa'dan makine sipariş ettiğini, bu makinelerin parasını ödeyebilmek için ticari faaliyetlere devam etmesi gerektiğini ifade etmiş ve bu mazeretinden dolayı İpek Mutasarrıflığı Vekâleti görevinden azledilmesini talep etmiştir.²⁷³

Sadaret, Mehmet Necip Bey'in mazeretini uygun görmüş ve kendisini İpek Mutasarrıflığı Vekâleti görevinden azletmiş, yeni mutasarrıf tayin edilene kadar bu görevi Binbaşı Talip Efendi'nin uhdesine vermiştir. İpek'in içerisinde bulunduğu hassas konum göz önüne alınarak buraya yeni bir mutasarrıf ataması yapılmıştır. İpek'te yaşanan olayları kontrol altına alabilecek vasıflara sahip olduğu düşünülen Prizren Redif Kumandanı Miralay Cemal Bey, 25 Mayıs 1905 tarihinde İpek Mutasarrıflığı ve Kumandanlığı görevine atanmıştır.²⁷⁴

Miralay Cemal Bey'in İpek Mutasarrıflığı ve Kumandanlığı görevine atanmasının ardından olaylar sonlanmıştır. Vergilerin tahsilini yapamayan mutasarrıflık yeni bir olay çıkmaması için herhangi bir cezalandırma işlemi yapmamıştır. İpek sancak merkezine gelen silahlı asiler de dağılarak köylerine dönmüştür.

²⁷¹ BOA. BEO., 2573/192926-2. (6 Mayıs 1905).

²⁷² BOA. BEO., 2568/192585. (6 Mayıs 1905).

²⁷³ BOA. TFR.I..ŞKT., 65/6474. (25 Mayıs 1905).

²⁷⁴ BOA. İ.DH., 1434/28. (25 Mayıs 1905).

İpek'te sağlanan sakin ortam, hükümetin yaptığı vergi mevzuatı değişikliği sonucu yeniden risk altına girmiştir. İmparatorluğun genelinde yaşanan vergi mukavemetinin azaltılması amacıyla 1905 yılında yapılan değişiklikle Şahsi Verginin hedef kitlesinde önemli bir değişiklik yapılmış ve tarımsal üretici konumundaki çiftçiler kapsam dışı bırakılmıştır. Nizamnamede yapılan söz konusu değişiklikten dolayı mükelleflerin tespiti için tüm vilayet ve sancaklarda yeniden tahrir işlemi yapılması kararlaştırılmıştır. Yeni Şahsi Vergi nizamnamesi uyarınca mükelleflerin tespit edilmesi işlemi Sadaret tarafından Kosova vilayetinden de istenmiştir.

Kosova Valisi Mahmut Şevket Paşa, Sadaretten gelen mükelleflerin yeniden tespit edilmesi talimatının inceleneceğini, bu verginin esasını teşkil eden ve kimin ne kadar vergi ödeyeceğinin yazıldığı defterlerin tanzim edilmesinin şu anda ciddi bir problem oluşturacağını, bu defterlerin tahrir yapmadan gizli bir şekilde tanzim edilmesinin ise ciddi problemler yaratacağını ifade etmiş ve belirtilen nedenlerden dolayı Şahsi Verginin tekrardan tehir edilmesini talep etmiştir.²⁷⁵

Şahsi Verginin yeni nizamnamesi uyarınca yapılacak bir tahrirat işleminin İpek'te nasıl karşılanacağı hakkında İpek Mutasarrıflığı'ndan bilgi talep eden Kosova Valisi Mahmut Şevket Paşa, mutasarrıflıktan aldığı cevap ile bu konudaki ön görüşlerini doğrulamıştır. İpek Mutasarrıflığı; Şahsi Verginin burada toplanmasının zor olduğunu, söz konusu verginin esnaf ve çiftlik sahiplerini ilgilendiren bir vergi olmasına rağmen burada halkı ayaklandırmak için fırsat bekleyen provokatörlerin bulunduğunu Kosova Valisi Mahmut Şevket Paşa'ya iletmiştir.²⁷⁶

Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, İpek'te Şahsi Verginin toplanmasında hala sıkıntılar olduğunu, oradaki provokatörlerin yeni bir olay çıkarmak için fırsat beklediğini, bu durumda tevziat ve tahsilat sürecinde idare-i maslahat veya kanuni tedbirler alınması seçeneklerinden hangisinin uygulanmasının uygun olduğu konusunda kendisinin bilgilendirilmesini

²⁷⁵ BOA. BEO., 2721/204004-3. (27 Kasım 1905).

²⁷⁶ BOA. TFR.I.KV., 112/11125-2. (5 Aralık 1905).

istemiştir.²⁷⁷ Meclis-i Vükela, İpek'te Şahsi Vergi toplanması bahanesiyle bir ayaklanma çıkarılması ihtimalinin yüksek olduğunu, bunun önüne geçmek maksadıyla 16 Ocak 1906 tarihinde vergilerin toplanması esnasında idare-i maslahat yapılarak ağırdan davranılması yönünde karar almıştır.²⁷⁸

İpek vergi ayaklanması, kazada meskûn Müslüman Arnavut nüfus tarafından ısrarlı bir şekilde sürdürülmüştür. Bölgede alan hakimiyetinin kendi ellerinde oluşundan dolayı devlete karşı mukavemeti sert bir şekilde sürdüren İpekli Arnavutlar, söz konusu vergileri bahane ederek Rumeli ıslahatlarına açık bir muhalefet sergilemişlerdir. İpek'te yaşanan olaylar karşısında fazla bir yaptırım gücü olmayan devletin buradaki çözümü ise bir nevi geri adım atmak olmuştur. Padişah iradesiyle çıkan ve kanun hükmünde olan bir kararın İpek'te halkın inisiyatifine bırakılması, burada devletin yaptırım gücünün zayıfladığına işaret etmektedir.

İpek sancağında Arnavutlar tarafından yürütülen vergi mukavemetinin yoğunlaştığı yerlerden bir tanesi de Kosova vilayetine bağlı Luma kazası olmuştur.

2.2.3. Luma Kazası

Hayvanat-ı Ehliye vergisinin tahrir ve tahsili ile ilgili çalışmaların başlamasıyla beraber vergiye karşı mukavemetin yaşandığı yerlerden birisi de Kosova vilayetine bağlı Luma kazası olmuştur. Eş zamanlı olarak Yakova ve İpek'te yaşanan vergi ayaklanmaları, Luma'yı da olumsuz etkilemiştir. Luma'nın potansiyel olarak ayaklanma riskinin yüksek oluşu, askeri erkânın burayla daha yakından ilgilenmesine neden olmuştur.

Prizren Kumandanlığı, bölgedeki asayiş uygulamaları esnasında Luma cihetlerinde gezen on kişilik bir eşkıya grubunu tespit etmiştir. Liderliğini Ramazan Zasko isimli bir şakinin yaptığı grubun, köyleri dolaşıp cemiyetlerine yeni eleman kazandırmaya çalıştıklarını ve geceleri de askeri kışlaya taciz ateşinde bulunduklarını rapor eden Prizren Kumandanlığı Ramazan Zasko'nun

²⁷⁷ BOA. BEO., 2721/204004-2. (11 Aralık 1905).

²⁷⁸ BOA. TFR.I.KV., 112/11125-1. (16 Ocak 1906).

çetesinin merkeze üç saat mesafedeki Kışla karakoluna bir baskın yapması riskini dile getirmiştir. Kışla karakolunun merkeze olan uzaklığından dolayı buraya yapılacak bir baskın esnasında yardım gönderilmesinin zor olduğunun altı çizilmiş ve Mitroviçe Kumandanlığı bu konuda uyarılmıştır.²⁷⁹

Prizren Mutasarrıflığı, Hayvanat-ı Ehliye vergisinin Luma'ya olan yansımaları ile ilgilenmiş; buranın genelinde görülen asayiş problemlerinin varlığına dikkat çekmiştir. Mutasarrıflık, yaptığı tahkikat ile Luma'nın çeşitli bölgelerinde silahlı toplantıların yapıldığını, bu toplantıların amacının ise hayvan sayımına engel olmak olduğunu tespit etmiştir. Luma'da var olan problemi teşhis eden Prizren Mutasarrıflığı, çözüm için gerekli olan mevcut askeri gücün durumunun ise iç acıcı olmadığına altını çizmiştir. Zira söz konusu silahlı gruplara müdahale etmesi gereken jandarmaların bu iş için kullanılmalarının mümkün olmadığı mutasarrıflık tarafından belirtilmiştir. Sancakta görevli birçok jandarma efradında devlete karşı sadakat sorunu olduğunun altını çizen Prizren Mutasarrıfı Reşit Paşa, belirttiği jandarmaları meslekten ihraç edebilmek için kendisine yetki verilmesini Rumeli müfettişliğinden talep etmiştir.²⁸⁰

Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, Reşit Paşa'nın tespitlerinin dikkat çekici olduğunu ancak şu an hareketsiz kalmanın uygun olacağını ifade etmiştir. Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, Luma olaylarından ziyade aynı anda cereyan eden Yakova olaylarına yoğunlaşmış; Luma'daki iş ve işlemlerin Kosova Valisi Şakir Paşa'nın Yakova'daki operasyonunun ardından yapılmasını uygun görmüştür. Zira hassas dengeler üzerinde yürüyen asayişin Luma'daki jandarmaların çıkaracağı bir huzursuzlukla iyice kötüye gitmesi, bölgedeki tüm otoritelerin ortak endişesi olmuştur.²⁸¹

Askerî ve mülkî erkânın Luma ile ilgili kaygıları kısa bir zaman sonra gerçekleşmiştir. Bir müddet önce köyleri dolaşıp çeteye dahil etmek için adam devşiren Ramazan Zasko belirli bir güce ulaşmış, Luma civarlarında faaliyetlere başlamıştır. Seraskerlik, Kosova Valisi Şakir Paşa'ya Ramazan Zasko için önlem alınması talimatını vermiştir. Bunun yanı sıra Firzovik'teki 18. Nişancı

²⁷⁹ BOA. Y.MTV., 257/88-2. (13 Mart 1904).

²⁸⁰ BOA. TFR.I.KV., 230/22983-1. (14 Mart 1904).

²⁸¹ BOA. TFR.I.KV., 230/22983-2. (14 Mart 1904).

Taburunun Prizren'e hareket etmesi hususunda tabur kumandanlığına ve Ramazan Zasko'nun baskın yapması ihtimaline karşılık Köprü karakolundaki askerlerin sayısının artırılması için de Prizren Kumandanlığına talimat verilmiştir.²⁸²

Seraskerliğin Ramazan Zasko'nun faaliyetlerinin önlenmesi amacıyla çeşitli birimlere verdiği talimatlara rağmen Luma'da bazı olayların önüne geçilememiştir. Prizren Mutasarrıfı ve Kumandanı tarafından müşterek yazılan rapora göre Luma'daki asilerin sayısı artmış, Luma merkezde bulunan bir buçuk taburluk kuvvet ve Köprü karakolundaki kırk elli kişilik asker, asiler tarafından muhasara altına alınmıştır. Bölgedeki yolların da asiler tarafından kontrol edildiği, bu muhasaralardan kurtulmak için altı yedi taburluk bir asker ile bir adet cebel topuna ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.²⁸³

Kosova Valisi Şakir Paşa, Luma olaylarının sebepleri üzerine yaptığı değerlendirmede önemli noktalara dikkat çekmiştir. Lumalıların Yakova ve Malisyalılar'dan etkilendiğini, hayvanlarını saydırmak istemediklerini, buraya önlem olarak da 19. Nişancı Taburu ile Yakova'daki Kuşadası Taburu'nun gönderildiğini belirtmiştir.

Şakir Paşa, Luma olaylarının çıkış nedeni ile ilgili ise önemli bir detayı Seraskerlikle paylaşmıştır. Luma olaylarının münferit bir olaydan ziyade kışkırtma kaynaklı olduğunu tespit eden Şakir Paşa, Yakova ve Malisya'daki asiler tarafından Luma olaylarının kışkırtıldığının tespit edildiğini, buradaki amacın ise Luma'da çıkacak bir karışıklıktan dolayı Yakova ve Malisya'daki kuvvetlerin buraya sevk edilmesi, böylece Yakova ve Malisya'nın savunmasız kalması olduğunu ifade etmiştir. Kosova Valisi Şakir Paşa'ya göre öncelik Luma'daki olaylar değil eş zamanlı olarak cereyan eden Yakova olaylarına verilmeli, buradaki olaylar sonlandırılmalıdır.²⁸⁴

Seraskerlik; Kosova Valisi Şakir Paşa'nın Luma olayları ile ilgili paylaştığı bilgilerin önemli olduğunu, ancak o bölgede önceliğin asayişin devam ettirilmesi olduğunu, bunun için tansiyonu artıracak bir adımdan kaçınılmasını ve

²⁸² BOA. Y.PRK.ASK., 215/9-2. (19 Mart 1904).

²⁸³ BOA. BEO., 2297/172203-3. (19 Mart 1904).

²⁸⁴ BOA. BEO., 2297/172203-4. (19 Mart 1904).

vergilerin ahalinin şikayetine neden olmayacak şekilde toplanma gerektiğini istemiştir.²⁸⁵

Seraskerlik, ayrıca Luma'daki olaylar için fiili bir adım da atmıştır. Luma merkez ve Köprü karakollarında muhasara altında bulunan askerlere destek sağlamanın oraya giden yolların kapalı olmasından dolayı mümkün olmadığının altını çizen Seraskerlik, mevcut olayların daha da genişlememesi için bazı önlemler almıştır. Seraskerlik; Üsküp'ten iki, Köprülü'den bir, Manastır mıntıkasından da dört olmak üzere yedi taburluk bir kuvvetin Mirliya Osman Hidayet Paşa komutasında Prizren'e sevk edilmesini kararlaştırmıştır. Osman Hidayet Paşa'ya talimat veren Seraskerlik; elindeki kuvvetlerle beraber Prizren'e ulaştığı zaman hiçbir şekilde şiddet kullanılmamasını, olayları tırmandıracak davranışlardan kaçınılmasını istemiştir.²⁸⁶ Seraskerliğin Luma'daki olayları sükûnetle bastırma stratejisi masadaki plan ile sahadaki gerçekliğin uyuşmaması durumuna örnek teşkil edebilecek bir vakadır. Zira 18 Mart 1904 tarihinde Luma'daki olaylara müdahale için bölgeye giden 66. Alayın 3. Tabur Kumandanı, bölgedeki gözlemlerini bir rapor haline getirerek 21 Mart 1904 tarihinde Seraskerliğe göndermiştir.

Tabur Kumandanı, kendisine verilen talimat doğrultusunda isyan mahaline gittiğini, Tüm Luma ahalisinin isyan halinde olduğunu, kazaya ulaşan bütün yolların kesildiğini, eldeki kuvvetlerin azlığından dolayı asilere müdahale edilemediğini, herhangi bir müdahale esnasında ise silahsız köylülerin de silahlarına sarılacaklarını kesin bir dille belirtmiştir. Kendisinin önlem olarak Kalisli Mustafa Ağa ve Kaza Naibi Mahmut Efendi'yi Luma'daki asilere nasihat etmesi için gönderdiğini, ancak bir sonuç alamadığını belirten Tabur Kumandanı, mevcut durumu iyice kötüleştirecek muhtemel bir senaryoyu da Seraskerlikle paylaşmıştır.

Luma Merkez Taburu ve Köprü Karakolundaki askerlerin -tayınlarının yarı yarıya düşürüldüğü halde- beş günlük erzaklarının kaldığının tespit edildiğini aktaran Tabur Kumandanı, alınan istihbarata göre Hayvanat-ı Ehliye vergisinin

²⁸⁵ BOA. BEO., 2297/172203-5. (20 Mart 1904).

²⁸⁶ BOA. Y.PRK.ASK., 215/9-1. (21 Mart 1904).

kaldırılmaması durumunda asilerin Prizren sancağını basarak bölgedeki Hristiyanlara saldıracaklarını, böylece hükümetin dış baskıyla karşı karşıya kalmasını sağlayarak verginin kaldırmasını planladıklarını bildirmiştir.²⁸⁷

Luma'daki durumun iç acıcı olmadığını gören Sadaret, geniş bir durum değerlendirmesi yapmıştır. Aynı anda İpek, Yakova ve Luma'da çıkan isyanların kaynağı olan Hayvanat-ı Ehliye vergisinin bu bölgedeki yürürlüğünün ne olacağı ile ilgili yapılan müzakereler sonucu hükümet geri adım atmış, Hayvanat-ı Ehliye vergisinin tarh ve tahsilini İpek ve Yakova civarlarında bir yıl tehir etmiştir.²⁸⁸

Hayvanat-ı Ehliye vergisinin İpek ve Yakova cihetlerinde tehir edilmesinin ardından Luma'daki asiler, eylemlerinden vazgeçerek köylerine dağılmışlardır. Bu durum, Kosova Valisi Şakir Paşa tarafından farklı bir şekilde yorumlanmıştır. Kosova Valisi Şakir Paşa, Prizren civarlarına gönderilen Osman Hidayet Paşa kumandasındaki askeri kuvvetin bölgeye intikal etmesiyle asilerin korkarak Dore Surit ovasına doğru çekildiğini, ayaklanan ahalinin asıl amacının fakirliklerini bildirmek olduğunu, cehaletten kaynaklanan bu hareketin önemsenecek bir tarafının olmadığını belirtmiştir. Son olarak asilerin çekilmesiyle beraber muhasara altındaki askerlere erzak dağıtımı için Mirliya Sait Paşa'ya talimat verilmiş, Ramazan Zasko'nun ise yakalanması için gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.²⁸⁹

Luma Merkez Taburu ile Luma'ya bağlı Köprü karakolundaki askerlerin asiler tarafından günlerce muhasara altında tutulmasının Kosova Valisi Şakir Paşa tarafından önemsiz olarak nitelenmesi dikkat çekicidir. Zira yolların asiler tarafından kontrol altında tutulması, kazadaki askerlere erzak ulaştırılamaması ve yaşanan olaylardan dolayı hükümetin vergi toplama kararının Luma'da askıya alınması, devletin söz konusu bölgede egemenlik sorunu yaşadığının kanıtıdır. Kosova Valisi Şakir Paşa'nın bu yorumu, kendisinin vaka analizlerindeki derinlik sorununu akıllara getirmektedir.

²⁸⁷ BOA. Y.PRK.ASK., 215/9-3. (21 Mart 1904).

²⁸⁸ BOA. İ.HUS., 115/15. 21 Mart 1904).

²⁸⁹ BOA. BEO., 2303/172711-3. (26 Mart 1904).

Lumalıların ayaklanmasının geçici ve önemsiz olmadığı kısa bir müddet sonra ortaya çıkmıştır. Hayvanat-ı Ehliye vergisini tehir ettiren Lumalılar, yürürlükte olan vergileri de artık ödememek için yeniden cemiyetler kurmuşlar ve Prizren'e doğru hareket etmişlerdir. Prizren'e gelen asilere ilk olarak bir heyet tarafından nasihat edilmiş ancak olumlu sonuç alınamamıştır. Lumalı asilerle ilgili ne yapılması gerektiği hakkında Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa ve Kosova Valisi Şakir Paşa, ortak bir değerlendirme yapmış ve iki taraf burada alınması gereken önlemler üzerinde mutabık kalmıştır.

Hüseyin Hilmi Paşa, Seraskerliğe çektiği telgrafla bölgenin dış müdahalelere açık bir konumda olduğuna ve asilerin de ecnebler tarafından manipüle edilebileceği riskine dikkat çekmiştir. Bunun için öncelikle Prizren'e kadar gelen asilerin tedip edilmesi, ardından da böyle bir olayın tekrar yaşanmaması için 18. Fırka Kumandanlığı bünyesinde on altı taburluk geçici bir kuvvet oluşturulması planlanmıştır. Seraskerlik, bu teklifi olumlu karşılamış ancak o bölgede on altı taburun mevcut olmamasından dolayı oluşturulacak muvakkat kuvvetin on iki taburdan teşkil edilmesine karar vermiştir. Söz konusu kuvvetin kumandanlığı görevine Prizren Redif Fırkası Kumandanı Ferik Süleyman Paşa getirilmiştir.

Geçici olarak oluşturulan bu fırkanın iki liva halinde teşkilatlanması uygun görülmüş, Birinci Liva Kumandanlığına Siroz Redif Kumandanı Mirliwa Osman Hidayet Paşa atanmıştır. Bu fırka, Mitroviçe'de bulunacaktır. İkinci Livanın ise, İzmir Redif Livası Kumandanı Mirliwa Sait Paşa'nın kumandanlığı altında Firzovik'te konuşlanmasına karar verilmiştir. Mitroviçe ve Firzovik'te bulunması kararlaştırılan bu kuvvetlerin görevi ise Yakova, İpek, Prizren ve Luma cihetlerindeki asilerin gözlem altında tutmak ve bir olay anında hemen müdahale etmektir.²⁹⁰

Prizren'de toplanan Lumalıların dağıtılması için yapılan girişimlerde bir husus dikkat çekmektedir. İlk zamanlar Hayvanat-ı Ehliye vergisini ödeyemedikleri için ayaklanan Lumalıların istek ve taleplerinin zamanla çeşitlendiği görülmüştür. Taleplerinin gerçekleşmesi için Avusturya ve Rus

²⁹⁰ BOA. Y.MTV., 263/190. (11 Eylül 1904; BOA. Y.PRK.KOM., 13/51. (11 Eylül 1904).

konsoloslarına da başvuran Lumalılar, Hayvanat-ı Ehliye vergisinin toptan lağvının yanı sıra işledikleri suç nedeniyle tutuklanan Lumalı yedi kişinin salıverilmesini de istemişlerdir. Sadaret, Lumalıların Avusturya ve Rusya konsolosluklarına yaptıkları başvurudan dolayı gerekli diplomatik temasın kurularak mevzunun nihayetlendirilmesi için Hariciye Nezaretine talimat vermiştir.²⁹¹

Hayvanat-ı Ehliye vergisini vermemek için ayaklanan Lumalıların isteklerinin zamanla çeşitlenmesi, devletin bölgede yaşanan olayları kontrol etmekte sorun yaşadığının önemli bir göstergesidir. Luma dahil birkaç yerde vergi toplamak bir yana mevcut asayiş bile sağlayamayan hükümet, yaşanan olayları geçici önlemlerle çözmeye çalışmış, meselenin sosyo-ekonomik boyutuyla ilgilenmemiştir. Luma'da ortaya çıkan vergi ayaklanmasını da askeri önlemlerle geçici olarak durdurabilmişse de bu tür olaylar, ilerleyen günlerde yine cereyan etmiştir.

Kendilerinden talep edilen vergilere isyanla karşılık veren Lumalılar, bu usule bir kez daha başvurmuşlardır. Luma kazası ve Prizren sancağı ahalisi ortak bir şekilde yeniden dükkânları kapatmış ve taşkınlık çıkarmışlardır. Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, Sadareten Ferik Şemsi Paşa'nın Prizren'e gönderilerek olaylara müdahale etmesini istemiştir.²⁹²

Ferik Şemsi Paşa'nın Prizren'e gitmesine müsaade edilmiştir. Ferik Şemsi Paşa, yaptığı ilk değerlendirmeye göre Lumalılarla Prizrenlilerin ortak hareket ettiklerini, yabancı müdahalesine mahal kalmaması için üç-dört taburluk bir kuvvetin Prizren'e gönderilmesini talep etmiştir. Ferik Şemsi Paşa'nın bu talebi Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa tarafından da uygun görülmesi üzerine talep edilen askeri kuvvet Ferik Şemsi Paşa'nın emri altına gönderilmiştir.²⁹³

Ferik Şemsi Paşa'nın kumandasında Prizren'e gönderilen askeri kuvvetler Luma'da geçici bir asayiş sağlamışsa da vergilerin toplanması için gerekli olan

²⁹¹ BOA. Y.PRK.HR., 34/44. (16 Eylül 1904).

²⁹² BOA. İ.HUS., 131/87. (26 Temmuz 1905).

²⁹³ BOA. İ.HUS., 131/101. (30 Temmuz 1905).

iklimi yaratamamıştır. Luma'ya mülhak diğer bölgelerde olduğu gibi, burada da vergilerin toplanması mümkün olmamıştır.

2.2.4. Kalkandelen Kazası

Hayvanat-ı Ehliye vergisinin tahrir ve tahsili ile ilgili çalışmaların başlamasıyla beraber vergiye karşı mukavemetin yaşandığı yerlerden birisi de Kosova vilayetine bağlı Kalkandelen kazası olmuştur. Verginin kazada toplanmaya başlamasıyla beraber kaza ahalisinden bazıları, vergiyi vermemek amacıyla bazı camilerde toplanmışlardır. Bu toplantılarda kazadaki diğer tüm ahalinin de katılabileceği yeni bir toplantı yapılması kararlaştırılmış, bu amaçla civardaki tüm köylere adamlar gönderilmiştir.

Kalkandelen halkının yaptığı bu toplantılar, kaza Kaymakamlığı tarafından Kosova Valiliğine bildirilmiş; ne yapılması gerektiği hakkında talimat istenmiştir. Kosova Valiliğinin bu olay karşısındaki ilk çekincesi söz konusu toplantıların çevreye sirayet etmesi riski olmuştur. Kosova Valisi Şakir Paşa, bu riski azaltmak amacıyla Kalkandelen'e asker sevki yapılmasını önermiştir. Seraskerliğin uygun göreceği bir yerde konuşlanmış iki tabur askerin Kalkandelen'e sevk edilmesi talep edilmiştir.²⁹⁴

Kalkandelen'de başlayan hareketliliğin sebeplerini araştıran Kosova Valisi Şakir Paşa, önemli bilgilere ulaşmıştır. Kalkandelen ahalisinin Hayvanat-ı Ehliye vergisine karşı geliştirdiği tepkinin altındaki en önemli etkenin ıslahatlar olduğu tespit edilmiştir. Kalkandelen'deki Müslüman ahalinin ıslahatlar vasıtasıyla Hristiyanlara karşı dezavantajlı bir konuma düşecekleri korkusunun ön plana çıktığı dikkatlerden kaçmamıştır. Halkın ıslahatlar ve Hayvanat-ı Ehliye vergisi hakkındaki bilgilerinin yetersizliği buradaki muhalefetin diğer bir nedenidir. Öte yandan etraftaki bazı kazalarda eş zamanlı olarak cereyan eden vergi ayaklanmalarının etkilediği Kalkandelen'de, halkın manipülasyonlara açık bir pozisyonda oluşu, ayaklanmanın büyümesine neden olmuştur.

Kalkandelen ahalisi Hayvanat-ı Ehliye vergisinin tahsiline başladıktan sonra kasabadaki camilerde yaptıkları toplantılarda; Hayvanat-ı Ehliye vergisinin

²⁹⁴ BOA. Y.PRK.KOM., 12/137-1. (3 Mayıs 1904).

affedildiği, ancak talep edilen meblağın toplanmasından sonra bu kararın halka tebliğ edileceği, Podok Meydanlığının Hristiyanlara mezarlık olarak tahsis edildiği, bugüne kadar Hristiyan düğünlerinde çaldırılmayan davulların artık çaldırılmaya başlandığı ve Hristiyan halkın Müslümanlara karşı rahatça hareket ettiği ifade edilmiştir. Öte yandan Kalkandelen’de yerel bir otorite olan Hakkı Paşa’nın ecdadı tarafından gasp edilen tarlalarının geri alınması için aralarında müzakere eden ahali ardından olaysız bir şekilde dağılmıştır.

Ertesi gün Hurşid Çoro, Abdurrahman Ağa Balze ve Nailbend Emel isimli kişilerin kazadaki haneleri dolaşıp Hayvanat-ı Ehliye vergisini vermemeleri için halkı uyardıkları, vergiyi tahsil eden muhtarlar da ellerindeki parayı teslim etmemeleri için baskı yaptıkları öğrenilmiştir. Kalkandelen’deki muhalefetin fiili bir mukavemete dönüşme riskinin artması üzerine Kosova Valiliği, söz konusu üç kişi ile diğer on beş köylüyü tutuklamıştır. Valiliğin aldığı bu önlem, olayların büyümesinin önüne geçmiş, Kalkandelen’de yeni bir olay çıkmamış, muhtarlar da ellerindeki parayı mal sandıklarına teslim etmişlerdir. Valilik, olayları teşvik eden söz konusu üç kişinin sorgusunda kendilerinin Hakkı Paşa tarafından gasp edilen mallarını geri almak için toplandıkları esnada bu tür bir olayla karşılaştıklarını, Hakkı Paşa’nın iftirası sonucu tutuklandıklarını ifade ederek Sadarete iletmışlerdir.²⁹⁵

Kalkandelen’de ortaya çıkan ayaklanma hakkında kaza Kaymakamlığından bilgi alan Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, Kosova Valisi Şakir Paşa’nın Kalkandelen’e iki tabur asker sevk edilmesi talebini desteklememiştir. Kosova Valisi Şakir Paşa ile Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa arasındaki soğukluk iki tarafın Kalkandelen olaylarına yaklaşımlarının farklılığıyla da ortaya çıkmıştır.

Kosova Valisi Şakir Paşa’dan ziyade Kalkandelen Kaymakamı Rafet Bey’in beyanlarını dikkate alan Hüseyin Hilmi Paşa; Kalkandelen’de yaşanan olayların arkasında nüfuzlu kimselerin olmadığını, olayları teşvik edenlerin tutuklanmasının ardından herhangi bir sorun yaşanmadığını, alınan önlemlerin işe yaramasından dolayı asker sevkine gerek kalmadığını belirtmiştir. Kazada yirmi

²⁹⁵ BOA. BEO., 2350/176216-5. (4 Mayıs 1904).

dört jandarma ve bir o kadar da askerin bulunduğunun altını çizen Hüseyin Hilmi Paşa, buraya çok miktarda asker sevkine gerek olmayıp bir-iki bölük askerin gönderilmesinin uygun olacağını Sadarete bildirmiştir.²⁹⁶

Seraskerlik ise Kalkandelen olaylarına daha hassas yaklaşmıştır. Güvenlik kaygılarının ön plana çıktığı bu süreçte, Prizren'deki iki taburun Kalkandelen'e kaydırılması uygun görülmüştür. Seraskerlik, Kalkandelen'de Hayvanat-ı Ehliye vergisi aleyhine ayaklanan ahalinin ıslahatlardan duyduğu rahatsızlığın da etkisiyle Hristiyanlara karşı olumsuz bir tutum geliştirdiğinin farkındadır. Bu rahatsızlığın Hristiyanlara karşı bir şiddet hareketine dönüşmesi, bunun da yeni bir dış müdahale vesilesi olması ise korkulan bir başka senaryodur.²⁹⁷

Kalkandelen'de çıkan ayaklanma, eş zamanlı olarak cereyan eden diğer Hayvanat-ı Ehliye ayaklanmalarına nazaran kısa sürede bastırılmıştır. Yakova ve Luma kazalarında yaşanan ayaklanmaların ardından buralarda Hayvanat-ı Ehliye vergisinin tehir edilmesi üzerine Kalkandelen ahalisi de bu yönde beklentiye girmiştir. Özellikle kazadaki eşrafın, halkı bu yönde kışkırtması sonucu ahalide bazı hareketlenmeler görülmüş; ancak bu olaylar Yakova veya Luma kazalarında yaşanan ayaklanmalar kadar büyük olmamıştır.

Kaymakam Rafet Efendi kazadaki bazı olağanüstü durumların varlığına dikkat ederek birtakım tahkikatlar yapmış ve halkı kışkırtan eşraf takımını tespit etmiştir. Mehmet Paşazade Halim Bey, Belediye Başkanı Rafet Ağa, Müderris Yümni Efendi, İpek eşrafından Hilmi Bey, Abdülmecid Efendi, Adem Ağa ve Sabık Tahrirat Katibi Ali Efendi Hayvanat-ı Ehliye vergisine karşı halkı kışkırtan kişilerdir. Kaymakam Rafet Efendi, bu kişileri tespit ettikten sonra kazadaki olayların büyümeden sonlandırılmasına odaklanmış ve Hurşid Çoro, Abdurrahman Ağa Balze ve Nailbend Emel isimli kişileri halkı isyana teşvik ettiği sırada tutuklamıştır. Toplanan kalabalığın sayıca az olmasından istifade eden jandarmalar, söz konusu grubu rahatça dağıtmış ve ayaklanmayı büyümeden sonlandırmışlardır.²⁹⁸

²⁹⁶ BOA. BEO., 2350/176216-6. (4 Mayıs 1904).

²⁹⁷ BOA. Y.PRK.KOM., 12/137-3. (5 Mayıs 1904).

²⁹⁸ BOA. BEO., 2350/176216-4. (8 Mayıs 1904).

Kalkandelen vergi ayaklanmasının yeni bir gaileye neden olmadan sonlandırılması, yerel ve merkezi bürokrasiyi memnun etmiştir. Kalkandelen’de isyan çıkması için teşvikatta bulunan şahıslar hakkında nasıl bir yol izleneceğiyle ilgili yapılan mütalaalar, buradaki huzurun idamesi yönünde olmuştur. Kalkandelen Kaymakamı Rafet Efendi’nin tutuklanan üç kişi ile provokatörler hakkında nasıl bir muamele yapılması ile ilgili sorusunun cevabı da bu yönde olmuştur. Dahiliye Nezareti, tutuklu bulunan Hurşid Çoro, Abdurrahman Ağa Balze ve Nailbend Emel isimli kişilerin Kosova merkeze götürülerek bir müddet burada tutulmasını, o esnada kendilerine nasihat edilmesini istemiştir. Diğer nüfuzlu provokatörlerle alakalı herhangi bir işlem yapılmasını uygun görmeyen Dahiliye Nezareti, böylece yeni bir gailenin çıkmasına engel olmak istemiştir. Çünkü söz konusu üç kişinin etrafındaki insanların hükümete karşı yeni bir sorun çıkarmak için bahane bekledikleri herkes tarafından bilinmektedir.²⁹⁹

Kalkandelen Kaymakamı Rafet Efendi, idareciliğindeki başarısı nedeniyle devleti yeni bir gaileden kurtarmıştır. Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, bu duruma dikkat çekmiş; Kaymakam Rafet Efendi’nin hizmetinden dolayı taltif edilmesini önermiştir.³⁰⁰

Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa’nın bu talebi üzerine Kalkandelen Kaymakamı Rafet Efendi, görev mahallindeki başarılı çalışmalarından dolayı rütbe-i saniye madalyası ile taltif edilmiştir.³⁰¹ Kalkandelen Kaymakamı Rafet Efendi’nin gayretleri sonucu bertaraf edilen Hayvanat-ı Ehliye ayaklanması bu olaydan bir yıl sonra yeniden başlamıştır. Devletin Hayvanat-ı Ehliye vergisini toplama çabaları yeni bir ayaklanmaya sebep olmuş, Gostivar civarından yaklaşık iki yüz kişilik silahlı bir grup Kalkandelen kaza merkezine gelerek söz konusu vergiye karşı itirazlarını dile getirmiştir. Silahlı grubun kaza merkezine gelmesiyle dükkânlar kapanmış, halk tedirgin olmuştur. Kosova Valiliği, olaya müdahale etmesi için Kosova Kumandanlığına bağlı bir miktar askeri Kalkandelen’e sevk etmiştir. Askeri birlik kasabaya vardıktan sonra silahlı gruba nasihat edilmiş,

²⁹⁹ BOA. BEO., 2350/176216-2. (7 Haziran 1904).

³⁰⁰ BOA. DH.MKT., 859/14-3.(16 Haziran 1904).

³⁰¹ BOA. İ.TAL., 355/48. (17 Ocak 1905).

ardından grup dağılmıştır. Kazada durumun normalleşmesi üzerine dükkânların açıldığı Seraskerliğe bildirilmiştir.³⁰²

Kalkandelen’de ortaya çıkan son olayı araştıran Üçüncü Ordu Kumandanlığı, söz konusu mukavemetin şahsi menfaatlerini düşünen kişiler tarafından teşvik edildiğini, Kosova mintikası kumandanlığının silahlı grubun dağıtıldığını bildirdiğini, bunun üzerine de ahaliyi teşvik edenlerle ilgili kanuni muamelenin yapılması hakkında mintika kumandanlığına talimat verildiğini yazmıştır. Olayı tahrik ve teşvik edenler hakkında kanuni işlem yapılması için talimat verilmesi üzerine ahali, hükümet konağı önüne tekrardan toplanmış ve silah atışı yapmıştır. Askerlerin de buna karşılık vermesi üzerine ahaliden bir ölü bir de yaralı olduğu tespit edilmiştir. Kazadaki olaylar, civardaki köylerde duyulmuş ve çok sayıda silahlı kişi köylerden kazaya doğru hareket etmiştir. Olayların büyümesi ihtimaline karşı Kalkandelen’e Üsküp, Selanik ve Mitroviçe’den asker sevki yapılmış, Mitroviçe Mintika Kumandanı Ferik Seyfullah Paşa da Kalkandelen’e gelmiştir. Civar kazalardan asker sevki yapılmasıyla beraber kalabalık dağıtılmıştır.³⁰³ Kalabalığın dağıtılmasının ardından Kalkandelen kaza merkezinde kontrol, askerler tarafından sağlanmıştır. Ahali, vergilere ve nüfus tahririne karşı muhalefet etmeyeceğine dair teminat vermiştir. Kalkandelen’de asayişin sağlanmasının ardından Mitroviçe Mintika Kumandanı Ferik Süleyman Paşa, Selanik’e gitmiştir.³⁰⁴

Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi’yi ödememek için muhalefet eden Arnavutların, etki alanlarının güçlü olduğu mahallerde çoğunlukla bu amaçlarına ulaştıkları görülmektedir. Zira söz konusu mahallerde hükümet asilerle askeri yöntemler kullanarak mücadele etmek zorunda kalmış, bunun yanı sıra rutin vergi gelirlerinden de mahrum kalmıştır.

2.3. Balkanların Diğer Yerlerinde Meydana Gelen Hadiseler

Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Verginin Balkanlar’da toplanması esnasında sorunlar yaşanmasında Avusturya ve Arnavutlar’ın etkisinin yanı sıra birtakım siyasi ve

³⁰² BOA. Y.MTV., 281/133-2. (15 Aralık 1905).

³⁰³ BOA. Y.MTV., 281/133-3. (16 Aralık 1905).

³⁰⁴ BOA. Y.PRK.MK., 21/59. (20 Aralık 1905).

sosyal etkenler de ön plana çıkmıştır. Halk, hükümetin kendisinden talep ettiği yeni vergileri ödeyemeyeceğini ifade etmiş, bu vesileyle içerisinde bulunduğu sıkıntıları da dile getirmiştir. Söz konusu itirazlar da genel olarak halkın fakirliği ön plana çıkarken, vergi mevzuatı ve sair etkenlerin de vergilere karşı gelişen mukavemeti beslediği görülmüştür. Sosyal, ekonomik ve sair etkenlerden ötürü vergi kaynaklı olaylar Köprülü, Berane, Gusine ve Plav, Debre, Yenipazar, Priştine, Seniçe (Akova ve Kolaşin) ve Mitroviçe gibi yerlerde görülmüştür.

2.3.1. Köprülü Kazası

Ekonomik nedenlerden dolayı Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergiyi ödemek istemeyen grupların başında Kosova vilayetine bağlı Köprülü Kazası Bulgar ahalisi gelmektedir. Maddi olarak sıkıntılı günler yaşayan halkın söz konusu vergileri ödeyecek gücü olmadığı, çeşitli istidâlar vasıtasıyla hükümete bildirilmiştir.

Belirtilen istidâlarda, her ne kadar maddi sorunlar vurgulanmış olsa da dikkat çeken diğer hususlardan birisi de vergilerin kanuni çerçeve dışında talep edilmesi olmuştur. Dönemin Osmanlı vergi mevzuatındaki eksikliklerin net bir şekilde görüldüğü Köprülü Kazası vergi olayları, diğer kazalar gibi fiili bir ayaklanmaya dönüşmemiştir. Ancak kaza ahalisinin vergilerden dolayı yaşadığı problemler, bu dönemin vergilendirme zihniyeti ve sorunları hakkında önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Köprülü Kazasına bağlı on sekiz köy muhtarı ve İlya Kırtı isimli bir kişi Rumeli Müfettişliğine başvurarak Köprülü Bulgarlarının genel sorunları izah edilmiş ve bazı hususlara dikkat çekilmiştir. Bir müddetten beri yaşanan asayiş olaylarının tarımsal üretimi sekteye uğrattığını belirten Köprülü Bulgar ahalisi, yaşadıkları bölgedeki güvenlik açığının kendilerini olumsuz etkilediğinin altını çizmiştir. Tarımsal faaliyetlerin yapıldığı mekânlara eşkıyalık olayları dolayısıyla ulaşım sağlayamayan köylüler, dolayısıyla üretim yapamamaktadır. Tarımın yapılabildiği yerlerde de yağmurların azlığından muzdarip olan halk, kuraklık dolayısıyla ürün miktarındaki azalmaya işaret etmiştir.

Halkın üretim araçlarına ulaşım sağlayamaması veya bu araçlardan yeteri kadar faydalanamaması gelir düzeylerinde önemli bir düşüşe neden olmuştur.

Gelirin düştüğü bir dönemde devletin Bedel-i Askeri vergisini otuz yedi kuruştan elli kuruşa çıkarması Köprölü Bulgar ahalisinin yaşadığı maddi darboğazı iyice derinleştirmiştir. Halkın Bedel-i Askeri vergisiyle alakalı yaşadığı tek problem verginin zamlanması değildir. Söz konusu verginin tarh edilmesi esnasında yaşanan kanunsuzluklardan şikayetçi olan Köprölü Bulgarları, Bedel-i Askeri vergisinin mükellef olmamalarına rağmen hasta ve sakatlara da tarh edildiğinden, görünürde 50 kuruş olmasına rağmen bu verginin bazen 100 kuruş olarak tahsil edildiğinden yakınmışlardır.

Köprölü Bulgarlar ahalisinin bu şikâyetleri, Osmanlı Devleti'nin cari vergi mevzuatındaki aksaklıkları gösteren önemli sıkıntılardan biridir. Zira vergilerin, kimden ne zaman ve ne kadar alınacağının belirlendiği anayasal ve yasal metinlerin işlerliğinin zayıf olması, bu şikâyetin ana sebebidir. Söz konusu şikâyetler, yürürlükteki vergi mevzuatının “kanunilik” ve “eşitlik” ilkeleri kapsamında oluşturulmadığının ise en önemli kanıtıdır. Köprölü Bulgar ahalisi, vergilerdeki genel sorunların izahını yaparak çözüm için üstü kapalı da olsa 1876 tarihli Kanuni Esasi'nin vergilerle alakalı maddelerine atıfta bulunmuşlardır. Kendilerinden talep edilen vergilerin adaletli ve ödeme güçleri dahilinde olması için yeni bir tahrirat yapılmasını isteyen Köprölü Bulgarları, bu vesileyle muamelattaki hukuksuzluğun giderilmesini talep etmişlerdir.

Halkın talepleri arasında dikkati çeken diğer hususlardan biri de adalet mekanizmasındaki sıkıntılardır. Asayiş olaylarında tutuklanan kişilerin uzun müddet tutuklu bırakıldığından yakınan ahali, geç yargılama yapılmasından dolayı suçsuz kişilerin haksız yere hapsedildiklerini vurgulamışlardır. Kolluk kuvvetlerinin adli vakalarda yapması gereken soruşurmaları geç yapmalarından dolayı mahkemelerin hüküm veremediğini belirten Köprölü Bulgarları, vergilerin yanı sıra adli problemlere de değinmişlerdir. Köprölü Bulgarlarının adli problemlerden bahsetmeleri dikkat çekicidir. Zira kamu düzenini sağlamakla mükellef olan devletin bu düzeni sağlarken ihtiyacı olan maddi gücü vergiler vasıtasıyla elde ettiği bilinmektedir. Ödedikleri vergiler karşılığında yetersiz bir

kamu hizmeti alan Köprülü Bulgarları, vergilerin akıbeti hakkındaki rahatsızlıklarını üstü kapalı bir şekilde ifade etmişlerdir.³⁰⁵

Köprülü Bulgar ahalisinin talep ve şikayetleri, bürokratik zincir içerisinde Sadarete kadar ulaşmıştır. Söz konusu talepleri inceleyen Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, Bedel-i Askeri zammı ile Şahsi Verginin her tarafta yürürlükte olduğunu bu yüzden sadece Köprülü ahalisinin bu vergiden muaf tutulamayacağını belirtmiştir. Yine Köprülü Bulgar ahalisinin şikayetçi olduğu eşkıyalık olaylarının da Bulgar eşkıyalar tarafından yapıldığını, buna karşın Osmanlı Devleti kolluk kuvvetlerinin halkın emniyetini sağlamak için var gücüyle çalıştığını ifade eden Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, kazadaki adli problemler için de dış tahrikleri işaret etmiştir.

Köprülü Bulgarlarının şikayetçi olduğu konuları incelemek üzere bir Adliye müfettişinin görevlendirildiğini belirten Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, aynı müfettişin İştib, Tikveş ve birkaç sair kazayı da gezdiğini, söz konusu kazalardan aynı anda yapılan şikayetlerin komiteler tarafından organize edildiğini, muhtelif sivil ajanların dahi bu organizasyonun içinde olduğunu tespit edildiğini, gereğinin yapılması için de Hariciye Nezaretine bilgi verildiğini ifade etmiştir.³⁰⁶

Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, Köprülü Bulgar ahalisinin şikâyetleri hakkında çözüm odaklı bir tavır sergilememiştir. Zira vergilendirme işlemi esnasında yapıldığı iddia edilen hukuksuzluklar hakkında herhangi bir yorum yapmayan Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, diğer sorunlar için de sorumluluk almaktan çekinmiştir. Yürütmenin başı olarak halkın adli ve mali problemleri karşısında çözüm üretmesi gereken Sadaret makamının, söz konusu sorunlara palyatif çözümler sunması dikkat çekicidir.

2.3.2. Berane Kazası

Hayvanat-ı Ehliye vergisinin tahsili esnasında olay yaşanan yerlerden birisi de Kosova vilayetine bağlı Berane kazasıdır. Berane’de yaşanan olayların çıkış sebebi halkın fakirliğidir. Ancak burada yaşanan olaylarda, Karadağ

³⁰⁵ BOA. TFR.I.KV., 112/11115-1. (6 Kasım 1905); BOA. TFR.I.ŞKT., 75/7466. (26 Kasım 1905).

³⁰⁶ BOA. DH.MKT., 1047/63-1. (14 Aralık 1905).

Prenslüğünün dolaylı yollardan olaylara müdahalesi de isyanı besleyen diğer bir etkidir.

Hayvanat-ı Ehliye vergisinin tahsili için Kosova vilayetine bağlı Berane kazasına giden tahsildarlar burada halkın yoğun bir mukavemetiyle karşılaşmıştır. Vergileri vermeyeceğini söyleyen halka karşı yapılan nasihatler fayda vermemiştir. Tahsildarlarla beraber Berane'ye giden jandarmalar hem halka gözdağı vermek hem de olayları kontrol altına alabilmek amacıyla on kişiyi tutuklamışlardır. Berane'de yaşanan vergi mukavemeti, Karadağ Prenslüğü tarafından da takip edilmiştir. Söz konusu tutukluların serbest bırakılması için Karadağ Prensi, Osmanlı Devleti nezdinde girişimde bulunmuştur. Sadaret ise taşrada yaşanan ancak Karadağ Prensi'nin tavassutuna sebep olan bir asayiş olayının detaylarını öğrenmek amacıyla Kosova vilayetinden bilgi istemiştir.³⁰⁷

Kosova Valiliği, Berane'ye giden vergi sayım ve tahsil memurlarına ahalinin mukavemet ederek asla saydırmayacaklarını söylediklerini, Berane'deki durumun bundan ibaret olduğunu ve bunun dışında herhangi bir şiddet olayı yaşanmadığını Rumeli Müfettişliğine bildirmiştir.³⁰⁸

Berane'de yaşanan vergi olayları her ne kadar Osmanlı Devleti'nin iç meselesi gibi gözükse de Karadağ Prenslüğünün bu meseleye olan ilgisi artarak devam etmiştir. İstanbul'daki Karadağ Maslahatgüzarı, Berane'de Hayvanat-ı Ehliye tadad ve tahsili esnasında hükümetin halkı tazyik ettiği, zorla tahsilat yaptığı ile ilgili bir ihtarnameyi Osmanlı Devleti Hariciye Nezaretine vermiştir. Karadağ Prenslüğünün verdiği ihtarnameyi görüşen Meclis-i Vükela, Berane'de herhangi bir baskının söz konusu olmadığını Karadağ Prenslüğüne iletilmesini ve Hayvanat-ı Ehliye vergisinin burada tedrici olarak toplanması için gereğinin yapılmasını ilgililerden istemiştir.³⁰⁹

Berane'de tansiyonu düşürmek isteyen hükümet, bir müddet hayvan sayımı ve vergi tahsili yapmamıştır. Berane'deki olayların Karadağ Prenslüğü tarafından yakından izlendiğini bilen Kosova Vilayeti, buradaki vergi işlemlerini

³⁰⁷ BOA. BEO., 2268/170099. (4 Şubat 1904).

³⁰⁸ BOA. TFR.I.KV., 51/5069. (15 Şubat 1904).

³⁰⁹ BOA. Y.A.RES., 124/48-2. (16 Şubat 1904).

tedrici bir şekilde yaparak yeni bir gaileye yol açmamak için dikkatli davranmıştır.

Berane’de ortaya çıkan problemin soğumasını bekleyen Valilik, uzun bir müddet sonra buradaki vergi işlemlerinin az da olsa başlatılması için talimat vermiştir. Ancak hayvan sayımı başlar başlamaz mukavemetin kaldığı yerden devam ettiği görülmüştür. Berane’de cereyan eden olayın Karadağ Prenslığının de ilgi alanına girdiğini bilen Mitroviçe Fırka Kumandanlığı, bu konuda nasıl bir yol izlenmesi gerektiği ile ilgili Üçüncü Ordu Kumandanlığından görüş talep etmiştir.³¹⁰

Berane’de cereyan eden vergi mukavemetinin benzerleri aynı esnada Taşlıca ve Tirgovişte cihetlerinde de devam etmektedir. Sadarete birkaç noktada eş zamanlı olarak süren ayaklanmaların olumsuz etkisini azaltmak maksadıyla Seraskerliğe itidalli olunması ve tedrici işlem yapılması talimatını vermiştir.³¹¹ Ancak bu önlem beklenen sükuneti sağlamadığı gibi, asilerin iyice kontrolden çıkmasına neden olmuştur. Berane’ye hayvan sayımı ve vergi tahsili işlemleri için giden memurlara refakat eden jandarmalarla asiler arasında çıkan çatışmalar kanlı bir şekilde sonlanmıştır.

Asiler ile jandarmalar arasında çıkan çatışmada birkaç tane jandarma öldürülmüş ve silahları da gasp edilmiştir. Jandarmaları öldüren asiler, olayın ardından tutuklanmamak için Karadağ sınırını geçmişlerdir. Osmanlı Devleti, yaptığı tahkikat ile jandarmaları öldüren katilleri tespit etmiştir. Katillerden sadece Yoğaviş oğlu Ramoş’un Karadağ Hükümeti tarafından tutuklandığı bilgisine ulaşan Sadaret, diğer katillerin de Karadağ sınırları dahilinde rahat bir şekilde gezdikleri bilgisine ulaşmıştır. Bu durumu kabul edilemez olarak gören Sadaret, katillerin yakalanarak Osmanlı Devleti’ne iade edilmesi için Hariciye Nezaretinden gerekli girişimleri başlatmasını istemiştir.³¹²

Berane’de Hayvanat-ı Ehliye vergisini tahsil etmek için müteaddid defalar girişimde bulunan Osmanlı Devleti, bu girişimlerinde başarılı olamamıştır. Bazen

³¹⁰ BOA. BEO., 2800/209989-2. (5 Nisan 1906).

³¹¹ BOA. BEO., 2800/209989-1. (8 Nisan 1906).

³¹² BOA. BEO., 2863/214720. (4 Temmuz 1906).

Balkanların genelinde uygulanan tehir işlemleri bazen de Berane’de yaşanan lokal olaylar, söz konusu vergilerin buradaki tatbikini imkânsız hale getirmiştir. Özellikle kazadaki Hristiyanların örtülü bir şekilde Karadağ Prensiği tarafından himaye edilmesi, Osmanlı Devleti’ni buradaki tasarruflarını uygulamada sıkıntıya sokmuştur. Mali disiplini sağlamak amacıyla uygulanan bir verginin uluslararası problemlere neden olmasından çekinen Osmanlı Devleti, Berane’de idare-i maslahat yolunu kullanmış, vergiyi verenlerden tahsil işlemi yaparken vermeyenlere ise herhangi bir yaptırım uygulayamamıştır.

2.3.3. Gusine ve Plav Kazaları

Kosova vilayetinde Hayvanat-ı Ehliye vergisinin tahsili esnasında sıkıntı yaşanan yerler arasında Gusine ve Plav kazaları da bulunmaktadır. Aralarında on kilometrelik bir mesafe bulunan söz konusu iki kazada, ciddi bir vergi muhalefeti görülmüştür. Yerel bürokratik sorunların yanı sıra her iki kazada varlığını hissettiren maddi problemler Gusine ve Plav’daki olayların çıkış nedeni olmuştur.

Hayvanat-ı Ehliye vergisinin tahsili amacıyla Kosova Valiliği tarafından Gusine Kaymakamlığına talimat verilmiş ve gerekli tertibatı alması istenmiştir. Kazadaki Hayvanatın sayımı ve tahakkuk eden verginin tahsili için tüm kazalarda çalışma başlatılmasına rağmen Gusine’de istenen düzeyde bir sayım ve tahsil işleminin olmaması Kosova Defterdarlığının dikkatini çekmiştir. Defterdarlık tarafından yapılan tahkikat sonucunda Gusine Kaymakamı Şükrü Efendi’nin Ağnam ve Hayvanat-ı Ehliye sayımı için gerekli olan memurları tayin etmediği tespit edilmiştir. Kosova Defterdarı Sabit Efendi, Gusine Kaymakamı Şükrü Efendi’nin bu konudaki gecikmesini Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa’ya bildirmiş ve kendisine gerekli talimatın verilmesini talep etmiştir.³¹³

Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa’nın Gusine Kaymakamlığına verdiği talimat sonrası burada işler daha da hızlanmış, sayım ve tahsil için gerekli olan memurlar görevlendirilmiştir. Hayvan sayımı amacıyla Gusine kazasına giden memurlar, kazanın genelinde bir vergi mukavemetiyle karşılaşmıştır. Gusine’deki

³¹³ BOA. TFR.I..KV., 54/5306. (10 Mart 1904).

mukavemet Kosova Vali Vekili Ferik Salih Paşa tarafından Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa'ya aktarılmış, konu ile ilgili bir görüş talep edilmiştir.

Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa ise Gusine olayları ile ilgili karar vermesi gereken makamın öncelikle Kosova Valiliği olduğunu, halen Yakova olaylarına müdahale için burada bulunan Kosova Valisi Şakir Paşa'nın talimatının alınmasının uygun olacağını Kosova vali vekâletine bildirmiştir.³¹⁴

Gusine'de ortaya çıkan vergi ayaklanmasının mahiyetinin tam olarak öğrenilmesi amacıyla İpek Mutasarrıflığı harekete geçmiştir. Buradaki problemi derinlemesine inceleyen mutasarrıflık, diğer kazalarda yaşanan olaylara benzer bir tablo ile karşılaşmıştır.

Gusine Kaymakamlığı tarafından sayım ve tahsil için görevlendirilen memurların kazaya geldiğini haber alan ahali, söz konusu memurların işlerini yapmalarına engel olmuş; kendilerinin vergilerden muaf tutulmaları ile ilgili taleplerine Sadareten cevap gelmedikçe hayvanların sayımına izin vermeyeceklerini ifade etmişlerdir. Bu durum karşısında Gusine Kaymakamlığı, ahalinin ileri gelenlerini kaza meclisine çağırarak ve nasihat ederek ayaklanmanın sonlandırılmasını istemiştir. Nasihat yöntemi beklenen karşılığı vermemiş, ahali kararından vazgeçmemiştir.

Gusine'de az sayıda bulunan kolluk kuvvetinin buradaki olaylara müdahale etmesinin mümkün olmadığını tespit eden İpek Mutasarrıflığı, hali hazırda burada bir sayım işleminin yapılamamasının sancağın diğer noktalarına olumsuz örnek teşkil etmesinden endişe ettiğini Kosova Vali Vekâletine iletmiştir. Kosova Vali Vekili Ferik Salih Paşa, İpek Mutasarrıflığından gelen bilgileri Sadarete iletmiş ve burada nasıl bir yol izlenileceği ile ilgili kararın Yakova'da bulunan Kosova Valisi Şakir Paşa tarafından alındıktan sonra bilahare iletileceğini belirtmiştir.³¹⁵

Gusine olayları hakkında bir eylem planı oluşturması istenen Kosova Valisi Şakir Paşa, Yakova olaylarının yoğunluğundan dolayı bu soruna hemen

³¹⁴ BOA. BEO., 2294/171978-1. (16 Mart 1904).

³¹⁵ BOA. TFR.I.KV., 54/5375-2. (16 Mart 1904).

eğilememiştir. Hatta kendisi ilerleyen günlerde Yakova'dan Prizren'e geçerek oradaki ayaklanmalarla mücadele etmiş, Gusine olayları hakkındaki düşüncelerini buradan aktarmıştır.

Gusine'de vergilerden muafiyet elde etmek için ahalinin toplantılar yaptığı, bu kalabalıkların dağıtılması için İpek Mutasarrıflığının asker talep ettiği ancak kendisinin ise askeri önlemlerden ziyade nasihat edilmesi yönünde talimat verdiğini ifade eden Ferik Şakir Paşa, mevcut soruna ek olarak yeni bir problemin varlığını da tespit etmiştir.

Gusine yakınlarındaki Plav kazasında da yaklaşık bin beş yüz kişilik bir silahlı grubun toplandığı bilgisini alan Ferik Şakir Paşa, bu kişilerin vergilere karşı yeminleştiklerini ve devlet memurlarına karşı saldırılar düzenlemek için ortak karar aldıklarını belirtmiştir. Plav'daki kalabalığı dağıtacak bir kuvvet Gusine'de varsa müdahale edilmesi, yoksa bu grubun ileri gelenlerinin İpek'e çağrılarak nasihat edilmesi yönünde talimat verdiğini de belirten Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa, kendisinden istenen eylem planı hakkında Seraskerliği bilgilendirmiştir.³¹⁶

Gusine'de ortaya çıkan ayaklanmanın sonlandırılması için yol haritası çizen Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa'nın aldığı önlemler diğer yerlerde atılan adımlardan farklı olmamıştır. Çünkü para ile asayiş arasında sıkışan devletin kısa vadede vergi tahsilinden vazgeçmek gibi bir planı yoktu. Zira hazinedeki açığın kapatılması için ya yeni bir dış borç almak ya da mevcut vergiyi yürütmek zorunda olduğunu bilen Osmanlı bürokrasisi, diğer taraftan da özellikle Balkanlarda yeni bir sorunun çıkmaması için askeri önlemlerden de olabildiğince uzak durmaktaydı. Mevcut durumda her nerede çıkarsa çıksın olaylara müdahale etmek için elinde fazla bir seçeneği olmayan mülkî ve askerî erkân, vergi ayaklanmalarıyla ilgili alınacak kararlarda sınırlı bir çözüm stratejisi belirleyebilmiştir.

Gusine ve Plav ahalisinin vergilere karşı başlattıkları mukavemete askeri bir müdahalede bulunamayan Kosova Valiliği, buradaki olayın kendiliğinden

³¹⁶ BOA. Y.MTV., 259/50-2. (22 Nisan 1904).

sönmesi için beklemeye başlamıştır. Gusine ve Plav ahalisi, yeni bir adım atarak Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergiyi vermeye güçlerinin olmadığını belirtir bir istidayı İpek Mutasarrıflığına vermiş ve dağılmıştır. Başlangıçta sonlanmış gibi görünen Gusine ve Plav ayaklanmaları, ardından yeni bir gaileyi başlatmıştır.

Prizren'deki Rus konsolosluğu, verdiği bir ihtarname ile İpek'te Hristiyanların Müslüman çeteler tarafından katledildiğini iddia etmiş ve bu konu hakkında izahat istemiştir. Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa, Gusine ve Plav meselesinin yeni bir uluslararası meseleye dönüşmesi riskini görmüş ve kendisi bizzat bu olaya müdahale etmek istemiştir. Ferik Şakir Paşa, Sadarete yazdığı bir telgrafla hem Rus konsolosunun iddialarının tahkiki hem de o bölgede şikâyetle neden olan eşkıyanın tenkili amacıyla İpek'e gitmek için izin istemiştir. Yakova ve Prizren'deki ayaklanmaların kontrol altına alındığını belirten Ferik Şakir Paşa, uygun görülürse öncelikle Feruşalar ve Şirvan köprüsü arasında inşa ettirilecek yolun yapımını görmek, ardından da Gusine olaylarına müdahale etmek için iki bölük süvariyle Yakova üzerinden İpek'e gitmek için Sadarettten izin istemiştir.³¹⁷

Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa'nın bu talebini uygun görmüştür. Prizren Rus konsolosunun iddialarından endişe duyan Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa'nın Kosova Valisi Şakir Paşa'dan tek isteği Gusine ayaklanmasının sonlandırılması olmuştur. Kendisinin iki bölük süvariyle İpek'e gitmesini isteyen Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, söz konusu problemin birkaç gün içinde çözülerek Kosova'ya dönülmesini Ferik Şakir Paşa'dan istemiştir.³¹⁸

Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa, Gusine ve Plav'da çıkan ayaklanmaları sonlandırmak ve Prizren Rus Konsolosunun iddialarını araştırmak için maiyetindeki askerlerle beraber İpek'e doğru hareket etmiştir. Yukarıda belirtildiği üzere Balkanların pek çok yerinde eş zamanlı cereyan eden vergi ayaklanmaları nedeniyle her iki verginin toplanması da 1904 yılı içerisinde tehir edilmiştir.

³¹⁷ BOA. Y.A.HUS., 471/116-2. (27 Nisan 1904).

³¹⁸ BOA. Y.A.HUS., 471/116-1. (28 Nisan 1904).

Şahsi Vergi, 21 Ocak 1904 tarihinde tüm Balkan vilayetlerinde; Hayvanat-ı Ehliye vergisi ise 21 Mart 1904 tarihinde İpek ve Yakova'da tehir edilmişti. Hayvanat-ı Ehliye nedeniyle Gusine'de ortaya çıkan ayaklanma 21 Mart 1904 tarihinde alınan verginin tehir edilmesi kararı gereği kendiliğinden sonlanmıştır. Verginin tahrir ve tahsil işlemlerinden dolayı İpek'te yaşanan karışıklıkları dikkatle izleyen Prizren Rus konsolosunun iddiaları da söz konusu tehir kararı nedeniyle temelsiz kalmış ve olaylar bir müddet sonra azalmıştır. Bölgede sükûnetin sağlanmasından dolayı Kosova Valisi Şakir Paşa da görev mahalli olan Kosova'ya dönmüştür.

2.3.4. Debre Sancağı

Manastır vilayetine bağlı Debre sancağı, ekonomik sıkıntılardan dolayı vergi isyanının çıktığı kazalardan biridir. Buradaki mukavemetin yoğunluğundan dolayı hükümet, geri adım atmak zorunda kalmış ve Hayvanat-ı Ehliye vergisinin tahsilini tehir etmiştir.

Manastır vilayetine bağlı Debre sancağında Hayvanat-ı Ehliye sayımının yapılmaya başlanması ile beraber Debre-i Zîr ve Mata kazalarındaki ahali, memurların sayım yapmasına müsaade etmemiştir. Debre-i Bâlâ kazasında ise hayvanat sayımı kısmen yapılabilmiş ancak tahsilat yapılamamıştır. Debre Mutasarrıflığı, sancağın genelinde yaşanan vergi muhalefeti hakkında Manastır Valiliğine bir rapor sunmuş ve genel durumun iç açıcı olmadığını belirtmiştir.³¹⁹

Debre'nin genelinde bir vergi mukavemeti olmasına rağmen söz konusu vergilerin en azından bir kısmının toplanabilmesi maksadıyla sancak Meclis-inde bir karar alınmış ve Debre merkezinde Ağnam ile beraber Hayvanat-ı Ehliyenin de sayılması kararlaştırılmıştır.

Bu kararın etrafta duyulmasının ardından sancak ahalisi, ertesi gün Yeni Camii'de toplanmış ve Hayvanat-ı Ehliyeyi saydırmamak üzere müzakere etmişlerdir. Sancak merkezinde ahalinin toplandığının bilgisinin alınması üzerine Debre Mutasarrıflığı, Yeni Camiî önüne asker sevk etmiş ve kalabalığın

³¹⁹ BOA. TFR.I..MN., 33/3215. (17 Şubat 1904).

dağılmasını istemiştir. Askerlerin ortaya çıkmasıyla beraber ahali, gerginliği daha fazla artırmamış ve toplantıyı sonlandırmıştır.³²⁰

Debre Mutasarrıflığı sancak merkezindeki gerginliğin yumuşaması ve halkın vergiye alışması için bir müddet herhangi bir muamelede bulunmamıştır. Ancak kısa bir zaman sonra hem hazinenin rutin geliri olan ağnam sayımının zamanında yapılabilmesi hem de Hayvanat-ı Ehliye'nin sayılabilmesi için memurlara sayım işlemlerine başlanması talimatı verilmiştir. Fakat sayım memurlarının sayım yapılacak kazalara gitmesiyle beraber sancaktaki vergi mukavemetinin hâlâ devam ettiği görülmüştür.

Debre-i Zîr ahali, Debre Mutasarrıflığına verdikleri bir istida ile fakirliklerinden bahsetmiş; Hayvanat-ı Ehliye sayımına müsaade etmeyeceklerini, sadece ağnamın sayılmasına razı olduklarını belirtmişlerdir. Mata Kazası ahali ise geçmişte kendilerinin tüm vergileri için yirmi bin kuruş Maktû vergi ödediklerini ifade edip söz konusu yeni vergiyi asla ödemeyeceklerini beyan etmişlerdir.

Debre Mutasarrıflığı, sancağa bağlı kazalardan sadece Debre-i Zîr ve Debre-i Bâlâ'da askerin refakatinde ağnam sayımı yapabildiğini, Hayvanat-ı Ehliye sayımının ise hiç yapılamadığının altını çizerek bu hususa dikkat çekmiştir. Hayvanat-ı Ehliye sayımının geçen yıl Rakalar Karyesinde, Debre-i Bâlâ'nın yalnız bir kısmında yapıldığının, Debre-i Zîr'de ise hiç yapılamadığını belirten Debre Mutasarrıflığı, bu yıl hiçbir yerde vergi sayımının yapılamadığını yazmıştır. Hayvan sayım işleminin bu sene neredeyse hiç yapılamadığını kabul eden Debre Mutasarrıflığı, bunun sebebi olarak Yakova olaylarını göstermiştir. Ahalinin, diğer kazalardaki olaylar kontrol altına alınmadan kendilerinin asla vergi vermeyeceği ifadesi mutasarrıflığın dikkat çektiği en önemli husustur.³²¹

Hayvanat-ı Ehliye vergisinin Debre sancağında toplanmasını imkânsız gören Sadaret, buradaki mukavemeti kırmak için geri adım atmak zorunda kalmıştır. İpek ve Yakova civarında tehir edilen Hayvanat-ı Ehliye vergisinin Debre'de de tehir edilmesi için Meclis-i Vükela kararı çıkarılmıştır. Böylece

³²⁰ BOA. TFR.I..MN., 34/3364-1. (9 Mart 1904).

³²¹ BOA. TFR.I..MN., 35/3462-2. (21 Mart 1904).

Hayvanat-ı Ehliye vergisi, Debre'de tehir edilmiş ve olaylar bir müddet yatışmıştır.³²²

Debre'de 1904 yılı içerisinde Hayvanat-ı Ehliye ve Ağnam vergisi belirtilen nedenlerden dolayı toplanamamıştır. 1905 yılı itibariyle de sancaktaki olumsuzluklar devam ettiği için mutasarrıflık Debre'de nasıl bir yol izlenmesi gerektiği hususunda Rumeli Müfettişliğinden görüş istemiştir. Rumeli Müfettişliği ise söz konusu vergilerin mevcut durumda toplanması mümkün gözükmeyen Debre-i Zîr'de bir daha tecil edilmesini, nispi olarak daha yumuşak olan Debre-i Bâlâ'da ise halka şiddet gösterilmeksizin sayım yapılmasını Debre Mutasarrıflığından istemiştir.³²³

2.3.5. Yenipazar Kazası

Kosova vilayetine bağlı diğer bir kaza olan Yenipazar'da görülen vergi mukavemeti, ekonomik ve diğer bazı etkenlerden dolayı etkisini uzun bir müddet sürdürmüştür. Kazadaki Hristiyan ahalinin Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin kendilerinden muaf tutulması için yabancı bir devletin konsoloslughuna başvurmaları ve civar kazalarda yaşanan vergi ayaklanmaları, buradaki isyanın diğer nedenleri olarak ön plana çıkmıştır.

Kosova Valiliğine bağlı Yenipazar Kazasında Hayvanat-ı Ehliye vergisine karşı ilk mukavemet verginin yürürlüğe girmesinden kısa bir zaman sonra yaşanmıştır. Kazadaki Hristiyan ahali, Hayvanat-ı Ehliye vergisini ödeyemeyecekleri gerekçesiyle ilk olarak Yenipazar Kaymakamlığına istida vermişlerdir.³²⁴

Kendilerinin bu talebinin Sadaret tarafından reddedilmesi üzerine Yenipazar Hristiyanları Mitroviçe'deki Rus Konsoloslughuna başvurarak Hayvanat-ı Ehliye vergisinden kendilerinin muaf tutulmaları için mahzar vermişler ve kendileri adına aracı olmasını konsolostan talep etmişlerdir. Bu gelişmeyi yakından takip eden Kosova Valiliği, taraflar arasındaki görüşmelerin içeriğiyle alakalı istihbarat çalışması yapmış, Mitroviçe Rus konsolosunun

³²² BOA. BEO., 2298/172436-2. (23 Mart 1904).

³²³ BOA. TFR.I.MN., 58/5740. (10 Mart 1905).

³²⁴ BOA. BEO., 2331/174754-2. (9 Mayıs 1904).

Yenipazar Hristiyanlarına Hayvanat-ı Ehliye ve diğer bazı ianeleri on gün kadar ödememeleri yönünde telkinatta bulunduğu bilgisine ulaşmıştır.³²⁵ Sadaret, bu durumu Hariciye Nezaretine bildirerek gerekli diplomatik girişimleri başlatmasını istemiştir.

Hayvanat-ı Ehliye vergisinin 1904 yılında Balkanların muhtelif yerlerinde tehir edilmesinden dolayı buradaki vergi ayaklanmaları ciddi oranda azalmıştır. Yenipazar kazasında da tehir işleminin etkisi görülmüş, 1905 yılına kadar herhangi bir vukuat yaşanmamıştır. 1905 yılı içerisinde ise Yenipazar Kaymakamlığı ilk etapta önemli bir başarıya imza atmış ve kazadaki hayvanların sayımını tamamlamıştır. Ancak sayım sonrası basamak olan tahsil işlemi esnasında beklenen başarı elde edilememiş, kazadaki halkın tamamı Hayvanat-ı Ehliye vergisini ödemeyeceklerini beyan etmişlerdir.

Yenipazar'da yaşanan bu mukavemetin sebebi hakkında tahkikat yapan Kaymakamlık, civar yerlerdeki vergi direnişlerinin buraya olan etkisiyle karşılaşmışlardır. Özellikle İpek ve Yakova ahalisinin Hayvanat-ı Ehliye vergisini vermemeleri, Yenipazar ahalisi için örnek olmuş; onlar da bu vergiyi vermeyeceklerini Yenipazar Kaymakamlığına bildirmişlerdir. Kaymakamlık halkın vergiye karşı olumsuz tutumunu Valilikle paylaşmış ve ne yapılması gerektiği hakkında talimat istemiştir. Kosova Valisi Mahmut Şevket Paşa, diğer bölge valileri gibi itidalli bir yol tavsiye etmiş ve burada yeni bir ayaklanma veya topluluğun oluşmasının engellenmesi için herhangi bir çatışma ortamından uzak durulmasını Yenipazar Kaymakamlığından istemiştir.³²⁶

Yenipazar'da halkın bir bütün olarak Hayvanat-ı Ehliye vergisine karşı mukavemet etmeleri, buradaki çözüm yollarını azaltmıştır. Halkın nasihat ve ikna yöntemlerini reddetmesi, yerel idarecilerin buradaki hareket alanlarını sınırlandırmıştır. Yenipazar ahalisinin vergiyi ödemesi için alınabilecek tedbirleri görüşen Meclis-i Vükela, buradaki vergi mukavemetinin etrafa sirayet etmesinden endişe etmiştir. Gönüllü bir şekilde vergi vermeyen Yenipazar ahalisinin nasihat yöntemini reddetmesi, geriye bir tek askeri müdahale seçeneğini bırakmıştır.

³²⁵ BOA. BEO., 2349/176110. (9 Haziran 1904).

³²⁶ BOA. DH.ŞFR., 344/23. (3 Mayıs 1905).

Yenipazar'daki asilere karşı askeri müdahale seçeneğini değerlendiren Meclis-i Vükela bu yolu uygun görmemiştir.

Yenipazar Hristiyanları üzerine yapılacak bir askeri operasyonun Avrupa kamuoyu tarafından tepkiyle karşılanması riskini göz önünde bulunduran Meclis-i Vükela, ara bir formül uygulanmasını kararlaştırmıştır. Vergi tahsildarlarıyla beraber askeri kuvvetlerin de tahsilata çıkması uygun görülmüş, ancak askerlerin vergi vermeyen halka karşı bir kuvvet kullanmasına müsaade edilmemiştir. Kısacası askeri unsurların fiziki varlığından faydalanmayı kararlaştıran Meclis-i Vükela, askerlerin sadece gövde gösterisi yapmasını istemiş; bu vesileyle bir tahsilat yapılmasını uygun görmüştür.³²⁷

Meclis-i Vükela tarafından alınan bu karar, Yenipazar sancağında vergilerin toplanmasını kolaylaştırmamıştır. Yenipazar ahalisi, kazadaki vergi mukavemetini ısrarlı bir şekilde sürdürmüştür. Halkın fakirliği, civar kaza ve sancakların vergi vermemekteki direnişlerinin diğer mahallere örnek teşkil etmesi ve en önemlisi de devletin egemenlik gücünden kaynaklı yetki ve otoritesini kullanmadaki zayıflığı, Yenipazar kazasındaki vergi direnişinin devam etmesine neden olmuştur.

Askeri kuvvetlerin gövde gösterisiyle vergilerin toplanamayacağını en önemli kanıtı, Yenipazar kazasındaki vergi ayaklanmasıdır. Öyle ki bu ayaklanma, bir müddet sonra etrafa da sirayet etmeye başlamıştır. Zira 1906 yılında hayvan sayımı için Seniçe sancağına giden sayım memurları, burada halkın vergiye karşı mukavemetiyle karşılaşmışlardır. Sayım memurları, Seniçe'deki mukavemetin etraftaki olumsuz örneklerinden dolayı güçlendiğini belirtmiş ve Yenipazar sancağının buraya olan etkisine işaret etmiştir.³²⁸

Seraskerlik, aralarında Yenipazar, Taşlıca, Berane ve Tirgovişte'nin de bulunduğu bazı yerlerdeki vergi ayaklanmalarının etrafa olumsuz örnek teşkil ettiğini Sadarete bildirmiştir. Söz konusu yerler hakkında nasıl bir strateji izlenmesi gerektiği ile ilgili görüş talep eden Seraskerliğin buralardaki olaylardan

³²⁷ BOA. MV., 111/34. (7 Mayıs 1905).

³²⁸ BOA. Y.MTV., 285/95. (20 Mart 1906).

dolayı sıkıntıya düştüğü dikkat çekmiştir.³²⁹ Öte yandan Sadaretin adı geçen yerlerle alakalı nasıl bir yol izleyeceği, aslında her iki taraf için de bilinen bir gerçektir. Zira Balkan vilayetlerinin genelinde yaşanan vergi ayaklanmalarını bastırmakla görevli Üçüncü Ordu Kumandanlığı, bu bölgedeki mevcut sorunlar yüzünden vergi ayaklanmalarında sınırlı bir rol üstlenmiştir. Asayiş ile hazinenin nakit ihtiyacı arasında kalan devletin söz konusu yerler için çözüm önerisi, klasik usul olan nasihat ve askerlerin sayım memurlarına refakat etmesi yöntemi olmuştur.³³⁰

Halka nasihat edilmesi ve askeri birliklerin güç gösterisi yapması Yenipazar kazası ahalisi üzerinde beklenen etkiyi yaratmamıştır. Yenipazar halkı vergileri ödemekten ısrarla kaçınmışlardır.

2.3.6. Priştine Sancağı

Kosova vilayetine bağı Priştine sancağı vergi ayaklanması, Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergiye karşı çıkan ayaklanmalardan birisi olup ekonomik sorunların ön plana çıktığı olaylar silsilesidir. Priştine’de yaşanan olaylarda dikkati çeken en önemli husus, civar kazalarda yaşanan ve ekonomik sorunların tetiklediği vergi mukavemetinin burayı da doğrudan etkilemesidir.

Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa tarafından Sadarete çekilen bir telgrafla Yenivaroş’ta toplanan bir grup ahaliden bahsedilmiştir. Hayvanat-ı Ehliye vergisinden af ve istisna edilmeyi talep eden Yenivaroşlular, sabanlarını hükümet binası önüne bırakmışlar; kendilerine yapılan hiçbir nasihati de dinlememişlerdir. Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa’nın Yenivaroş’ta yaşanan bu olayla alakalı bazı kaygılar taşıdığı gözlemlenmiştir. Doğrudan Yenivaroş’taki ayaklanma ile ilgili olan bu kaygı, dolaylı olarak Priştine sancağı ile ilgili olmuştur. Zira Yenivaroş ahalisinin isteklerinin kabul edilmesi durumunda bu olaydan güç alacak Priştine köylülerinin ayaklanmasından çekinen Ferik Şakir Paşa, aynı riskin Luma ahalisi için de geçerli olduğunun altını çizmiştir. Bölgede en fazla kullanılan yöntem olan

³²⁹ BOA. BEO., 2800/209989-2. (5 Nisan 1906).

³³⁰ BOA. BEO., 2800/209989-1. (8 Nisan 1906).

nasihat yönteminin artık işe yaramadığını belirten Ferik Şakir Paşa, Yenivaroş olayları üzerinden yaklaşan Priştine vergi ayaklanmasına dikkat çekmiştir³³¹

Balkanlar'da domino etkisi yaratan vergi ayaklanmaları Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa'nın endişelerini doğrulamış, Priştine ile ilgili Sadarete yapılan uyarı kısa bir süre sonra gerçekleşmiştir. Priştine'nin sınıra yakın köylerinden sancak merkezine gelen bir grup ahali kendilerinin fakir olduklarını, dolayısıyla Hayvanat-ı Ehliye vergisinden muaf tutulmalarını talep etmişlerdir.

Priştine Mutasarrıflığı, söz konusu ahaliye her ne kadar dağılmaları ve vergiyi ödemeleri yönünde nasihatte bulunmuş ise de bir sonuç alamamıştır. Mevcut durumda hayvan sayımının artık yapılamayacağını ve askeri müdahalenin ise olayların daha da büyümesine neden olacağını değerlendiren Priştine Mutasarrıflığı, sancak merkezinde hayvan sayım işleminin tehir edilmesini talep etmiştir. Kosova Valisi Ferik Şakir Paşa, Priştine Mutasarrıflığının hayvan sayımının tehir edilmesi talebini uygun bulmuş ve bu kararı destekleyen bazı argümanlar öne sürmüştür.

İpek Mutasarrıflığının kendisine gönderdiği bir telgrafla Yakova ve İpek'te ıslahat karşıtı grupların ayaklanmak için fırsat beklediği bilgisini verdiğini, öte yandan vilayet genelinde vergiye karşı mukavemetin de giderek arttığını belirten Ferik Şakir Paşa, bu gidişatın askeri bir müdahaleye doğru evrilmesinden çekindiğini Sadarete iletmiştir. Zira yapılacak askeri bir müdahalenin vilayetin ekonomisini iyice kötüleştireceğinden endişe eden Ferik Şakir Paşa, Sadaretten Priştine sancağında hayvan sayım işleminin tehir edilmesini talep etmiştir.³³²

Ferik Şakir Paşa'nın Priştine'de hayvan sayımının tehir edilmesi talebinden birkaç gün sonra Vulçitrin'de yaşanan vergi ayaklanması, bölgedeki hassasiyetin düzeyini anlatması açısından dikkat çekicidir. Vulçitrin'e bağlı bazı köy ahali hayvanlarının sayımına izin vermemişlerdir. Söz konusu köylerin muhtarlarının kaza merkezine çağırılması amacıyla gönderilen jandarmalar, yolda başka köylüler tarafından pusuya düşürülmüş; yine o bölgede ikamet eden kol memurları da evleri yakılmakla tehdit edilmişlerdir. Son olarak dört yüz kişilik bir

³³¹ BOA. İ.ML., 63/42-4. (19 Mart 1905).

³³² BOA. İ.ML., 63/42-5. (21 Mart 1905).

grup, Vulçitrin hükümet binasının önüne gelerek hiçbir vergiyi vermeyeceklerini söylemiş, kendilerine taleplerinin kabul edileceği söylenince dağılmışlardır.³³³

Ferik Şakir Paşa'nın özelde Priştine, genelde ise civar sancak ve kazaları ilgilendiren uyarıları Sadaret tarafından dikkate alınmıştır. Bölgede askeri önlemler almayı uygun görmeyen Sadaret, vergilerin tehir edilmesine de sıcak bakmamıştır. Çözüm olarak bulunan yöntem ise “Verenden al, vermeyeni sıkma.” stratejisi olmuştur. Meclis-i Vükela'da alınan kararlar Priştine'de sadece kendi rızasıyla verenlerden vergi alınması önerilmiş, vermeyenler için ise herhangi bir yaptırım ön görülmemiştir.³³⁴

Priştine'de Hayvanat-ı Ehliye vergisi için alınan karar sonrası ortam yumuşamış, olaylar yatışmıştır. Ancak bu sükûnet, kısa bir zaman sonra yeniden bozulmuştur. Zira maddi ve manevi olarak sıkıntılı bir süreç yaşayan Priştine ahalisi, bu sefer de Bedel-i Askeri zammının geri çekilmesi talebiyle toplanmıştır. Priştine Mutasarrıflığı, bu talebin mümkün olmadığını belirtip kalabalığı dağıtmışsa da aynı kalabalık kısa bir müddet sonra tekrar toplanmıştır. Söz konusu kalabalık bu sefer de Şahsi Verginin kaldırılmasını talep etmiş, o esnada dükkânların kapatılması da söz konusu olmuştur. Kosova Valisi Mahmut Şevket Paşa, Priştine Mutasarrıflığından protestocu kalabalığın dağıtılmasını ve dükkânların kapatılmaması için gerekli önlemlerin alınmasını istemiştir.

Kosova Valisi Mahmut Şevket Paşa, Priştine Mutasarrıflığına verilen şifahi bir talimatla buradaki olayların sonlanmayacağını biliyordu. Zira ayaklanmaların alt yapısını oluşturan sıkıntıların tam olarak çözülmemesi durumunda yeni ayaklanmaların çıkacağını bilen Mahmut Şevket Paşa, halkın şikayetçi olduğu Şahsi Vergiyi incelemeye almıştır. Şahsi Vergi nizamnamesi üzerinde bir çalışma yapan Mahmut Şevket Paşa, ayaklanmalara neden olan en önemli problemin söz konusu vergideki nispet sorunu olduğunu tespit etmiştir. Mahmut Şevket Paşa, Sadarete çektiği bir telgrafla bu durumu izah etmiş ve Şahsi Vergi mevzuatı üzerinde bir değişiklik yapılmasını talep etmiştir.³³⁵

³³³ BOA. İ.ML., 63/42-6. (24 Mart 1905).

³³⁴ BOA. İ.ML., 63/42-9. (22 Nisan 1905).

³³⁵ BOA. BEO., 2728/204595-3. (24 Aralık 1905).

Mahmut Şevket Paşa'nın Şahsi Vergi ile ilgili düşüncelerinin farklı mahallerden gelen taleplerle de örtüşmesi, Sadareti harekete geçirmiş ve Şahsi Verginin hedef kitlesinde bir değişiklik yapılarak yeni bir mükellef sınıfı oluşturulmuştur.³³⁶ Hükümetin Şahsi Vergi üzerinde yaptığı yenilikler, probleme çözüm üretmemiştir. Buna ek olarak hali hazırda devam eden Hayvanat-ı Ehliye vergisi mukavemeti ise artık ağnam sayımını dahi olumsuz etkilemeye başlamıştır.

Vilayet genelinde cereyan eden vergi karşıtı havanın farkında olan Kosova Valiliği, yeni yılın ağnam sayımını yapmak üzere sayım memurlarına refakat etmek için asker görevlendirilmesini Rumeli Müfettişliğinden talep etmiştir. Rumeli Müfettişliği, Kosova vilayetine verdiği cevabi yazıda önemli bir sıkıntıya dikkat çekmiştir. Müfettişlik, geçen yılki ağnam ve hayvan sayımı esnasında bazı yerlerde asker refakatine ihtiyaç duyulduğunu, bu yıl ise vilayetin tümünde bir vergi mukavemetinin var olmasından dolayı artık asker görevlendirmenin bir anlam ifade etmediğini Kosova vilayetine iletmiştir.³³⁷

Kosova Valiliği, vilayet geneline yayılan vergi mukavemetinin normal yollardan çözülemeyeceğini, dolayısıyla burada vergilerin toplanmasının artık mümkün olmadığını Sadarete bildirmiştir. Sadaret ise o esnada Vulçitrin ve Mitroviçe'deki olaylara müdahale eden Ferik Şemsi Paşa'ya maiyetindeki kuvvetlerle beraber Priştine ve Prizren taraflarına gitmesi talimatını vermiştir.

Ferik Şemsi Paşa'dan Priştine'deki hayvan sayım işlemlerine refakat etmesini isteyen Sadaret, bu kararıyla Priştine'deki son hamlesini yapmıştır. Ancak Kosova vilayetindeki genel mukavemetin daha da artması ve ciddi sorunlara sebebiyet verecek bir noktaya doğru evrilmesi, hükümeti burası için yeni bir karar almaya zorlamıştır. Ferik Şemsi Paşa'ya Priştine'ye hareket emri veren Sadaret, bu emri geri çekmiştir.

Hükümet Ferik Şemsi Paşa'ya gönderdiği yeni bir talimatla hükümetin Priştine sancağında Hayvanat-ı Ehliye vergisinin yürürlüğünü durdurma kararı aldığını, dolayısıyla kendisinin Priştine'ye gitmesine gerek kalmadığını

³³⁶ BOA. İ.KAN., 4/19-2. (18 Nisan 1906).

³³⁷ BOA. TFR.I.KV., 120/11919. (15 Mart 1906).

belirtmiştir.³³⁸ Hükümetin, Hayvanat-ı Ehliye vergisini tehir etme kararının ardından Priştine'deki olaylar son bulmuştur.

2.3.7. Akova ve Kolaşın Kazaları

Hayvanat-ı Ehliye vergisine karşı ekonomik nedenlerden kaynaklı mukavemetin görüldüğü yerlerden bazıları da Seniçe sancağına bağlı Akova ve Kolaşın kazaları olmuştur. Buradaki halkın gayrimüslim olması hükümetin bu kazalarla ilgili aldığı kararlarda daha dikkatli davranmasına neden olmuştur.

Hayvanat-ı Ehliye vergisinin tahakkuk ettirilmesi amacıyla başlatılan hayvan sayım işlemleri Seniçe sancağına bağlı Akova kazasında da yürürlüğe girmiştir. Akova'ya bağlı Berzave köyü Hristiyanları, köylerine gelen sayım memurlarına hayvanlarını saydırmamışlardır. Sayım memurları da gerginliğe mahal vermemek adına herhangi bir işlem yapmadan kaza merkezine dönmüşlerdir.

Akova Kaymakamı Mehmet Ali Bey, hayvan sayımının kolaylaştırılması için köylülere nasihat etmek amacıyla Berzave köyüne gitmiş ancak olumlu bir sonuç alamamıştır. Hatta Kaymakam Mehmet Ali Bey'in köye gittiği gün yaklaşık 200 kişilik silahlı bir grup ortalıkta dolaşarak Berana ve Kolaşın'ın Perveşken Karyesinin Hayvanat-ının sayılmamasını örnek göstererek kendi hayvanlarının sayılmasına engel olmuşlardır.

Öte yandan Kolaşın'e bağlı Perveşken, Perançe, Kuranas ve Nevezer Hristiyanları da hayvanlarını asla saydırmayacaklarını beyan etmişlerdir. Berzave köyünde yaşanan gerginliğe ek olarak bu köylerin de vergiye mukavemet etmeleri, Akova ve Kolaşın'da vergi ayaklanmasının genişleme eğiliminde olduğu kanısını güçlendirmiştir. Seniçe sancağı geneline yayılması muhtemel bir vergi ayaklanmasıyla uğraşmak istemeyen Kolaşın Kaymakamlığı, söz konusu köy ahalilerinden birer ikişer kişiyi nasihat etmek maksadıyla Kolaşın'e çağırmıştır. Kolaşın Kaymakamlığının bu çağrısı cevapsız kalmış, çağrılan temsilcilerden hiçbiri Kolaşın'e gelmemiştir. Akova ve Kolaşın Kaymakamlıklarından kazalardaki genel durum hakkında bilgi alan Seniçe Mutasarrıflığı, bu bölgede

³³⁸ BOA. İ.HUS., 139/108. (24 Mart 1906).

asker marifetiyle sayım yapılmasından başka bir çare kalmadığı ve sayım yapılamazsa bu durumun diğer bölgelere de sirayet edebileceği hakkında Kosova Valiliğini bilgilendirmiştir.³³⁹

Kosova Valiliği, Seniçe sancağına bağlı Akova ve Kolaşin kazalarında yaşanan vergi ayaklanmasını sadarete bildirerek nasıl bir yol izlenmesi hususunda bilgi talep etmiştir. Sadaret, Seniçe Mutasarrıflığına yazdığı bir yazıyla söz konusu iki kazanın ileri gelenlerinin sancak merkezine davet edilerek nasihat edilmesini, bu yöntemden sonuç alınamazsa Hayvanat-ı Ehliye vergisinin sancakta tecil edilmesi talimatını vermiştir.³⁴⁰

Seniçe sancağına bağlı Akova ve Kolaşin kazalarında ortaya çıkan vergi ayaklanmaları, diğer bölgelerdeki ayaklanmalarla sebep sonuç ilişkisi bağlamında paralellik göstermektedir. Ancak ayaklanan halkın Hristiyan ve ayaklanmanın da büyüme eğiliminde olması hükümetin buradaki elini zayıflatmıştır. Zira kazalarda yaşanan ayaklanmaların birbirini etkilediği bu süreçte, Hristiyan ahaliye karşı şiddet kullanımının sakıncalarının farkında olan Sadaret, burada soğukkanlı bir adım atarak vergileri tecil etmiştir. Bu karar Akova ve Kolaşin kazalarında olayların büyümesini engellemiştir.

2.3.8. Mitroviçe Kazası

Balkanlar'ın genelinde yaşanan vergi mukavemetinin görüldüğü yerlerden birisi de Kosova vilayetine bağlı Mitroviçe kazasıdır. Hükümet, buradaki güçlü mukavemetten dolayı normal yollardan hayvan tahrir işlemi yapamadığı için askeri birliklerden destek almak zorunda kalmıştır. Ancak Mitroviçe ahalisinin yaşadığı genel fakirlik sorunu karşısında askeri önlemler çözüm olmamış halk, vergi vermeyi reddetmiştir.

Hayvanat-ı Ehliye vergisinin mükelleflerinin belirlenmesi amacıyla Mitroviçe kazası civarında yapılacak sayım işlemine gönderilmesi düşünülen memurlara refakat etmesi amacıyla Prizren Mutasarrıflığı tarafından Üçüncü Ordu Kumandanlığından asker talep edilmiştir. Bu talebi Seraskerliğe bildiren Üçüncü

³³⁹ BOA. BEO., 2314/173477-2. (14 Nisan 1904).

³⁴⁰ BOA. BEO., 2314/173477-1. (15 Nisan 1904).

Ordu Kumandanı Hayri Paşa, sayım işlemi için asker görevlendirilmesi hususunda nasıl bir yol izlenmesi gerektiği ile ilgili Seraskerlikten bilgi talep etmiştir.³⁴¹

Seraskerlik, Kosova vilayetine bağlı Mitroviçe Kazasında yapılacak hayvan sayım işlemi için Prizren Mutasarrıflığı tarafından istenen asker desteği talebini Sadaretle paylaşmıştır. Aynı işlemin geçen sene de yapıldığına dikkat çeken Serasker Mehmet Rıza Paşa, geçen seneki görevlendirmede askerlerin sayım işlemine müdahil olmamalarının istendiğini, kendilerine sadece yoldaki Bulgar Eşkîyası saldırısına karşı sayım memurlarını koruma görevi verildiğini hatırlatmıştır. Ancak bu yılki genel durumun farklı olduğunu ve askerlerin bu işlem için görevlendirilmelerinin tehlikeli bir olaya sebebiyet vereceğini de belirten Serasker Mehmet Rıza Paşa, bu konudaki nihai kararı Sadaretin vermesini istemiştir.³⁴²

Sadaret, Seraskerliğin bu talebini değerlendirmeye alarak Mitroviçe için nihai kararını vermiştir. Mitroviçe'nin bulunduğu konumun hassas olduğunu değerlendiren Sadaret, burada yaşanacak bir ayaklanmanın etrafa sirayet edebileceği riskinin yanı sıra hali hazırda devam eden İpek ve Yakova olaylarına ek olarak yeni bir olay ihdas edilmemesi düşüncesiyle Mitroviçe'de tedbir alma yoluna gitmiştir. Sadaret, İpek ve Yakova'da yaşanan olaylardan dolayı Hayvanat-ı Ehliye vergisinin buralarda tehir edildiğini Rumeli Müfettişliğine hatırlatarak söz konusu kararın Mitroviçe için de geçerli olduğunu tebliğ etmiştir.³⁴³ Bu karar ile Mitroviçe'de hayvan sayımı tehir edilmiş ve Mitroviçe'deki çıkması muhtemel olayların önüne geçilmiştir.

Mitroviçe'de, Hayvanat-ı Ehliye vergisinin tahsilinin tehir edilmesi, kaza ahalisini bir müddet rahatlatmıştır. Ancak muafiyet kararının birden fazla yerde tatbik edilmesi ise devletin vergi gelirlerinde azalmalara neden olmuştur. Hazine'deki kara deliğin büyümesine engel olmak maksadıyla çıkarılan yeni vergilerden beklediği verimi alamayan hükümet, ilerleyen zamanlarda gelirlerini artırmak amacıyla hem yeni vergileri tekrardan almak için bazı teşebbüslerde bulunmuş hem de var olan vergilerin miktarını artırmıştır.

³⁴¹ BOA. BEO., 2299/172371-3. (17 Mart 1904).

³⁴² BOA. BEO., 2299/172371-2. (20 Mart 1904).

³⁴³ BOA. BEO., 2299/172371-1. (22 Mart 1904).

Özellikle Bedel-i Askeri ve Ağnam vergilerinin oranlarında yapılan bu artışlar bazı yerlerde halkın sızlanmasına neden olmuştur. Mitroviçe ahalisi, kendilerinden talep edilen Bedel-i Askeri, Ağnam ve Hayvanat-ı Ehliye vergileriyle ilgili bir istida yazarak söz konusu vergiler hakkındaki sıkıntılarını dile getirmişlerdir. Mitroviçeliler, bu zamana kadar vergilerini büyük bir gayretle ödediklerini ancak son zamanlarda yapılan vergi zamlarının kendilerini sıkıntıya düşürdüğünü ifade etmişlerdir. Arazilerinin verimsizliğinden dolayı geçim sıkıntısı çektiklerini hatta kendilerine ait bir emlaklarının olmadığını da belirten Mitroviçe ahalisi, Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergiden muafiyetleri ile Bedel-i Askeri ve Ağnam zammının geri alınmasını talep etmişlerdir. Bu vergilerin mevcut haliyle devam etmesi durumunda ailelerinin açlıkla karşı karşıya kalacağını altını çizen halk, vergilerle alakalı şikayetlerini hükümete sunmuşlardır.

Genel bir fakirlik ve geçim sorunuyla mücadele ettiklerini ısrarlı bir şekilde dile getiren Mitroviçe ahalisine göre kendileri, padişahın yardımına muhtaç bir vaziyettedirler.³⁴⁴ Mitroviçe ahalisinin belirttiği genel fakirlik durumu, civar kaza ve sancaklarda da yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Hükümet, taşradan gelen şikayetleri incelemiş ve Kosova vilayetinde Hayvanat-ı Ehliye resminin icrasını tecil etme kararı almıştır.³⁴⁵

Kosova vilayeti için alınan bu karar, Mitroviçe kazası için de geçerli olmuştur. Hükümet tarafından alınan vergilerin tecil edilmesi kararından sonra Mitroviçe’de olaylar yatışmıştır.

Balkanlarda yaşanan vergi isyanları Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi lağvedilene kadar farklı zaman ve mekanlarda görülmüştür. Her iki vergiye karşı cereyan eden vergi mukavemetinin görüldüğü bir başka yer de Anadolu olmuştur. Erzurum vergi ayaklanmasının dönemin jöntürk muhalefeti tarafından II. Abdülhamid’e karşı kullanılmak istenmesi ise bu ayaklanmalara siyasi bir hüviyet kazandırmıştır.

³⁴⁴ BOA. Y.A.RES., 136/11-7. (15 Mart 1906).

³⁴⁵ BOA. TFR.I.KV., 122/12104-1. (2 Nisan 1906).

3. HAYVANAT-I EHLİYE VE ŞAHSİ VERGİ'NİN ETKİLERİNİN ANADOLU'YA YANSIMASI (1906-1907)

Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergiye karşı gelişen tepkiler, Anadolu'da da görülmüştür. Söz konusu vergilerin yürürlüğe girmesinin ardından tahsilatlarda yaşanan zorluklar ve bu zorlukların aşılması için vergi nizamnameleri üzerinde yapılan değişiklikler, bu tepkileri hızlandıran etken olarak öne çıkmaktadır. Nitekim bu vergilere karşı gelişen ilk olaylar, Kastamonu'da görülürken isyan boyutundaki tepkiler ise Erzurum'da cereyan etmiştir.

3.1. Kastamonu'da Yaşanan Gelişmeler

1903 yılında yürürlüğe giren Şahsi Vergi, uygulanmasıyla beraber imparatorluğun farklı yerlerinde tepkiyle karşılaşmıştır. Özellikle vergilere karşı Balkanlarda yaşanan yoğun muhalefet üzerine Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa, Şahsi Vergideki nispet sorununa dikkat çekmiş ve söz konusu verginin nizamnamesinde revize yapılmasını talep etmiştir. Şahsi Vergiden gelecek kaynakla hazinedeki açığı kapatmayı planlayan hükümet hem vergiye karşı cereyan eden toplumsal mukavemeti nihayetlendirmek hem de beklediği maddi kaynağa ulaşabilmek adına bazı adımlar atmıştır. Hükümet, 1905 yılında Şahsi Vergi nizamnamesinde bir değişiklik yaparak çiftçileri verginin kapsamı dışında bırakmış; orta sınıf üretici olan esnaf, tüccar ve çiftlik sahiplerini Şahsi Vergi'yi ödemekle yükümlü mükellefler olarak tanımlamıştır. Söz konusu nizamname ile vergiyi ödemekle mükellef tutulan esnaf sınıfının üzerindeki vergi yükünün artması, bu sınıfın Şahsi Vergi'ye karşı tepki geliştirmesine neden olmuştur. 1905 yılında yapılan nizamname revizyonunun ardından Şahsi Vergiye karşı dikkat çekici bir tepki Kastamonu'da görülmüştür.

3.1.1. Vergiye Karşı İlk Tepkiler

1905 yılında revize edilen Şahsi Vergi nizamnamesi gereğince vergi ile mükellef kılınan Kastamonu esnaf ve zanaatkârları³⁴⁶, bu vergiyi

³⁴⁶ Şahsi Verginin kendilerinden muaf tutulması amacıyla Sadarete çekilen telgrafta geniş bir katılımın olması dikkat çekicidir. Telgrafi imzalayanlar arasında Kastamonu'da faaliyet gösteren esnaf ve zanaatkârların çoğunluğunun temsilcisinin bulunması, Şahsi Vergiden dolayı yaşanan rahatsızlığın geniş bir kitle tarafından hissedildiğinin göstergesidir. Kastamonu'dan Sadarete çekilen telgrafta şu

ödeyemeyeceklerini dolayısıyla söz konusu vergiden muaf tutulmalarını talep eden 32 imzalı bir telgrafnameyi Sadarete göndermişlerdir.³⁴⁷ Kastamonulu esnaf ve zanaatkârlar, telgraflarında Şahsi Verginin kendilerine ağır gelmesinin nedenlerini çeşitli gerekçelerle Sadarete aktarmışlardır. Kastamonu'daki tarımsal faaliyetlerin ve ticaretin zayıf olduğunun belirtildiği telgrafta önemli bir ayrıntı dikkat çekicidir. Kastamonu ahalisinin mevcut vergileri ödeyebilmek için geçmişte tarım aletlerini ve ev eşyalarını sattığı, şu durumda yeni bir verginin yürürlüğe girmesinin ise kendilerini iyice zora düşüreceği söz konusu telgrafta ifade edilmiştir.³⁴⁸ Şahsi Vergiden muaf tutulmak amacıyla Sadarete telgraf çeken Kastamonulu esnaf ve zanaatkâr temsilcileri, bu isteklerinde ısrarcı bir tutum sergilemişlerdir. Sadarete çekilen telgraf sonrasında telgrafhaneden dağılmayan grup, Kasaplar Kethüdası İbrahim önderliğinde bir gün sonra tekrardan bir telgraf çekerek Sadarettten Şahsi Vergi muafiyeti ile ilgili taleplerine cevap istemişlerdir.³⁴⁹

Kastamonu'dan art arda gelen telgraflar üzerine durumun ciddiyetini anlayan Sadaret, ilk olarak Kastamonu Valiliğine bir talimat vererek telgrafhane önünde bir toplantıya mahal verilmemesini ve olayların büyümesinin önüne geçilmesini istemiştir.³⁵⁰ Ardından Sadaret, Kastamonu'da gerginliğe sebep olan Şahsi Vergiden muaf olma talebini Maliye Komisyonuna sevk ederek konu hakkında görüş istemiştir.³⁵¹

kişilerin imzası mevcuttur: Kasaplar kethüdası Ali, Yemeniciler kethüdası Kalunmi zade, Ekmekçiler kethüdası Hüsnü, Çilingirler kethüdası İsmail oğlu Mustafa, Berberler kethüdası Hacı Mustafa, Saraçlar kethüdası Rıza, Bakırcılar kethüdası Hakkı, Helvacılar kethüdası Cemal oğlu Hacı Mustafa, Terziler kethüdası Terzi Kabran, Demirciler kethüdası Ali, Bakkallar kethüdası Hacı Ahmed, Kalaycılar kethüdası Hüseyin, Sobacılar kethüdası Hasan, Semerciler kethüdası Hacı Mehmed Ali, Kuyumcular kethüdası Dağıstanlı Hacı Mehmet, Papuççular kethüdası Emin, Kunduracılar kethüdası Hafız, Muhtabacılar kethüdası Mehmet, Basmacılar kethüdası Mustafa, Muhallebiciler kethüdası Mehmet, Urgancılar kethüdası Kamil, Dülger kethüdası Hüseyin, Pamukçular kethüdası Mustafa, Arabacılar kethüdası Kamil, Hamamcılar kethüdası Mehmet, Keçeciler kethüdası Hasan, Tüfenkçiler kethüdası Mehmet, Aşçılar kethüdası Mehmet Emin, Debbağlar kethüdası Mehmet, Hamallar kethüdası Emin, Kahveciler kethüdası Mehmet, Tenekeçiler kethüdası Hasan.

³⁴⁷ BOA. BEO., 2736/205180-5. (6 Ocak 1906).

³⁴⁸ BOA. BEO., 2736/205180-9. (6 Ocak 1906).

³⁴⁹ BOA. BEO., 2736/205194-2. (7 Ocak 1906).

³⁵⁰ BOA. BEO., 2736/205194-1. (7 Ocak 1906).

³⁵¹ BOA. BEO., 2736/205180-1. (7 Ocak 1906).

Kastamonu Valisi Mehmet Enis Paşa³⁵², Sadareten gelen talimat üzerine Kastamonu'daki olayların safahati hakkında bir değerlendirmede bulunmuştur. Esnaf ve zanaatkâr temsilcilerinin Sadarete gönderdikleri arzuhal, olaydan birkaç gün önce kendisine sunduklarını belirten Mehmet Enis Paşa; bu talep karşısında kendisinin grubun ileri gelenlerini makamına çağırarak konuştuğunu, bu kişilerden hükümetin talep ettiği vergiyi vermelerini istediğini yazmıştır. Valilikten bekledikleri cevabı alamayan grubun aynı arzuhalini bu kez Sadarete çektiklerini belirten Mehmet Enis Paşa, telgrafhane önündeki grubun dağıtıldığını ayrıca Sadarete arz etmiştir.³⁵³

Kastamonu'da herhangi bir otorite boşluğunun doğmaması için gerekli önlemleri almaya çalışan Mehmet Enis Paşa, Sadarete arzuhal gönderen grubun ileri gelenlerinden birkaç kişiyi bir kez daha valiliğe çağırarak ve Şahsi Verginin ödenmesini kendilerinden istemiştir.³⁵⁴ Bu arada Kastamonu esnaf ve zanaatkâr temsilcileri tarafından Sadarete gönderilen arzuhal hakkında karar vermesi istenen maliye komisyonu, bu konuda bir görüş yazmıştır. Maliye komisyonu birinci azası Vehbi Bey imzasıyla yazılan cevabi yazıda, Şahsi Verginin ülkenin her tarafında geçerli olduğu, bu verginin bir vilayetten alınmamasının ise adil olmayacağı belirtilmiştir. Öte yandan son vergi nizamnamesinde belirlenen usuller çerçevesinde herkesin gücü nispetinde vergilendirildiği ifade edilerek Şahsi Verginin ağır olduğu iddiası üstü kapalı bir şekilde reddedilmiştir. Halkın vergiden muafiyet talebinin büyümemesi için gerekli önlemlerin alınması ve halka vergiyi ödemeleri için nasihat edilmesi de maliye komisyonu tarafından Sadareten istenmiştir.³⁵⁵

Kastamonu esnaf ve zanaatkârları tarafından talep edilen Şahsi Vergiden muaf tutulma talebinin maliye komisyonu tarafından reddedilmesi, vilayetteki olayları sonlandırmamıştır. Talepleri reddedilen esnaf ve zanaatkârlar, Kasaplar

³⁵² BOA. DH. SAİD. d, 25/58.

³⁵³ BOA. BEO., 2736/205194-1. (8 Ocak 1906).

³⁵⁴ BOA. BEO., 2736/205194-3. (9 Ocak 1906).

³⁵⁵ BOA. BEO., 2736/205180-4. (15 Ocak 1906).

Kethüdası İbrahim önderliğinde Sadarete tekrardan bir telgraf çekerek Şahsi Vergiden muaf tutulma talebini yinelemişlerdir.³⁵⁶

Kastamonu'dan Sadarete çekilen Şahsi Vergiden muaf tutulma talebi, Vali Mehmet Enis Paşa'nın beklemediği bir gelişme olmuştur. Vilayette asayişin sağlandığını ve olayların sonlandığını düşünen Mehmet Enis Paşa, Sadarete çekilen son telgrafla alakalı birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Söz konusu son telgrafın gizli bir şekilde telgrafhaneye sokulduğunun tespit edildiğini yazan Mehmet Enis Paşa'ya göre bu girişimin altında kendilerine yüksek miktarda vergi tarh edilen birkaç kişi vardır. Grubun diğer üyelerini manipülasyona açık ve cahil kişiler olarak niteleyen Mehmet Enis Paşa, bu kişilerin telgrafhanede Sadareten gelecek cevabı bekler bir vaziyette bulunmalarını ise riskli bir davranış olarak nitelemiştir. Telgrafhane önünde bekleyen gruba etraftaki halkın katılmasından endişe eden Mehmet Enis Paşa, bu ihtimalin önüne geçmek amacıyla Sadareten bir talepte bulunmuştur. Sadarete gönderilen arzuhaldeki imza sahiplerinin birkaç tanesinin Dersaadet'e çağrılarak kendilerine nasihat edilmesinin uygun olacağını düşünen Mehmet Enis Paşa, böylece grubun diğer üyelerinin de kontrol altına alınabileceğini ifade etmiştir.³⁵⁷

Kastamonu'da devam eden vergi mukavemetinin sonlanmadığını, aksine artarak devam ettiğini tespit eden hükümet, önlem olarak Mehmet Enis Paşa'nın önerisini uygulamamıştır. Bunun yerine, Kastamonu'nun Şahsi Vergiden muaf tutulmasının uygun olmadığı hakkında Meclis-i Vükela kararı çıkarılmış ve söz konusu taleplerin sonlandırılması amaçlanmıştır.³⁵⁸

3.1.2. Tepkilerin Artması

Hükümetin Kastamonu ahalisinin Şahsi Vergiden muaf tutulma taleplerini Meclis-i Vükela kararıyla reddetmesi, Kastamonu'da yeni olayların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kastamonu ahalisi, Meclis-i Vükela kararını padişaha çektikleri telgrafların karşılığı olarak görmemiştir. Kendilerinin padişaha gönderdikleri telgrafların cevaplarının gelmemesinin sorumlusu olarak valiliği ve

³⁵⁶ BOA. BEO., 2736/205180-8. (15 Ocak 1906).

³⁵⁷ BOA. BEO., 2736/205180-6. (15 Ocak 1906).

³⁵⁸ BOA. MV., 112/77. (17 Ocak 1906).

Sadareti gören halk, civar sancaklarda cereyan eden benzer olaylardan etkilenmiştir. Zira kısa bir süre önce Sinop'ta yaşanan ve Mutasarrıf Ahmet Kadri Bey'in görevden alınmasıyla sonuçlanan olaylarda halkın padişaha doğrudan ulaştığını, arada herhangi bir aracı olmadığını belirten bir grubun Kastamonu ahalisini tahrik etmesi olayların iyice büyümesine neden olmuştur.³⁵⁹

Kastamonu'dan çekilen telgrafların padişaha ulaştırılmadığını düşünen halk, bu defa alternatif bir yol denemiştir. Kasaplar Kethüdası İbrahim önderliğinde telgrafhaneye giden bir grup Kastamonulu, bu sefer Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa'ya padişaha ulaştırması için bir telgraf çekmiştir. Kastamonu'da yaşanan gerginliğin iyice derinleştiğini tespit eden Vali Mehmet Enis Paşa, olayların büyümesine engel olmak maksadıyla protestocu gruba herhangi bir müdahalede bulunmamıştır. Ancak şehirdeki gerginliğin sonlandırılması için bir önlem alınması gerektiğinin farkında olan Mehmet Enis Paşa, esnafın dükkânlarını kapatacağı yönünde bilgi aldığını, bunun ise olayların büyümesine neden olacağını Sadarete aktarmıştır. Çözüm olarak ya grubun ileri gelenlerinin Dersaadet'e çağrılmasını ya da Sadaretin uygun göreceği bir yöntemin uygulanmasını isteyen Mehmet Enis Paşa, Kastamonu'daki krizin artık yerel imkânlarla bertaraf edilemeyeceğini ifade etmiştir.³⁶⁰

Kastamonu Valisi Mehmet Enis Paşa'nın şehirde yaşanan son olaylarla alakalı Sadarete yazdığı rapor Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferid Paşa tarafından bizzat değerlendirilmiştir. Kastamonu'da ortaya çıkan olayların yerel imkânlarla bastırılamayacağını ifade edilmesine rağmen buradaki sıkıntılar hakkında bir çözüm yolu üretemeyen Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferid Paşa, vilayetten itidalli olunmasını ve göstericilere nasihat edilmesini istemiştir. Halkın vergilere

³⁵⁹ Sinop'ta 1905 yılının aralık ayında ortaya çıkan olaylarda yaklaşık iki bin kişilik bir grup Sinop telgrafhanesini işgal ederek mutasarrıf Ahmet Kadri Bey hakkında birtakım şikâyetlerde bulunmuşlardır. Sinop'ta vuku bulan bu olayın sebebi vergi kaynaklı değildir. Halkın talepleri incelendiği zaman sancaktaki asayiş eksikliğinin varlığı ve halkın bu durumdan duyduğu rahatsızlık dikkat çekicidir. Köylerde hayvanlarının çalındığını ve bulunamadığını ifade eden protestocu grup, mutasarrıf Ahmet Kadri Bey'in söz konusu hırsızlık vakaları karşısında herhangi bir önlem almamasını ayaklanmanın başlıca nedeni olarak sunmuşlardır. Öte yandan mutasarrıf Ahmet Kadri Bey ve oğullarından da şikâyetçi olan halk, memnuniyetsizliklerini ifade etmek için telgrafhaneye toplanmışlardır. Halkın kamu otoritesi olarak devletten beklediği güvenlik hizmetlerindeki yetersizlik ve mutasarrıf Ahmet Kadri Bey'in kendisiyle alakalı şikâyetler buradaki isyanın ana sebebidir. (BOA. Y.A.HUS., 496/83-1. (10 Aralık 1905).

³⁶⁰ BOA. Y.A.HUS., 498/114-5. (20 Ocak 1906).

alıştırılması yönünde vilayete telkinde bulunan Sadaretin olaylar karşısındaki pasif tutumu, Kastamonu’da yaşanan karışıklığın büyümesine neden olmuştur.³⁶¹ Sadaret tarafından Kastamonu ahalisine nasihat etmesi istenen Vali Mehmet Enis Paşa, bir grup ahaliye bazı nasihatlerde bulunmuştur. Ancak yaşadıkları ağır ekonomik buhran karşısında somut çözümler bekleyen halkın gözünde bu girişimin herhangi bir karşılığı olmamıştır. Zira talepleri kabul edilmeyen Kastamonu ahalisi, tekrar telgrafhanede toplanmışlardır. Halkın bu eylemi karşısında çaresiz kalan Vali Mehmet Enis Paşa, kalabalığa herhangi bir müdahalede bulunamamıştır.³⁶²

Helvacılar Kethüdası Mustafa önderliğinde telgrafhanede toplanan ahali, Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa’ya yeni bir telgraf çekmişlerdir. Telgrafta Kastamonu vilayetinin sıkıntılarından bahseden ahali, söz konusu telgraf ile vilayetin genel durumunu gözler önüne sermiştir. Memleketlerinin gelişim seviyesinin düşük, yollarının harap, iskeleyle bağlantıyı sağlayan yolun ise iki aydır kapalı olduğunu belirten halk; vilayetteki ulaşım problemine dikkat çekmiştir. Ziraat, ticaret ve sanatın çok zayıf, halkın fakir olduğunun altını çizen ahali, padişaha bu durumlarını belirtir beş adet telgraf çektikleri halde cevap alamadıklarından yakınmıştır. Hükümetin talep ettiği vergiyi ödeyebilmeleri için ya zaruretlerinin ortadan kaldırılarak kendilerinin refah seviyelerinin artırılmasını ya da verginin halkın ödeyebileceği seviyelere çekilmesini talep eden Kastamonu ahalisi, mevcut vergilerin tahsili durumunda ise halkın aç ve çıplak kalacağını belirtmiştir.³⁶³

Halkın maddi problemlerini anlatmak amacıyla Adliye Nazırı Abdurrahman Nureddin Paşa’ya gönderdiği telgraf, Sadaret tarafından değerlendirilmiştir. Halkın telgrafhanedeki bekleyişini tehlikeli bulan Sadaret, Vali Mehmet Enis Paşa’ya verdiği bir talimatla, söz konusu kalabalığı şiddet kullanmaksızın dağıtmasını istemiştir.³⁶⁴ Yaşadıkları problemleri anlatan telgrafın cevabı olarak Şahsi Vergiden aflarını bekleyen Kastamonu ahalisini dağıtmak isteyen Vali Mehmet Enis Paşa ise vilayet naibi ve müftüsü vasıtasıyla gösterici

³⁶¹ BOA. Y.A.HUS., 498/114-1. (21 Ocak 1906; BOA. Y.A.HUS., 498/114-2. (21 Ocak 1906).

³⁶² BOA. Y.A.HUS., 498/114-3. (21 Ocak 1906).

³⁶³ BOA. Y.A.HUS., 498/114-4. (21 Ocak 1906).

³⁶⁴ BOA. BEO., 2746/205888-1. (21 Ocak 1906).

gruba nasihatte bulunmuştur. Şahsi Verginin ödenmesi için etkili bir ikna süreci yürüten Mehmet Enis Paşa'nın bu çabaları sonuç vermemiş, grup telgrafhaneden ayrılmamıştır.³⁶⁵

Kastamonu'da yaşanan ayaklanmanın nasihat yöntemiyle kontrol altına alınamaması burada ciddi bir problemin oluşmasına neden olmuştur. Zira halktan vergi toplayamayan Valilik, asileri dağıtmakta güçlük çekmektedir. Kastamonu'da yaşanan gerginliği yumuşatmak için üst perdeden bir karar çıkaran hükümet, Kastamonu'nun Şahsi Vergiden muaf tutulması talebinin reddedilmesi hakkında padişah iradesi çıkarmıştır. İradede dikkati çeken en önemli nokta ise hükümetin Kastamonu ile ilgili bazı çekincelerinin olmasıdır. Kararda Kastamonu için alınacak bir vergi muafiyeti kararının etrafa sirayet etmesi riskinden bahsedilmiş ve Kastamonu ahalisinin vergiden muaf olma talebi reddedilmiştir.³⁶⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere civar vilayet ve kazalarda da vergiye karşı tutum ve davranışlar Kastamonu'da yaşananlarla paralellik göstermiştir.

3.1.3. Tepkilerin Son Bulması

Kastamonu'da çözüm üretmekte zorlanan hükümet, aldığı ani bir kararla Vali Mehmet Enis Paşa'yı Kastamonu Valiliği görevinden azletmiş, yerine de vekâlet etmesi için Redif Kumandanı Ferik Rıza Paşa görevlendirilmiştir. Gerekçe olarak Mehmet Enis Paşa hakkındaki şikâyetlerin gösterildiği karar ile asilerin istekleri doğrultusunda bir adım atılmış ve protestolarından vazgeçmeleri amaçlanmıştır.³⁶⁷ Kastamonu'da yaşanan olaylar Mehmet Enis Paşa'nın görevden azledilmesiyle azalmıştır. Kastamonu Valiliği görevine, Diyarbakır Valisi Mustafa Nazım Bey atanmıştır. Mustafa Nazım Bey, Kastamonu'dan kısa bir müddet sonra Erzurum'da ortaya çıkan vergi ayaklanması nedeniyle görevinden azledilmiş, önce Diyarbakır Valiliği³⁶⁸ ardından da Kastamonu Valiliği görevine atanmıştır.³⁶⁹ Erzurum'daki vergi ayaklanması dolayısıyla görevden azledilen Mustafa Nazım Bey'in yine vergi ayaklanması cereyan eden bir vilayete vali olarak atanması dikkat çekici bir gelişme olmuştur.

³⁶⁵ BOA. BEO., 2746/205888-3. (21 Ocak 1906).

³⁶⁶ BOA. İ.HUS., 137/83. (22 Ocak 1906).

³⁶⁷ BOA. İ.HUS., 138/16. (31 Ocak 1906).

³⁶⁸ BOA. İ.DH., 1444/24. (4 Nisan 1906).

³⁶⁹ BOA. İ.DH., 1444/27. (21 Nisan 1906).

Kastamonu Valiliği görevini 8 Eylül 1907 tarihine kadar yürüten Mustafa Nazım Bey, bu görevden Musul, Bağdat ve Irak vilayetleri Islah Komisyonu Reisi olarak atanmasından dolayı ayrılmış; yerine de vekâleten ikinci defa Ferik Rıza Paşa atanmıştır.³⁷⁰ Kastamonu Valiliği vekâleti görevini yürütürken rahatsızlanan ve tedavi için İstanbul'a gitmek zorunda kalan Ferik Rıza Paşa'nın yerine Şura-yı Devlet Azası Fuat Bey'in Kastamonu Valiliği görevine atanması uygun görülmüştür.³⁷¹ Kastamonu Valiliği görevine atanan Fuat Bey, ilk iş olarak Mehmet Enis Paşa zamanındaki olaylar hakkında soruşturma başlatmıştır. Kastamonu eşrafından Namık Bey isimli bir kişinin verdiği bilgilere göre buradaki olaylar, II. Abdülhamid muhalifi olduğu gerekçesiyle Kastamonu'ya sürgün edilen ve “menfi” olarak isimlendirilen kişiler tarafından tertip edilmiştir.³⁷² Vali Fuat Bey, isyanda kışkırtıcı bir rol üstlendikleri yönünde kanaat oluşan menfiler hakkında nasıl bir yol izlenmesi gerektiği hususunda Sadaretten görüş istemiştir. Sadaret, vilayetteki menfilerin Kastamonu'da yerel halk ile ilişkilerinde herhangi bir sınırlama ile karşılaşmadığının tespit edildiğini, bunun da halk üzerinde fikri birtakım manipülasyonlara neden olduğunu belirtmiş ve buradaki menfilerin farklı mahallere sürgün edilmelerini uygun görmüştür.³⁷³

Nitekim Vali Fuat Bey, bu talimat doğrultusunda bir uygulama yapmış ve vilayette ikamet eden bazı kişileri farklı mahallere göndermiştir. İsyanda kışkırtıcı görev üstlendiği değerlendirilen isimlerin vilayetten uzaklaştırılması için Vilayet İdare Meclisinden karar çıkaran Vali Fuat Bey; Eczacı Ali Bey ve arkadaşlarını Araç'a, Muşlu Müftüzâde Reşit Bey'i Safranbolu'ya, suçluların diğer bir kısmını da Tosya'ya sürgün ettirmiştir. Suçlular arasında bulunan ve oldukça yaşlı olan Mısırlı Abdullah Bey'de sürgün şartlarına dayanamayacağı gerekçesiyle hapsedilmiştir.³⁷⁴

Kastamonu vergi ayaklanmasından sonra burada geniş çaplı bir soruşturma ve yargılama yapılmamıştır. Bu yüzden olayların çıkışına ve gelişimine katkısı

³⁷⁰ BOA. İ.DH., 1457/59. (8 Eylül 1907).

³⁷¹ BOA. İ.HUS., 163/77. (1 Mart 1908); BOA. İ.DH., 1464/1. (15 Mart 1908).

³⁷² Kastamonu vergi ayaklanmasında vilayete Yakova'dan sürgün edilen menfilerin etkisinin varlığını savunan bir görüş de bulunmaktadır. Bkz. (M.Şükrü Hanioğlu, *Preparation for a Revolution The Young Turks 1902-1908*, (Newyork: Oxford University Press, 2001), 104.

³⁷³ BOA. BEO., 2766/207403. (6 Şubat 1906).

³⁷⁴ Mehmet Serhat Yılmaz, , “II. Meşrutiyet Öncesi Kastamonu'da Bir Ayaklanma Girişimi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 30 / 30 (Aralık 2010), 78

olan etkenler hakkında tam bir kanaat oluşmamıştır. Olayların gelişim seyri incelendiği zaman Kastamonu’da yaşanan vergi ayaklanmasında Prens Sabahattin taraftarlarının veya Taşnakların etkisi de uzak bir ihtimal olarak gözükmemektedir.³⁷⁵ Ancak Kastamonu’da ortaya çıkan ayaklanmanın nedenleri arasında öncelikli olarak vilayetteki yönetsel ve mali alanlardaki sıkıntılar sayılabilir. Vergileme usullerinde yaşanan gayri hukuki uygulamalar, Vali Mehmet Enis Paşa ve etrafındaki kişilerin bazı müteahhitlerle olan birtakım maddi ilişkileri, halkta ciddi bir tepkinin oluşmasına neden olmuştur. Öte yandan kamu hizmetlerini vermekle yükümlü olan memurların altı ayda bir maaş almaları, bunun yanı sıra maaşını yarı fiyatına satan emekli ve dul kadınların varlığı, Kastamonu’daki gergin ortamı iyice artırmıştır.³⁷⁶

3.2. Erzurum’da Yaşanan Gelişmeler

Şahsi Vergi’nin yeni nizamname çerçevesinde tarh ve tahsili için 1906 yılında yapılan uygulamalar, Kastamonu’da olduğu gibi Erzurum’da da tepkiyle karşılanmıştır. Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergiden dolayı çıkan ayaklanmaların en fazla dikkat çeken olan Erzurum vergi ayaklanmalarında siyasi, sosyal ve ekonomik sorunların etkisi bulunmaktadır.

3.2.1. Vergiye Karşı İlk Tepkiler

3.2.1.1. Müslüman Ahalinin Vergilere Tepkisi

II. Abdülhamid döneminin bütçelerinde görülen gelir gider dengesizliği ve buna bağlı yaşanan bütçe açıkları Erzurum’da da etkisini göstermiştir.³⁷⁷ Anadolu Islahatı Komisyonu Reisi Ahmet Şakir Paşa tarafından yapılan teftiş, bu durumu gözler önüne sermiştir. 1895 bütçesini inceleyen Ahmet Şakir Paşa, 1885-1895 yılları arasında Erzurum’daki mevcut bakayanın 21.642.135 kuruş olduğunu tespit etmiştir. 1891-1894 yılları arasında yaşanan kuraklık ve kıtlık, 1890 Ermeni ayaklanması gibi şehrin ekonomisini doğrudan etkileyen olayların yanı sıra

³⁷⁵ Hanioglu, *Preparation for a Revolution The Young Turks 1902-1908*, 105.

³⁷⁶ M. Ziyaeddin Demircioğlu, *Kastamonu’da Meşrutiyet Nasıl İlan Olundu?*, (Kastamonu: Doğrusöz Matbaası, 1968), 4.

³⁷⁷ II. Abdülhamid dönemi bütçeleri için bkz. Şevket Kamil Akar, *1876-1908 bütçelerine göre II. Abdülhamid Dönemi Maliyesi*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998).

Hamidiye Alayları mensuplarına uygulanan vergi muafiyeti, söz konusu bakayanın oluşmasına neden olmuştur. Bu durum vilayetteki gelir gider dengesini sarsmış, memur maaşlarının dahi ödenememesine neden olmuştur. Öyle ki maaş alamayan jandarma erleri geçimini sağlamak için atlarını dahi satmak zorunda kalmıştır.³⁷⁸ Geçmişten gelen maddi sorunların varlığına ek olarak Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Verginin 11 Mart 1906 tarihinde Erzurum'da tahsiline başlanmasıyla beraber halk arasında hareketlenmeler başlamıştır. Bazı mahallelerde ahali, mükelleflerin isimlerinin yazıldığı vergi defterlerinin asılmasına engel olmuş, esnaf da dükkânlarını kapatmıştır. Bunun üzerine Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey,³⁷⁹ karışıklığın büyümesine engel olmak amacıyla ahalinin ileri gelenlerini makamına çağırarak birtakım nasihatlerde bulunmuş ve olaylar az da olsa yatışmıştır.³⁸⁰

Erzurum'da başlayan vergi mukavemetinden haberdar olan Sadaret, valiliğe bir talimat vererek vergilerin sorunsuz bir şekilde toplanması için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir.³⁸¹ Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey de hem vergilerin sağlıklı toplanması hem de muhtemel bir karışıklığın çıkmaması için ahalinin ileri gelenleri vasıtasıyla halka nasihat etmeye devam etmiştir. Bu strateji, kısa bir müddet işe yaramış ancak olayların büyümesine engel olamamıştır. Zira ahalinin ileri gelenleri Vali Mustafa Nazım Bey'e başvurarak her iki verginin de kaldırılması taleplerini iletmışlerdir.³⁸²

Halkın Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi'nin kaldırılması ile ilgili yoğun talepleri Valilik tarafından Sadarete bildirilmiştir. Sadaret ise bu talebi nihai kararı vermesi için II. Abdülhamid'e sunmuştur. Erzurum ahalisinin her iki verginin

³⁷⁸ Karaca, *Anadolu Islahatı*, 89; Erzurum vilayetinin vergi gelirleri 1873 yılından itibaren azalmaya başlamıştır. Özellikle 1887-1903 yılları arasında tahsilat miktarları ciddi bir düşüş yaşamıştır. (Yakup Akkuş, *Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdari-Mali İlişkiler ve Vilâyet Bütçeleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 529.)

³⁷⁹ Mustafa Nazım Bey, 25 Haziran 1862 tarihinde Yenişehir'de doğmuştur. Fener eşrafından Haremeyn payelilerinden Ali Teyfur Bey'in oğludur. Musul Valiliği (1901), Erzurum Valiliği (1901-1906), Diyarbakır Valiliği (1906-1906), Kastamonu Valiliği (1906-1907), Irak Heyet-i Islahiye Reisliği (1907-1909) görevlerini ifa ettikten sonra emekli olmuştur. (BOA. Dh.SAİD.d. 25/72). Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey bazı kayaklarda 31 Mart vakasında öldürülen Harbiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa ile karıştırılmaktadır. Her ikisinin de Nazım ismini kullanması bu karışıklığın kaynağı olmalıdır. Harbiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa'nın hayatı için bkz. (Ender Korkmaz, *"Harbiye Nazırı Nazım Paşa"*, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021).

³⁸⁰ BOA. Y.PRK.UM., 78/53. (11 Mart 1906); BOA. BEO., 2854/213976-2. (12 Mart 1906).

³⁸¹ BOA. BEO., 2780/208456. (13 Mart 1906).

³⁸² BOA. BEO., 2786/208909-2. (20 Mart 1906).

kaldırılması ile ilgili talebi, bu vergilerden elde edilecek paranın vatan savunmasında kullanılacağı gerekçesiyle II. Abdülhamid tarafından reddedilmiştir. Aynı karar ile Erzurum'da karışıklık çıkararak halkı galeyana getirenler hakkında kanuni işlem yapılması uygun görülmüştür.³⁸³ Erzurum ahalisinin vergilerin kaldırılması talebinin reddedilmesi ve kamu düzeninin devamı açısından halkı vergilere karşı kışkırtanlar hakkında kanuni işlem tesis edilmesi talimatı üzerine harekete geçen Vali Mustafa Nazım Bey, birtakım tedbirler almıştır. Ancak bu tedbirler, halkın daha çok tepki vermesine neden olmuş ve olayları büyötmüştür.³⁸⁴

Erzurum vergi ayaklanmasının büyüme eğilimine girmesi üzerine İngiltere'nin Erzurum Konsolosu H. S. Shipley, vilayetteki gergin ortamı izlemeye almıştır. Olası bir ayaklanmanın Erzurum'daki Ermenilere olabilecek etkilerine yoğunlaşan H. S. Shipley, halkın vergilere karşı gösterdiği tepkilerin nedeni olarak vergi mevzuatındaki problemleri göstermiştir. Şahsi Verginin tarh edilirken mükelleflerin ödeme gücünün dikkate alınmadığını belirten konsolosa göre, zengin mükellefler az, alt gelir grubuna mensup ahali ise daha yüksek vergi miktarıyla mükellef tutulmuşlardır. Bu durum ise ahali üzerinde derin bir rahatsızlık yaratmış ve ayaklanmanın fitilini ateşlemiştir.³⁸⁵

Vergilerin üzerlerinde oluşturduğu yükten rahatsız olan Erzurum ahalisi, Erzurum Valiliğinden bekledikleri sonucu alamayınca bu defa da Mabeyni Hümayûn'a telgraf çekmiş ve taleplerini yinelemişlerdir. Ancak ahalinin bu davranışı Vali Mustafa Nazım Bey'in sert bir tepki göstermesine neden olmuştur. Saraya telgraf çeken kişileri tespit ettiren Vali Mustafa Nazım Bey, gecenin ilerleyen saatlerinde bu kişileri evlerinden aldırarak hükümet konağının önünde toplatmıştır.³⁸⁶ Vali Mustafa Nazım Bey, bu müdahaleyi her ne kadar kamu düzeninin devamı için yapmışsa da bu müdahale ahalinin kızgınlığını körüklemiş ve yaşanan mukavemeti artırmıştır.

³⁸³ BOA. İHUS., 139/102. 20 Mart 1906).

³⁸⁴ BOA. Y.PRK.ASK., 237/120-2.(20 Mart 1906).

³⁸⁵ The National Archive, Foreign Office, 424/210-17. (20 Mart 1906).

³⁸⁶ BOA. BEO., 2793/209436-6. (21 Mart 1906).

Halkın vergilerin kaldırılması yönündeki ısrarlı talebi, Erzurum'daki olayların büyüme eğiliminde olacağının göstergesi olmuştur. Sadaret de Dahiliye Nezareti ve Erzurum Valiliğine verdiği bir talimatla vergiye muhalefet eden kişilere karşı kanuni işlem yapılmasını istemiştir.³⁸⁷ Sadaretin vergilerin toplanmasına devam edilmesi kararı üzerine Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey, verginin toplanması esnasında çıkması muhtemel olaylara karşı gerekli askeri kuvveti hazır bulundurmak için bazı girişimlerde bulunmuştur. Valiliğin uhdesinde bulunan polis ve jandarma kuvvetinin büyük bir toplumsal olayda yetersiz kalacağını değerlendiren Mustafa Nazım Bey, şehirde konuşlu bulunan Yedinci Fırkanın muhtemel bir olayda kendisine yardım etmesi için Erzincan'daki Dördüncü Ordu Kumandanı Müşir Mehmet Zeki Paşa³⁸⁸ ile mutabakata varmıştır.³⁸⁹

Öte yandan Sadaret, ahalinin vergilerin kaldırılması yönündeki münferit isteklerini söz konusu vergilerin ülkenin her yerinde uygulandığı gerekçesiyle toplu bir şekilde reddetmiştir.³⁹⁰ Ancak bu karar Erzurum ahalisini teskin etmemiş, aksine olayları iyice büyötmüştür. Halkın taleplerinin nitel ve nicel anlamda daha çok arttığı bu süreç, Erzurum vergi ayaklanmasının dönüm noktası olmuştur. Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Verginin Erzurum ahalisi üzerinden kaldırılması talebinin reddedilmesi üzerine Erzurum ahalisi adına Sadaret ve diğer nezaretlere daha fazla sayıda telgraf gönderilmeye başlanmıştır. Halkın maddi sorunlarının konu edildiği telgraflarda Vali Mustafa Nazım Bey'in tutum ve davranışları da yoğun bir şekilde şikâyet edilmiştir.

³⁸⁷ BOA. BEO., 2787/209018-1. (21 Mart 1906).

³⁸⁸ Müşir Mehmed Zeki Paşa, 1835 yılında Kafkasya'da doğmuştur. 1864 yılında Harp okulundan mezun olduktan sonra Yemen, Karadağ ve İstanbul'da görev yapmış ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında Rumeli Cephesinde savaşmıştır. 1887 yılında Erzincan'daki IV. Orduda kumandan olarak göreve başladı, 1888 Haziran'ında da Müşir rütbesiyle IV. Ordu Komutanı olarak atanmıştır. Müşir Mehmet Zeki Paşa 1908 yılına kadar devam ettiği bu görevine ek olarak Hamidiye Süvari Alayları'nın kurulması ve Ermeni isyanlarının önlenmesi hususlarında önemli rol oynadı. II. Abdülhamid'in yakın bürokratlarından birisi olarak bu görevini II. Meşrutiyetin ilanına sürdürdü. 1911 yılında emekli olmasına rağmen, Ağustos 1912'de "Büyük Kabine" döneminde, Sadrazam Gazî Ahmed Muhtar Paşa'nın isteğiyle Bağdat Valiliği ve Komutanlığı görevlerine getirildi ve 1913 Mayıs'ında bu görevinden ayrılarak yeniden emekli oldu. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından İttihatçıların ülkeyi terk etmeleri üzerine Hürriyet ve İtilaf Fırkasının merkez heyeti üyeleri arasında yer aldı. Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın son olarak, Padişah Vahideddin tarafından Anadolu Islahatı Fevkalâde Umûmi Müfettişliği görevine atanmış, bu görevi 28 Nisan 1920-3 Kasım 1920 tarihleri arasında sürdürmüştür. Müşir Mehmet Zeki Paşa, 16 Ocak 1929'da İstanbul'da vefat etti. (Cengiz Çakaloğlu, *Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1929)*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999).

³⁸⁹ BOA. Y.PRK.ASK., 237/120-1. (22 Mart 1906).

³⁹⁰ BOA. BEO., 2789/209134-1. (23 Mart 1906).

Erzurum ahalisi adına Mustafa ve iki yüz beş arkadaşı tarafından Adliye Nezaretine yazılan telgrafta Vali Mustafa Nazım Bey'in halka uyguladığı şiddetten bahsedilmiştir. Söz konusu telgrafta, vergi mükelleflerinin isimlerinin bulunduğu defterleri mahallelere götüren polis ve jandarmaların halka karşı takındıkları şiddet içerikli davranışlar şikâyet edilmiştir.³⁹¹ Erzurum ulemasından Hacı Şevket ve doksan sekiz arkadaşı tarafından Sadarete gönderilen diğer bir telgrafta ise Erzurum'un içerisinde bulunduğu maddi darboğazdan bahsedilmiştir. Telgrafta, Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Verginin toplanması emrine karşılık Erzurum halkının bu vergiyi verecek gücünün olmadığı, Erzurum'un yakın zamanda iki savaş ve iki depreme maruz kaldığı, eğer vergilerin toplanmasına devam edilirse halkın ancak gömleklerini satarak bu vergileri ödeyebileceği, ilerleyen zamanlarda ise aç kalan Erzurum halkının padişahıtan iâşe istemek zorunda kalacağı ifade edilmiştir.³⁹²

Erzurum ahalisinin telgraflarından anlaşılacağı üzere halk, derin bir yoksullukla mücadele etmektedir. Ancak, Erzurum ahalisinin söz konusu iki verginin kaldırılmasıyla alakalı talepleri çok kısa bir süre içerisinde ikinci plana düşmüştür. Öncelikli olarak Vali Mustafa Nazım Bey'in görevden alınmasını isteyen telgrafların sayısı giderek artmıştır. Erzurum ahalisinden dört yüz yirmi sekiz kişinin imzası ile Yıldız Sarayına çekilen telgraftaki ifadelerle göre Vali Mustafa Nazım Bey, göreve geldiği günden beri sorumluluklarını ihmal etmiş, yaz günlerini sayfiyelerde geçirmiş, halkın gasp edilen koyunlarının bulunması için yaptığı başvuruları da sonuçsuz bırakmıştır.³⁹³

Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey'in Erzurum'dan alınması için saraya yapılan başvurularda dikkati çeken en önemli husus, söz konusu talebin münferit değil toplumsal olmasıdır. Aralarında çocukların da bulunduğu yaklaşık yirmi bin kişinin tek isteklerinin Vali Mustafa Nazım Bey'in görevden alınması olduğu, halk adına Yıldız Sarayına telgraf çeken Erzurum ulemasından Şevket tarafından ifade edilmiştir.³⁹⁴

³⁹¹ BOA. BEO., 2793/209436-9. (24 Mart 1906).

³⁹² BOA. BEO., 2787/209018-2. (26 Mart 1906).

³⁹³ BOA. Y.PRK.AZJ., 51/80. (28 Mart 1906).

³⁹⁴ BOA. Y.PRK.MŞ., 8/33-1. (28 Mart 1906); BOA. Y.PRK.MŞ., 8/33-3. (28 Mart 1906).

Telgrafhane önünde bekleyen ve Vali Mustafa Nazım Bey'in görevden alınmasını isteyen kalabalığa kısa zaman içerisinde mülhakattan destek gelmeye başlamıştır. Pasinler kazası ahalisinden olup ayaklanmaya destek vermek için Erzurum'a gelen yaklaşık altmış kişilik bir grup mevcut kalabalığa karışmadan tespit edilmiş ve Pasinler'e geri gönderilmiştir. Öte yandan ayaklanmaya destek verenlerin evlerine dönmesi için nasihat yöntemini devreye sokan Vali Mustafa Nazım Bey, şehrin ileri gelenlerinden birkaç kişi ve Müftü Lütfullah Efendi vasıtasıyla asilere nasihat ettirmiştir.³⁹⁵

Vali Mustafa Nazım Bey'in dağılmaları için nasihat ettirdiği kalabalık dağılmamıştır. Bu sefer de Erzincan'daki Dördüncü Ordu Müşiri Mehmet Zeki Paşa'ya telgraf çeken asiler, Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey'in görevden alınması taleplerini kendisine iletmışlerdir.³⁹⁶ Görüldüğü üzere Erzurum'da Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergiden dolayı ortaya çıkan ayaklanma, kısa bir süre içerisinde Vali Mustafa Nazım Bey aleyhine işleyen bir olaylar silsilesine dönüşmüştür. Erzurum'daki ayaklanmanın ciddi boyutlara ulaştığını gören Mustafa Nazım Bey, şehirdeki diğer mülki amirleri³⁹⁷ de yanına alarak yaşanan olaylar hakkında Yıldız Sarayı'na bir izahatta bulunmuştur.

Mustafa Nazım Bey, olayların safahatini anlatırken Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Verginin kabul edilmemesi için halka beyanname dağıtan ve halkı bu beyannameyi imzalamaya zorlayan bazı kişilerin varlığından bahsetmiştir. Bu kişilerin vilayete çağrılarak söz konusu girişimlerinden vazgeçmeleri konusunda kendilerine nasihat edildiğini, fakat bu nasihate rağmen bazı kişilerin yazdıkları telgrafları padişaha gönderdiklerini ifade eden Mustafa Nazım Bey, saraydan valiliğe gelen vergilerin affedilmeyeceği ile ilgili telgrafın da Fırka Kumandanı Akif Paşa ile beraber şehrin ileri gelenlerine iletilmesini belirtmiştir. Asiler üzerinde nüfuzu bulunan bozguncu grubun buna rağmen ahali arasında dolaşarak karışıklık çıkarmaya devam ettiklerini, hatta vergilerin kaldırılması talebi ile telgraf çekmeleri için halka para bile dağıttıklarını ifade eden Mustafa Nazım Bey,

³⁹⁵ BOA. Y.PRK.UM., 78/72-1. (28 Mart 1906).

³⁹⁶ BOA. Y.PRK.ASK., 238/2. (28 Mart 1906).

³⁹⁷ Söz konusu telgrafta Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey'nin yanı sıra, Fırka Kumandanı Ferik Münir Paşa, Merkez Kumandanı Mirliva Akif, Hâkim Feyzullah Efendi, Defterdar İsmail Raif Efendi, İstinaf Müdde-i Umumisi Osman Zeki Bey, Mektupcu Hüsnü Bey, Hukuk Reisi Hamdi Efendi, Ticaret Reisi Şefik Efendi'nin imzaları mevcuttur.

olayların büyümemesi için kendisinin telgrafhane önüne asker sevk ettiğini belirtmiştir. Alınan tüm önlemlere rağmen halktan iki kişinin feryat etmesi üzerine esnafın dükkânlarını kapattığını, ortamın gerilmesi üzerine askerlerin geri çekildiğini ve şehrin belirli noktalarına güvenlik için müfrezeler çıkarıldığını anlatan Mustafa Nazım Bey, olayların gelişimini kendi cephesinden özetlemiştir.³⁹⁸

Bir taraftan merkezi bürokrasiyi bilgilendiren Vali Mustafa Nazım Bey, öte yandan da asileri bastırmak için bazı önlemler almıştır. Vergilerin kaldırılması talebiyle telgrafhane önünde beklemeye devam eden ahalinin dağıtılması için Binbaşı Mustafa Ağa kumandasındaki tabura müdahale emri veren Mustafa Nazım Bey'in bu hamlesi kendisine karşı gelişen muhalefetin daha fazla genişlemesine neden olmuştur. Zira ilk etapta kendisiyle beraber hareket eden Erzurum Müftüsü Lütfullah Efendi, Yıldız Sarayı'na çektiği bir telgrafla Vali Mustafa Nazım Bey'in bu hamlesini eleştirmiştir. Binbaşı Mustafa Ağa komutasındaki taburun sivil halka karşı orantısız güç kullandığı, müdahale esnasında askerlerin ahaliye süngülerle saldırdığı, bu yüzden iki kişinin yaralandığı Müftü Lütfullah Efendi tarafından söz konusu telgrafta ifade edilmiştir.³⁹⁹ Erzurum'daki isyanın genişleyeceğini değerlendiren Sadaret, somut bir adım atmış ve Erzurum'da Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi ile ilgili işlemleri tehir etmiştir. Erzurum'da kaybolan kamu düzeninin temini için gerekli olan askeri kuvvet elinde bulunmayan Mustafa Nazım Bey, söz konusu komitenin şehirdeki artan gücü karşısında zor duruma düşmüştür. Erzurum'da kontrolü sağlamak isteyen Vali Mustafa Nazım Bey Erzincan'da bulunan Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın Erzurum'a gelmesi için talepte bulunmuştur.⁴⁰⁰ Mustafa Nazım Bey'in Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın Erzurum'a gelmesini istemesinin yerinde bir karar olduğu kısa bir süre sonra ortaya çıkmıştır. Zira Erzurum'daki kolluk kuvvetlerinin zayıflığı ve asilerin sayıca fazlalığı yüzünden kontrol tamamen isyancılara geçmiştir. Öyle ki asiler, telgrafhaneyi bir kez daha işgal etmişler; Vali

³⁹⁸ BOA. Y.PRK.UM., 78/72-1. (28 Mart 1906).

³⁹⁹ BOA. Y.PRK.MŞ., 8/33-2. (28 Mart 1906).

⁴⁰⁰ BOA. Y.PRK.UM., 78/72-7. (29 Mart 1906).

Mustafa Nazım Bey'in konağındaki telgraf hattını kesmişler ve tamir için gelen çavuşların çalışmasına da engel olmuşlardır.⁴⁰¹

Erzurum'da kamu düzenini sağlamakla görevli olan Vali Mustafa Nazım Bey'in merkezi hükümetle iletişim dahi kuramaması, vilayetteki dengelerin durumu hakkında önemli ipuçları vermektedir. Erzurum'daki mevcut durumun ne olduğu hakkında bilgi almak isteyen hükümet, bu isteğini vali konağına alternatif bir telgraf hattı yaptırdıktan sonra ancak yapabilmıştır.⁴⁰² Erzurum Vali konağına çekilen alternatif bir telgraf hattı vasıtasıyla Sadaretle iletişimi sağlanabilen Vali Mustafa Nazım Bey, kendisinin Erzurum valiliği görevinden alınmasını istemiştir.⁴⁰³ Vali Mustafa Nazım Bey'in bu talebine neden olan en önemli etken, olaylar esnasında kendisinin yalnız bırakılması olmuştur. Zira Erzurum'daki olayları bastırması için Erzincan'dan gelmesini istediği Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın Erzurum'a gelişi ilk etapta uygun görülümüşse de kısa bir süre sonra bu karar değişmiştir. Müşir Mehmet Zeki Paşa, sağlık sorunlarını ve hava muhalefetini mazeret göstererek Erzurum'a gitmemiştir.⁴⁰⁴

Müşir Mehmet Zeki Paşa, Erzurum'a gitmemiş ancak buradaki olaylar hakkında Yedinci Fırka Kumandanı Akif Paşa'dan devamlı surette bilgi almıştır. Erzurum'da yaşanan isyan hakkında bazı değerlendirmeler yapan Erzurum Fırka Kumandanı Akif Paşa'ya göre Mustafa Nazım Bey'in Erzurum'da kalması doğru değildir. Halk vergilerden daha çok Mustafa Nazım Bey'in varlığına tepki göstermektedir. Erzurum'daki olayların iç ve dış tahrikler sonucu çıktığını, şehirdeki jandarmaların olaylardan birkaç gün önce maaşlarını alamadıkları gerekçesiyle iş bıraktıklarını belirten Fırka Kumandanı Akif Paşa, isyanın bastırılması için Erzincan'dan bir tabur askerin Erzurum'a gönderilmesini Müşir Mehmet Zeki Paşa'dan talep etmiştir. Erzurum Fırka Kumandanı Akif Paşa'dan vilayetteki ayaklanma hakkında bilgi alan Müşir Mehmet Zeki Paşa, bu bilgilere ek olarak kendi düşüncelerini de eklemiştir. Bazı kişilerin sınırdan sızarak şehirde karışıklık çıkaracağı hakkında istihbari bilgilerin alındığına ve vilayetteki olayların Ermeni müfsitler tarafından kullanılması riskine işaret eden Mehmet

⁴⁰¹ BOA. BEO., 2793/209436-12. (31 Mart 1906).

⁴⁰² BOA. BEO., 2793/209436-5. (31 Mart 1906).

⁴⁰³ BOA. Y.PRK.UM., 78/70. (31 Mart 1906).

⁴⁰⁴ BOA. Y.PRK.ASK., 238/8. (31 Mart 1906).

Zeki Paşa, bu tavrıyla Fırka Kumandanı Akif Paşa tarafından öne sürülen Mustafa Nazım Bey'in Erzurum'dan alınması fikrini desteklemiştir.⁴⁰⁵

Mustafa Nazım Bey'in Erzurum'dan alınmasını isteyen ve bu konuda ısrarcı davranan Erzurum ahalisi için bir gün bile uzun bir süre olarak telakki edilmiştir. Zira Mustafa Nazım Bey'in azledildiği hakkında Sadarettin bir haber bekleyen asiler, bu haberin gelmemesi üzerine yeniden hareketlenmişlerdir. Erzurum'daki karışıklığı çözmek için destek arayan Vali Mustafa Nazım Bey, Müşir Mehmet Zeki Paşa'ya yeniden alevlenen olaylar hakkında bilgi vermiştir. Tellâllar tarafından dükkânların açılmaması için duyurular yapıldığını, şehirdeki jandarma ve polislerin de olaylara herhangi bir müdahalede bulunmadığını belirten Mustafa Nazım Bey, halkın protestolarda ileri gitmesi durumunda ise elinde kendisini savunacak bir kuvvetin olmadığını ifade etmiştir.⁴⁰⁶ Mustafa Nazım Bey'in Erzurum'daki olayların büyüyeceği yönündeki kaygısı kısa süre içerisinde gerçekleşmiş, tellâlların yaptığı çağrı ertesi sabah halkta karşılık bulmuştur. Erzurum'da yaşayan Müslüman ve gayrimüslim ahali ortak bir şekilde hareket ederek önce dükkânlarını kapatmışlar, ardından da Erzurum Müftüsü Lütfullah Efendi'nin bulunduğu medresenin önünde toplanarak protesto gösterisi yapmışlardır.⁴⁰⁷

Erzurum'daki gösterilerin vilayetteki Türkler ve Ermeniler tarafından ortak bir şekilde icra edilmesi, askeri erkânın endişelenmesine neden olmuştur. Erzurum'daki olayların şehirde karışıklık çıkarmak isteyen Ermeniler tarafından bir fırsat olarak değerlendirilmesinden kaygı duyan Serasker Mehmet Rıza Paşa, vilayetteki tüm kolluk güçlerinin olaylara büyümeden müdahale edilmesi, yetersiz kalınması durumunda ise firkada görevli askerlerden de destek alınması talimatını vermiştir.⁴⁰⁸ Nitekim kısa bir süre sonra vilayetteki Ermeniler de vergilere karşı tepki göstermeye başlamışlardır.

⁴⁰⁵ BOA. Y.PRK.ASK., 238/11. (2 Nisan 1906).

⁴⁰⁶ BOA. Y.MTV., 285/75-2. (3 Nisan 1906).

⁴⁰⁷ BOA. BEO., 2793/209436-16. (3 Nisan 1906; BOA. Y.PRK.ASK., 238/17-2. (3 Nisan 1906).

⁴⁰⁸ BOA. Y.MTV., 285/60. (3 Nisan 1906).

3.2.1.2. Erzurum Ermeni Cemaati'nin Vergilere Tepkisi

Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Verginin sadece Müslümanları değil tabiiyyet bağıyla bağlı olan tüm unsurları hedef kitlesinde bulundurması, vilayetteki Ermenilerin de vergilere karşı tepki göstermesine neden olmuştur. Ermeniler Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi ile ilgili yükümlülüklerini Erzurum Ermeni Murahhaslığı vasıtasıyla öğrenmişlerdir. Erzurum Ermeni Murahhası Zaven Efendi, cemaati adına her iki vergiyi de kabul etmiştir. Zaven Efendi tarafından yapılan bu taahhüt şehirdeki Ermeniler tarafından reddedilmiş, ilerleyen günlerde süreç hem vergiler hem de Erzurum Ermeni Murahhasası Zaven Efendi aleyhine işlemiştir.

Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergiye karşı Erzurum'da başlayan protestolar Erzurum'daki Ermenilerin de iştirakiyle güçlü bir mukavemete dönüşmüştür. Telgrafhane önünde toplanan ve dükkânını açmayan Müslüman ahaliye destek veren Ermeniler de dükkânlarını açmamışlar ve her iki vergiye karşı itirazlarını dile getirmek için bir bildiri kaleme alarak şehrin muhtelif yerlerine asmışlardır. Erzurum merkezde bulunan Köseömer Ağa Camii ve Cennetzade Hanı'nın duvarına iki Ermeni tarafından bir bildiri asıldığını tespit eden zaptiyeler, söz konusu iki Ermeni'yi ellerindeki dokümanlarla beraber tutuklamışlardır. Ele geçirilen bildiride “*Erzurum Ermeni Murahhası Zaven Efendi, yeni ihdas olunan vergiler için imza eylemiş. Bizim millet ekmek parasına muhtaç ve biz murahhası kabul etmiyoruz.*” ibareleri tespit edilmiştir.⁴⁰⁹

Erzurum Ermeni cemaatinin Murahhas Zaven Efendi'ye karşı başlattıkları muhalefet ilerleyen günlerde artarak devam etmiştir. Ermeni Cemaati ileri gelenleri, Zaven Efendi hakkındaki şikâyeti müzakere etmek için Murahhasahane'de bir toplantı düzenlemişlerdir.⁴¹⁰ Bu toplantıda Ermeni cemaatiyle Zaven Efendi arasındaki gerginlik giderilememiş ve Zaven Efendi Murahhaslık görevinden istifa etmiştir.⁴¹¹

⁴⁰⁹ BOA. BEO., 2793/209436-8. (29 Mart 1906).

⁴¹⁰ BOA. Y.PRK.UM., 78/71. (3 Nisan 1906).

⁴¹¹ BOA. DH.ŞFR., 362/31.(9 Nisan 1906).

Zaven Efendi'nin Murahhaslık görevinden istifa etmesinin ardından kendisinin Erzurum'da kalıp kalmayacağı tartışma konusu olmuştur. Erzurum Vali Vekili Şevket Paşa, soruna güvenlik açısından yaklaşmış ve Zaven Efendi'nin şehirden çıkmasının uygun olacağını belirtmiştir.⁴¹² Ancak Sadaretin bu konudaki yaklaşımı daha temkinli olmuştur. Öncelikle Erzurum'da yaşanan gerginliği tahkik etmek isteyen Sadaret, Adliye ve Mezahip Nezaretinden Zaven Efendi'nin durumu hakkında bilgi istemiştir.⁴¹³

Erzurum'da yaşanan olayların hızlı bir şekilde gelişmesi hem Osmanlı Devleti merkezi bürokrasisi hem de Ermeni Patrikliği tarafından itidalli bir şekilde karşılanmıştır. Erzurum'da cereyan eden isyanın vergi kaynaklı olması ve Müslüman ahalinin ön planda bulunması, burayla ilgili alınacak kararlarda azami dikkat gösterilmesine neden olmuştur. Şehirdeki vergi isyanına ek olarak Erzurum Ermeni Murahhası Zaven Efendi'nin de aynı gerekçeyle istifa etmesi, bu istifanın mahiyetini farklı bir noktaya taşımıştır. Zaven Efendi'nin istifasının kabul edilmesinin asilerin cesaretini iyice artıracaklarını düşünen Ermeni Patrikliği, bu istifayı kabul etmemiş, yaşanan krizi ara formüllerle aşmaya çalışmıştır. Ermeni Patriği Mağakya Ormanyan, Erzurum Ermeni Murahhası Zaven Efendi'nin yaklaşık dokuz yıldır Erzurum'da görev yaptığını, bu süre zarfında zihinsel bir yorgunluk yaşadığını belirterek kendisinin istifasını kabul etmemiş, bir iki ay müddetle İstanbul'a dönmesine karar vermiştir.⁴¹⁴

Murahhas Zaven Efendi'nin İstanbul'a gitmesi için gerekli bürokratik işlemlerin tamamlanmasına kadar kendisinin nerede kalacağı hususu tartışma konusu olmuştur. Zira Zaven Efendi'ye muhalefet eden Ermenilerin yanı sıra kendisinin görevine devam etmesini isteyen bir grup Ermeni'nin ortaya çıkması Vali Vekili Şevket Paşa'yı endişelendirmiştir. Şehirdeki mevcut karışıklığın üzerine bir de Ermenilerin arasında yaşanacak gerginliğin olayları daha fazla büyüteceğinden korkan Şevket Paşa, Murahhas Zaven Efendi'nin İstanbul'a gidişine izin çıkana kadar Bayburt'ta kalmasını talep etmiştir.⁴¹⁵

⁴¹² BOA. DH.ŞFR., 362/124. (19 Nisan 1906).

⁴¹³ BOA. A.MKT.MHM., 699/23-1. (19 Nisan 1906).

⁴¹⁴ BOA. A.MKT.MHM., 699/23-5. (25 Nisan 1906).

⁴¹⁵ BOA. DH.ŞFR., 362/31. (28 Nisan 1906).

Murahhas Zaven Efendi'nin Erzurum'daki mevcudiyetinin Ermeni cemaati arasında ciddi bir kargaşaya neden olacağına kanaat eden Adliye ve Mezahip Nazırı Abdurrahman Nurettin Paşa, kendisine İstanbul'a dönüş izni verilmesi için Sadaretten talepte bulunmuştur.⁴¹⁶ Dahiliye Nezareti Zaven Efendi'nin beklediği dönüş izninin çıkışına kadar kendisinin Erzurum'dan çıkarılması fikrini uygun görmüş, ancak Şevket Paşa'nın geçici ikametgâh olarak önerdiği Bayburt'u tercih etmemiştir. Zaven Efendi'nin bu süre zarfında Trabzon'da kalması uygun görülmüştür.⁴¹⁷

Murahhas Zaven Efendi, kendisine verilen talimat doğrultusunda Trabzon'a hareket etmiştir. Trabzon Valisi Mehmet Reşit Bey, Zaven Efendi'yi Trabzon'a gelir gelmez polis gözetiminde tutmuş ve herhangi bir olumsuz durumun yaşanmaması için gerekli önlemleri almıştır.⁴¹⁸ Zaven Efendi Trabzon'a ulaşmasından kısa bir süre sonra İstanbul'a doğru hareket etmiştir.⁴¹⁹ Öte yandan Erzurum Ermeni cemaatinin liderliğine seçilecek kişi için yapılan seçimlerde de gerginlik devam etmiştir. Sadaret, Ermenilerin arasında yeni bir sorunun çıkmasının önüne geçilmesi amacıyla Adliye ve Mezahip Nezaretine bir talimat vermiştir. Söz konusu Nezaretten Patrikhane ile görüşülmesini isteyen Sadaret, Erzurum Ermeni Murahhaslığı vekâletini yürütecek kişinin seçimle değil; atama usulüyle belirlenmesini isteyerek yeni bir karışıklığın önüne geçmek istemiştir.⁴²⁰

Zaven Efendi'nin Erzurum'dan ayrılmasıyla beraber Ermeniler arasındaki gerginlik azalmış, vergilere karşı mukavemet Müslümanlarla beraber ortak bir şekilde yürütülmüştür. Vilayetteki farklı unsurların vergilere karşı ortak bir tepki geliştirmeleri, yeni gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. II.Abdülhamid'e karşı muhalefet eden İttihatçılar Erzurum vergi ayaklanmasına müdahil olmak için bir harekete geçmişlerdir.

⁴¹⁶ BOA. A.MKT.MHM., 699/23-6.(2 Mayıs 1906).

⁴¹⁷ BOA. DH.TMIK.M., 221/48-1.(3 Mayıs 1906).

⁴¹⁸ BOA. DH.TMIK.M., 221/48-5. (15 Mayıs 1906).

⁴¹⁹ BOA. DH.TMIK.M., 221/48-6. (19 Mayıs 1906).

⁴²⁰ BOA. A.MKT.MHM., 699/23-10. (4 Temmuz 1906).

3.2.1.3. İttihatçıların Sürece Dâhil Olması

Sadaretten gelen vergilerin toplanmasının tehir edilmesi kararı Müftü Lütfullah Efendi ve şehrin ileri gelenleri vasıtasıyla esnafa tebliğ edilmiş, esnaf da bu kararı sevinçle karşılayarak dükkânlarını açmaya başlamıştır. Ancak vilayetteki polis dairesinin tespitine göre kendilerini “komite⁴²¹” olarak adlandıran bir grup, dükkânların açılmasına müsaade etmemiştir.⁴²² Bu grubun Erzurum’daki faaliyetleri bir başka kamu görevlisi olan Müdde-i Umumi Osman Zeki Bey tarafından tespit edilmiştir. Söz konusu komitenin beş altı kişiden oluştuğunu belirten Osman Zeki Bey’in beyanına göre, bu kişiler halktan zorla para toplamıştır.⁴²³ Erzurum vergi ayaklanmasının başlangıcından itibaren farklı kaynaklar tarafından varlığı tespit edilen komitenin kısa zaman içerisinde şehirde güç kazandığı görülmüştür. Erzurum vergi ayaklanmasında halkın idareye karşı tepki göstermesi için çeşitli faaliyetler yapan komite üyelerinin buradaki amaçları belirli hedefler dahilinde kurgulanmıştır.

Erzurum ahalisinin her iki vergiye karşı duyduğu rahatsızlık, II. Abdülhamid’e muhalefet eden ittihatçılar tarafından bir fırsat olarak değerlendirilmiştir.⁴²⁴ Uzun bir süre, İttihatçılar tarafından basın ve yayın yoluyla yapılan muhalefet, Erzurum vergi ayaklanması vasıtasıyla fiili bir isyana dönüştürülmek istenmiştir. II. Abdülhamid’e karşı bir ayaklanmayı savunan Prens Sabahattin ve taraftarları, adı geçen komite üyeleri vasıtasıyla Erzurum’da provakatif eylemlerde bulunmuşlardır. Prens Sabahattin taraftarlarının imparatorluğun diğer bölgelerindeki ayaklanmalardan ziyade Erzurum’daki vergi

⁴²¹ Rus yazar Petrosyan, Erzurum vergi ayaklanmasında halkı yönlendiren bir grubun varlığından bahseder ve bu grubun kendilerine “Canveren-Canverir Komitesi” ismini verdiklerini belirtir. (Yuri Aşatoviç Petrosyan, *Sovyetlerin Açısından Jöntürk Hareketi*, (İstanbul: Yordam Yayınları, 2015), 247. Vali Mustafa Nazım Bey ve şehirdeki diğer bürokratlar da ayaklanmanın başlangıcından itibaren olayları yönlendiren bir komiteden bahsetmişlerdir. Mustafa Nazım Bey komitenin varlığından bahsetmesine rağmen bu komitenin ismi, üyeleri ve amacından bahsetmemiştir. ; Orhan Türkdoğan ise Canverir-Canveren komitesinin fikri hazırlık ve gelişim aşamaları yönüyle Prens Sabahattin grubuna mensup kişiler tarafından oluşturulduğunu iddia etmiştir. Bkz. (Orhan Türkdoğan, “1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması I”, *Türk Kültürü*, XXII/257 (1984), 457.

⁴²² BOA. Y.PRK.UM., 78/72-5. (29 Mart 1906).

⁴²³ BOA. Y.PRK.UM., 78/72-6. (29 Mart 1906).; Osman Zeki Bey’in komitenin zorla para toplaması ile alakalı verdiği bilgi Rus yazar A.M. Valuyskiy’e göre Canveren-Canverir komitesi tarafından toplanan bir tür vergidir. II. Abdülhamid rejimine karşı mücadele edebilmek için maddi bir güce ihtiyaç duyan komite halkı vergiye bağlamıştır. (H. Zafer Kars, 1908 Devrimi’nin Halk Dinamiği, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997) 126-144.

⁴²⁴ Kazım Yurdalan, “322 yılı sonbaharında Erzurum’a kışlık eşya satmağa gelen adam”, *Doğu* (28 Birinci Kânun 1937), 5.

ayaklanmalarına müdahil olmaları ise dikkat çekicidir. Ancak şartlar incelendiği zaman bu müdahalenin birtakım gelişmelerin sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Prens Sabahattin taraftarlarının Erzurum vergi ayaklanmasındaki rollerinin anlaşılabilmesi için bazı hususların detaylı bir şekilde incelenmesinde fayda vardır.

Erzurum vergi ayaklanmasının derinleşmesinde etkili olan İttihatçıların vilayetdeki mevcudiyeti 1895 yılına kadar uzanmaktadır. 1895 yılı itibariyle İttihatçılar, Erzurum’da teşkilatlanarak faaliyetlerine başlamışlardır.⁴²⁵ Erzurum’daki II. Abdülhamid muhalefetini güçlendiren diğer bir unsur da siyasi suçlardan dolayı buraya sürgün edilen kişiler olmuştur. Zira Erzurum’daki İttihatçı yapı ile ilişkiler kuran bu kişiler kendi aralarında güçlü bir bağ kurmuş ve muhalif cepheyi güçlendirmişlerdir.⁴²⁶

Erzurum vergi ayaklanmasındaki İttihatçı etkisi, I. Jön Türk Kongresi’nden itibaren yaşanan birtakım olayların sonucu olarak ortaya çıkmıştır. 1899 yılında Damat Mahmut Celalettin Paşa’nın oğulları Sabahattin ve Lütfullah’ı yanına alarak Paris’e kaçması yurtdışındaki Jön Türk muhalefetine ciddi bir güç kazandırmıştır. II. Abdülhamid’in yoğun baskısı karşısında zorluklar yaşayan Ahmet Rıza önderliğindeki İttihatçılar, Prens Sabahattin’in maddi destekleriyle toparlanmıştır.⁴²⁷ Yurt dışındaki muhaliflerin aynı çatı altında toplanarak etkili bir muhalefet yürütmesi için çaba sarf eden Prens Sabahattin, I. Jön Türk Kongresi’nin toplanmasına ön ayak olmuştur. Prens Sabahattin’in bu çabası bir müddet sonra meyvesini vermiş, aralarında Ermeni, Arap, Yunan, Kürt, Arnavut, Yahudi ve Çerkez temsilcilerinin de bulunduğu 47 kişilik bir katılımcı ile I. Jön Türk Kongresi, 4-9 Şubat 1902 tarihleri arasında Paris’te toplanmıştır.⁴²⁸ II. Abdülhamid’e karşı ortak bir muhalefet oluşturmak amacıyla toplanan kongrede taraflar arasındaki fikir ayrılıkları belirgin bir şekilde ortaya çıkmış ve Ahmet Rıza ekibiyle Prens Sabahattin yanlıları kesin bir şekilde ayrılmışlardır. Bu

⁴²⁵ M. Şükrü Hanioglu, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürklük (1889-1902)*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 195.

⁴²⁶ François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014), 528.; II. Abdülhamid zamanında yapılan siyasi sürgünler için bkz. Gülsüm Şimşek, *II. Abdülhamid Dönemi siyasi sürgünler*, (Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018).

⁴²⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Ankara: TTK Yayınları, 1993), 199.

⁴²⁸ Ernest E. Ramsaur, *Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2011), 97.

ayrılığın altında yatan en önemli etken, II. Abdülhamid'in devrilmesi için sınırlı da olsa dış müdahale yapılması fikrinin Prens Sabahattin tarafından kabul edilmesi olmuştur.⁴²⁹

Ahmet Rıza taraftarları, Abdülhamid rejimine muhalefet etmenin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğüne zarar verecek bir yapıya dönüşmesine kesinlikle karşı çıkmışlar ve her türlü dış müdahaleyi reddetmişlerdir. Muhalefetin dozunu yüksek tutan Prens Sabahattin ise II. Abdülhamid'in devrilmesi için birtakım darbe planları dahi yapmıştır. I. Jön Türk Kongresi esnasında, İsmail Kemali Bey tarafından ortaya atılan fiili mücadele fikri kongre sonrasında tartışmaya açılmıştır. Prens Sabahattin'in etrafında toplanan Reşit Sadi Bey, Hüseyin Tosun Bey, Vasilaki Müsürüs, İsmail Kemali Bey, Prens Lütfullah ve Ali Haydar Mithat Bey'den oluşan bir grup meşrutiyetin ilanının hızlanması için Osmanlı askerlerinin kullanılması fikrini benimsemişlerdir.⁴³⁰ Müzakereler sonucu askerlerin Arnavutluk'a çıkarılması ve oradan baskı yapılması fikri öne çıkmış ancak askerin Çanakkale'ye çıkarılması görüşü ağırlık kazanmıştır. Bu iş için finansal destek yine Sebahattin Bey tarafından verilmiş fakat bu plan çeşitli nedenlerden dolayı gerçekleşmemiştir.⁴³¹ II. Abdülhamid'in askeri bir darbe ile tahttan indirilmesi fikrinin akamete uğraması Prens Sabahattin yanlılarını yeni yollar aramaya itmiştir. Prens Sabahattin'in yakın çevresinde bulunan Hüseyin Tosun Bey, Erzurum'da cereyan eden vergi ayaklanmasını, rejim karşıtı bir harekete dönüştürmek maksadıyla Erzurum'a gelerek önemli çalışmalar yapmıştır. Hüseyin Tosun Bey'in Erzurum'da yaptığı çalışmalar mevcut isyana bir ruh aşılması olarak değerlendirilebilir.⁴³² Erzurum'da yaşanan sıkıntıları kendi fikirlerini rahatça yayabileceği toplumsal bir laboratuvar gibi gören Prens Sabahattin, Hüseyin Tosun Bey aracılığıyla meşrutiyet yanlısı fikir ve

⁴²⁹ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000), 191.

⁴³⁰ Rukiye Akkaya, *Prens Sabahattin*, (Ankara: Liberte Yayınları, 2005), 31.

⁴³¹ Sina Akşin, *Jöntürkler ve İttihat Terakki*, (İstanbul: İmge Yayınları, 2017), 84-85.

⁴³² Anadolu'daki vergi isyanlarının halk hareketine dönüşerek idareyi değiştirecek bir yapıya bürünmesi için yurtdışındaki ittihatçıların yoğun bir çaba gösterdikleri dikkati çekmektedir. Erzurum vergi isyanının çıkmasının ardından Mısır'dan üç kişilik bir ekibin Erzurum, Van ve Bitlis'teki toplumsal olaylara müdahil olmak için tüccar kılığında yola çıktıkları bilgisi Mısır Fevkalade Komiserliği tarafından Sadarete bildirilmiştir. Söz konusu bilgi notunda yola çıkan şahısların isimleri verilmemiştir. Ancak Hüseyin Tosun Bey'in Erzurum'a tüccar kimliğiyle gidip geldiği göz önüne alındığı takdirde, adı geçen üç kişiden birisinin Hüseyin Tosun Bey olması ihtimali yüksektir. (BOA. A.MKT.MHM., 551/20-2. (30 Ağustos 1906). ; Önder Göçgün, "I. Meşrutiyet'e Öncülük Eden Bir Hareket: Erzurum İhtilali ve Ona Dair Bazı Belgeler", *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXIII/1-2 (1985), 255.

düşüncelerini Erzurum'da anlatmak istemiştir.⁴³³ Hüseyin Tosun Bey'in buradaki faaliyetlerinden anlaşılacağı üzere Erzurum'da II. Abdülhamid rejimi aleyhine faaliyet gösteren bir zümre oluşmuştur. İsyanın toplumsal ve ekonomik yönünün siyasi olarak işlenmesi vazifesini üstlenen bu zümre, anayasal düzenin esaslarını halka aşılıyarak meşruti bir yönetimin sivil alt yapısını oluşturmayı hedeflemişlerdir.⁴³⁴ Prens Sabahattin'in başta Erzurum olmak üzere Anadolu'daki toplumsal olaylarla yakından ilgilendiği görülmüştür. Öyle ki Prens Sabahattin,

⁴³³ Prens Sabahaddin, *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar-Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Ve İzahlar*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer, (İstanbul: DBY Yayınları, 2018), 78.; Hüsameddin Ertürk Hüseyin Tosun Bey'in Erzurum'a tüccar kılığında gelişini şöyle anlatır: Benim vazifem, Rus hududu üzerindeydi. Süvari Yüzbaşısı olarak bulunduğum yer, Sarıkamış cephesindeki Azap Köyü idi. Dağ yollarından ve Rus hududundan kaçak olarak gelecek Ermeni komitecilerini yakalamak, onların İmparatorluk dahiline, silâh, bomba, cephane sokmalarına mâni olmaktı. Komitecilerin hüviyetlerini tesbit etmek de mühim vazifelerimiz meyânında idi. Hiç unutmam bir gün neferlerimiz, başında Çerkez kalpağı, belinde Çerkez kaması ve üstünde Çerkez elbisesi olan bir yolcu tutmuş, karakola getirmişlerdi. Kendisine nereden gelip nereye gitmek istediğini sormuştum:

- Biraz müsaade edin de nefes alayım, yorgunluktan bitkin bir halde olduğumu görmüyor musunuz? demişti.

Erleri savdıktan beş, on dakika dinlenmesine müsaade ettikten sonra, ilk önce söze başlayan gene o olmuştu:

- Hüsameddin Bey, beni tanımadın mı? diye söze başlayınca enikonu şaşırmıştım. O, yüzüme bakarak sözüne devamla:

- Ben demişti, Harbiye'de senin mektep arkadaşın Hüseyin Tosun değil miyim? Yoksa, bizi de Ermeni komitecisi mi sandın?

O zaman Hüseyin Tosun'u tanımıştım. O da, benim gibi Jöntürklerdendi. O da, bizim gibi tevkif edilmiş, Taşkışla'da yatmıştı. Sonra da Şeref Vapuru ile Trablusgarb'e sürülmüştü.

Hemen kendisine sokularak:

- Peki ama. Tosun, dedim, Trablusgarb neresi, Kafkasya hududu neresi? Şimdi burada ne arıyorsun?

Güldü:

- Acele etme Hüsam! dedi. Trablusgarb'tan bir kolayını bularak çöl yolu ile kaçtım. Afrika sahilinden bir gemiye atlayarak Fransa'ya geçtim ve Paris'e gittim. Jöntürklerle temas ettim. Teşkilâtın yardımı ve talimatı ile yola çıktım. Rus tebaası olarak Kafkasya'ya geldim. Oradan da hududu geçerek Erzurum'a gitmek ve teşkilât kurmak arzusundayım!.. dedi.

Bir müddet, başbaşa uzun uzun konuştuk. Aynı teşkilâtın iki adamı, üstelik iki birbirini seven ve birbirine inanan mektep arkadaşı olarak çabuk anlaştık. Yalnız merak ettiğim bir iki noktayı sormak lâzım geliyordu. Dedim ki:

- Kuzum Hüseyin, hepsi güzel, fakat muhaberatı nasıl temin edeceksin?

- Rusya'da Kars Şehri'nde postahâne Müdürü Ermeni Çarpan, Rus kuryesidir. O'nun vasıtasıyla mektuplar, gazeteler huduttan geçecek, Erzurum postahanesi müdürüne verilecektir. O da teşkilâtandır. Ben de Erzurum'da kalpak derileri vesair Rus emtiası satılan bir dükkân açacağım!.. diye anlattı.

Çabucak her noktada mutabık kaldık. Ben hududun bu noktasından geçecek mektupları ve evrak-ı matbuayı postahâne müdürüne gönderiyordum, o da Hüseyin Tosun'a veriyordu. Bkz. Hüsameddin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, (İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayıncılık, 2020), 75.

⁴³⁴ İttihatçıların II. Abdülhamid'e karşı halkın isyan etmesi fikrini zaman içerisinde oldukça benimsedikleri görülmektedir. Nitekim başlangıçta Erzurum ve Kastamonu'daki ayaklanmalara odaklanan İttihatçılar, ilerleyen zamanlarda benzeri ayaklanmaları imparatorluk genelinde yaymak için faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu amaçla yurtdışında çeşitli dokümanlar basan İttihatçılar, bu dokümanlar vasıtasıyla Anadolu'da bir cemiyet kurduklarını belirtmiş ve halkı da büyük isyanlar çıkarmaya davet etmişlerdir. Yıldız Sarayı Suriye, Beyrut, Halep, Aydın, Adana, Diyarbakir, Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis, Bağdat, Basra, Sivas, Cezayir-i Bahr-ı Sefid, Mamuretülaziz Valiliklerine verdiği talimatla İttihatçıların faaliyetlerine karşı dikkatli olunmasını ve herhangi bir karışıklığa mahal verilmemesini istemiştir. (BOA. Y.PRK.BŞK., 77/112-6. (18 Aralık 1907).

Terakki gazetesinde, “Anadolu Kiyamları” başlıklı yazılarla beraber vergi ayaklanmalarıyla alakalı yazılar kaleme almış ve bu tür olaylara destek vermiştir.⁴³⁵

Paris’te bulunduğu zamanlarda Edmond Demolins isimli filozofun fikirlerinden etkilenen Prens Sabahattin, eleştirilerini Osmanlı Devleti’nin yönetim usûllerine karşı yoğunlaştırmıştır. Merkezi yönetimin yetkilerinin azaltılarak söz konusu yetkilerin yerel yönetimlere devredilmesi, valilerin halk tarafından seçilmesi, bir bölgede toplanan vergilerin o bölgenin ihtiyaçları için harcanması gibi fikirleri öne süren Prens Sabahattin, fikirlerini halka aktarmak için Erzurum vergi ayaklanmasını önemli bir fırsat olarak görmüştür. Yukarıda izah edildiği üzere Erzurum’da yaşanan yönetsel ve mali krizden en fazla etkilenen kesim olan ahaliyi bilgilendirerek meşruti yönetimi istemeleri için organize etmek isteyen Prens Sabahattin yanlıları, isyan boyunca bu fikirleri halka aşılamışlardır.

Prens Sabahattin, II. Abdülhamid’i devirmek için darbe ya da halk ayaklanması seçeneklerini değerlendirmek istemiştir. Prens Sabahattin’in bu fikrini destekleyen bir takım çevresel olaylar da cereyan etmiş ve aynı dönemlerde Rusya⁴³⁶ ve İran’da⁴³⁷ yaşanan meşrutiyeçi ayaklanmalar Prens Sabahattin

⁴³⁵ Prens Sabahattin, “Anadolu Kiyamları”, *Terakki*. (1906-1907)

⁴³⁶ 19.yy ikinci yarısından itibaren Rusya’da sanayinin gelişimiyle beraber oluşan işçi sınıfı ağır şartlar altında çalışmaktaydı. Çalışma şartlarının düzeltilmesini talep eden yaklaşık 140 bin kişilik bir işçi topluluğu Rahip Gapon’un önderliğinde yürüyüşe geçmiştir. Kanlı Pazar olarak da anılan 22 Ocak 1905 günü çarın askerlerinin işçilerin üzerine ateş açması sonucu binlerce işçi ölmüş ve yaralanmıştır. Bu olaylar Rusya’da bir takım demokratik gelişimleri de beraberinde getirmiştir. Sivil halkın yanında askerlerin de Potemkin zırhlısını ele geçirip mevcut düzene karşı isyan etmeleri Rusya’daki muhalefeti güçlendirmiş, değişimi hızlandırmıştır. (Kezban Acar, “1905 Rus Devrimi’nin Genel Bir Değerlendirmesi”, *Divan Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, 13 / 24 (2008/1), 79-98.; Rusya’da yaşanan toplumsal olaylar II. Abdülhamid tarafından dikkatle izlenmiştir. Osmanlı Devleti’nin bu olaylardan etkilenmemesi için yoğun bir çaba sarf eden II. Abdülhamid bürokrasisi, Rusya’dan gelen bilgi ve belgelere karşı sıkı bir sansür uygulamıştır. Bkz. Hasip Saygılı, *1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016).

⁴³⁷ Abbas Mirza zamanında İran’da değişim ve dönüşüm hareketleri hızlanmış, süreç içerisinde hızlı dönüşümler yaşanmıştır. Bu dönüşüm zaman içerisinde İran’ın ilk anayasası olan 1906 Meşrutiyetini doğurmuştur. Rusya ve İngiltere’nin bölgedeki etkinliğinin artmasına karşın İran’ın askeri, siyasi, sosyal ve ekonomik olarak birçok alanda zayıf düşmesi İran’da değişimin başlatan etkenlerin başında gelmiştir. İran’da yaşanan yapısal sorunlara rağmen Avrupa’da meydana gelen gelişmeler, İran’daki aydınlar arasında hüriyet, adalet ve eşitlik gibi fikirlerin gelişmesine neden olmuştur. İran halkının da aydınların savunduğu fikirleri sahiplenmesi sonucu yönetime karşı halk hareketleri yaşamıştır. Bu olayların sonucu 1906 yılında hazırlanan Kanun-ı Esasi ile İran’da Meşruti bir yönetime geçilmiştir. (Yılmaz Karadeniz, “II. Meşrutiyetin Ön Denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)”, *Bilig*, 47 (2008), 193-214.

tarafından ilgiyle izlenmiştir. Prens Sabahattin, meşruti bir rejime geçiş için halk desteğini önemli görmüş; bu desteğe referans olarak kabul ettiği her iki ayaklanmaya da ciddi bir önem atfetmiştir. Öyle ki Prens Sabahattin taraftarlarının çıkardığı Terakki gazetesinde de bu konunun ele alındığı görülmüştür.⁴³⁸

3.2.1.4. Vali Mustafa Nazım Bey'in Görevden Alınması

Erzurum ahalisinin Müftü Lütfullah Efendi'nin medresesi önünde yaptığı protesto, vilayetteki olayların dengesini değiştirmiştir. O güne kadar Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey ile ortak hareket eden Müftü Lütfullah Efendi tarafını değiştirmiş ve asilerle ortak hareket etme kararı almıştır. Bu kararına şehirdeki diğer ulemayı da ortak eden Lütfullah Efendi, yirmi beş arkadaşı ile beraber Yıldız Sarayı'na gönderdiği telgrafta Vali Mustafa Nazım Bey hakkında çok ağır ifadeler kullanmıştır. Söz konusu telgrafta Mustafa Nazım Bey, zalim ve alçak bir kişilik olarak nitelendirilmiş; Erzurum gibi bir şehit yurdunun böyle gaddar bir idarecinin elinden kurtarılması istenmiştir.⁴³⁹

Erzurum Müftüsü Lütfullah Efendi'nin telgrafına cevap veren Sadaret, Vali Mustafa Nazım Bey'in görevden alınması ve vergilerin kaldırılması taleplerinin halkın istekleri doğrultusunda uygulanmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Ancak Erzurum'daki olayların kontrolden çıktığını da üstü kapalı bir şekilde kabul eden Sadaret, şehirde yaşanan olayları tetkik etmek maksadıyla bir tahkikat heyetinin oluşturulacağı bilgisini vermiştir. Halkın istek ve taleplerinin söz konusu tahkikat heyetinin raporunun ardından değerlendirileceğinin altını çizen Sadaret, belirtilen zamana kadar halkın gündelik yaşantısına devam etmesini Müftü Lütfullah Efendi'den istemiştir.⁴⁴⁰

Müftü Lütfullah Efendi'nin asilerle beraber hareket etmesi Vali Mustafa Nazım Bey açısından negatif bir gelişme olmuştur. Kendi uhdesinde görev yapan alt rütbeli bir memur tarafından ağır bir şekilde eleştirilen Vali Mustafa Nazım Bey, bu gelişmenin altındaki güç olarak Müşir Mehmet Zeki Paşa'yı işaret

⁴³⁸ "Rus İhtilalinin Mânâ-yı İçtimaisi", *Terakki* 2142-93816/(1906).

⁴³⁹ BOA. Y.PRK.MŞ., 8/38. (4 Nisan 1906).

⁴⁴⁰ BOA. BEO., 2798/209800. (3 Nisan 1906).

etmiştir. Mustafa Nazım Bey, Yıldız Sarayı'na bir telgraf çekerek Erzincan'da bulunan Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın Erzurum'daki bazı kişilerle telgraf vasıtasıyla görüşüğünü, görüşülenler arasında olayları tahrik eden kişilerin de olduğunu yazmıştır. Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın Erzurum'daki elebaşlarla muhaberesinden sonra Müftü Lütfullah Efendi'nin de korkarak asilerin tarafına geçtiğini belirten Mustafa Nazım Bey, saydığı gerekçelerden dolayı Erzurum'dan gelecek telgraflara itibar edilmemesini istemiştir.⁴⁴¹

Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey'in Müşir Mehmet Zeki Paşa hakkındaki iddiaları, duygusal bir tepkiden ziyade birtakım tecrübelerle dayanan kendi somut düşünceleridir. 1901 yılından beri Erzurum'da görev yapan Mustafa Nazım Bey'in Müşir Mehmet Zeki Paşa ile yaptığı ortak mesai kendisinin bu iddialarına temel teşkil etmiştir. Öte yandan Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın beraber çalıştığı mülki amirlere karşı tutumu incelendiği zaman, Mustafa Nazım Bey'in iddialarını doğrulayan benzer birtakım olayların geçmişte de yaşandığı görülmüştür.

Dördüncü Ordu Kumandanı Müşir Mehmet Zeki Paşa, 1889 yılından itibaren Hamidiye Alayları'nın teşekkülünde rol almış; bu alayların kumandanlığı görevini üstlenmiştir. Gayri nizami harp usulüne göre Kürt aşiretlerinden oluşturulan bu kuvvetler, doğu vilayetlerindeki Ermeni çete faaliyetlerine karşı önleyici bir unsur olarak düşünülmüştür. Hamidiye Alayları'nın yanı sıra Dördüncü Ordu Müşirliği görevini de yürüten Müşir Mehmet Zeki Paşa, kısa bir zaman içerisinde bölgede güçlü bir konuma yükselmiştir. Öyle ki Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın, uyum sorunu yaşadığı mülki amirlere karşı geliştirdiği olumsuz tutum, çoğu zaman söz konusu idarecilerin görevlerinden azledilmelerine dahi neden olmuştur. Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın olumsuz tavırları nedeniyle görevden azledilmesine sebep olduğu idarecilerden biri Erzurum Valisi Hasan Hayri Paşa'dır. Erzurum Valisi Hasan Hayri Paşa ile Müşir Mehmet Zeki Paşa arasında Hamidiye Alayları mensubu aşiretlerin iskanı için kullanılacak arazinin tahsisi hakkında bir ihtilaf yaşanmıştır. Yaşanan ihtilafa Dahiliye Nezareti müdahil olmuş ve Hasan Hayri Paşa'nın görevinden azledilmesi kararlaştırılmıştır. Dahiliye Nezareti, Erzurum Valiliği için Memurin Mülkiye

⁴⁴¹ BOA. Y.PRK.UM., 78/73. (4 Nisan 1906).

Komisyonu Azası Haydar Paşa ya da Kudüs Eski Mutasarrıfı Reşat Paşa'nın isimlerini alternatif olarak Yıldız Sarayı'na sunmuştur. Söz konusu iki kişiden birisinin Erzurum Valiliği görevi için seçilmesi beklenirken Başkatip Ahmet Süreyya Paşa, yeni valinin Müşir Mehmet Zeki Paşa ile uyumlu çalışacak birisinin olması gerektiğini, bunun için Haydar ve Reşat paşaların isimlerinin öncelikle Mehmet Zeki Paşa'ya sorulmasını, paşanın tercihi doğrultusunda atama yapılmasını istemiştir.⁴⁴² Müşir Mehmet Zeki Paşa'dan müşteki olan mülki amirlerden birisi de Van Vali Vekili ve Kumandanı Şemsi Paşa'dır. Şemsi Paşa, Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın kendi uhdesindeki Vali Vekilliği ve Fırka Kumandanlığı görevini zorla elinden alarak Münir Paşa isimli bir başka kumandana verdiğini belirtmiş ve Mehmet Zeki Paşa'nın kendisine karşı takındığı olumsuz tutumdan yakınmıştır.⁴⁴³ Örneklerden de görüldüğü üzere Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey'in Müşir Mehmet Zeki Paşa hakkındaki iddiaları kişisel bir husumetten ziyade uzun zamandan beri süregelen birtakım yönetsel sıkıntı ve yetki aşımalarına dayanmaktadır.

Öte yandan Erzurum'da yaşanan isyan hakkında araştırma yapmak üzere kurulması planlanan Tahkikat Heyeti ile ilgili bürokratik adımlar da hızlı bir şekilde atılmıştır. Dahiliye Nazırı Mehmet Faik Memduh Paşa ve Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferid Paşa tarafından hazırlanan müşterek kararname ile Tahkikat Heyeti'nin kurulması kararı Padişah II. Abdülhamid tarafından uygun görülmüştür. Tahkikat Heyeti'nin Erzurum'a gidene kadar zaman kaybı yaşanmaması için Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın seçeceği bir ferik tarafından tahkikatın başlatılması ve şehirde sükûnetin sağlanması da kararname kapsamında uygun görülmüştür.⁴⁴⁴

Tahkikat Heyeti'nin Erzurum'a ulaşana kadar Erzincan'dan bir ferik ve bir tabur askeri Erzurum'a göndermesi istenen Müşir Mehmet Zeki Paşa, kendisine verilen talimatın gereğini yaparak bir ferik ve bir tabur askeri Erzurum'a göndermiştir. Erzurum'da yaşanan isyan hakkında bazı bilgiler veren Mehmet Zeki Paşa, dikkat çekici ifadeler kullanmıştır. Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey

⁴⁴² BOA. Y.A.HUS., 263/30. (2 Ağustos 1892).

⁴⁴³ BOA. Y.EE., 132/5. (28 Ağustos 1898).

⁴⁴⁴ BOA. BEO., 2793/209436-17. (4 Nisan 1906); BOA. Y.PRK.ASK., 238/17-1.(4 Nisan 1906).

tarafından dile getirilen isyanda parmağı olduğu iddiasını kesin bir dille reddeden Müşir Mehmet Zeki Paşa, kendisine bağlı Yedinci Fırka Kumandanlığına bağlı askerlerin isyana müdahale ettiklerini, isyana asıl müdahale etmeyenlerin ise valinin emir komutasında olan jandarmalar olduğunu belirtmiştir. Vilayetteki jandarmaların bir kısmının maaşlarını alamadığı gerekçesiyle önceden iş bıraktığının, kalanların da asilerle ortak hareket ettiğinin altını çizen Mehmet Zeki Paşa, kendisine yöneltilen suçlamaları reddetmiştir.⁴⁴⁵

II. Abdülhamid tarafından onaylanan irade ile resmiyet kazanan Tahkikat Heyeti Azalığına ise Şura-yı Devlet Azası [Babanlı] Mustafa Zihni Paşa⁴⁴⁶, Muş Eski Mutasarrıfı Mehmet Hüsnü [Zadil] Bey⁴⁴⁷ atanmıştır. Heyetin son azasının da Erzincan'da bulunan Müşir Mehmet Zeki Paşa tarafından seçilecek bir ferikin olması kararlaştırılmış ve azaların her birine on beşer bin kuruş harcırah verilmesi uygun görülmüştür.⁴⁴⁸ Tahkikat Heyeti'nin son azası olarak Bayburt'taki Seyyar Topçu 24. Alay Kaymakamı Asaf Bey, Müşir Mehmet Zeki Paşa tarafından görevlendirilmiştir.⁴⁴⁹

Erzurum'da devam eden vergi ayaklanmasından dolayı zor günler geçiren Vali Mustafa Nazım Bey, Tahkikat Heyeti kurulması kararını olumlu karşılamıştır. Erzurum'da cereyan eden olaylarda yalnız bırakıldığını, isyanın kendisi aleyhine bir karalama kampanyasına dönüştüğünü düşünen ve olaylarda Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın parmağı olduğunu savunan Mustafa Nazım Bey, Tahkikat Heyeti vasıtasıyla kendisinin aklanacağını düşünmüştür.⁴⁵⁰

Mustafa Nazım Bey, Tahkikat Heyeti'nin Erzurum'a gelmesini beklerken Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın kendisi aleyhine yaptığı yeni bir hamle ile iyice köşeye sıkışmıştır. Müşir Mehmet Zeki Paşa, vergiler ve Vali Mustafa Nazım Bey hakkında nasıl bir karar alınacağının yapılacak tahkikattan sonra karar verileceği ile ilgili iradeyi, ulema ve askeri erkân huzurunda halka okuduğunu, ancak halkın bu karara itibar etmediğini ifade etmiştir. Erzurum ahalisinin önceliğinin

⁴⁴⁵ BOA. Y.A.HUS., 501/72-1.(4 Nisan 1906).

⁴⁴⁶ BOA. DH. SAİD. d. 4/442 ; BOA. DH. SAİD. d. 80/263; BOA. DH. SAİD.d.180/167

⁴⁴⁷ BOA. DH. SAİD. d. 55/471; BOA. DH. SAİD. d. 80/151. BOA. DH. SAİD. d. 180/59

⁴⁴⁸ BOA. İ.DH., 1442/45. (4 Nisan 1906); BOA .ŞD., 3196/43.(4 Nisan 1906).

⁴⁴⁹ BOA. BEO., 2881/216021. (28 Temmuz 1906).

⁴⁵⁰ BOA. Y.PRK.UM., 78/72-8. (4 Nisan 1906).

vergilerin kaldırılmasından ziyade Vali Mustafa Nazım Bey'in görevden azledilmesi olduğunu belirten Müşir Mehmet Zeki Paşa, Mustafa Nazım Bey'in görevden azledilmesini hızlandıracak birtakım bilgileri de Yıldız Sarayı ile paylaşmıştır. Erzurum'daki Ermenilerin Vali Mustafa Nazım Bey'e karşı gelişecek isyanları kullanma ihtimalini belirten Müşir Mehmet Zeki Paşa, Erzurum'un coğrafi konumunun hassasiyetine atıfta bulunarak buradaki olumsuz bir gelişmenin diğer bölgelere sirayet etmesi riskine vurgu yapmıştır.

Seraskerliğin ve Sadaretin Erzurum'la alakalı kaygılarına vurgu yapan Müşir Mehmet Zeki Paşa, yürüttüğü strateji ile Mustafa Nazım Bey'in görevden azledilme sürecini hızlandırmıştır.⁴⁵¹ Yukarıda belirtildiği üzere Sadaret, Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey hakkında alınacak kararın, Tahkikat Komisyonu raporundan sonra verileceğini ifade etmişti. Ancak kısa zaman içerisinde gelişen olaylar ve değişen güç dengeleri, verilen bu kararın gözden geçirilmesine neden olmuştur.

Dördüncü Ordu Kumandanı Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey hakkındaki olumsuz düşüncelerini vilayetteki Ermeni fesat hareketi üzerinden Sadarete bildirmesi, hükümetin Mustafa Nazım Bey'in Erzurum'daki görevinden alınması sürecini hızlandırmıştır. Sadaret, Erzurum'da kamu düzenini tesis etmek ve kan dökülmesi riskini engellemek amacıyla Mustafa Nazım Bey'in Erzurum Valiliği görevinden alınması kararını Padişah II. Abdülhamid'e sunmuştur. Söz konusu kararın padişah tarafından onaylanması sonucu Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey ile Diyarbakır Valisi Mehmet Ata Bey, 4 Nisan 1906 tarihinde becayiş edilmiştir.⁴⁵² Sadaret, her iki validen de hızlı bir şekilde yeni görev yerlerine gitmelerini istemiştir.⁴⁵³ Erzurum valiliğinde yapılan bu değişim vilayetteki kriz ortamını bir nebze de olsa rahatlatmış, olaylar yatışmıştır. Ancak Mustafa Nazım Bey zamanında gerçekleşen ayaklanmanın

⁴⁵¹ BOA. Y.PRK.ASK., 238/18.(4 Nisan 1906).

⁴⁵² BOA. İ.DH.1444/24. (4 Nisan 1906). Diyarbakır Valiliği görevine atanan Mustafa Nazım Bey, yeni görev yerine giderken yolda aldığı bir telgrafla Kastamonu Valiliği görevine atanmıştır (BOA. İ.DH.1444/27. 21 Nisan 1906). Ancak bu atama da dikkat çeken bir husus söz konusudur. Mustafa Nazım Bey, kendisi gibi Şahsi Vergi ayaklanmalarından dolayı azledilen Mehmet Enis Paşa'nın yerine atanmıştır.

⁴⁵³ BOA. BEO.2798/209793. (4 Nisan 1906).

nedenlerinin neler olduğu hem halk hem de hükümet tarafından üzerinde durulan bir konu olmuştur.

3.2.1.5.Tahkikat Heyeti'nin Göreve Başlaması ve Faaliyetleri

Mustafa Nazım Bey zamanında yaşanan olayların mahiyetinin araştırılması için teşkil edilen Tahkikat Heyeti, Şura-yı Devlet Azası Mustafa Zihni Paşa, Muş Eski Mutasarrıfı Mehmet Hüsnü Bey ve Müşir Mehmet Zeki Paşa tarafından seçilecek bir ferikten oluşmuştur. Söz konusu heyetin yapacağı tahkikattan sonra çıkacak rapora göre de Mustafa Nazım Bey hakkında karar verilmesi planlanmıştır. Ancak buna fırsat kalmadan Mustafa Nazım Bey Erzurum'dan alınmış ve Tahkikat Heyeti'nin Erzurum'a gidişi ikinci plana düşmüştür. Fakat Tahkikat Heyeti'nin Erzurum'a gelmesiyle alakalı beklenti içerisinde olan Erzurum ahalisi, Vali Vekili Şevket Paşa'ya başvurmuş ve Tahkikat Heyeti'nin Erzurum'a gelip gelmeyeceği hakkında bilgi istemiştir.

Erzurum Vali Vekili Şevket Paşa, Sadaretten tahkikat heyetinin akıbeti hakkında bilgi talep etmiştir. Şevket Paşa hem şehir merkezindeki hem de mülhakattaki ahalinin bazı memurlarla alakalı şikâyetlerinin olduğunu, valiliğin bu kişilere nasihat ederek dağıttığını belirterek Tahkikat Heyeti'nin Erzurum'a ne zaman geleceğini sormuştur.⁴⁵⁴ Sadaret de ahali tarafından beklenen Tahkikat Heyeti'nin yola çıktığını, heyetin Erzurum'a varır varmaz tahkikata başlayacakları cevabını vermiştir.⁴⁵⁵

Mustafa Zihni Paşa ve Mehmet Hüsnü Bey'den oluşan tahkikat heyeti, 26 Nisan günü Erzurum'a ulaşmıştır. Erzurum'daki ilk izlenimleri hakkında bir rapor kaleme alan heyet azaları, yolculuk esnasında gördükleri bazı hususları Sadarete aktarmışlardır. İstanbul'dan vapurla geldikleri Trabzon'dan Erzurum'a giderken Bayburt'tan itibaren köylülerin kendilerine Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Verginin kaldırılması için çok sayıda arzuhal sunduklarını ifade etmişlerdir.⁴⁵⁶ Erzurum'da cereyan eden vergi ayaklanmasını tahkik etmek maksadıyla gönderilen heyete, yol üzerinde farklı kişiler tarafından aynı maksatlı arzuhaller verilmesi Sadaretin

⁴⁵⁴ BOA. BEO., 2806/210381-2. (14 Nisan 1906).

⁴⁵⁵ BOA. BEO., 2806/210381-1. (15 Nisan 1906).

⁴⁵⁶ BOA. BEO., 2816/211131-2. (26 Nisan 1906).

dikkatini çekmiştir. Sadaret her iki verginin de kaldırılması için bu kadar çok talebin gelmesini, olayların bir merkezden kontrol edildiği şüphesini artırdığını, araştırma esnasında bu noktaya özellikle dikkat edilmesi gerektiğini Tahkikat Heyeti'nden istemiştir.⁴⁵⁷

Göreve başlayan Tahkikat Heyeti, ilk olarak halktan gelen altı yüz imzalı bir istidayı incelemiştir. Toplamda on iki memur hakkında verilen istidada yer alan Erzurum ticaret reisi, müdde-i umumi ve İstinaf Azası İhsan Bey hakkındaki şikâyetlerin adliye müfettişi tarafından, diğer düşük rütbeli dokuz memur için yürütülecek tahkikatın da yeni vali tarafından yapılması Tahkikat Heyeti tarafından tavsiye edilmiştir.⁴⁵⁸

Tahkikat sürerken Erzurum'da cereyan eden vergi ayaklanmasıyla alakalı Yıldız Sarayı'na yapılan bir ihbar ise Sadareti endişelendirmiştir. Söz konusu ihbarı değerlendiren Sadaret, ihbarda yer alan Erzurum'daki Ermenilerle Müslümanların aralarında para toplayarak hükümete karşı bir eylem planladıkları bilgisinin araştırılmasını istemiştir. Konuyu araştıran Tahkikat Heyeti, Ermenilerin geçmişteki ihanetlerinden dolayı iki taraf arasında böyle bir ortaklığın mümkün olmadığını, ihbarın asılsız olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵⁹

26 Nisan 1906 tarihinde Erzurum'a ulaşan Tahkikat Heyeti, çalışmalarını 6 Mayıs 1906 tarihine kadar sürdürmüştür. Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey zamanında ortaya çıkan vergi ayaklanmasını tahkik etmek için on gün çalışan heyet, bu süre zarfında olaylarla alakalı birçok kişinin ifadesine başvurmuştur. Bu başvurulardan bir tanesi diğerlerine göre içerik ve kapsam olarak oldukça önemli bilgiler ihtiva etmiştir. Erzurum ahalisi adına bin elli kişinin imzasının yer aldığı şikâyetnamede Erzurum eski Valisi Mustafa Nazım Bey aleyhine ağır suçlamalar yöneltilmiştir.

Söz konusu şikâyetnamede Erzurum ahalisinin son elli yılda Ruslara karşı verilen savaşta yetmiş ila seksen bin şehit verdiği, yine bu dönemde iki tane kıtlık ve deprem ile Ermeni terörüne maruz kaldığı, iklimsel olarak dezavantajından

⁴⁵⁷ BOA. BEO., 2816/211131-1. (28 Nisan 1906).

⁴⁵⁸ BOA. BEO., 2817/211241-2. (29 Nisan 1906).

⁴⁵⁹ BOA. DH.ŞFR., 362/63. (2 Mayıs 1906).

dolayı mahsûlatın az, ticaretin zayıf olduğu, sanayi üretiminin ise hiç olmadığı belirtilmiştir. Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergilerinin tahsili zamanında bu vergileri ödemeye gücü olmayan ahalinin dertlerini anlatmak için telgrafhaneye gittiği zaman ise Vali Mustafa Nazım Bey'in kendilerine çok sert müdahale ettirdiği ifade edilmiştir. Şehirdeki sosyal ve ekonomik sıkıntıların yanı sıra Vali Mustafa Nazım Bey hakkında yapılan bazı ithamlar oldukça dikkat çekicidir. Şikâyetnamede Vali Mustafa Nazım Bey'in şehirdeki Ermeni çetecilere yardımda ettiği, Rusya ile yakın ilişkileri olan diğer Ermeni çetecilerle çok yakın ilişkilerinin olduğu, onların ülkeye patlayıcı maddeler sokmasına yardım ettiği belirtilmiştir. Öte yandan kendisinin haftada iki gün işe gelip diğer günlerde sayfiyelerde dolaştığı, şehirdeki adliye, maarif ve sair kamu hizmetlerini zaafa uğrattığı söz konusu şikâyetname ile Tahkikat Heyeti'ne iletilmiştir.⁴⁶⁰ Halkın Mustafa Nazım Bey hakkında kaleme aldığı bu arzuhal tartışmalı bilgiler ihtiva etmiştir. Zira vatan hainliği ile suçlanan Mustafa Nazım Bey hem Erzurum'da görev yaptığı süre zarfında⁴⁶¹ hem de Erzurum'dan sonraki görevlerinde önemli hizmetlerde bulunmuştur. Halkın Mustafa Nazım Bey hakkındaki bu düşünceleri, dönemin ağır psikolojik gerginliğinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Tahkikat Heyeti taraflardan alınan bilgiler doğrultusunda bir rapor hazırlamış ve görevlerinin bittiği gerekçesiyle İstanbul'a dönüş için Sadareten izin talep etmişlerdir.⁴⁶² Sadaret, İstanbul'a dönmek isteyen Tahkikat Heyeti'nin bu isteğini şartlı olarak kabul etmiştir. Soruşturmanın sonucunda oluşturulan raporun ayrıntılarının yeni atanan Erzurum Valisi Mehmet Ata Bey ile de görüşülmesini isteyen Sadaret, Tahkikat Heyeti'nden bir müddet daha Erzurum'da kalmalarını istemiştir.⁴⁶³ Tahkikat Heyeti tarafından Erzurum'daki olaylar hakkında kendisine bilgi verilmesi istenilen Vali Mehmet Ata Bey, hava koşullarının elverişsizliği dolayısıyla Diyarbakır'dan Erzurum'a beklenenden daha uzun sürede ulaşabilmiştir. Tahkikat Heyeti, Vali Mehmet Ata Bey'in Erzurum'a ulaşması üzerine raporun bir suretini kendisine takdim etmiş ve olaylar

⁴⁶⁰ BOA. DH.MKT., 1066/29-4. (8 Mayıs 1906).

⁴⁶¹ Mustafa Nazım Bey'in Erzurum Valiliği hakkında bkz. Yakup Karataş, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Erzurum (sosyal, ekonomik, idari ve demografik yapı)*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010).

⁴⁶² BOA. DH.ŞFR., 362/63. (6 Mayıs 1906).

⁴⁶³ BOA. BEO., 2823/211716-1. (8 Mayıs 1906).

hakkında birtakım müzakerelerde bulunarak şehirden ayrılmışlardır.⁴⁶⁴ Trabzon üzerinden deniz yoluyla İstanbul'a dönen Tahkikat Heyeti azaları, hazırladıkları raporun bir suretini de Sadarete sunarak görevini tamamlamıştır.

Tahkikat Heyeti tarafından hazırlanan rapora göre, Hayvanat-ı Ehliye ile Şahsi Verginin tarh ve tevziinde dikkatsiz ve özensiz davranan Erzurumlu Vergi Müdür Vekili Osman Efendi halkın taleplerini dikkate almayarak şiddet göstermiştir. Bu durumu fırsat bilen Askeriye Erzak Müteahhitleri Hasan Ağazade Faruk, eşraftan Güli, Şamlızade Ahmet ve Akif Efendiler devletten alacakları onbeş bin kuruşun ödenmesine kolaylık ve hızlılık göstermeyen Vali Mustafa Nazım Bey'e karşı bir ittifak oluşturmuşlardır. Söz konusu vergileri ödemeye gücü yetmeyen halkın bu ittifakın kısa sürede benimsenmesi üzerine şehir merkezinde olaylar ortaya çıkmıştır. Tahkikat Heyeti'nin ulaştığı bilgilere göre vergiye karşı mukavemet ilk olarak merkezdeki Hasani Basri Mahallesi'nde başlamıştır. 200 kişilik bir grup vergilerin azaltılması talebiyle valiliğe yürümüş, Faruk, Şevki, Fazıl Beylerle Şamlızade Ahmet, Bakkal Hacı Sabri ve Hacı Akif Efendiler ahaliyi teşvik etmişlerdir. Bu kişiler asileri para vererek teşvik etmişler; şehirdeki polis ve jandarmaların da uzun zamandan beri maaş alamamaları sebebiyle olaylara karşı lakayt davranmaları, isyanın genişlemesine neden olmuştur.⁴⁶⁵

Raporda olayların büyümesine katkısı tespit edilen diğer bir husus ise şehirdeki idari sorunların varlığı olmuştur. Tahkikat Heyeti'ne göre Vali Mustafa Nazım Bey kolluk kuvvetlerini sevk ve idare edememiştir. Öyle ki Vali Mustafa Nazım Bey olaya ön ayak olanları makamına çağırarak kendilerine nasihat etmiş ve meseleyi bu şekilde çözmeye çalışmıştır. Ancak bu yöntem asiler üzerinde olumlu bir etki bırakmamıştır. Erzurum'daki olayları kontrol altına almak için farklı yollar deneyen Mustafa Nazım Bey, bu sefer de asilerin şikâyetçi olduğu bazı kamu görevlilerini görevden almıştır. Bu hamle ile asilerin kontrol edilebileceğini düşünen Mustafa Nazım Bey, umduğunu bulamamıştır. Zira valinin bu hamlesi asileri iyice cesaretlendirmiş ve olayları iyice büyötmüştür. Tahkikat Heyeti, olayların çıkış nedenleri ile ilgili yaptığı araştırmada dikkat

⁴⁶⁴ BOA. BEO., 2823/211716-3. (15 Mayıs 1906).

⁴⁶⁵ BOA. DH.MKT., 1066/29-5. (13 Mayıs 1906).

çekici bir noktanın da altını çizmiştir. Erzurum'da Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi'den kaynaklı ortaya çıkan ayaklanma, şehirdeki bazı kişiler tarafından tahrik edilmiştir. II. Abdülhamid rejimine muhalefet ettiği gerekçesiyle Erzurum'a sürgün edilen şahısların, buradaki vergi isyanını yoğun bir şekilde tahrik ettiği Tahkikat Heyeti tarafından tespit edilmiştir. Heyet, hazırladığı raporda Erzurum'a sürgün edilen şahısların rolüne dikkat çekmiş, bu kişilerin İran ve Rusya'daki olaylarla alakalı Erzurum dahilinde yaptıkları şayialardan bahsetmiş, ancak söz konusu kişilerin kimlikleri hakkında herhangi bir bilgi vermemiştir.⁴⁶⁶

3.2.2. Ayaklanma Sonrası Asayiş Sağlama Faaliyetleri

3.2.2.1. Kamu Düzenini Sağlanmaya Yönelik İlk Adımlar

Diyarbakır Valisi iken Erzurum Valiliği görevine atanan Mehmet Ata Bey⁴⁶⁷ maliye kökenli bir teknokrattır. İlk Valilik görevi Diyarbakır Valiliği olmuştur. Mali bir sorunun çözümü amacıyla gittiği Musul'da iken Sadaret kendisinden acil olarak Diyarbakır'a gitmesini ve Diyarbakır Valiliği görevini devralmasını istemiştir. Diyarbakır Valiliği görevini devralan Mehmet Ata Bey, yeni görevinin ikinci ayında yine ani bir kararla 4 Nisan 1906 tarihinde Erzurum Valisi Mustafa Nazım Bey ile becayiş edilmiştir.

Maliye bürokrasisinde yetişen bir bürokrat olup mülki tecrübesi olmayan Mehmet Ata Bey'in Erzurum gibi stratejik bir noktaya atanması dikkat çekicidir. Erzurum'da hali hazırda yaşanan bir vergi isyanının çözümü için Mehmet Ata Bey'in görevlendirilmesinin amacı kendisinin mali konularda uzman olması ve II. Abdülhamid'in güven duyduğu bir kişilik olması olarak düşünülebilir.

Erzurum Vali Vekili Ferik Şevket Paşa'dan görevi devralarak Erzurum Valiliği görevine başlayan Mehmet Ata Bey, ilk olarak Tahkikat Heyeti ile

⁴⁶⁶ BOA. DH.MKT., 1066/29-5. (13 Mayıs 1906).

⁴⁶⁷ Beyrut Naibi Mehmet Galip Bey'in oğlu olan Mehmet Ata Bey, 1850 yılında İstanbul'da doğmuştur. Meclis-i Maliye üyeliği (1898-1901), Maliye Nezareti Mektupçuluğu (1901-1906), Diyarbakır Valiliği (9 Ocak 1906- 5 Nisan 1906), Erzurum Valiliği (5 Nisan 1906- 29 Ekim 1906), Şura-yı Devlet üyeliği (1906-1908), Telgraf ve Posta Nazırlığı (1908-1908), Maliye Nazırlığı (1919-1919), Islahat-ı Maliye Komisyonu üyeliği (1919-1919) görevlerinde bulunan Mehmet Ata Bey, 1919 yılında vefat etmiştir. Edebi yönü yüksek olan Mehmet Ata Bey çok sayıda eseri Fransızcadan Türkçeye tercüme etmiştir. (BOA.DH.SAİD.d.4/908; BOA.DH.SAİD.d...150/187). Yazar Nurullah Ataç'ın babasıdır.

görüşüp yaşanan olaylar hakkında bilgi almıştır. Ardından Yıldız Sarayı'na bilgilendiren Mehmet Ata Bey, Erzurum'daki ilk izlenimlerini aktarmıştır. Kendisinin göreve başladığından beri herhangi bir vukuat olmadığını, Ermenilerin bir hadise çıkarmalarına imkân verilmeyeceğini, merkez ve mülhakatta bazı memurlar hakkındaki şikâyetlerin ise kanunlar çerçevesinde değerlendirileceğini belirten Mehmet Ata Bey, vilayette kontrolün sağlandığı mesajını vermiştir.⁴⁶⁸

Erzurum valiliği görevine atandıktan sonra vilayetteki normalleşme sürecini başlatmak isteyen Vali Mehmet Ata Bey, bazı memurların yerlerinin değiştirilmesi için ilgili makamlar nezdinde birtakım girişimlerde bulunmuştur. İlk olarak Erzurum Naibi Feyzullah Efendi'nin görevinden alınmasını isteyen Mehmet Ata Bey, böylece Tahkikat Heyeti'nin raporunda yer alan bir tavsiye kararının da uygulanmasını istemiştir.⁴⁶⁹

Tahkikat Heyeti, raporunda Erzurum Merkez Telgraf Müdürü İbrahim Ethem Efendi'nin hem uzun yıllardır aynı görevde olması hem de görevinde tarafgir davranmasından dolayı azledilmesini önermiştir. Posta ve Telgraf Nezareti de bu karar doğrultusunda Erzurum Merkez Telgraf Müdürü İbrahim Ethem Efendi ile Diyarbakır Merkez Telgraf Müdürü'nün becayişini uygun görmüştür.⁴⁷⁰ Ancak Posta ve Telgraf Nezareti tarafından yapılan bu becayişe Mehmet Ata Bey bazı gerekçelerle karşı çıkmıştır. Erzurum Merkez Telgraf Müdürlüğü için önerilen Diyarbakır Telgraf Müdürünü bir önceki görev yerinden tanıdığını belirten Mehmet Ata Bey, söz konusu kişinin Diyarbakır'dan alınmasını oradayken kendisinin talep ettiğini ifade etmiştir. Mevcut durumda Diyarbakır'da kalması uygun olmayan bir bürokratin Erzurum gibi hassas bir yerde çalışmasının doğru olmayacağını altını çizen Mehmet Ata Bey, İbrahim Ethem Bey'in görevinde devam etmesini talep etmiştir.⁴⁷¹

Erzurum'da yaşanan ayaklanmaların olumsuz etkilerini azaltmak amacıyla birtakım çalışmalar yürüten Mehmet Ata Bey, şehirde kamu düzenini sağlamakla mükellef iki kurumda birtakım eksiklikler tespit etmiştir. İlk olarak vilayetteki

⁴⁶⁸ BOA. Y.PRK.UM., 78/110. (17 Mayıs 1906).

⁴⁶⁹ BOA. DH.ŞFR., 364/115. (26 Mayıs 1906)

⁴⁷⁰ BOA. BEO., 2843/213217-2. (2 Haziran 1906).

⁴⁷¹ BOA. DH.ŞFR., 365/38. (5 Haziran 1906).

jandarma teşkilatını inceleyen Mehmet Ata Bey, buradaki personelin bir kısmında disiplinsiz davranışların tespit edildiğini, bu nedenle askeri ve mülki yetkililerden müteşekkil bir komisyon tarafından Erzurum'da bir jandarma teşkilatının yapılmasını istemiştir.⁴⁷²

Vali Mehmet Ata Bey'in teftiş ettiği diğer kurum olan adliye dairesinde ise durumun daha kötü olduğu görülmüştür. Erzurum'a tayin olduğu günden beri merkez ve mülhakattaki birçok mahkemeden şikâyetler aldığını, bu süre zarfında Erzurum'a sadece bir adliye müfettişinin geldiğini, onun da birkaç mahkemeyi teftiş ettikten sonra şehirden ayrıldığını ifade eden Mehmet Ata Bey, Sivas'ta bulunan adliye müfettişinin Erzurum'a gönderilmesi için Adliye Nezaretine yaptığı başvuruya ise olumlu bir dönüt alamadığından yakınmıştır. Mehmet Ata Bey, mahkemelerin teftiş edilmesi için hemen müfettiş görevlendirilmesinin ise artık bir işe yaramayacağını, çünkü söz konusu müfettişin Erzurum'a gelmesi ve göreve başlamasının kış ayına denk geleceğini, mevsim şartlarının ise buna müsaade etmeyeceğini belirtmiştir.

Vali Mehmet Ata Bey, Erzurum'daki adliye hizmetlerinde yaşanan sıkıntıları bazı örnekler üzerinden somutlaştırmıştır. Öyle ki Erzurum merkez hapisanesinde altı yüz küsur mahkûm bulunmaktadır. Bu mahkûmların yarısından fazlası yargılanmayı, kalan kısım ise başlayan mahkemelerinin bitirilmesini beklemektedir. Söz konusu örnek üzerinden vilayetteki mahkemelerin ataletine vurgu yapan Mehmet Ata Bey, bu durumun uzun tutukluluk sürelerine neden olduğunu belirtmiştir. Merkez hapisanedeki durum üzerinden mülhakattaki hapisanelerle alakalı bir tahmin yürüten Mehmet Ata Bey'e göre buralarda vaziyet daha kötü olmalıdır. Mehmet Ata Bey, ahalinin mahkemelerdeki gecikmelerle alakalı verdikleri arzu halleri ise sadece ilgili mahkemelere havale ettiklerini, vilayetteki adli mercilerin Valilik makamına karşı sorumlu olmadıklarından dolayı kendilerinin olumlu bir sonuç elde edemediklerini de üzümlere ifade etmiştir.⁴⁷³

⁴⁷² BOA. DH.ŞFR., 365/82. (16 Haziran 1906).

⁴⁷³ BOA. BEO., 2868/215051-4. (17 Haziran 1906).

Jandarma ve adliye teşkilatının genel durumu hakkında bir değerlendirme yapan Vali Mehmet Ata Bey, bir talep de Rum asıllı Vali Yardımcısı İbrahim Selim Sosa Bey hakkında bulunmuştur. Vali yardımcısı olması dolayısıyla idari işlerle alakalı bilgisi bulunan İbrahim Selim Sosa Bey'in bu bilgileri dış ülke konsolosluklarına sızdırdığını ve uhdesinde olmayan işler hakkında bilgi topladığını belirten Mehmet Ata Bey, mülkî işlerde zafiyet yaratan İbrahim Selim Sosa Bey'in Diyarbakır Vali Yardımcısı Minya Bey ile becayış edilmesini Dahiliye Nezaretinden talep etmiştir.⁴⁷⁴

Mehmet Ata Bey'in talebini inceleyen Dahiliye Nezareti, söz konusu talebi gerekli muameleyi yapması için Memurîn Mülkiye Komisyonu'na sevk etmiştir. Komisyon, Mehmet Ata Bey tarafından yapılan değişiklik talebini incelemiş ancak olumlu yanıt vermemiştir. Zira İbrahim Selim Sosa Bey'in üzerine isnat edilen suçların ceza gerektiren fiiller olduğunu, dolayısıyla araştırılması gerektiğini belirten komisyon, herhangi bir araştırma yapılmadan böyle bir değişikliğin yapılmasının uygun olmayacağını belirtmiştir. Mehmet Ata Bey'in istediği becayışı uygun görmeyen Memurin Mülkiye Komisyonu, bu karara alternatif bir atama yapılabileceği şerhini de düşmüştür. O günlerde Van Vali Yardımcılığı görevinde bulunan ve Ermeni çeteciler tarafından tehdit edilen Ohannes Ferid Efendi'nin Erzurum'a atanabileceği ayrıca belirtilmiştir.⁴⁷⁵

Erzurum'da asayiş sağlaması için öncelikle kurumları ıslah etmek isteyen Vali Mehmet Ata Bey, kendi uhdesinde olan jandarma kuvvetindeki sıkıntıları ayrıntılı bir şekilde incelemeye devam etmiştir. Vilayetteki jandarmaların önemli bir kısmının yerleştiğini tespit eden Mehmet Ata Bey, bu sorunu görev yapmaya engel teşkil eden bir durum olarak değerlendirmiştir. Jandarma erlerinin yanı sıra zabitlerle alakalı da araştırma yapan Mehmet Ata Bey, Erzurum Merkez Jandarma Taburu Binbaşısı Hüseyin ve Seyyar Tabur Birinci Süvari Bölüğü Yüzbaşısı Mustafa Beylerin on yılı aşkın bir zamandır Erzurum'da olduğunu ve görevlerine aykırı işlerle iştigal ettiklerini belirlemiş ve bu durumun disiplin sorununa neden olduğunu ifade etmiştir. Söz konusu iki zabitin görevde kalmasını uygun

⁴⁷⁴ BOA. DH.MKT., 1095/40-1. (18 Haziran 1906).

⁴⁷⁵ BOA. BEO., 2862/214650-2. (30 Haziran 1906)

görmeyen Mehmet Ata Bey, her ikisinin de işten el çektirilmelerini Dahiliye Nezaretinden istemiştir.⁴⁷⁶

Mehmet Ata Bey'in kamu kurumları hakkında yaptığı son inceleme vilayet bütçesiyle alakalı olmuştur. Vali Mehmet Ata Bey, Erzurum'daki memurların maaşlarının ödenmesi için gerekli meblağın vilayet bütçesinde bulunmaması üzerine Dahiliye Nezareti'nden yardım talep etmiştir. Dahiliye Nezareti de vilayetin ihtiyacı olan meblağın mülhakattan toplanması talimatını vermiştir. Söz konusu talimat gereği mülhakata yazı yazan Valilik, sadece Erzincan ve Hınıs sancaklarından otuzar bin kuruş meblağ toplayabilmiştir. Öte yandan Tercan ve Kiğı sancaklarının vilayetten istedikleri talebin yüz ellışer bin kuruş olduğunun altını çizen Mehmet Ata Bey, geri kalan tüm sancak ve kazaların da vilayetten tahsisat beklediğini belirtmiştir. Erzurum'daki maddi darboğazı daha somut bir örnek üzerinden anlatmaya çalışan Mehmet Ata Bey, şehirdeki askerlere bir yıldan beri maaş verilemediğini, söz konusu askerlere geçen Ramazan Bayramı'nda bir miktar harçlık, Kurban Bayramı'nda ise ancak bir maaş ödenebildiğini belirtmiştir. Mülhakattaki askeri ve mülki amirlerin kendisinden devamlı surette tahsisat istediğini ifade eden Mehmet Ata Bey, hiç olmazsa Padişah II. Abdülhamid'in tahta çıkış yıldönümünde dağıtılmak üzere Erzurum'a bir miktar para gönderilmesini talep etmiştir.⁴⁷⁷

Erzurum'a tayin olduktan sonra vilayetin genel sorunlarını tetkik etmek için çalışmalarını sürdüren Mehmet Ata Bey, Erzurum ahalisinin önemli bir kısmının fakirlikle mücadele ettiğini ve kamu kurumlarının ise âtıl bir vaziyette olduğunu gözlemlemiştir. Mehmet Ata Bey, kısa bir süre önce Erzurum'a atanmış olmasına rağmen ilginç bir gerekçeyle tayin talebinde bulunmuştur. Ailesinin ve kendisinin soğuk iklime alışamadığını gerekçe gösteren Mehmet Ata Bey, Memurin Mülkiye Komisyonu azalığına tayin edilmesini Dahiliye Nezaretinden talep etmiştir.⁴⁷⁸ Mehmet Ata Bey her ne kadar Erzurum'dan ayrılmak için bir talepte bulunmuşsa da kısa bir süre sonra Erzurum'da başlayacak olaylar zinciriyle mücadele etmek zorunda kalmıştır.

⁴⁷⁶ BOA. DH.TMIK.M., 228/48-1. (6 Ağustos 1906).

⁴⁷⁷ BOA. DH.ŞFR., 369/11. (17 Ağustos 1906).

⁴⁷⁸ BOA. DH.ŞFR., 369/125. (4 Eylül 1906).

3.2.2.2. Ayaklanma Elebaşlarının Sürgününe Yönelik Adımlar

Mehmet Ata Bey, Erzurum'a tayin olduğu günden beri mart ayında yaşanan olayların tekrar etmemesi, İran ile Rusya'da cereyan eden meşrutiyetçi ayaklanmalara ait rivayet ve şayiaların Erzurum'u etkilememesi için her türlü tedbiri aldığını, ancak son zamanlarda bazı kişilerin Erzurum'da adliye teşkilatının kaldırılması için teşebbüslerde bulunduğu bilgisini Sadaretle paylaşmıştır. Erzurum ahalisinin bu kişilere itibar etmediğini, ancak ileride yaşanabilecek olaylara karşı Erzurum'daki Fırka Kumandanının Dördüncü Ordu Müşiriyeti tarafından uyarıldığını belirten Mehmet Ata Bey, Mustafa Nazım Bey zamanında yaşanan olaylarda ön ayak olan kişilerin kimliğinin polis tarafından belirlendiğini, bunların Erzurum'da kalmalarının ise uygun olmadığını ifade etmiştir. Yeni bir ayaklanmanın önüne geçmek için bu kişilerin farklı mahallere gönderilmelerinin uygun olacağını ifade eden Mehmet Ata Bey, ismi belirlenen elebaşların Erzurum'dan uzaklaştırılmaları hususunda Sadaretin onayını talep etmiştir.⁴⁷⁹

Mehmet Ata Bey, göreve başladığı zamandan beri yaptığı faaliyetlerinin kendisine avantaj sağladığına kanaat etmiştir. Bu süre zarfında vilayetteki kamu kurumlarının genel sorunları hakkında derin bir inceleme yapan Mehmet Ata Bey'in gözden kaçırdığı en önemli husus ise şehirdeki ayaklanmaları kontrol eden komite üyelerinin halk nezdindeki konumları olmuştur. Mehmet Ata Bey'in yeterince tahkik etmediği bu ayrıntı İngiltere'nin Erzurum konsolosu H.S. Shipley tarafından dikkatle takip edilmiştir. Erzurum'daki vergi ayaklanmasını provoke eden ittihatçı grubun Mustafa Nazım Bey zamanına göre daha cesur davrandığını belirten İngiltere'nin Erzurum Konsolosu H. S. Shipley, meşruti idare yanlılarının geçen zamana göre daha da kuvvetlendiklerini belirtmiştir. Zira Erzurum ahalisi artık verdiği vergilerin neden Şam'daki bir okulun inşası için kullanıldığını sorgulamaya başlamıştır. Başta memurlar olmak üzere askerler arasında baş gösteren huzursuzluğa da vurgu yapan H.S. Shipley, buna neden olarak hem memurların hem de askerlerin uzunca bir müddettir maaş alamamalarını göstermiştir. Vilayetteki memur ve askerlerin de mevcut sistemi ciddi bir şekilde sorgulamaya başladıkları, kendilerinin bazı değerlendirmelerinden

⁴⁷⁹ BOA. DH.TMIK.M., 229/78-2. (11 Eylül 1906).

anlaşılmaktadır. Erzurum'da toplanan maaşların İstanbul'a gönderilmesinden dolayı kendilerine maaş ödenemediğini öne süren memur ve askerler, bu uygulamanın sona ermesini dile getirmeye başlamışlardır. Konsolos H.S. Shipley'in gözlemlediği talepler, Prens Sabahattin yanlısı komite tarafından halka aşıl原因 fikirlerdir. Zira söz konusu taleplerin benzerleri Prens Sabahattin tarafından da çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir. Şehirdeki olağanüstü durum hakkında yorumlar yapan Konsolos H.S. Shipley, şehre gelen Tahkikat Heyeti hakkında ise bir eleştiride bulunmuştur.

İngiliz konsolosu H.S. Shipley, Tahkikat Heyeti'nin yaptığı soruşturmanın şeffaf olmadığını ve heyetin isyanın nedenlerine yoğunlaşmadığını belirtmiştir. Zira Erzurum vergi ayaklanmasının gerçek nedenlerini tahkikten ziyade şehirdeki karışıklığı Ermenilerin çıkardığını ve halkın da buna destek verdiği fikrinin empoze edilmeye çalışıldığını belirten konsolosa göre, başta Müftü Lütfullah Efendi ve şehrin diğer ileri gelenleri bu dayatmaya karşı çıkarak isyanın Ermenilerle alakasının olmadığını belirtmişlerdir. Tahkikat Heyeti'nin vilayetin gerçek sorunlarını araştırmaktan ziyade belirli kaygılar etrafında yürüttüğü soruşturmanın merkezi bürokrasiyi hataya zorlayacağını söyleyen konsolosun bu düşünceleri, bir müddet sonra karşılık bulmuştur.⁴⁸⁰

Erzurum'daki ayaklanmanın fikri alt yapısını yeterince etüt edemeyen Mehmet Ata Bey'in, Mustafa Nazım Bey zamanındaki ayaklanmaya ön ayak olan kişilere karşı operasyon yapma isteği dikkat çekicidir. Zira vilayetteki mevcut polis ve jandarma gücünün yeni bir toplumsal olayı bastıramayacak düzeyde olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Sadaretin bu konudaki çekincelerini rahatlatacak söz konusu operasyon hakkında gerekli onayı almak isteyen Vali Mehmet Ata Bey, bu amaçla bazı yeni hamleler yapmıştır.

Mustafa Nazım Bey zamanında yaşanan olayları tahrik eden kişilerin cezasız kalmaları durumunda yeni olaylar çıkabileceği riskine vurgu yapan Mehmet Ata Bey, bu kişilerin yumuşak bir dille uyarılmalarının ise olayları önlemede yetersiz kalacağını altını çizmiştir. Mehmet Ata Bey, söz konusu kişilerin şehirden uzaklaştırılması için Yedinci Fırka Kumandanı Ferik Münir

⁴⁸⁰ F.O, 424/210-61. (15 Haziran 1906).

Paşa, Merkez Naibi Hilmi Efendi, On Dördüncü Liva Kumandanı Mirliya Neşet Paşa ve İstinaf Ceza Reisi Salim Efendi ile toplantılar yaptığını, Müftü Lütfullah Efendi'nin belirli bir maaş bağlanarak Ankara ya da Konya'ya, diğer on kişinin de Sivas, Diyarbakır ve Halep vilayetlerine gönderilmesi için kendilerinin desteğini aldığını belirtmiştir.⁴⁸¹

Vilayetteki askeri ve adli otoritelerin desteğini arkasına alan Mehmet Ata Bey, halkın da kendisini desteklediğini belirtmiştir. Mehmet Ata Bey, kendisinin Erzurum'a geldiği günden beri ihtiyatlı bir siyaset izlediğini, bundan dolayı asilerle beraber hareket eden halkın asilerden desteğini çektiğini ifade etmiştir. Mevcut durumda şehirden uzaklaştırılması istenen kişilerin halkın nefretini kazandığını, padişaha bağlılığıyla bilinen Erzurum ahalisinin üzerine sürülen bu lekeden kurtulmak istediğini ifade eden Mehmet Ata Bey, bu ifadeleriyle beklediği sürgün izninin alt yapısını güçlendirmek istemiştir.⁴⁸²

Mehmet Ata Bey'in ısrarlı tutumu karşısında Sadaret, Mustafa Nazım Bey zamanında çıkan olayların teşvik edicisi olarak tespit edilen kişilerin isimlerinin gönderilmesini Erzurum Valiliğinden istemiştir.⁴⁸³ Sadaretin bu isteği Vali Mehmet Ata Bey'in hedefine yaklaştığının göstergesi olmuştur. Mehmet Ata Bey; polis dairesi tarafından tespit edilen Müftü Lütfullah Efendi, pastırma tüccarından Şeyh Şamlı Hasan Ağazade Faruk Bey, Samıkıran Akif Ağa, Ayazpaşa Cami İmamı Hoca Şevket Efendi, Pulcu Yusuf, Mezararkalı Mevlüt Ağa, Hasanı Basri Mahalleli Hacı Sabri, Abdi Bey'in oğlu Tahsin Bey, kasap esnafından Fehim ve Kurban isimli şahısların isimlerini Dahiliye Nezaretine bildirmiştir.⁴⁸⁴

Erzurum'da isyan çıkaranların sürgüne gönderilmesi için ilk adımın atılması Vali Mehmet Ata Bey'in elini güçlendiren bir gelişme olmuştur. Olayın elebaşlarının vilayetten sürgün edilmesi sürecinin başlaması üzerine Mehmet Ata Bey, Erzurum'da adliye heyetinin değişimini isteyenlere destek veren 25. Alay Topçu Taburu Binbaşısı Saffet Efendi'yi görevden el çekirmiştir.⁴⁸⁵ Erzurum

⁴⁸¹ BOA. DH.TMIK.M., 229/78-4. (13 Eylül 1906).

⁴⁸² BOA. DH.ŞFR., 370/29. (14 Eylül 1906).

⁴⁸³ BOA. BEO., 2910/218184. (15 Eylül 1906).

⁴⁸⁴ BOA. DH.ŞFR., 370/47. (17 Eylül 1906).

⁴⁸⁵ Erzurum Valisi Mehmet Ata Bey tarafından görevden el çekirilen Binbaşı Saffet Efendi, hemen ordu merkezine alınmış ve ardından divanı harbe verilmiştir (BOA. BEO., 2919/218867-2. 25 Eylül 1906).

ayaklanmasına ön ayak olanlar hakkında nasıl bir yol izleneceği ile alakalı yol haritası da yavaş yavaş belirlenmeye başlamıştır. Sadaret, ismi geçen kişiler hakkında kanuni muamele yapılacağını, bu kişilerin mahkemesinin Erzurum'da yapılmasının güvenlik gerekçesiyle mümkün olmaması durumunda ise mahkemenin Sivas ve Diyarbakır'da yapılmasını uygun görmüştür.⁴⁸⁶

Halkı kışkırtanların şehirden uzaklaştırılması için gerekli tüm alt yapı oluşturulmasına rağmen Sadareten beklenen kesin sürgün emrinde bir gecikme yaşanmıştır. Erzurum ahalisini kışkırtanların vilayetten çıkarılması emrinin gecikmesi üzerine bu mevzuyu tekrardan hatırlatmak isteyen Mehmet Ata Bey, dikkat çekici bir strateji kullanmıştır. Mustafa Nazım Bey zamanında yaşanan ayaklanmanın elebaşlarının şehirden çıkarılmamasının Erzurum'daki Katoliklerin bile hükümete karşı cesaretlenmesine neden olduğunu belirten Mehmet Ata Bey, asilerin hemen sürgün edilmesi için bir talimat beklediğini Sadarete bildirmiştir.⁴⁸⁷

Mehmet Ata Bey'in Erzurum isyanını vilayetteki gayrimüslim unsurlar üzerinden Sadarete arz etmesi, kendisinin beklediği sürgün emrinin hemen çıkarılmasına neden olmuştur. Zira Sadaret, Erzurum'daki gayrimüslimlerin herhangi bir toplumsal olaya dahil olmalarından çekinmektedir. Sadaret, Erzurum Valisinin talebi doğrultusunda hazırladığı iradeyi onaylanması için padişah II. Abdülhamid'e göndermiştir. Erzurum vergi ayaklanmasının çıkmasında ön ayak olan şahısların sürgün edilmesi hakkındaki karar, II. Abdülhamid tarafından aynı gün onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Alınan karara göre Müftü Lütfullah Efendi, bir miktar maaş bağlanarak Konya ya da Ankara'ya gönderilecektir. Erzurum'dan gönderilmeleri kararlaştırılan pastırma tüccarından Şeyh Şamlı Hasan Ağazade Faruk Bey, Samıkıran Akif Ağa, Ayazpaşa Cami İmamı Hoca Şevket Efendi, Pulcu Yusuf, Mezararkalı Mevlüt Ağa, Hasanı Basri Mahalleli Hacı Sabri, Abdi Bey'in oğlu Tahsin Bey, kasap esnafından Fehim ve Kurban isimli şahıslar ise dörderli gruplar halinde Sivas, Diyarbakır ve Halep vilayetlerine sevk edileceklerdir.⁴⁸⁸

⁴⁸⁶ BOA. BEO., 2928/219569-3. (24 Eylül 1906).

⁴⁸⁷ BOA. DH.TMIK.M., 229/78-8. (12 Ekim 1906).

⁴⁸⁸ BOA. İ.DH., 1448/53-5. (12 Ekim 1906).

Sürgün kararı, uygulanması amacıyla Sadarete gönderilmiştir. Müftü Lütfullah Efendi'nin Ankara ya da Konya'ya gönderilmesi kararlaştırılmış ancak hangisine gönderileceği belirtilmemiştir. Bu konuda karar veren Sadaret, Müftü Lütfullah Efendi'nin beş yüz kuruş maaş bağlanarak Ankara'ya gönderilmesini uygun görmüş ve bu kararla alakalı Meşihat Dairesini bilgilendirmiştir.⁴⁸⁹

Erzurum'da yaşanan vergi ayaklanmasında dahili olanların vilayetten sürülmeleri kararı Vali Mehmet Ata Bey tarafından hemen yürürlüğe konmuştur. Mustafa Nazım Bey zamanındaki vergi ayaklanmasında ön ayak olanların Erzurum'dan gönderilmesi için öncelikli olarak güvenlik önlemlerini artırmak isteyen Mehmet Ata Bey, muzır bir evrakın vilayete girmesini engellemek amacıyla Zaptiye Nezaretinden Rusya ve İran'a açılan dokuz ayrı kapıya polis komiserleri yerleştirilmesini talep etmiştir.⁴⁹⁰

Asilerin Erzurum'dan sürülmeleri için gerekli ortamın hazır olduğuna kanaat eden Vali Mehmet Ata Bey ile Fırka Kumandanı Ferik Münir Paşa, kararın uygulanmasından bir gece önce bir toplantı yapıp tutuklama esnasında nasıl bir yol izleneceğine dair ortak bir karar almışlardır. Alınan karar gereği geceleyin Müftü Lütfullah Efendi, Tahsin Bey ve Pulcu Yusuf polis tarafından evlerinden alınarak gönderilecekleri yerlere doğru yola çıkarılacaktır.⁴⁹¹

⁴⁸⁹ BOA. BEO., 2927/219517. 14 Ekim 1906).

⁴⁹⁰ BOA. ZB., 156/148. (14 Ekim 1906); Rusya ve İran'da cereyan eden meşrutiyetçi akımların Osmanlı Devleti'ni etkilemesinden endişe duyan merkezi bürokrasi de bu konuda çok sert bir tutum sergilemiştir. Yurt dışındaki İttihatçılara ait gazete ve diğer yayınların özellikle Ermeniler vasıtasıyla Osmanlı sınırlarına sokulduğunu bilen Osmanlı Devleti, bu konuda çok sıkı bir politika uygulamıştır. Erzurum'a dışarıdan gelecek muzır bir evraka karşı teyakkuzda bulunan II. Abdülhamid bürokrasisine göre küçük bir şüpheli durum dahi dikkatle incelenmelidir. Örneğin; Kiskim postahanesine Rusya'dan gönderilen ve alıcılarının İstepan ve İsmail olduğu belirlenen bir postada çıkan muzır evraklar önce Erzurum Posta Başmüdürlüğüne, ardından da Posta ve Telgraf Nezaretine gönderilmiştir. Ermenice yazılan evrakların bulunduğu paketin Erzurum Posta Başmüdürlüğü tarafından nezaretten geri istenmesinden rahatsız olan Dahiliye Nezareti Sadaretten Erzurum Posta Başmüdüğü Suphi Bey'in görevden alınmasını istemiştir (BOA. DH.MKT.1101/40-1. 5 Temmuz 1906). Dahiliye Nezaretinin bu talebi kısa bir süre sonra, Mehmet Ata Bey'in Erzurum'daki güvenlik tedbirlerinin artırılması faaliyetleri esnasında yerine getirilmiştir. Erzurum'daki ittilatçı yapılanmanın desteksiz kalması için sert önlemler alan merkezi bürokrasi, Kiskim postahanesine gelen evraklarla alakalı soruşturmayı tekrardan açmıştır. Erzurum Posta ve Telgraf Başmüdüğü Sami Efendi'nin muzır evrakların Erzurum'a sokulması faaliyetlerinde herhangi bir dahlinin olmadığı anlaşılmışsa da kendisinin yirmi beş yıldır aynı görevde olması gerekçe gösterilmiş ve Diyarbakır Posta ve Telgraf Başmüdüğü Sami Efendi ile becayiş edilmiştir (BOA.İPT.22/30-2. 17 Ekim 1906).

⁴⁹¹ BOA. İ.DH., 1448/53-5. (12 Ekim 1906).

3.2.2.3. Sürgün Kararının Uygulanmak İstenmesi ve Tepkiler

Erzurum'dan uzaklaştırılması için emir verilen Müftü Lütfullah Efendi'nin evinin önüne giden ve tutuklama işlemini yapan polisler burada beklenmeyen bir olayla karşılaşmışlardır. Müftü Lütfullah Efendi'nin kardeşi Yüzbaşı Rauf Efendi ve yanında bulunan iki kişi, polislere mukavemet ederek Lütfullah Efendi'ye destek çıkmışlardır. Polis ve jandarmalar tüm zorluklara rağmen Müftü Lütfullah Efendi, Tahsin Bey ve Pulcu Yusuf isimli kişileri tutuklayıp yola çıkarmışsa da olayın şehirde duyulmasına engel olamamışlardır. Bu olay, Vali Mehmet Ata Bey aleyhine ortaya çıkan ayaklanma dalgasının ilk adımını oluşturmuştur. Müftü Lütfullah Efendi, Tahsin Bey ve Pulcu Yusuf'un Erzurum'dan gönderildiğinin öğrenilmesi üzerine dört yüz kişilik bir grup geceleyin hükümet konağının önünde toplanmıştır. Mehmet Ata Bey, bu grubun yollarda hiçbir devriye ile karşılaşmadıklarını, söz konusu grubun acilen dağıtılması için fırka kumandanlığından yardım istediklerini belirtmiştir. Ancak Fırka Kumandanlığı bu talebin sözlü olamayacağını, Mehmet Ata Bey'in talimatlarının kendilerine yazılı olarak iletilmesini istemiştir. Valilik ve Fırka Kumandanlığı arasında olaylara müdahaleyle alakalı usul tartışması yaşanırken göstericilerin sayısı çoğalmış ve Vali Mehmet Ata Bey, adeta asilerin hedefi haline gelmiştir. Sürgün kararı verilen üç kişinin hükümet konağında tutulduğunu düşünen grup, bu kişilerin hükümet konağında olmayıp Aşkale'ye doğru yola çıkarıldıklarını öğrenince Valilik konutunun önüne gitmişlerdir. Konutun bahçesine kadar giren göstericilere beş altı kişilik bir jandarma grubu bir saat kadar mukavemet etmiştir. Vali Mehmet Ata Bey, o esnada yanında bulunan Müdde-i Umumi Muavini Faik Bey ile beraber askeri yardım beklerken göstericiler kapıları kırarak haneye girmişlerdir. Kızgın kalabalığın elinden kaçmak isteyen Mehmet Ata Bey ve ailesi, konağın arkasındaki küçük bir kapıdan çıkmışlardır. O esnada beş on kişilik bir askeri kuvvet, Mehmet Ata Bey'in ailesini asilerin elinden kurtararak askeri kışlaya götürmüşlerdir.⁴⁹²

Vali Mehmet Ata Bey'in ailesinin canı askerler tarafından emniyete alınmış ancak kendisi kırk elli kişilik bir grubun arasında kalmıştır. Asiler değnek

⁴⁹² BOA. Y.A.RES, 139/53-3. (23 Ekim 1906). BOA. İ.DH.,147/30-4. (23 Ekim 1906).

ve taş darbeleriyle Mehmet Ata Bey'i kafasından yaralamışlardır.⁴⁹³ Göstericiler arasında bulunan jandarma Emekli Binbaşı Derviş Bey ve ahaliden beş on kişi Mehmet Ata Bey'in daha fazla darp edilmesinin önüne geçmişlerse de tutuklanarak İbrahim Paşa Camii'ne götürülmesine engel olamamışlardır. Vali Mehmet Ata Bey'i camide alıkoyan asiler, kendisinden sürgüne gönderilen üç kişinin geri döndürülmesi için Aşkale'ye telgraf çektirmesini istemişlerdir. Söz konusu talep, Mehmet Ata Bey tarafından kabul edilmiştir. Ancak asiler sürgüne gönderilen kişiler şehre dönene kadar kendisini İbrahim Paşa Camii'nde alıkoymuşlardır. Müftü Lütfullah Efendi ve diğer iki kişi, gece saat bir sularında şehre girdikten sonra Mehmet Ata Bey serbest bırakılmıştır.⁴⁹⁴

Asilerin elinden kurtulan Vali Mehmet Ata Bey, Erzurum'da yaşanan son olaylar hakkında Sadareti bilgilendirmiştir. Polis başkomiseri ve oğlu olan polis memuru ile bir başka polis memurunun askeri bir karakola sığındıklarını ancak asiler tarafından buradan alınarak öldürüldüklerini, jandarma kumandanının ise aynı karakolun mahzeninde gizlendiğini ve ayaklanma esnasında sivil halka zarar verilmediği bilgisini paylaşan Mehmet Ata Bey, asilerin Vali konutunu tahrip ettiklerini, konuttaki bazı eşyaları da yağmaladıklarını ifade etmiştir.⁴⁹⁵

Erzurum'da ortaya çıkan ve Mehmet Ata Bey'e karşı bir öfke seline dönüşen isyanla alakalı Yedinci Fırka Kumandanı Münir Paşa, Müşir Mehmet Zeki Paşa'yı bilgilendirmiştir. Münir Paşa, Erzurum'da ayaklanan halkın öfkesinin çok fazla olduğunun ve olayların derinleştiğinin altını çizmiştir. Asilerin öfkesinin dindirilmesi için yardımı istenecek bir kanaat önderinin de bulunmadığını belirten Münir Paşa, halkın jandarma kumandanının sığındığı karakola balta ve taşlarla saldırdığı, öldürülen polislerle ek olarak iki komiser ve bir jandarmanın bıçakla ağır bir şekilde, bir başka askerin de hafif bir şekilde yaralandığı bilgisini vermiştir.⁴⁹⁶

⁴⁹³ Vali Mehmet Ata Bey'in kafasında 6 cm uzunluğunda ve yarım cm derinliğinde bir yara oluşmuştur. Ayrıca omuz kısmında da değnek darbelerinden dolayı morluklar tespit edilmiştir. (BOA. Y.PRK. ASK 242. 6-4). (25 Ekim 1906).

⁴⁹⁴ Muammer Demirel, *İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992), 36.

⁴⁹⁵ BOA. İ.HUS., 147/30. (23 Ekim 1906).

⁴⁹⁶ BOA. Y.MTV., 290/131-3. (23 Ekim 1906).

Erzurum'daki zayıf kamu düzenini toptan bir şekilde yok eden son ayaklanma özellikle kamu görevlilerine karşı uygulanan şiddet ile ön plana çıkmıştır. Mustafa Nazım Bey zamanında sadece protesto gösterileri yapan asiler, bu sefer şehrin en büyük mülki amiri olan Vali Mehmet Ata Bey ve kolluk kuvveti görevini yürüten polislere karşı vahşice fiillerde bulunmuşlardır. Öyle ki tutuklama işleminin ramazan ayında yapılması, Müftü Lütfullah Efendi'nin sahur vaktinden sonra yatağından zor kullanılarak kaldırılması ve polisler tarafından ağzına bir bez tıkiılarak tutuklandığı şayiasının ahali arasında dolaşmaya başlaması üzerine protestocular tutuklama işlemini yapan polisleri hedef olarak seçmişlerdir. Protestocu grup, ilk olarak Serkomiser Tevfik Efendi'yi ele geçirmiştir. Serkomiser Tevfik Efendi'nin kolaylıkla ele geçirilmesinin nedeni ise kendisinin çok yakında bulunan askeri kuvvete olan güveni olmuştur. Olaylar esnasında askeri kuvvetleri sevk ve idare etmekle görevli olan Binbaşı Muharrem Ağa ise Tevfik Efendi'nin beklentisini boşa çıkarmış, kendisinin asiler tarafından alıkonulmasına müdahale etmemiştir. Asilerin eline geçen Serkomiser Tevfik Efendi, bıçak darbeleriyle öldürölerek bir hendeğe atılmıştır. Ardından diğeri bir polis memuru olup aynı zamanda Serkomiser Tevfik Efendi'nin de oğlu olan 23 yaşındaki polis memuru Tahir Efendi'yi yakalayan asiler şiddetin dozunu artırmış, Tahir Efendi'yi önce yüksek bir yerden aşağı atmışlar, sonra da vücudunu parça parça etmişlerdir.⁴⁹⁷ Asilerin üçüncü kurbanı ise polis memuru Abdülğani Efendi olmuştur. Abdülğani Efendi'yi ele geçiren asiler, vücudunu parçaladıktan sonra parçalanmış cesedi Abdülğani Efendi'nin eşine göstermişlerdir.⁴⁹⁸

Gece vakti evinden alınarak İbrahim Paşa Camii'ne götürölren ve fiziki şiddete maruz kalan Mehmet Ata Bey'in, olay hakkında beyan ve ifadeleri dikkat çekicidir. Mehmet Ata Bey, göreve geldikten sonra Mustafa Nazım Bey zamanında yaşanan olaylarda ön ayak olanların başka yerlere gönderilmesiyle alakalı yapılan toplantılarda, Fırka Kumandanı Ferik Münir Paşa'nın kendisine her türlü askeri desteği sağlayacağını ifade ettiğini ancak tutuklamaların ardından

⁴⁹⁷ Orhan Türkdoğan, "1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması II", *Türk Kültürü*, XXII/256 (1984), 504.

⁴⁹⁸ F.O, 424/210-172. (27 Ekim 1906).; Erzurum vergi ayaklanmasında hayatını kaybeden Polis memuru Abdülğani Efendi'nin eşi Pünpöl Hanım bu olayın ardından hükümete başvurarak kendisi ve çocukları için maaş bağlanması talep etmiştir. Eşinin ölümünden Binbaşı Muharrem Ağa'yı sorumlu tutan Pünpöl Hanım'ın bu talebi uygun görölmiş, kendisi ve bakmakla yükümlü olduğı çocukları için muhtacın tertibinden 250 kuruş maaş bağlanmıştır. BOA. İ.ML., /75-31. (11 Mart 1907).

halkın galeyana gelmesiyle Ferik Münir Paşa'nın isyancılara herhangi bir müdahalede bulunmadığını belirtmiştir.⁴⁹⁹

Mehmet Ata Bey'in suçluların Erzurum'dan gönderilmesi amacıyla Sadaretle yaptığı muhaberelelerde oldukça istekli bir tutum sergilediği görülmüştür. Erzurum'daki polis ve jandarma kuvvetinin zayıflığına rağmen Mehmet Ata Bey'in bu kadar riskli bir operasyona kalkışması, suçluların Erzurum'dan gönderilmeleri hususunda kendisinin Fırka Kumandanı Münir Paşa tarafından desteklendiği iddiasını güçlendirmektedir.

Vali Mehmet Ata Bey'in eleştirdiği konulardan bir tanesi de isyan sonrasında yaşanan süreçler olmuştur. Asilerin on iki veya on üç yaşlarında çocuklar olduğunu, kendisinin isyancılar karşısında savunmasız bırakıldığını, asilerin kendisini kırk saat tutuklu, yirmi dört saat da aç bıraktığını belirten Mehmet Ata Bey, bu ifadeleriyle Ferik Münir Paşa'ya karşı eleştirilerini devam ettirmiştir.⁵⁰⁰ Erzurum'daki en üst rütbeli memur olmasına rağmen bu kadar savunmasız bırakılmasının tesadüfi bir olay olmadığını ifade eden Mehmet Ata Bey, bu iddiasını anlattığı diğer bazı olaylarla güçlendirmek istemiştir.

Kendisinin İbrahim Paşa Camii'nde tutuklu olduğu esnada Ferik Münir Paşa'nın yanına geldiğini, isyancıların karakola sığınan jandarma kumandanını kendilerine verilmesini istediklerini, bu konudaki düşüncesini sorduğunu belirten Mehmet Ata Bey'e göre Ferik Münir Paşa'nın bu davranışı gayri ciddi ve samimiyeysizdir. Erzurum Fırka Kumandanı olarak Ferik Münir Paşa'nın bu olayları önleyecek gücü varken kendisini asilerin eline bırakmasını eleştiren Mehmet Ata Bey, askeri kanadı asilerin elebaşlarının şehirden çıkarılmasıyla ilgili plana sadık kalmamakla suçlamıştır. Son olarak bir durum değerlendirmesi yapan Mehmet Ata Bey, bundan sonraki süreçte Erzurum'da askeri zabitan ve efradın değiştirilmesinin gerektiği, bir müddet örfi idare kurularak mülki ve askeri yetkilerin tek elde toplanmasının uygun olacağı yönünde görüşlerini aktarmıştır.⁵⁰¹

⁴⁹⁹ BOA, Y.A.HUS., 507.12-1. (24 Ekim 1906).

⁵⁰⁰ BOA. İ.HUS., 147/30-5. (24 Ekim 1906).

⁵⁰¹ BOA. İ.HUS., 147/30-5. (24 Ekim 1906).

Vali Mehmet Ata Bey'in tutsak edildiği Erzurum vergi isyanını Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa ile Serkatip Tahsin Paşa ortak bir şekilde değerlendirmişlerdir. Taraflar arasında yapılan değerlendirme sonucu, Erzurum'da yaşanan son olayların Mehmet Ata Bey'in tecrübesizliği ve ilgisizliğinden kaynaklandığı, Vali Mehmet Ata Bey'i ele geçiren asilere müdahaleye giden Fırka Kumandanı Münir Paşa'nın ise isyancıları tutuklaması gerekirken onlara müdahale etmediği, hatta asileri cesaretlendirir tarzda davranışlarda bulunduğu vurgulanmıştır. Bu davranışlarından ötürü vali ve kumandanın görevden el çektilmesinin uygun görüldüğü tezkerede, Erzurum ahalisinin isyancılara destek vermesi ise çok farklı bir nedene bağlanmıştır. Erzurumluların Ermenilerin manipülasyonu sonucu, Müslümanlığı unutmaları veya menfaatleri gereği orada bulundukları ifade edilmiş ve bu olayın bastırılmaması durumunda ise diğer vilayetlere sıçramasının muhtemel olduğu belirtilmiştir. Erzurum'daki karışıklığın Ermeniler hakkında muzır fikirler besleyen devletlerin ekmeğine yağ süreceğinden korkan Serkatip Tahsin Paşa ve Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, Meclis-i Vükela'nın Erzurum isyanı ile ilgili gerekli kararı acilen alması için ortak bir irade beyan etmişlerdir.⁵⁰²

Osmanlı Devleti'nin merkezi yönetiminin Erzurum isyanına bakış açısı, isyanın derinliğini tetkik etmekten uzak kalmıştır. Zira yapılan değerlendirmede Erzurum'da yaşayan halkın sosyo-ekonomik durumu göz önünde bulundurulmadığı gibi Mehmet Ata Bey hakkında yapılan eleştiri de şaşırtıcıdır. Çünkü Mehmet Ata Bey, yine bir vergi ayaklanması sonucu görevden alınan Mustafa Nazım Bey'in yerine atanmış ve kendisinden Erzurum'daki problemi çözmesi istenmiştir. Mehmet Ata Bey'in Erzurum'daki krizi yönetip yönetemeyeceği, bu konuda yeterli evsafa olup olmadığı, söz konusu atama yapılmadan önce düşünülmesi gereken bir durumdur. Olay yaşandıktan sonra Mehmet Ata Bey için sarf edilen tecrübesiz ve ilgisiz suçlaması, Erzurum'daki sosyal, ekonomik ve siyasi problemlerin büyüklüğüne uygun bir değerlendirme olmamıştır.

Öte yandan Mehmet Ata Bey'i asiler karşısında savunmasız bırakan Fırka Kumandanı Münir Paşa'nın görevi ihmal ettiği kabul edilmiş ancak bu ihmalin

⁵⁰² BOA. Y.A.HUS., 507/12-1. (24 Ekim 1906).

altındaki gerekçelerle alakalı herhangi bir değerlendirme yapılmamıştır. Ferik Münir Paşa'nın ita amiri olan Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın buradaki konumuna hiç değinilmemesi ise dikkat çekicidir. Tezkerenin Erzurum ahalisi hakkındaki ifadeleri de gerçeklikten uzaktır. Söz konusu tezkerede Erzurum ahalisi hakkında kullanılan “Ermenilerin zehirlemesi”, “Müslümanlıklarını unutmaları” veya “çıkarları uğruna asilerin yanında oldukları” varsayımları halkın içerisinde bulunduğu siyasi-sosyal ve ekonomik buhranın ikinci plana itilmesi için kullanılan perdeleme ifadeler olarak değerlendirilebilir.

Hükümetin, ayaklanmanın genişlemesi ile alakalı çekincesi söz konusu tezkeredeki en dikkat çekici husustur. Vergi ya da farklı bir nedenden kaynaklı bir ayaklanmada halkın sorunlarından ziyade dış politikada soruna sebep olabilecek düzeyde bir mağduriyet yaşanmaması noktasına yoğunlaşan hükümet, Erzurum isyanında Mehmet Ata Bey'in darp edilmesi olayına değil Ermenilerle alakalı bir suiistimalin oluşmamasına önceliğini vermiştir.

Erzurum'daki isyan ile alakalı bir değerlendirme de serasker sıfatıyla Mehmet Rıza Paşa tarafından yapılmıştır. Mehmet Rıza Paşa, şehirdeki askerlerle halk arasında herhangi bir çatışmanın yaşanmadığını, isyan esnasında konsoloslukların sıkı bir şekilde korunduğunu, yeni bir olay çıkmaması için de askeri ve mülki amirlerin uyarıldığını belirtmiştir.⁵⁰³ Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın değerlendirmesinde de öncelik dış siyaset olmuştur. Erzurum isyanında halkın devletin temsilcisi olan Vali Mehmet Ata Bey'i darp ederek hürriyetinden alıkoymasını gündemine dahi almayan Mehmet Rıza Paşa'nın konsoloslukların güvenliğini ön planda tutması, askeri üst bürokrasinin öncelikleri hakkında önemli ipucu vermektedir.

Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa ve Serkatip Tahsin Paşa tarafından yapılan ortak değerlendirmede hem Vali Mehmet Ata Bey hem de Fırka Kumandanı Münir Paşa kusurlu bulunmuş, görevlerinden alınmaları kararlaştırılmıştır. Bu karar hemen yürürlüğe konmuş ve Mehmet Ata Bey ile Münir Paşa, 24 Ekim 1906 tarihinde görevlerinden azledilmişlerdir.⁵⁰⁴

⁵⁰³ BOA. İ.HUS., 147/30-7.24 Ekim 1906).

⁵⁰⁴ BOA. İ.HUS., 147/30-11.(24 Ekim 1906).

Erzurum Valiliği ve kumandanlığı makamının boş kalmaması için ilk etapta Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın seçeceği bir ismin Erzurum'a giderek vali vekâleti görevinde bulunması uygun görülmüştür.⁵⁰⁵ Ancak daha sonra bu karar değiştirilmiş ve Erzurum vali vekâleti görevi için Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın değil Sadaretin seçeceği bir ismin atanması kararlaştırılmıştır.⁵⁰⁶

Sadaret, yeni atanacak vali vekilinin görevi devralacağı zamana kadar şehirde otorite boşluğu doğmaması için birtakım adımlar atmıştır. İsyan esnasında bir karakolun mahzeninde saklanan Jandarma Kumandanı Ahmet Paşa, isyanın ardından halkta yeni bir tepki oluşmaması amacıyla askeri bir kışlaya sevk edilerek orada muhafaza edilmiştir. Şehirdeki polis teşkilatının da çalışır vaziyette olmaması üzerine geçici bir kolluk kuvveti oluşturulmuş, başına da Yirmi Sekizinci Alay Miralayı Mehmet Bey atanmıştır.⁵⁰⁷

Erzurum vali vekâletine atanacak kişinin seçimini kendi uhdesine alan Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa hem bu konuda hem de Erzurum'da yaşanan olaylar hakkında önemli açıklamalarda bulunmuştur. Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, Erzurum isyanından dolayı vilayetin mülki ve mali yapısının zarar gördüğünü, bu olayların basit bir toplumsal olay olmadığını belirtmiştir. Erzurum isyanını kışkırtan kişilerin politik kimliği ve amaçlarına da vurgu yapan Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, ayaklanmada ilk kez siyasi bir talebin varlığını kabul etmiş ve şehirdeki ittihatçı yapıyı işaret etmiştir. Son iki yıldır Erzurum'da bazı fesat fikirlerin uyandığını, Mekteb-i Tıbbiye ve Mekteb-i Harbiye kökenliler başta olmak Erzurum'a sürülen diğer bazı şahısların başı çektiği gruba Kosova'da birkaç sene muallimlik yapan Müftü Lütfullah Efendi'nin de destek verdiğini belirten Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa'ya göre bu kişilerin amacı, II. Abdülhamid rejimine karşı halkı kışkırtmaktır.⁵⁰⁸

Öncelikli olarak Erzurum'daki problemi teşhis eden Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, ardından Erzurum vali vekâletine yapılacak atama hakkında birtakım açıklamalarda bulunmuştur. Asıl vali atanana kadar Erzurum'daki kriz

⁵⁰⁵ BOA. İ.HUS., 147/27. (24 Ekim 1906).

⁵⁰⁶ BOA. İ.HUS., 147/28. (26 Ekim 1906).

⁵⁰⁷ BOA. İ.HUS., 147/30-8. (26 Ekim 1906).

⁵⁰⁸ BOA. Y.A.HUS., 507/20. (26 Ekim 1906).

ortamına uygun yönetim sergileyebilecek bir yönetici seçmeye çalışan Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, bu görev için öne çıkan bazı isimlerle alakalı düşüncelerini açıklamıştır. Erzurum isyanını tahkik etmek için görevlendirilen Muş Eski Mutasarrıfı Mehmet Hüsnü Bey'in Erzurum vali vekilliği görevi için uygun olduğunun, ancak kendisinin İstanbul'dan Erzurum'a gitmesinin yirmi beş gün süreceğinin, bunun da zaman kaybına neden olacağının altını çizen Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa; Erzincan Mutasarrıfı Mahmut Arif Paşa'nın ise bu görevi yapıp yapamayacağı ile ilgili bir fikrinin olmadığını, Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın kardeşi olup Bayezit Mutasarrıflığı görevini yürüten Ahmet Paşa'nın da Erzurum'daki olayları yönlendirebilecek kabiliyette olmadığını belirterek adı geçen yöneticileri Erzurum Vali Vekilliği görevine uygun olmadığını ifade etmiştir.

Erzurum Vali Vekilliği için Sivas ve Trabzon vilayetleri bünyesinde görev yapıp Erzurum'a yakın mahallerde bulunan mutasarrıflardan da uygun bir ismin olmadığını belirten Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, söz konusu görev için Van Valisi Tahir Paşa'nın⁵⁰⁹ ismini telaffuz etmiştir.⁵¹⁰ Erzurum'daki karışık ortamlar alakalı kaygıların ön plana çıktığı bir zamanda hükümette Erzurum'un vekâletle yönetilemeyeceği kanaatinin olduğu kuvvetli bir ihtimaldir⁵¹¹. Bu nedenle Erzurum'a vekil değil asli vali ataması yapılmış, Mamuretülaziz Valisi Mustafa Nuri Bey, Erzurum valiliği görevine atanmıştır. Ondan boşalan Mamuretülaziz

⁵⁰⁹ BOA. DH. SAİD. d. 3/138

⁵¹⁰ BOA. Y.A.HUS., 507/20. (26 Ekim 1906).

⁵¹¹ Erzurum'daki isyanın olumsuz etkileri civar vilayetlerde de görülmeye başlanmıştır. Örneğin Sivas Valisi Reşit Akif Paşa Sadarete gönderdiği bir telgrafla, Erzurum'dan Sivas'a gelen kişilerin Erzurum'da bir öncekine göre daha şiddetli olayların çıktığı bilgisini verdiklerini, Sivas ahalisinin de bu haberlerden dolayı zihninin karıştığını ifade etmiştir. Diğer vilayetlerde yaşanan bu tarz olayların mahiyetiyle alakalı Valilerin bilgilendirilmesini isteyen Reşit Akif Paşa, Erzurum'daki genel durum hakkında da kendi gözlemlerine yer vermiştir. Reşit Akif Paşa, Erzurum askeri efradın son derece şımarık, şehrin maliyesinin de çok sıkıntılı olduğunu ifade etmiştir. Bu sorunların çözümü için Erzurum'a güçlü ve muktedir bir Valinin atanmasını isteyen Reşit Akif Paşa, söz konusu disiplinsiz askerlerin de diğer ordulara dağıtılarak suçluların şiddetle cezalandırılmasının sorunun çözümüne katkı sağlayacağını belirtmiştir (BOA.A.MKT.MKM., 748/20-1.27 Ekim 1906). Sadaretin Erzurum Vali vekâleti için yaptığı çalışmalar esnasında Sivas Valisi Reşit Akif Paşa tarafından gönderilen telgrafla Erzurum'a acil olarak muktedir bir Vali atanması isteği Sadaret tarafından dikkate alınmış olabilir. Zira kısa bir süre sonra Erzurum Valiliği görevine Mamuretülaziz Valisi Mustafa Nuri Bey asaleten atanmıştır.

Valiliği görevine de Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi Azası Mehmet Halit Bey atanmıştır.⁵¹²

Erzurum Valiliği görevine Mustafa Nuri Bey'in atanması, şehirdeki otorite boşluğunun doldurulması amacıyla atılan önemli bir adım olmuştur. Mustafa Nuri Bey'in yanı sıra Münir Paşa'dan boşalan Yedinci Fırka Kumandanlığı görevine de Ahmet Paşa atanmıştır.⁵¹³ Erzurum Valiliği görevine Mustafa Nuri Bey'in atanması üzerine, Mehmet Ata Bey Sadarettin kendisinin nasıl bir yol izlemesi gerektiği hakkında bilgi istemiştir. Çünkü Mehmet Ata Bey, görevinden alınmasına rağmen yerine yeni bir vali atanmadığı için görevini halen devredememiştir.⁵¹⁴ Sadaret, Mehmet Ata Bey'in yeni Vali Mustafa Nuri Bey'in vilayete gelene kadar beklemesi, görevi kendisine devrettikten sonra İstanbul'a dönmesi talimatını vermiştir.⁵¹⁵

3.2.3. Ayaklanmanın Son Bulması

3.2.3.1. Kurumların Yeniden İnşa Edilmesi

Mustafa Nazım ve Mehmet Ata Beyler zamanında cereyan eden ayaklanmalarda dikkati çeken en önemli husus, vilayetteki kamu kurumlarının ataleti olmuştur. Bu kurumlardan önemli bir kısmı da isyandan dolayı işlerliğini yitirmiştir. Mehmet Ata Bey'in yerine atanan Mustafa Nuri Bey'in görev süresince üzerinde en fazla mesai yaptığı konulardan biri, Erzurum'daki kurumların yeniden inşa süreci olmuştur. Mustafa Nuri Bey'in kurumların çalışır vaziyete gelmesi için yaptığı çalışmalar, Erzurum vergi isyanını besleyen tali etkenlerin ortadan kaldırılması amacına yönelik olmuştur. Zira Mustafa Nazım ve Mehmet Ata Beyler zamanında da görüldüğü üzere şehirde yaşanan karışıklıklarda vilayetteki kurumlar ve bu kurumların başındaki yöneticiler, herhangi bir varlık gösterememiştir. Mustafa Nuri Bey, kendi döneminde yaşanması muhtemel bir ayaklanma esnasında daha fazla mukavemet gösterebilmek amacıyla vilayetteki kurumların yenilenmesi işine özel bir ilgi göstermiştir. Şehri rehabilite etmek ve yeni bir karışıklıktan korumak isteyen

⁵¹² BOA. İ.DH., 1449/43. (29 Ekim 1906).

⁵¹³ BOA. BEO., 2939/220267. (29 Ekim 1906).

⁵¹⁴ BOA. BEO., 2939/220378-3. (29 Ekim 1906).

⁵¹⁵ BOA. BEO., 2939/220378-1. (3 Kasım 1906).

Mustafa Nuri Bey, muhtemel bir kriz anında kendisiyle eşgüdümlü çalışabilecek bürokratların vilayetteki kurumların başına atanması için çaba sarf etmiştir.

Yeni görev yeri olan Erzurum'a gitmek için yola çıkan Mustafa Nuri Bey, Erzincan'dan Erzurum'a doğru hareket halindeyken Sadarete bir telgraf çekmiş ve bir tensikat yetkisi talep etmiştir. Erzurum'da nasıl bir manzarayla karşılaşacağı hakkında bazı öngörülerde bulunan Mustafa Nuri Bey, Mehmet Ata Bey zamanında yaşanan isyandan dolayı çalışamaz vaziyette bulunan kolluk kuvvetlerinin genel durumunun kötü olduğuna kanaat getirmiştir. Vilayetteki polis ve jandarma kuvvetlerini tekrardan faaliyete geçirmek için çalışmalara başlamak isteyen Mustafa Nuri Bey, bu vesileyle zaman kazanmak ve şehirde yaşanan gerilimi hızlı bir şekilde düşürmek istemiştir. Erzurum'daki memurların maaşlarının ödenebilmesi için Trabzon rüsumat hasılatından iki yüz bin kuruşun Erzurum'a gönderilmesini talep eden Mustafa Nuri Bey, bu adımlarıyla şehirdeki kamu otoritesinin yeniden tesisi için acil bir eylem planı hazırlamıştır.⁵¹⁶

Erzurum'daki krizin büyüklüğünün farkında olan Sadaret, Mustafa Nuri Bey'in talep ettiği tensikat yetkisini bir gün sonra kendisine vermiştir.⁵¹⁷ Erzurum'daki kamu kurumlarını yeniden tesis etmek için kendisine yetki verilmesi Mustafa Nuri Bey'in elini güçlendirmiştir. Deneyimli bir vali olan Mustafa Nuri Bey, taşra idaresinde yadsınamaz bir yeri olan kamu kurumlarının işlerliğinin bu kurumların başındaki idarecilerin nitelikleriyle doğrudan bağlantılı olduğunu çok iyi bilmektedir. Bu prensipten hareketle Mustafa Nuri Bey, önceliği geçmişin muhasebesine değil geleceğin inşasına vermiştir.

Mustafa Nuri Bey, Erzurum'daki ilk aylarında vilayetteki mali, idari ve askeri alanlarda birtakım alt bürokrasi ataması ve düzenlemesi yapmıştır. Zira Erzurum'daki isyanın görünürde sönmüş olmasına karşın yeni bir hareketlenmede yeniden patlak vereceği Mustafa Nuri Bey tarafından tespit edilmiştir. Muhtemel bir ayaklanmada vilayetteki askeri fırkadan istenen düzeyde yardım alamayacağını ön gören Mustafa Nuri Bey, şehirde kamu otoritesini sürdürebilmek için en azından kendi sorumluluğundaki kurumları ıslah etmek

⁵¹⁶ BOA. Y.A.HUS., 507/71-2. (13 Kasım 1906).

⁵¹⁷ BOA. BEO., 2945/220826. (14 Kasım 1906).

istemiştir. Mustafa Nuri Bey, kurumlarla alakalı ilk çalışmasını vilayetin mali işlerinden sorumlu olan defterdarlık makamıyla alakalı yapmıştır. Erzurum'da yaşanan isyanın vergi kaynaklı olması, şehrin mali problemler yaşadığının önemli bir göstergesi olarak görülmüş ve mali disiplini sağlamak üzere Erzurum defterdarlığı makamına Midilli Muhasebecisi Hüsnü Efendi'nin tayin edilmesi, Vali Mustafa Nuri Bey tarafından Sadarettten talep edilmiştir.⁵¹⁸

Mustafa Nuri Bey'in bu talebi, Sadaret tarafından kısa bir süre önce bu göreve, Bağdat Defterdarı Şükrü Efendi'nin tayin edildiği⁵¹⁹ gerekçesiyle reddedilmiştir.⁵²⁰ Vali Mustafa Nuri Bey, Hüsnü Efendi ile ilgili talebini Erzurum'a gelmeden daha yoldayken yaptığı için söz konusu göreve Şükrü Efendi'nin atanmasından haberdar olmaması ihtimali yüksektir.

Erzurum'daki mesaisinde kendi seçeceği memurlarla çalışmak isteyen Vali Mustafa Nuri Bey, Midilli Muhasebecisi Hüsnü Efendi'nin Erzurum Defterdarlığına tayin edilmesi için teşebbüslerini sürdürmüştür. Defterdar Şükrü Efendi'yi görevine başladıktan sonra makamına çağırarak Mustafa Nuri Bey, birtakım gerekçeler öne sürmüş ve kendisiyle çalışmak istemediğini belirtmiştir. Bunun üzerine Defterdar Şükrü Efendi, Sadarettten kendisinin başka bir vilayete tayin edilmesini istemiştir.⁵²¹ Şükrü Efendi, kısa bir müddet sonra Erzurum'daki görevinden alınmıştır. Yerine herhangi bir atama yapılmamış, Defterdarlık makamı bir müddet vekâletle yönetilmiştir. Mustafa Nuri Bey, vilayetteki mali işlerin mevcut Defterdar Vekili tarafından yürütülemediğini belirterek bir kez daha Erzurum'a yeni bir defterdar tayini yapılmasını istemiştir.⁵²² Sadaret, Mustafa Nuri Bey'in bu talebini uygun görmüş, Midilli Muhasebecisi Hüsnü Efendi'yi bu sefer Erzurum Defterdar Vekili olarak atamıştır.⁵²³

Mustafa Nuri Bey Erzurum'daki mülki işleyişin hızlı ve güvenilir bir şekilde yürütmesi amacıyla bir atama da vilayet mektupçuluğu makamı için talep etmiştir. Vilayet Mektupçusu olacak memurun Valilik özel kalemi görevini

⁵¹⁸ BOA. BEO., 2945/220812-2. (13 Kasım 1906).

⁵¹⁹ BOA. İ.ML., 74/22-4. (27 Ekim 1906)

⁵²⁰ BOA. BEO., 2945/220812-1. (14 Kasım 1906).

⁵²¹ BOA. BEO., 2954/221505. (29 Kasım 1906).

⁵²² BOA. BEO., 3002/225086. (27 Şubat 1907).

⁵²³ BOA. İ.ML., 76/31-5. (22 Nisan 1907).

yürüteceğinden dolayı bu makama kendi seçtiği güvenilir bir kişinin atanmasını isteyen Mustafa Nuri Bey, mevcut Vilayet Mektupçusu Hüsnü Efendi'nin görevden alınmasını Sadaretten talep etmiştir. Hüsnü Efendi'nin Mehmet Ata Bey zamanındaki karışıklıktan dolayı Erzurum'da kalmasının caiz olmadığını belirten Mustafa Nuri Bey, Erzurum'da uzun sürecek iş ve işlemlerde kendisine yardımcı olması için Mamuretülaziz Mektupçusu Zihni Efendi'nin Erzurum'a atanmasını Sadaretten talep etmiştir.⁵²⁴

Mustafa Nuri Bey'in talebini inceleyen Sadaret, söz konusu atamanın İntihab Komisyonu tarafından yapılacak değerlendirmeden sonra yapılacağını belirtmiş ve bu talebi reddetmiştir.⁵²⁵ İntihab Komisyonu tarafından yapılan değerlendirme sonucunda, Erzurum Vilayet Mektupçuluğu görevine Mustafa Nuri Bey'in talep ettiği Zihni Efendi değil Sivas Eski Maarif Müdürü seçilmiştir.⁵²⁶ Erzurum'a atanırken vilayetteki kurumların yenilenmesi için kendisine yetki verilen Vali Mustafa Nuri Bey, talep ettiği isimlere karşı gösterilen mukavemete tepki göstermiştir. Kendisinin Erzurum'da yok olan kamu düzenini kurmakla görevlendirildiğini ifade eden ancak bu konuda merkezi bürokrasiden beklediği yardımı göremediğinden yakınan Mustafa Nuri Bey, vilayet bütçesinin ihtiyacı olan tahsisatın da hala gönderilmediğini belirtmiştir. Mustafa Nuri Bey, mevcut şartlarda kendisinin başarılı olmasının zor olduğunu ifade etmiş, İntihab Komisyonu tarafından Erzurum Mektupçuluğu görevine atanan Sivas Eski Maarif Müdürünün bir başka yere, kendisinin talep ettiği Zihni Efendi'nin de Erzurum'a tayin edilmesini istemiştir.⁵²⁷

Mustafa Nuri Bey'in, Vilayet Mektupçuluğu görevine Zihni Efendi'nin atanması için yaptığı ısrarlı hamleler dikkat çekicidir. Zira bir önceki görev yeri olan Mamuretülaziz'den gelirken yanına Zihni Efendi'yi de alan Mustafa Nuri Bey, bu durumu Dahiliye Nezareti ile paylaşmış; kendisinin Erzurum'daki olaylar hakkında yapacağı tahkikat esnasında yanında bulunmasını istediğini, tahkikatın bitiminin ise kış aylarına denk geleceğini, o zamanda ise Zihni Efendi'nin yola çıkmasının tehlikeli olacağını ifade etmiştir. Belirttiği gerekçelerden anlaşılacağı

⁵²⁴ BOA. BEO., 2954/221528-3. (21 Kasım 1906).

⁵²⁵ BOA. BEO., 2954/221528-1. (22 Kasım 1906).

⁵²⁶ BOA. BEO., 2947/221027-1. (22 Kasım 1906).

⁵²⁷ BOA. BEO., 2954/221528-2. (23 Kasım 1906).

üzere Mustafa Nuri Bey, Zihni Efendi'nin kendisiyle çalışmasını çok istemektedir. Bu nedenle Zihni Efendi'nin Erzurum'a tayin edilmesini bir kez daha ısrarla talep eden Mustafa Nuri Bey, vilayette düzeni sağlamak için Dahiliye Nezaretinden kendisine destek olunmasını talep etmiştir.⁵²⁸

Mustafa Nuri Bey'in Zihni Efendi hakkındaki talebi bir müddet sürüncemede kalmış, Sadaret müspet ya da menfi bir karşılık vermemiştir. Mustafa Nuri Bey, bu gecikmeden rahatsız olmuş; beklediği atamanın yapılması için talebini Dahiliye Nezaretine art arda çektiği birkaç telgrafla hatırlatma ihtiyacı hissetmiştir.⁵²⁹ Mustafa Nuri Bey'in Zihni Efendi hakkındaki ısrarı üzerine Dahiliye Nazırı Mehmet Faik Memduh Paşa, söz konusu talebin uygun olmadığını, Zihni Efendi'nin Erzurum'a gidişine muvakkaten izin verildiğini, görevi bitince de Mamuretülaziz'e dönmesinin uygun olacağını belirtmiştir.⁵³⁰ Hatta kısa bir süre sonra Erzurum Mektupçuluğu görevine bir atama yapılmış, Aclun Eski Kaymakamı İbrahim Fehim Bey, söz konusu göreve getirilmiştir.⁵³¹

Mehmet Ata Bey zamanında yaşanan isyanın etkilerini azaltması ve kaybolan kamu düzenini yeniden tesis etmesi için görevlendirilen Mustafa Nuri Bey'in kamu otoritesini inşa etmek isterken yaşadığı zorluklar dikkat çekicidir. Mustafa Nuri Bey, görevi gereği en yakınında bulunacak ve vilayetteki tüm yazışmalardan bilgisi olacak Vilayet Mektupçuluğu makamına kendi seçtiği bir kişinin atanmasına gösterilen dirençten oldukça rahatsız olmuş ancak bu talebinden vazgeçmemiştir. Zihni Efendi'nin Erzurum Mektupçuluğu görevine atanması için ısrarını sürdüren Mustafa Nuri Bey'in talebi kısa bir zaman sonra gerçekleşmiş; Erzurum Mektupçusu İbrahim Fehim Bey, Musul Mektupçuluğu görevine, ondan boşalan Erzurum Mektupçuluğu görevine de Mamuretülaziz Mektupçusu Zihni Efendi atanmıştır.⁵³²

Erzurum'daki yerel bürokrasiyi inşa etmek için yoğun bir çaba sarf eden Mustafa Nuri Bey, Vilayet Jandarma Kumandanlığı görevi için de birtakım tasarruflarda bulunmuştur. Selefleri Mustafa Nazım Bey ve Mehmet Ata Bey

⁵²⁸ BOA. DH.ŞFR., 372/152. (25 Kasım 1906).

⁵²⁹ BOA. DH.ŞFR., 374/44. (29 Aralık 1906; BOA. BEO., 2975/223086-2. (3 Ocak 1907).

⁵³⁰ BOA. BEO., 2985/223852-2. (5 Şubat 1907).

⁵³¹ BOA. İ.DH., 1452/29-2. (11 Mart 1907).

⁵³² BOA. İ.DH., 1454/28. (11 Mart 1907).

zamanlarında cereyan eden isyanların bastırılmasında beklenen desteği vermeyen Yedinci Fırka Kumandanlığından ümitvâr olmayan Mustafa Nuri Bey, Erzurum'daki jandarma kuvvetinin güçlü bir şekilde dizayn edilmesini hedeflemiştir. Erzurum Jandarma Kumandanıyla uyum içinde çalışmayı isteyen Mustafa Nuri Bey, operasyonel güç olarak en azından vilayetteki jandarma kuvvetinden faydalanmayı hedeflemiştir.

Erzurum Jandarma Kumandanı olup isyan esnasında bir karakola sığınarak kurtulabilen Ahmet Paşa'nın sonraki süreçte Erzurum'da istihdam edilmesinin mümkün olmadığını bilen Vali Mustafa Nuri Bey, yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı bu sürece dâhil olmak istemiştir. Erzurum'daki jandarma kuvveti hakkında bir değerlendirme yapan Seraskerlik, Mehmet Ata Bey zamanında ortaya çıkan isyanda canını zor kurtaran Ahmet Paşa'nın ciddi bir itibar kaybı yaşadığını, bu yüzden Erzurum'daki görevinden alınarak Trabzon Jandarma Alayı Merkez Taburuna atanması hakkında muamele başlatmıştır.⁵³³

Seraskerliğin Ahmet Paşa hakkındaki bu kararı onaylanması için II. Abdülhamid'in onayına sunulduğu esnada, Mustafa Nuri Bey'de Sadarete Jandarma Kumandanı Ahmet Paşa'yla ilgili bir gelişmeyi aktarmıştır. Mustafa Nuri Bey, kendisi Eleşkirtli bir Kürt olan Ahmet Paşa'nın yakınlarının Erzurum'da ortaya çıkan isyandan haberdar oldukları, akrabaları olan Ahmet Paşa'nın asilerin tehdidine maruz kaldığını öğrendikleri, bunun üzerine silahlanarak Erzurum'a doğru yola çıkacaklarının bilgisine ulaşıldığı haberini vermiştir. Böyle bir durumda Erzurum'da yeni bir iç karışıklığın çıkabileceği riskine işaret eden Mustafa Nuri Bey, bu sebeplerden dolayı Ahmet Paşa'nın Erzurum'dan alınmasını talep etmiştir.⁵³⁴

Sadaret, Mustafa Nuri Bey'in Ahmet Paşa hakkındaki uyarılarını dikkate almış ve Ahmet Paşa hakkındaki işlemleri hızlandırmıştır. Seraskerliğin Ahmet Paşa'nın Trabzon'a tayin edilmesi talebi hemen onaylanmış, Erzurum Jandarma Kumandanlığının ise bir müddet vekâleten yönetilmesi uygun görülmüştür.⁵³⁵ Ahmet Paşa'nın görevden alınmasından sonra Erzurum Jandarma Kumandanlığı

⁵³³ BOA. İ.AS., 63/24-1. (18 Aralık 1906).

⁵³⁴ BOA. BEO., 2971/222792-3. (20 Aralık 1906).

⁵³⁵ BOA. İ.AS., 63/24-2. (30 Aralık 1906).

görevini vekâleten Beyazıt Jandarma Binbaşısı Yusuf Efendi yürütmüştür. Vali Mustafa Nuri Bey'in bu süre zarfında Yusuf Efendi ile iyi bir iletişim kurduğu, kendisinin Erzurum Jandarma Kumandanlığı görevine asli olarak atanması talebinden anlaşılmaktadır.⁵³⁶ Ancak Seraskerlik, Mustafa Nuri Bey'in bu talebine olumlu yanıt vermemiş; Erzurum Jandarma Kumandanlığı görevine kendi uygun gördüğü bir ismi atamıştır.

Erzurum Valisi Mustafa Nuri Bey'in vilayetteki mülki ve askeri amirlerle alakalı taleplerine yapılan mukavemete bir yenisi daha eklenmiştir. Erzurum'da sönmüş gibi görünen isyanın küçük bir kıvılcımla yeniden parlayacağını öngören Mustafa Nuri Bey, olası bir isyana karşı elini güçlendirmek için ciddi bir çaba göstermiş; ancak merkezi bürokrasiden bu konuda yeteri kadar destek görememiştir. Mustafa Nuri Bey'in Yusuf Efendi'nin asaleten atanması isteğini dikkate almayan Seraskerlik, Erzurum Jandarma Kumandanlığına Alaybeyi Gürcü Ahmet Tevfik Bey'i atamıştır. Erzurum Jandarma Kumandanlığı görevini vekâleten yürüten Yusuf Efendi ise Erzincan Jandarma Kumandanlığı görevine atanmıştır.⁵³⁷

Gürcü Ahmet Tevfik Bey'in Erzurum Jandarma Kumandanlığına atandığı günlerde bir atama da Erzurum Polis Serkomiserliği görevine yapılmış, Serkomiser Tevfik Efendi, Erzurum'a tayin edilmiştir. Erzurum Valisi Mustafa Nuri Bey, Jandarma Kumandanlığı ve Polis Serkomiserliği görevlerine kendi isteği dışında atamalar yapılmasına tepki göstermiş ve bu atamaların iptal edilmesini istemiştir.

Mustafa Nuri Bey, Serkomiser olarak atanan Tevfik Efendi'nin daha önce de Erzurum'da aynı kadroda istihdam edildiğini, bu süre zarfında at cambazlığı yaparak halkın nefretini kazandığını, vilayet Jandarma Kumandanı olarak atanan Gürcü Ahmet Tevfik Bey'in ise geçmişte görev yaptığı yerlerde başarılı olamadığını belirtmiş ve söz konusu iki kişinin Erzurum'dan alınmasını Sadarettin talep etmiştir. Mustafa Nuri Bey, bu talebine dayanak olarak Erzurum'da çok acil olarak tesis edilmesi gereken huzur ortamının gerekliliğini

⁵³⁶ BOA. BEO., 2973/222951. (1 Ocak 1907).

⁵³⁷ BOA. İ.AS., 64/2-6. (17 Şubat 1907).

göstermiştir. Asayişin temini için kurumlardan destek isteyen Mustafa Nuri Bey, Erzurum Jandarma Kumandanlığı görevine Erzincan Jandarma Kumandanı olarak tayin edilen Yusuf Efendi'nin tayin edilmesini talep etmiştir.⁵³⁸

Seraskerlik, Mustafa Nuri Bey'in Gürcü Ahmet Bey ile ilgili iddialarını reddetmiş ancak orta bir yol bulunması amacıyla Erzincan Jandarma Kumandanlığı görevine atanan Yusuf Efendi'yi Erzurum Jandarma Tabur Kumandanlığı görevine atamıştır.⁵³⁹ Erzurum Valisi Mustafa Nuri Bey'in vilayette asayişin sağlama unsuru olarak jandarma kuvvetine özel bir ilgi gösterdiği dikkat çekmektedir. Bu nedenle Jandarma Kumandanlığına, Seraskerliğin seçtiği bir kişiden ziyade kendisiyle uyumlu çalışabilecek bir kumandanın atanmasını isteyen Mustafa Nuri Bey, bu konuyu Sadarete bir kez daha arz etmiştir.

Erzurum Valisi Mustafa Nuri Bey, Gürcü Ahmet Tevfik Paşa ile ilgili en önemli kaygısını dile getirmiş ve kendisinin şehrin dinamiklerine yabancı bir kişi olduğunu, bu yüzden beklenen başarıyı göstermesinin imkânsız olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴⁰ Sadaret, Mustafa Nuri Bey'in kaygılarını dikkate almış ve Gürcü Ahmet Tevfik Bey hakkında bir tahkikat yaptırmıştır. Söz konusu tahkikatta ilginç bir bilgiye ulaşan Sadaret, Gürcü Ahmet Tevfik Bey'in okur yazar olmadığının tespit edildiğini, Erzurum gibi önemli bir mevkide daha donanımlı kişilerin istihdam edilmesini Seraskerlikten istemiştir.⁵⁴¹ Sadaretin talimatını yerine getiren Seraskerlik, Gürcü Ahmet Tevfik Bey'in Erzurum'un genel ahvaline yabancı olduğu gerekçesiyle görevden alınmasına, yerine de Mustafa Nuri Bey'in talebi doğrultusunda Yusuf Efendi'nin tayin edilmesine karar vermiştir.⁵⁴²

Mustafa Nuri Bey, Erzurum'da görev yaptığı süre zarfında yerel bürokrasiyi yeniden inşa etmek için ciddi bir çaba sarf etmiştir. Ancak yukarıda da görüldüğü üzere merkezi idare bu süreçte Mustafa Nuri Bey'e beklenen yardımı gösterememiş, sürecin uzamasına neden olmuştur. Önüne çıkarılan bürokratik engellere rağmen şehirdeki problemleri teşhis eden Mustafa Nuri Bey, bu problemleri çözmek için güçlü kurumlar inşa etmek istemiştir. Yerel

⁵³⁸ BOA. BEO., 2997/224735-1. (1 Ocak 1907).

⁵³⁹ BOA. BEO., 3007/225501-2. (3 Mart 1907).

⁵⁴⁰ BOA. BEO., 3011/225753-2. (12 Mart 1907).

⁵⁴¹ BOA. BEO., 3012/225848-1. (14 Mart 1907).

⁵⁴² BOA. İ.AS., 64/57-5. (11 Nisan 1907).

bürokrasiyi geç de olsa istediği gibi şekillendiren Mustafa Nuri Bey'in mücadele ettiği konulardan bir tanesi de vilayetteki Jön Türk muhalefeti ve bu muhalefeti besleyen kaynaklar olmuştur.

3.2.3.2. İttihatçılarla Mücadele

Mustafa Nazım Bey ve Mehmet Ata Bey zamanında meydana gelen Erzurum vergi isyanlarında, ekonomik ve idari sorunların payı bulunmaktadır. Ancak bu isyanlarda halka liderlik yapan ittihatçı kadronun rolü de çok önemlidir.

Erzurum vergi ayaklanmasını, imparatorluğun diğer bölgelerindeki ayaklanmalardan ayıran bir unsur olarak ittihatçıların olaylardaki etkisinin Sadaret tarafından kabul edilmesi, sonraki süreçte hükümetin ittihatçılarla ilgili önleme faaliyetleri yapmalarına neden olmuştur. Erzurum'daki ittihatçıların hangi vasıta ile enforme edildiğini araştıran Sadaret, önemli bir ipucuna ulaşmıştır. Paris'te bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Erzurum Rusya Başkonsolosluğunda görevli Kavas⁵⁴³ Mehmet isimli şahsa gönderilen bir mektup incelenmeye alınmıştır. Mektupta cemiyet propagandası yapılan bazı dokümanlara ulaşan Sadaret, Hariciye Nezaretine hemen talimat vermiş ve Kavas Mehmet hakkında tahkikat yapılmasını istemiştir. Söz konusu kişinin Osmanlı vatandaşı olmasından dolayı yargılanması gerektiğini belirten Sadaret, öncelikle Rusya sefaretiyle temasa geçilmesini ve Kavas Mehmet'in görevden el çektilmesi için gerekli girişimlerin yapılmasını istemiştir.⁵⁴⁴

Kavas Mehmet'in Paris'teki İttihat ve Terakki Cemiyetiyle posta yoluyla haberleşmesi, ilgili Nezaret olan Posta ve Telgraf Nezaretini de harekete geçirmiştir. Posta ve Telgraf Nazırı Hüseyin Hasip Efendi, Kavas Mehmet'in İttihat ve Terakki Cemiyetiyle Tiflis ve Kars yoluyla muhabere ettiğini, Jön Türklere ait mektupların Trabzon Rus Postanesi tarafından kasti olarak Osmanlı Postanesine aktarıldığının tespit edildiğini belirtmiştir.⁵⁴⁵ Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, Posta ve Telgraf Nezaretinden aldığı bilgiler doğrultusunda yeni bir değerlendirme yapmıştır. Kavas Mehmet'in faaliyetlerinin incelendiğini,

⁵⁴³ Yabancı misyonlarda görev yapan güvenlik görevlisi.

⁵⁴⁴ BOA. BEO., 2950/221193. (26 Kasım 1906).

⁵⁴⁵ BOA. BEO., 2987/224012-2. (26 Kasım 1906).

yapılan tahkikat sonucu kendisinin Erzurum isyanlarında doğrudan etkisinin bulunduğunu belirten Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, Kavas Mehmet isimli kişinin cinayet suçlamasıyla yargılanması gerektiğini belirtmiştir. Ancak Rusya'nın Erzurum Konsolosu Skryabin Kavas Mehmet'in yargılanması için gerekli olan adımı atmakta direnmiş ve kendisini görevden azletmemiştir.⁵⁴⁶

Osmanlı Devleti sınırlarına ittihatçı yayınların girmemesi için sıkı güvenlik önlemleri alan Mustafa Nuri Bey, dikkatlerini Rusya'nın Erzurum Konsolosu Skryabin üzerine yoğunlaştırmıştır. Konsolos Skryabin'in belirli aralıklarla Kars'a kadar gittiğini, buradaki hususi postaları bizzat teslim aldığını, bu postaların içinde muzır yayınların olduğunu tespit eden Vali Mustafa Nuri Bey, konuyla alakalı Dahiliye Nezaretini bilgilendirmiştir.⁵⁴⁷ Erzurum'a hangi kanaldan muzır evrak alındığını tespit eden Mustafa Nuri Bey, Rus Konsolosu Skryabin'in bu konudaki faaliyetlerini mercek altına almıştır. Rus Konsolosu Skryabin'in kendi resmi evraklarını Kars'a göndermek için iki tane Ermeni Posta Tatarı istihdam ettiğini belirleyen Mustafa Nuri Bey, bu kişilerin muzır evrak taşıdığını tespit etmiştir. Geçmişe dönük evraklar üzerinden yapılan tahkikatta Vali Mustafa Nazım Bey'in de söz konusu iki Ermeni Posta Tatarı'nın faaliyetlerinden rahatsız olduğu, o dönem bu kişilerin para karşılığı Ermeni müfsitleri firar ettirdikleri ve muzır evrak taşımacılığı yaptıkları suçlamasıyla mahkemeye verildikleri anlaşılmıştır. Posta taşıyıcılığı yapan iki Ermeni Tatarın konsolosluk nezdinde görev yapan imtiyazlı memurlar olmamasına rağmen Konsolos Skryabin tarafından mahkemeye gönderilmediğini tespit eden Mustafa Nuri Bey, bu konuda bir adım da kendisi atmıştır.

Rus Konsolosun her iki Tatar'ı da mahkemeye göndermemesi üzerine mahkeme, iki Ermeni Posta Tatarı'nın yargılanmak üzere zorla getirilmeleri için karar çıkarmıştır. Bu kararı uygulamak için harekete geçen Vali Mustafa Nuri Bey, Konsolos Skryabin'e zanlı iki Ermeni Posta Tatarı'nın mahkemeye çıkarılması hususunu hatırlatmıştır. Konsolosluk postalarının kesintiye uğramaması için başka Tatarların istihdam edilmesini, davalı Tatarların da yargılanmaları gerektiğini belirten Mustafa Nuri Bey, kendilerinin bürokratik

⁵⁴⁶ BOA. BEO., 2991/224296. (7 Şubat 1907).

⁵⁴⁷ BOA. DH.MKT., 1152/61-1. (11 Mart 1907).

dokunulmazlıklarının olmadığı, Konsolosluk nizamnamesi 12. maddesi uyarınca yargılanmalarında bir mahzur olmadığı altını çizmiştir.

Mustafa Nuri Bey'in tüm girişimlerine rağmen Rus konsolos Skryabin iki Ermeni Posta Tatarını mahkemeye göndermemiştir.⁵⁴⁸ Mustafa Nuri Bey'in Konsolos Skryabin hakkındaki en önemli iddiası, yaklaşık bir yıldır devam eden Erzurum vergi isyanlarında kendisinin bizzat parmağının olduğudur. Skryabin'in Erzurum Ermenileri üzerine kurduğu stratejinin asıl amacının Ermenilerin terki tabiiyet ile Rusya'ya göçmesi değil, Erzurum'da kalmak suretiyle Rus tebaasına geçme fikrinin olduğunu belirten Mustafa Nuri Bey, buna sebep olarak da vergilerin ağırlığının gösterilmeye çalışıldığını yazmıştır.

Konsolos Skryabin'in selefi Mustafa Nazım Bey'e teşrifat kuralları bahanesiyle düşmanlık ettiğini belirten Mustafa Nuri Bey, dikkat çekici bir noktanın altını çizmiştir. Rus Konsolos Skryabin'in beş yıldır Erzurum'da olduğunu ve geldiği günden beri çatışmacı bir üslup kullandığını aktaran Mustafa Nuri Bey, kendisinin Ermeniler üzerindeki vergilerin ağırlığını ısrarlı bir dille işlediğini, hatta bu konuyu müzakere etmek için şehirdeki diğer konsolosları da görüşmeye davet ettiğini, ancak söz konusu konsolosların bu davete icabet etmediğini yazmıştır.⁵⁴⁹

Mustafa Nuri Bey, Erzurum'daki İttihatçı muhalefetin yurtdışındaki yayınlar vasıtasıyla nasıl enforme edildiğini keşfetmiş ancak bu konuda gereğini yerine getirememiştir. Rusya'nın Erzurum Konsolosu Skryabin tarafından yürütülen faaliyetlerin diplomatik teamüllere aykırı bir şekilde işlemesine rağmen caydırıcı bir çözüm üretilmemesi dönemin güçler dengesi hakkında önemli bilgiler vermektedir.

3.2.3.3. Asilerin Affedilmesi ve Vergilerin Yürürlükten Kaldırılması

Erzurum'da yaklaşık altı aydır devam eden kaotik ortamın zirve noktası olarak değerlendirilebilecek bir zaman diliminde görevi devralan Mustafa Nuri Bey, göreve başlar başlamaz yoğun bir gündemle çalışmaya başlamıştır.

⁵⁴⁸ BOA. HR.TH., 346/33. (24 Nisan 1907).

⁵⁴⁹ BOA. HR.TH., 347/32-1. (14 Mayıs 1907).

Erzurum'daki karışıklığın diğer vilayetlere sirayet etmesinden endişe eden Sadaret, Erzurum'daki isyanın hem Sivas'ta duyulması⁵⁵⁰ hem de vilayette bazı şayialara neden olması üzerine Mustafa Nuri Bey'e bir talimat vermiştir.

Sadaret, Erzurum'da göreve başlayan Mustafa Nuri Bey'e gönderdiği bir telgrafla Sivas'taki şayiaya atıfta bulunmuş ve Erzurum'daki olayların kontrol altında tutulması için Mehmet Ata Bey zamanında yarım kalan cezalandırma işleminin tamamlanmasını istemiştir. Haklarında sürgün kararı olan kişilerin ve Müftü Lütfullah Efendi hakkındaki kararın infazının yapılmasının Sivas vilayetindeki hareketliliği durduracağını düşünen Sadarete ilk itiraz, Mustafa Nuri Bey'den gelmiştir. Mustafa Nuri Bey, öncelikle Fırka Kumandanı Ahmet Paşa ile beraber vilayetteki genel durum hakkında bir değerlendirme yapılmasını, tahkikatın sonucuna göre cezaların infazının yapılmasını savunmuştur.⁵⁵¹

Mustafa Nuri Bey'in Sadarete ilettiği tahkikat yapılması fikri yerinde bir karar olarak görülmüştür. Sadaret, Mustafa Nuri Bey ile Fırka Kumandanı Ahmet Paşa'nın ortak olarak bir tahkikat yapmasını ve şehrin genel durumu hakkında rapor yazmasını istemiştir.⁵⁵² Mehmet Ata Bey zamanında yaşanan isyan ile alakalı tahkikata başlayan Mustafa Nuri Bey, asilerin şehirde hala çok güçlü olduklarını tespit etmiş ve bir tecziye işleminin mümkün gözükmediğine kanaat getirmiştir.⁵⁵³

Mustafa Nuri Bey, Erzurum'daki problemin görünenden daha büyük olduğunu gözlemlemiştir. Mevcut imkânlarla vilayetteki asileri bastırmanın zor olacağını düşünen Mustafa Nuri Bey, problemin en kısa yoldan çözümü için birtakım adımlar atmıştır. Hükümetle halk arasında orta bir yol bulmak için çaba sarf eden Mustafa Nuri Bey, geçmişte yaşanan olayları sıradanlaştırarak bu olaylar üzerindeki dikkati dağıtmaya çalışmıştır. Mustafa Nuri Bey, Erzurum ahalisinin geçmişten bugüne kadar idareye itaatte kusur etmediğini ancak son

⁵⁵⁰ Sivas Valiliği, Sadarete yazdığı bir yazıyla Mehmet Ata Bey zamanında yaşanan olayların Sivas vilayetinde duyulduğunu, halkın bu tarz olaylar olup olmadığını kendilerine sorduğunu, bu iddiaların kesinlikle yalan olduğu cevabının verildiğini ifade etmiştir (BOA., BEO., 2947/220986.3 Kasım 1906).

⁵⁵¹ BOA. İ.HUS., 148/11. (25 Kasım 1906).

⁵⁵² BOA. BEO., 2949/221146. (25 Kasım 1906).

⁵⁵³ BOA. BEO., 2966/223391-2. (29 Kasım 1906).

isyanda cehaletten kaynaklı bir cürmün işlendiğini belirtmiş, Erzurum halkı için af talep etmiştir.⁵⁵⁴

Mustafa Nuri Bey'i bu denli itidalli bir dil kullanmaya iten nedenler ise ilerleyen günlerde biraz daha netleşmiştir. Şehirde jandarma ve polis teşkilatının işlevini yitirmesine karşın asilerin hala kontrolü ellerinde bulundurmaları, Mustafa Nuri Bey'in şehirdeki gerilimi azaltmak maksadıyla barışçıl bir tavır sergilemesine neden olmuştur. Vilayetteki tansiyonu düşürmek için vergilerin affedilmesini dahi teklif eden Mustafa Nuri Bey, bu talebiyle şehirdeki alan hâkimiyetinin asilerde olduğunu üstü kapalı bir şekilde Sadarete anlatmak istemiştir.⁵⁵⁵

Mustafa Nuri Bey, Mehmet Ata Bey zamanında yaşanan isyanın neden bastırılmadığıyla alakalı Fırka Kumandanı Ahmet Paşa ile beraber bir tahkikat yapmış ve tahkikat sonucu bir rapor hazırlamıştır. Erzurum'daki yerel idarecilerin olayları kontrol etmekte yetersiz kaldıklarının ve muktedir bir tavır sergileyemediklerinin vurgulandığı raporda, yerel bürokrasinin zaafları ön plana çıkarılmıştır.⁵⁵⁶ Mustafa Nuri Bey'e göre Erzurum'daki tansiyon düşürülmeliyken Sadaret ise daha aktif bir politika izlenmesini istemiştir. Erzurum'da yaşanan vergi isyanında dahili bulunanların cezalandırılmasını isteyen Sadarete göre, Mehmet Ata Bey zamanında yarım kalan tecziye işlemi Erzurum'daki olayları sonlandıracaktır. Ancak şehirdeki genel durumu inceleyen Mustafa Nuri Bey'e göre Erzurum'daki olaylar askeri bir müdahaleyle bitirilecek boyutta değildir. Asiler arasındaki bağın çok güçlü olduğunu ve fikren birbirlerine bağlı olduklarını tespit eden Mustafa Nuri Bey, olayların Ermenilere sıçraması riskine işaret etmiştir. Bu durumda düvel-i muazzamanın aradığı fırsatın ellerine geçeceğini ifade eden Mustafa Nuri Bey, asilerin cezalandırılması fikrine kesin bir dille karşı çıkmıştır.

Mustafa Nuri Bey, asilere müdahale etmek için tek şart koşturmuş. Erzurum dışından asker getirilmesi ve operasyonun bu askerler vasıtasıyla yapılması şartıyla asilere müdahalenin mümkün olduğunu belirten Mustafa Nuri

⁵⁵⁴ BOA. BEO., 2986/223897-3. (8 Aralık 1906).

⁵⁵⁵ BOA. BEO., 2986/223897-2. (19 Aralık 1906).

⁵⁵⁶ BOA. BEO., 2986/223897-1. (31 Aralık 1906).

Bey, vilayetteki mevcut kolluk kuvvetlerinin aslında yok hükmünde olduğunu Sadarete anlatmaya çalışmıştır.⁵⁵⁷ Mustafa Nuri Bey, Erzurum'daki genel sıkıntıyı teşhis etmiş ve bu sıkıntının çözümüne katkı sağlamak maksadıyla gücü nispetinde birtakım faaliyetlerde bulunmuştur. Erzurum ayaklanmalarında ahaliyi manipüle ve tahrik eden, fesat cemiyeti üyeleri eski Nizamiye Kaymakamı Muhyeddin, eski Alaybeyi Ali Faik ve Binbaşı Saffet isimli kişilerin şehirden çıkarılmalarını Dahiliye Nezaretinden istemiştir.⁵⁵⁸

Şehirdeki asilerle müzakere yolunu seçen Mustafa Nuri Bey, bir adım da Müftü Lütfullah ve yanındaki beş kişi için atmıştır. Bir kurban bayram sabahı Müftü Lütfullah Efendi ve diğer beş kişiyle görüşen ve onlara bazı nasihatlerde bulunan Mustafa Nuri Bey, şehirdeki mukavemetin fikri alt yapısının çözülmesi için bazı girişimlerde bulunmuştur.⁵⁵⁹

Erzurum Valisi Mustafa Nuri Bey, isyanlara katılan ahaliden bazılarıyla bire bir görüşmeler yaparak kendilerinin talep ve beklentileri hakkında bilgi toplamıştır. Söz konusu kişilerin pişman ve gergin bir bekleyiş içerisinde olduklarını fark eden Mustafa Nuri Bey, bu kişiler hakkındaki muamelenin ne olacağının belirlenmesinin isyanın sonlanmasında önemli bir adım olacağını Dahiliye Nezaretine bildirmiştir.⁵⁶⁰

Mustafa Nuri Bey'in bu talebi, Sadaret tarafından uygun görülmüştür. Hükümetin Erzurum'daki isyandan dolayı mentâl bir yorgunluk yaşadığı ve bu meseleyi sorunsuz bir şekilde kapatmak istediği olaylara yaklaşım biçiminden anlaşılmaktadır. Zira Erzurum'da yaşanan olayların tek başına vergi isyanı olmaktan çıkıp farklı sorunlara yol açan bir problemler yumağına dönüşmek üzere olduğu, bir takım yeni gelişmelerden de anlaşılmaya başlanmıştır.

Erzurum'daki asilerin affedilmesi, söz konusu vergilerin bir kısmının kaldırılarak kalanının tadili gibi önerileri Sadarete sunan Mustafa Nuri Bey, bu taleplerine ek olarak vilayetteki Ermenileri ilgilendiren bazı yeni gelişmeleri de belirtmiştir. Gayrimüslim ahali tarafından ödenen Bedel-i Askeri Vergisi için af

⁵⁵⁷ BOA. DH.ŞFR., 375/8. (21 Ocak 1907).

⁵⁵⁸ BOA. DH.ŞFR., 375/18. (22 Ocak 1907).

⁵⁵⁹ BOA. DH.ŞFR., 375/48. (31 Ocak 1907).

⁵⁶⁰ BOA. DH.ŞFR., 376/87. (2 Mart 1907).

isteyen Mustafa Nuri Bey, bu verginin mükellefi olan Ermenilerin ecnebi devletler tarafından kışkırtıldığını, yeni bir gailenin önüne geçmek için Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergide olduğu gibi Bedel-i Askeri Vergisi'nin affedilmesini talep etmiştir.⁵⁶¹

Ermenilerin mevcut isyana katılması ve problemin iyice büyümesi özellikle Rusya tarafından uygulanmak istenen büyük bir stratejinin ilk adımı sayılabilir. Zira Mustafa Nuri Bey'in Ermenilerle alakalı talebinin doğruluğunu teyit edecek bir bilgi, Osmanlı Devleti'nin Paris sefareti tarafından tespit edilmiştir.

Paris'te yayın yapan Levant Herald Gazetesi'nde yer alan bir habere göre, İngiltere ve Rusya bir anlaşma yaparak Erzurum'daki Ermenilere tabiiyyet ve mezheplerini değiştirmek için baskı uygulamışlardır. Aynı haberde Rusya'nın Erzurum'daki amacının ise Rumeli'deki gibi bir ıslahat programının burada da uygulanması için gerekli ortamın oluşturulması olarak belirtilmiştir.⁵⁶² Erzurum'daki vergi isyanının yeni bir Ermeni gailisine dönüşmesini istemeyen II. Abdülhamid ise Vali Mustafa Nuri Bey'in taleplerinin uygulanması yönünde karar vermiştir.⁵⁶³ Meclis-i Vükela, II. Abdülhamid'in talimatı doğrultusunda Erzurum Valisi Mustafa Nuri Bey'in önerilerini müzakere ederek karara bağlamıştır. Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergiden dolayı çıkan ayaklanmalarda suçlu bulunan kişilerin cezaları affedilmiş, Bedel-i Askeri vergisinden dolayı borçlu durumda olan Ermenilerin borçları terkin edilmiştir.⁵⁶⁴

Mustafa Nazım Bey ve Mehmet Ata Bey zamanlarında cereyan eden vergi ayaklanmalarında suçlu bulunan kişilerin cezalarının affedilmesi ve Bedel-i Askeri alacaklarının silinmesi Erzurum'daki asayişin tesisi için önemli birer adım olmuştur. Ancak bu gelişmeler halkın rahatsız olduğu sıkıntıların tamamının ortadan kaldırıldığı anlamına gelmemiştir.

Hükümetin geçmiş olaylardan dolayı çıkardığı af halkı biraz rahatlatmış, ancak tam anlamıyla memnun etmemiştir. Mustafa Nuri Bey, ahalinin yeni bir

⁵⁶¹ BOA. İ.DH., 1452/30-1. (10 Mart 1907).

⁵⁶² BOA. Y.PRK.HR., 35/39. (10 Mart 1907).

⁵⁶³ BOA. İ.HUS., 151/76. (10 Mart 1907).

⁵⁶⁴ BOA. İ.DH., 1452/30-2. (11 Mart 1907).

talep için toplandıkları bilgisini Sadarete iletmiştir. Şehirdeki bazı kişilerin Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin kaldırılması için eylem yapacakları bilgisine ulaşıldığını, alınan önlemler sonucu bir eylemin yaşanmadığını, eylem yapmak isteyen grubun aralarında seçtikleri temsilciler vasıtasıyla Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin kaldırılmasını talep ettiklerini ifade eden Mustafa Nuri Bey, Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin Erzurum'un ekonomisi için ağır bir vergi olduğunu ve bu yüzden kaldırılması gerektiğini, diğer vergi olan Şahsi Verginin de uygulamasının gözden geçirilmesinin uygun olacağını belirtmiştir.⁵⁶⁵

Erzurum'da yeni bir olayın çıkmaması için yoğun bir çaba sarf eden Vali Mustafa Nuri Bey, asilerin yeni bir provokasyonu ile karşılaşmıştır. Vilayetteki bazı art niyetli kişilerin hazineye para olmadığını bile bile efradı müstebdele alacaklarını tahsil etmeleri için askerleri kışkırttığını belirten Mustafa Nuri Bey, istenmeyen olayların önüne geçmek için güvenlik önlemlerini artırdığını Sadarete bildirmiştir.⁵⁶⁶

Askerlik görevi bitmiş erlerin memleketlerine gönderilip yerine yenilerinin istihdam edilmesi olarak tanımlanabilecek bu süreçte, terhis edilen askerlerin masraf ve alacaklarının tahsisat yokluğundan dolayı ödenememesi asiler için yeni bir propaganda malzemesi olmuştur. Erzurum'daki mevcut vergi isyanına bir de efradı müstebdele askerlerinin ayaklanmasının eklenmemesi için önlem almak isteyen Serasker Mehmet Rıza Paşa, Erzurum Fırka Kumandanlığına uyarıda bulunarak olaylara müdahale edilmesini ve efradı müstebdele askerlerine ödeme yapılacağına dair garanti verilmesini istemiştir.⁵⁶⁷

Serasker Mehmet Rıza Paşa'nın Fırka Kumandanlığına verdiği talimata rağmen efradı müstebdele askerleri ayaklanmışlar, bundan istifade eden asiler de ayaklanmaya destek vermişlerdir. Şehrin güvenliğini sağlayan jandarmalara hakaret eden asiler, harekete geçerek valiliğin önüne doğru yürümüşlerdir. Vali Mustafa Nuri Bey, vilayetteki güvensiz ortamdan dolayı üç gün boyunca hanesinde kalmış ve hükümet konağına gidememiştir. Bu esnada iyice kontrolden çıkan efradı müstebdele askerleri, mal sandıklarındaki makbuzları ele geçirmişler

⁵⁶⁵ BOA. İ.HUS., 152/18-1. (16 Mart 1907).

⁵⁶⁶ BOA. Y.MTV. 296/17-2. (18 Mart 1907).

⁵⁶⁷ BOA. Y.MTV., 296/17-1. (19 Mart 1907).

ve tahsilat için Ermeni köylerine giderek zorla tahsilat yapmışlardır. Efradı müstebdele askerlerinin zorbalığına maruz kalan Ermeniler, terki tabiiyet ile Osmanlı Devleti vatandaşlığından çıkmak için talepte bulunmuşlardır.⁵⁶⁸

Erzurum'daki vergi isyanının katlanarak büyümesinden endişe eden Padişah II. Abdülhamid, Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin Erzurum'da bir müddet tehir edilmesi ve efradı müstebdele alacaklarının tesviyesinin görüşülmesi için Meclis-i Vükela'ya talimat vermiştir.⁵⁶⁹ Meclis-i Vükela, efradı müstebdele alacaklarının belirli bir plan dahilinde ödenmesi için yapılan çalışmanın tamamlandığını, Hayvanat-ı Ehliye Vergisi'nin sadece Erzurum vilayetinden muaf tutulmasının ise etrafa olumsuz örnek teşkil edeceğini belirtmiş ve söz konusu tehir talebini uygun görmemiştir. Karara göre her iki verginin de Erzurum'da tahsiline devam edilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁷⁰ Meclis-i Vükela, her ne kadar söz konusu vergilerin Erzurum'da tahsiline karar vermişse de bu karardan iki gün sonra çıkan irade ile her iki vergi de tüm imparatorluk coğrafyasında kaldırılmıştır.⁵⁷¹

Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Verginin lağvedilmesi, Erzurum halkı adına olumlu bir gelişme olmakla birlikte kısa bir süre sonra Kafkasya ve Anadolu'da ortaya çıkan kuraklık ve sonrasında yaşanan gelişmeler Erzurum halkının bir kez daha hükümete karşı isyan etmesine neden olmuştur.

3.3. Kıtık ve Tahıl Sorunu

3.3.1. Tahıl Sorununun Ortaya Çıkması

1906-1907 yıllarında Kafkasya ve Anadolu'da ortaya çıkan kuraklık sonucu yaşanan kıtlık, Erzurum'da yeni olayların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Mustafa Nuri Bey zamanında zahire azlığı nedeniyle başlayan ayaklanma, sebep olarak önceki valiler zamanında yaşanan isyanlarla benzemese de sonuç olarak diğer isyanların devamı hükmündedir. Mustafa Nuri Bey zamanında yaşanan isyanın nedenlerinin

⁵⁶⁸ BOA. Y.A.HUS., 510/21-2. (19 Mart 1907).

⁵⁶⁹ BOA. İ.HUS., 152/18-2.(20 Mart 1907).

⁵⁷⁰ BOA. İ.ML., 75/24-2. (21 Mart 1907).

⁵⁷¹ BOA. İ.HUS., 75/32. (23 Mart 1907).

daha iyi anlaşılması için Mehmet Ata Bey zamanında başlayan kıtlığın ve zahire darlığının gelişimini incelemekte fayda vardır.

Rusya'nın Kafkasya bölgesinde ortaya çıkan zahire kıtlığından dolayı Erzurum'dan buraya buğday ihracatı başlamıştır. Bu bölgedeki ihtiyacın fazlalığından dolayı, tüccarlar Erzurum'dan yüklü miktarda buğday toplamışlardır. Bu da Erzurum'daki ekmek fiyatlarının yüzde on ila on beş oranında artmasına neden olmuştur. Erzurum'da bozulan fiyat dengesini korumak isteyen Vali Mehmet Ata Bey, Erzurum'dan Rusya'ya buğday ihraç edilmesinin yasaklanması için Dahiliye Nezaretinden talepte bulunmuştur.⁵⁷² Kafkasya bölgesine buğday ihracatının durdurulmasını talep eden Mehmet Ata Bey, bir gün sonra aynı yasağın çavdar için de konulmasını istemiştir. Kafkasya'daki ihtiyacın fazlalığından dolayı Erzurum'daki her türlü zahirenin talep göreceğini düşünen Mehmet Ata Bey, önlem olarak Kafkasya bölgesine tahıl ihracatının yasaklanmasını talep etmiştir.⁵⁷³

Meclis-i Vükela, Mehmet Ata Bey'in bu talebini uygun görmüş ve 1907 yılının nisan ayına kadar Erzurum'dan Kafkasya bölgesine buğday ve arpa ihracatının yasaklanmasına karar vermiştir.⁵⁷⁴ 1907 yılının nisan ayı sonunda söz konusu ihracat yasağı tekrar gözden geçirilmiştir. Yapılan değerlendirme sonucu Kafkasya'daki kıtlığın hala devam ettiği tespit edilmiş ve mevcut yasağın 1907 yılının haziran sonuna kadar devam ettirilmesine karar verilmiştir.⁵⁷⁵ Yaklaşık bir yıl süren kuraklık ve bu kuraklıktan kaynaklı fiyat dalgalanmaları, Erzurum'da yeni olaylara sebebiyet vermiştir. Şehir ekonomisinin yaşadığı buhrana ek olarak halkın en temel ihtiyacı olan ekmek fiyatlarındaki artış, toplumsal gerginliğin tırmanmasına neden olmuştur.

3.3.2. Sorunun Ayaklanmaya Dönüşmesi

Erzurum Valisi Mustafa Nuri Bey, halktan bir grubun pazar akşamı, bir arzuhal kaleme aldıkları, bu arzuhali eşraf ve ulemaya zorla imzalattıkları, bir

⁵⁷² BOA. DH.ŞFR., 371/156. (16 Ekim 1906).

⁵⁷³ BOA. DH.ŞFR., 371/163. (17 Ekim 1906).

⁵⁷⁴ BOA. İ.RSM., 25/33-6. (22 Ekim 1906).; Kıtlık öncesi zamanlarda yapılan zahire ihraç mukaveleleri bu karardan muaf tutularak tüccarların sıkıntı yaşamalarının önüne geçilmiştir (BOA. BEO.2934/220031.23 Ekim 1907).

⁵⁷⁵ BOA. İ.HUS., 27/40-4. (12 Mayıs 1907).

sonraki gün de bu arzuhalı valiliğe verecekleri bilgisini almıştır. Mustafa Nuri Bey, ertesi gün söz konusu kişilerin makamına gelmesini beklerken iki yüz kişilik bir grubun Kiğılı Ermeni ve Protestan cemaatine mensup Ohannes Kirkoryan isimli tüccarı yakalayıp ihtikâr yaptığı suçlamasıyla Tebrizkapı'ya götürdüklerini, bu olayın Polis Serkomiseri tarafından ihbar edilmesi üzerine olayların kontrol edilmesi için polis ve jandarmaya emir verildiğini, Vilayet Mektupçusu Zihni Efendi'nin de Erzurum Fırka Kumandanı Ahmet Paşa'ya gönderilerek yardım talebinde bulunulduğunu ifade etmiştir.

Polis Serkomiseri ile Miralay Mehmet Bey ahaliye nasihat etmişler ancak bu nasihatler işe yaramamıştır. Zira Tüccar Kirkor Efendi öldürülmüş, Mustafa Efendi isimli bir kişi ağır bir şekilde darp edilmiş, Baladyan Haco isimli bir gayrimüslimin hanesi yağma edilmiş, Malyemezzade Tevfik Efendi isimli bir başka tüccar da askeri bir kışlaya kaçarak canını zor kurtarmıştır. Bu olayları çıkaran asilerin önceki ayaklanmalardaki kişilerle aynı olmadıklarının, Miralay Mehmet Bey ve serkomiserin yanında bir bölük askerin bulunması durumunda bu ayaklanmanın rahatlıkla bastırılabilceğinin altını çizen Mustafa Nuri Bey, Vilayet Mektupçusu Zihni Efendi'nin ihbarından sonra askerlerin sadece banka ve konsolosluklar önünde önlem aldıklarını, asilere karşı herhangi bir müdahalede bulunmadıklarını belirtmiştir. Erzurum Valisi Mustafa Nuri Bey, yaptıkları bu fiilden dolayı cezalandırılmayan asilerin tekrardan böyle bir işe kalkışacakları yönünde istihbarat aldığını, toplamda on bin civarında askerin bulunduğu Erzurum'da yılda birkaç kez böyle olayların yaşanmasının konsolosların dahi dikkatini çektiğini, eğer asilerin önü alınmazsa bundan sonraki süreçte namuslu vatandaşların daha fazla zorluk çekeceğini ifade etmiş ve hali hazırda şehirde zahire azlığı olmasına rağmen harman zamanının yaklaştığını, herhangi bir telaşa sebep yokken bu provakasyonun Ermeni komitelerine yarayacak düzeyde olduğunu, Ermenilerin hedefe konularak konsoloslara Ermeniler hakkında yanlış intiba oluşturulmak istendiğini belirtmiştir.⁵⁷⁶

Mustafa Nuri Bey'in asker sayısı üzerinden yaptığı eleştirinin hedefi olan Fırka Kumandanlığı da tam tersine Vali Mustafa Nuri Bey'i eleştirmiştir. Fırka Kumandanlığı olarak Mustafa Nazım Bey zamanında başlayan olayların

⁵⁷⁶ BOA. DH.TMIK.M., 254/4-1. (9 Eylül 1907).

müsebbiplerinin tevkif edilmesi hakkında valiliğe uyarıda bulunulduğunu ancak valiliğin bu tavsiyeyi dikkate almadığını belirten Fırka Kumandanı Ahmet Paşa'ya göre Vali Mustafa Nuri Bey, bu grubu şımartmıştır. Mustafa Nuri Bey'in olaylar karşısında barışçıl ve itidalli bir yöntem izlemesini eleştiren Ahmet Paşa'ya göre vali, bu yıl zahire ihracını yasaklamayıp içeride kalan zahireyi de bazı kişilere ihtikâr ettirmiştir. Halkın bu durumu arz etmek için gittikleri Valilikten olumsuz cevap aldıklarını, bunun üzerine dört beş bin kişilik bir grubun toplanarak karaborsacı olarak gördükleri şahıslara saldırdıklarını belirten Fırka Kumandanı Ahmet Paşa, kendisinin olayları önlemede kusurunun olmadığını ifade etmiştir. Ahmet Paşa, olayların başladığını Vilayet Mektupçusu Zihni Efendi'nin kendisine haber verdiğini, haberi alır almaz polis ve jandarmaya yardımcı olması maksadıyla asker görevlendirdiğini, yabancı elçilikler ve bankaların korunması için de devriye kollarını artırdığını, yapılan müdahale sonucu kalabalığın dağıtıldığını belirterek olayların sorumlusu olarak Mustafa Nuri Bey'i işaret etmiştir.⁵⁷⁷

Dördüncü Ordu Müşiri Mehmet Zeki Paşa da Fırka Kumandanı Ahmet Paşa'nın beyanatına benzer bir bakış açısı ortaya koymuştur. Vali Mustafa Nuri Bey'in ihmalkarlıkla suçladığı askeri unsurların iç güvenlik olaylarına müdahale etme mecburiyetinin olmadığını, zaten ellerinde böyle bir emir olmadığını belirten Mehmet Zeki Paşa, olaylara müdahale yetkisinin jandarma ve polislerde olduğunu, her iki kuvvetin de yerli olduğunu ve olaylara hiçbir şekilde müdahil olmadıklarını belirterek suçlamaları reddetmiştir.⁵⁷⁸

Kalabalığın elinden kaçarak bir kışlaya sığınan Meclis İdare Azası Malyemezzade Tevfik Bey, kendisine zarar vermemeleri için asilere bir teklifte bulunmuştur. Elindeki zahireyi asilerin istediği fiyattan satmaya hazır olduğunu belirten Malyemezzade Tevfik Bey'in bu teklifi kabul edilmiş; ulema, eşraf ve halktan bazı kişiler, belediyede toplanarak vilayetteki ekmek fiyatlarını belirlemişlerdir. Söz konusu kişiler tarafından belirlenen ekmek fiyatlarının onaylanması amacıyla belediye başkanına gönderilmesi, Mustafa Nuri Bey'in vilayetteki otoritesinin erozyona uğradığının göstergesi olmuştur. Bu gelişmeden

⁵⁷⁷ BOA. BEO., 3144/235764-3. (9 Eylül 1907).

⁵⁷⁸ BOA. BEO., 3144/235764-2. (10 Eylül 1907).

incindiği anlaşılan Mustafa Nuri Bey, bu olayın vilayetteki asileri iyice cesaretlendireceğini, hatta Temettü Vergisi'nin tahsilinin dahi artık zora girdiğini Dahiliye Nezaretine aktarmıştır.⁵⁷⁹

Mustafa Nuri Bey'in isyana müdahale etmemekle suçladığı Erzurum Fırka Kumandanlığı bu suçlamayı kabul etmemiş, olayların sorumluluğunu Vali Mustafa Nuri Bey'e yüklemiştir. Fırka Kumandanı Ahmet Paşa'nın isyanla ilgili mütalaası hem üslup hem de içerik yönüyle dikkat çekicidir. Fırka Kumandanı Ahmet Paşa tarafından Vali Mustafa Nuri Bey'e karşı kullanılan dil, bazen suçlayıcı bazen de alaycı bir üsluba dönüşmüştür.

Raporuna Erzurum'daki olayların nispeten durulduğu bilgisiyle başlayan Fırka Kumandanı Ahmet Paşa, iki aydan beri makamına gelmeyen Vali Mustafa Nuri Bey'in makamına kadar geldiğini ve yaşanan olaylar hakkında kendisinden yardım talep ettiğini belirtmiştir. Fırka Kumandanı Ahmet Paşa'nın bu tavrı şehirdeki askeri otoritenin sivil otoriteye karşı üstünlüğünün açık göstergesidir. Zira Ahmet Paşa'nın öncelik verdiği husus, vilayette yaşanan karışıklıktan ziyade Vali Mustafa Nuri Bey'in psikolojik olarak baskı altına alınması olmuştur.

Fırka Kumandanı Ahmet Paşa'nın ayaklanmaya neden olan ihtikâr meselesiyle alakalı yorumları da Mustafa Nuri Bey aleyhinedir. Mustafa Nuri Bey'in ihmalkârlığı dolayısıyla isyanın ortaya çıktığını ima eden Ahmet Paşa'ya göre ihtikâr meselesi, son iki aydır ahali ile Valilik arasında görüşülmüştür. İsyandan bir gün evvel halkın bu konuyla alakalı vilayete mahzar verdiğini, olayların bu noktaya gelmesinin nedeninin vilayet tarafından bilindiğini ancak askeri kanadın bu noktada bir bilgisinin olmadığını ifade eden Ahmet Paşa, Vali Mustafa Nuri Bey'e karşı soğuk tavrını daha da belirgin bir şekilde ifade etmeye devam etmiştir.

Fırka Kumandanı Ahmet Paşa, bugüne kadar yaşanan olaylarda kendileriyle müşavere etmeyen Vali Mustafa Nuri Bey'in bundan sonra ne yapması ile ilgili kararı, yine kendisinin vermesi gerektiğini alaycı bir üslupla ifade etmiştir. Son olarak asayişin sağlanması hususunda askeri fırkaya herhangi

⁵⁷⁹ BOA. DH.ŞFR., 387/43. (10 Eylül 1907).

bir görev düşerse ve bu görev açık bir şekilde tanımlanırsa gereken yardımın yapılacağını belirten Ahmet Paşa, Firdevsoğlu Kışlası'na sığınan Malyemezzade Tevfik Bey'in de halen orada bulunduğunu Müşir Mehmet Zeki Paşa'ya aktarmıştır.⁵⁸⁰

Şehirdeki fiziki ve psikolojik üstünlüğü ele geçirerek ekmek fiyatlarını belirleyen asiler, bu sefer de Erzurum'dan diğer vilayetlere satılan küçükbaş hayvanların ticaretini durdurmuşlardır. Vali Mustafa Nuri Bey, isyancıların her yıl Şam ve Halep'ten Erzurum'a gelerek koyun satın alan tüccarlara engel olduklarını, asilerin Erzurum'dan yüklü miktarda koyun alınırsa buradaki et fiyatlarının artacağını öne sürdüklerini, aynı uygulamanın İstanbul'a gönderilecek koyunlara da uygulanması durumunda sıkıntının daha da büyüyeceğini belirtmiş ve askeri tedbirlerin uygulanmasını Dahiliye Nezaretinden talep etmiştir.⁵⁸¹

3.3.3. Ayaklanmayı Bastırmaya Yönelik Adımlar

Dahiliye Nezareti, Erzurum'dan dışarıya ağnam satışına engel olan asilerin tedip edilmemesi durumunda daha büyük gaileler açılması riskini yüksek görmüş ve Sadareten askeri tedbirler alınması için yardım talebinde bulunmuştur.⁵⁸² Sadaret, Erzurum'daki asayişsiz ortamın yeni bir problem çıkarmasından çekinmiş ve Dahiliye Nezaretinin talebi doğrultusunda şehirdeki Fırka Kumandanlığına Valilikle ortak çalışılması için talimat vermiştir.⁵⁸³

Öte yandan Erzurum'daki kriz ortamını normale çevirmek isteyen Sadaret hem yöneticilerin hem de halkın rahatlaması için önemli bir adım atmıştır. Bir önceki seneye göre yüzde otuz nispetinde az mahsulat toplandığını tespit eden Sadaret, halkın ekmeklik buğday temininde sorun yaşamaması için bir sene müddetle Erzurum dışına zahire ihracını yasaklamıştır.⁵⁸⁴

Ancak Erzurum'da kısa zaman içerisinde yaşanan büyük olaylar Vali Mustafa Nuri Bey'i görevi bırakacak duruma getirmiştir. Vilayetteki polis ve jandarma teşkilatının zayıflığı, bunun yanı sıra Askeri Fırka Kumandanının

⁵⁸⁰ BOA. BEO., 3144/235764-1. (11 Eylül 1907).

⁵⁸¹ BOA. BEO., 3144/235764-6. (11 Eylül 1907).

⁵⁸² BOA. BEO., 3144/235764-5. (12 Eylül 1907).

⁵⁸³ BOA. BEO., 3144/235764-7. (13 Eylül 1907).

⁵⁸⁴ BOA. İ.DH., 1458/3-2. (13 Eylül 1907).

kendisine açık bir şekilde muhalefet etmesi, Mustafa Nuri Bey'in Erzurum'dan ayrılmak için talepte bulunmasına neden olmuştur. Fakat Sadaret, Mustafa Nuri Bey'in Erzurum'dan ayrılmasını uygun görmemiş, göreve devam etmesi için talimat vermiştir.⁵⁸⁵

Erzurum'dan ayrılması uygun görülmeyen ve şehirdeki ayaklanmanın çözümü için vilayetteki askeri fırka ile ortak çalışma yapması istenen Mustafa Nuri Bey, şehrin üst kademe yöneticileri, kanaat önderleri ve Fırka Kumandanı Ahmet Paşa'nın katıldığı bir toplantı tertip etmiştir. Erzurum Valiliğinde yapılan toplantı hakkında Fırka Kumandanı Ahmet Paşa, bir değerlendirme raporu yazmış ve bu raporu Dördüncü Ordu Kumandanı Müşir Mehmet Zeki Paşa ile paylaşmıştır. Raporda dikkat çeken en önemli detay Fırka Kumandanı Ahmet Paşa'nın Vali Mustafa Nuri Bey'e karşı geliştirdiği olumsuz tutumun devam etmesi olmuştur. Hem devletin hem de halkın zor günler geçirmesine neden olan isyanın bastırılması için ortak mesai yapması gereken durumda taşra bürokratlarının bu tavrı, devletin bürokratik kademelerindeki genel problemleri gösterir nitelikte bir olaydır.

Fırka Kumandanı Ahmet Paşa, Erzurum Valisi Mustafa Nuri Bey'in olaylar hakkında müzakerede bulunmak üzere askerî erkânı, ulema ve kanaat önderlerini huzuruna çağırdığını, toplantıda Erzurum'da yaşanan olaylar hakkında konuşulması beklenirken bu konunun hiç konuşulmadığını, vali beyin toplantıya katılan kişilere ihtikârın men edilmesi için kendilerine müracaat etmedikleri yönünde imada bulunduğunu belirtmiştir.

Mustafa Nuri Bey'i üstü kapalı bir dille yalancı şahit tutmakla suçlayan Fırka Kumandanı Ahmet Paşa; vali beyin olayla ilgisi olmayan kişileri yanında tuttuğunu, bu kişilerin ihtikârdan dolayı valiliğin haberdar edilmediğini söylemekle görevli olduklarını ifade etmiştir. Ahmet Paşa'nın yalancı şahit olarak nitelediği kişilere Vergi Eski Müdürü Uzun Osman'ın itiraz ettiğini, Erzurum'da yaklaşık sekiz aydır hükümet otoritesinin yok olduğunu söylediğini belirten Ahmet Paşa, vali beyin bu olay üzerine sinirlendiğini ve Uzun Osman'ı da provakatör olmakla suçladığını belirtmiştir. Toplantıda alınan tek somut karar

⁵⁸⁵ BOA. BEO., 3145/235857. (13 Eylül 1907).

hakkında da bilgi veren Ahmet Paşa, belediye tarafından maarif adına Ziraat Bankası'na verilmekte olan zahirenin ihtikârın önüne geçilmesi için satışa sunulmasının kararlaştırıldığını ve olaylar esnasında Firdevsoğlu Kışlası'na sığınan Malyemezzade Tefvîk Bey'in de vilayetin talebi doğrultusunda kışladan alınarak evine bırakıldığını ifade etmiştir.⁵⁸⁶

Valilikte yapılan toplantı esnasında sıra dışı bir olay daha gerçekleşmiştir ki bu olayın isyanın kaderini etkilediğini söylenebilir. Söz konusu toplantı esnasında İngiltere, Fransa ve Rusya konsolosları, habersiz bir şekilde-baskına benzer bir tarzda- valiliğe gitmişler ve yaşanan isyan hakkında bilgi talep etmişlerdir. Üç konsolos Vali Mustafa Nuri Bey'e şehirdeki Ermenilerin can güvenlikleriyle alakalı kaygılarını belirtmişler, Erzurum'daki olayların gayrimüslimlere karşı şiddetin başlangıcı olması riskini hatırlatmışlardır. Mustafa Nuri Bey, o esnada Fırka Kumandanı Ahmet Paşa ile yapılan toplantının isyanın sonlandırılmasına yönelik olduğunu, gerekli tedbirlerin alındığını konsoloslara aktarmıştır. Mustafa Nuri Bey, konsolosların isyan karşısında askerlerin sessiz kalmasını eleştirdiklerini, bu eleştirilerin önüne geçilmesi için Fırka Kumandanlığına olaylara kesin müdahale talimatı verilmesini talep etmiştir.⁵⁸⁷

Erzurum'daki vergi ayaklanmasının gayrimüslim unsurları olumsuz etkileyecek bir noktaya gelmesi İngiltere, Fransa ve Rusya'nın uzun zamandan beri dikkatle izlediği bir husus olmuştur ki bu konu, olaylar başlamadan önce Amerikan basınına dahi yansımıştır. Mustafa Nuri Bey zamanında yaşanan tahıl sorununun başlamasından kısa bir müddet önce Newyork Daily Tribune gazetesinde çıkan bir haber, Erzurum ve Bitlis vilayetlerindeki olayların Rusya tarafından dikkatle izlendiğini aktarmıştır. Rusya'nın İstanbul Büyükelçisi Zinoviyev'in verdiği bilgilere dayandırılan habere göre Erzurum ve Bitlis'teki Ermenilerin durumu, "dayanılmaz" olarak nitelendirilmiştir. Her iki vilayetteki Ermenilerin mevcut durumu hakkında daha da vahim iddialar dile getiren gazete, Erzurum ve Bitlis'teki Ermenilerin durumlarının 1894-95 Ermeni olayları zamanındaki gibi kötü olduğunu iddia etmiştir.⁵⁸⁸ Erzurum'da yaşanan isyanın

⁵⁸⁶ BOA. Y.MTV., 302/28-2. (13 Eylül 1907).

⁵⁸⁷ BOA. DH.ŞFR., 387/65. (14 Eylül 1907).

⁵⁸⁸ Newyork Daily Tribune "Russia Watching Bitlis", (30 Haziran 1907), 3.

gayrimüslim unsurları etkileyen bir harekete dönüşmesi, isyanın önemini ve isyanın bastırılması için alınacak tedbirleri de doğrudan etkilemiştir.

3.3.4. Ayaklanmanın Bastırılması

Asilerin ihtikâr yaptığı gerekçesiyle öldürdükleri Ermeni Tüccar Kırkor'un intikamının alınması için Ermeniler arasında bir ittifadın oluştuğu bilgisi hem Erzurum Valiliği hem de Fırka Kumandanlığının istihbarat çalışmaları sonucu elde edilmiştir. Konu hakkında Müşir Mehmet Zeki Paşa'yı bilgilendiren Fırka Kumandanı Ahmet Paşa, Erzurum'daki güvenlik önlemlerinin artırılması için on dokuz ya da yirmi ikinci alaylardan birinden yüksek mevcutlu bir bölüğün Erzurum'a sevk edilmesi için talepte bulunmuştur.

Fırka Kumandanı Ahmet Paşa'nın olayların Ermenileri etkileyen bir hüviyete bürünmesi haberi Müşir Mehmet Zeki Paşa'yı da telaşlandırmıştır. Zira Ermenileri olumsuz etkileyecek küçük bir olayın, kısa süre içerisinde uluslararası bir soruna dönüşmesinden çekinen Müşir Mehmet Zeki Paşa, Erzurum'daki karışıklığın sonlandırılması amacıyla gerekli tüm tedbirlerin alınması için harekete geçmiştir.

Yaklaşık iki yıldır devam eden kargaşa dönemi mevcut haliyle artık bir iç mesele olmaktan çıkmıştır. İsyanın çıktığı andan itibaren takınılan tutumun işe yaramayacağını fark eden Müşir Mehmet Zeki Paşa, Fırka Kumandanı Ahmet Paşa'nın bir bölük asker talebini değerlendirmeye almış, talebin çok üzerinde bir kuvveti Erzurum'a sevk etmiştir. Müşir Mehmet Zeki Paşa, Ermenilerin çıkaracağı bir karışıklığı önlemek amacıyla on dokuzuncu alaydan iki bölük süvariye, huduttan bir tabura, Hamidiye alaylarından ihtiyaten birkaç bölüğe ve bunlara ek olarak topçu erlerine de silah dağıtmak suretiyle Erzurum'a gönderilmeleri için talimat vermiştir. Görüldüğü üzere Erzurum'daki asilerin hedef aldığı kitlenin değişime uğraması devletin reflekslerinde ve isyanı algılama biçiminde önemli bir değişime neden olmuştur.⁵⁸⁹

İngiliz, Fransız ve Rus konsolosların valiliğe yaptığı ani ziyaretin ardından sürecin artık eskisi gibi işlemeyeceğini anlayan Mustafa Nuri Bey, istek ve

⁵⁸⁹ BOA. BEO., 3147/235963-2. (15 Eylül 1907).

şikâyetlerini daha açık bir şekilde ifade etmeye başlamıştır. Erzurum eşrafından bir grubun kendisini Valilikte ziyaret ettiğini, bu grubun son iki yıldır Erzurum'daki isyanların askerlerin olaylara kayıtsız kalması ve müdahale etmemesinden dolayı bastırılamadığını söylediklerini aktaran Mustafa Nuri Bey, arkasına aldığı bu kuvvetle söylemekten imtina ettiği bazı hususları artık daha yüksek sesle ifade etmeye başlamıştır.⁵⁹⁰

Mustafa Nuri Bey, Erzurum'dan alınmasıyla ilgili talebinin reddedildiğini ancak bu kararın kendisinin çalışma azmini kırmadığını ifade ettikten sonra Erzurum'da yaşanan krizin baş müsebbibi olarak gördüğü Dördüncü Ordu Müşiri Mehmet Zeki Paşa hakkında birtakım suçlamalarda bulunmuştur. Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın Erzurum'daki mülki amirlerin görevlerini yapmalarına ve yasaların uygulanmasına engel oluşu ve her türlü olumlu gelişmeye karşı duruşuyla vilayetteki karışıklıkların ana faili olarak işaret etmiştir. Müşir Mehmet Zeki Paşa hakkındaki eleştirilerinin dozunu biraz daha artıran Mustafa Nuri Bey, Müşir Mehmet Zeki Paşa ile ilgili elinde önemli bilgiler olduğunu, bu bilgileri telgraf vasıtasıyla yazmaktansa şifahi olarak anlatmak istediğini ifade etmiş ve bu amaçla İstanbul'a gitmek için Sadareten izin talep etmiştir.⁵⁹¹

Mustafa Nuri Bey'in Müşir Mehmet Zeki Paşa hakkındaki ağır suçlamalarını öğrenen Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, bu iddialar karşısında herhangi bir yorum yapmamış; suskun kalmayı tercih etmiştir. Öte yandan Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, Mustafa Nuri Bey'in talep ettiği İstanbul'a gelme iznini vermediği gibi, Mehmet Zeki Paşa hakkındaki bilgileri telgraf yoluyla da istememiştir.

Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın bölgedeki mülki amirlere karşı geliştirdiği olumsuz tavrın merkezi idare tarafından bilindiği ancak bu konuda bir adım atılmadığı söylenebilir. Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın doğu vilayetlerinde görevli olan vali ve mutasarrıf gibi mülki amirlere karşı uyguladığı baskıcı politika ve bu politikanın olumsuz etkileri, dönemin Selanik Valisi Şerif Mehmet Rauf Paşa tarafından da dile getirilmiştir. 1906 yılının mart ayında ortaya çıkan Erzurum

⁵⁹⁰ BOA. Y.A.HUS., 515/43-2. (15 Eylül 1907).

⁵⁹¹ BOA. Y.A.HUS., 515/43-3. (15 Eylül 1907).

vergi ayaklanması neticesinde Vali Mehmet Ata Bey'in yerine atanan Mustafa Nuri Bey'in göreve başlayacağı tarihlerde Şerif Mehmet Rauf Paşa, Müşir Mehmet Zeki Paşa ile alakalı bazı çekincelerini Yıldız Sarayı ile paylaşmıştır. Kendisinin Erzurum Valiliği görevi esnasında şahit olduğu birtakım olaylar, bu düşüncelerinin temelini oluşturmuştur.

Şerif Mehmet Rauf Paşa'nın Erzurum Valiliği görevinden ayrılmış olmasına rağmen Erzurum'da yaşanan olaylarla ilgilenmesi dikkat çekicidir.⁵⁹² Halefi Mustafa Nazım Bey'in ardından Mehmet Ata Bey'in de benzer gerekçelerle Erzurum Valiliği görevinden azledilmesi, Şerif Mehmet Rauf Paşa'nın buradaki olaylara müdahil olmasına neden olmuştur. Şerif Mehmet Rauf Paşa, Müşir Mehmet Zeki Paşa üzerinden Erzurum'daki ayaklanmanın çıktığı zemine işaret ederek vilayetteki yönetsel krize vurgu yapmıştır.

Şerif Mehmet Rauf Paşa'ya göre Müşir Mehmet Zeki Paşa uyumsuz ve otoriter bir kişiliktir. Bu tavırlarından dolayı Erzurum'un genel durumu kötüdür ve bu tavrı devam eder ise Erzurum'daki karışıklık diğer vilayetlere de sirayet edecektir. Dördüncü Ordu Müşiri Mehmet Zeki Paşa'nın Erzurum'daki valilerle geçinemediği zamanlarda bir vesileyle problem çıkarttığını, hasım olarak gördüğü valiyi görevden azlettirdiğini belirten Şerif Mehmet Rauf Paşa, benzer bir olayın kendi döneminde de yaşandığını, o yüzden son yaşanan olaylara kendisinin aşına olduğunu ifade etmiştir. Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın Erzincan'da ikamet etmesine rağmen Miralay Mehmet Bey vasıtasıyla Erzurum'a müdahalede bulunduğunu, kendisinin valiliği döneminde bu şahsın Erzurum'dan uzaklaştırıldığını ancak son zamanlarda Miralay Mehmet Bey'in Erzurum'a yeniden geldiği bilgisinin kendisine ulaştığını belirten Şerif Mehmet Rauf Paşa, hükümeti Mehmet Zeki Paşa'nın bölgedeki otoriter tavırlarına karşı uyarmıştır.⁵⁹³

Müşir Mehmet Zeki Paşa ile ilgili yapılan bu önemli uyarıya Sadaretten herhangi bir tepki gelmemiştir. Bu tepkisizliğin nedeni Sadaretin söz konusu iddiaları ilk kez duyması değildir. Zira geçmişte Müşir Mehmet Zeki Paşa ile

⁵⁹² Şerif Mehmet Rauf Paşa 26 Eylül 1895- 29 Eylül 1901 tarihleri arasında Erzurum Valiliği görevini yürütmüştür. (BOA. İ.DH., 1326/47-2. 26 Eylül 1895).; (BOA. İ.DH., 1388/11. 29 Eylül 1901).

⁵⁹³ BOA. Y.PRK.UM., 79/28. (29 Kasım 1906); Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın bölgedeki valilere karşı olumsuz tutumu hakkında bkz. Abdülhamid Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri- Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016), 186-189.

anlaşamayan mülki amirlerin azil veya tayin işlemleri yine Sadaret tarafından yürütüldüğü için Mehmet Zeki Paşa'nın genel tavrı, Sadaret tarafından da bilinmekteydi. Öte yandan Şerif Mehmet Rauf Paşa tarafından yapılan uyarıdan kısa bir müddet sonra Van'da yaşanan ve Van Valisi Âli Bey'in azliyle sonuçlanan olaylar silsilesinde de Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın etkisi bizzat Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa tarafından dile getirilmiştir.

Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, Van Valisi Âli Bey'in azlinin Dördüncü Ordu Müşiri Mehmet Zeki Paşa'nın verdiği bilgiler üzerine yapıldığını, yazışmalardan Mehmet Zeki Paşa'nın Âli Bey'e karşı bir soğukluk hissettiğinin anlaşıldığını belirtmiş ve Erzurum vergi ayaklanmaları hakkında bazı önemli açıklamalarda bulunmuştur. Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın daha önce de Erzurum ve Mamuretülaziz'de Valilik yapan Mustafa Nazım Bey, Mehmet Ata Bey ve Ferid Paşa'yı hedef göstererek görevlerinden aldirttığını ifade eden Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, kendisinin artık bölge valilerine müdahale etmemesi için Seraskerlik tarafından uyarılmasını dahi talep etmiştir.⁵⁹⁴

Görüldüğü üzere Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın bölgedeki mülki amirlere karşı takındığı olumsuz tutum ve tavırlar hem muhatapları olan valiler hem de üçüncü şahıslar tarafından açık bir şekilde dile getirilmesine rağmen merkezi idare tarafından dikkate alınmamıştır. Hükümetin bu tavrı, Erzurum'daki kaos ortamının devam etmesine neden olmuştur. Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın II. Abdülhamid'e yakın bir kişi olmasının yanı sıra 1889 yılından beri bölgedeki askeri unsurların komutasını elinde bulundurmasının idare nezdinde kendisine birtakım ayrıcalıklar kazandırdığı söylenebilir. Hükümetin Dördüncü Ordunun uhdesindeki vilayetlerde mülki amirlerden ziyade Ordu Kumandanı Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın görüş ve kararlarını dikkate alması ise dikkatleri çeken başka bir husustur.

Erzurum Valisi Mustafa Nuri Bey, Müşir Mehmet Zeki Paşa ile ilgili düşüncelerini birinci ağızdan aktarmak için fırsat beklerken Avlonyalı Mehmet

⁵⁹⁴ BOA. Y.A.HUS., 515/71-1. (24 Eylül 1907); Van Valisi Âli Bey hakkında geniş bilgi için bkz. Nurullah Nehir "Van'da Ermeni Terörü ve Van Valisi Âli Bey'in Taşnaklar Tarafından Şehit Edilmesi (1907)), *Türk-Ermeni İlişkileri Dünü, Bugünü, Yarını*, ed. Süleyman Beyoğlu- Gürbüz Arslan, (İstanbul: Nobel Yayınları, 2022), 253-266.

Ferid Paşa, Mustafa Nuri Bey'in Müşir Mehmet Zeki Paşa hakkındaki iddialarını yok saymış ve dikkat çekici bir karara imza atmıştır. İki gün önce göreve devam etmesini istediği Mustafa Nuri Bey'in Erzurum Valiliği görevinden alınmasının uygun olacağını belirten Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, taraflar arasındaki gerginliği bu şekilde azaltmayı düşünmüştür.⁵⁹⁵

Mustafa Nuri Bey'in Müşir Mehmet Zeki Paşa hakkındaki iddialarını dikkate almayan Sadaret; İngiltere, Fransa ve Rusya konsoloslarının öldürülen Ermeni tüccar hakkında valiliğe yaptıkları ziyaretleriyle ilgili telgrafi ise birinci gündem maddesi haline getirmiştir. Söz konusu üç konsolosun Erzurum'daki isyanla bu kadar yakın ilgilenmelerini, vilayetteki Ermenilere cesaret kaynağı olabilecek bir gelişme olarak niteleyen Sadaret, isyanın bitirilmesi için düğmeye basmıştır.⁵⁹⁶ Seraskerlik ve Dahiliye Nezaretine bir tezkere yazan Sadaret, Erzurum'daki asilerin isimlerinin tespitini, polis ve jandarma marifetiyle bu kişilerin tutuklanmalarını, herhangi bir mukavemet yaşanması durumunda ise vur emrinin kesinlikle uygulanmasını istemiştir. Güvenlik önlemlerinin üst düzeyde alınmasını isteyen Sadaret, ayrıca Erzurum'da dört redif taburunun silah altına alınması talimatını vermiştir.⁵⁹⁷

Sadaretin asilerin isimlerinin tespit edilerek haklarında kanuni muamele yapılması isteği, Valilikle Fırka Kumandanlığını yeniden karşı karşıya getirmiştir. Fırka Kumandanı Ahmet Paşa, tahkikat hakkında konuşmak için Valiliğe gittiğini, Vali Mustafa Nuri Bey'in hala tahkikat yaptığını ve şu dakikaya kadar suçluları tespit edemediğini Müşir Mehmet Zeki Paşa'ya aktarmıştır. Müşir Mehmet Zeki Paşa, bu durumu Mustafa Nuri Bey aleyhine olacak şekilde yorumlamaktan çekinmemiştir. Erzurum'da yaşanan olaylarda etkisi ve dahili olanların isimlerinin

⁵⁹⁵ BOA. Y.A.HUS., 515/43-1. (16 Eylül 1907).

⁵⁹⁶ Erzurum ve Kastamonu'daki vergi ayaklanmalarına katılan Müslüman ahalinin yönetime karşı duydukları rahatsızlıkları bir ihtilale çevirmeleri için Van'daki Ermenilerin de hem Türkçe hem de Ermenice bildirimler dağıttığını tespit eden Van Valisi Âli Bey, bu konuyla alakalı Dahiliye Nezaretini uyarmıştır. (BOA. DH.ŞFR., 383/49. (1 Temmuz 1907). Görüldüğü üzere Anadolu'da yaşanan vergi kaynaklı toplumsal olaylar hem İttihatçılar hem de Ermeniler tarafından kullanılmak istenmiştir. Ermenilerin vergi ayaklanmalarından dolayı yaşayacağı muhtemel olumsuz bir durumun büyük devletler tarafından istismar edilmesinden endişe eden Osmanlı Devleti, isyanı sonlandırmak için gerekli adımları atmıştır.

⁵⁹⁷ BOA. BEO., 3147/235963-1. (16 Eylül 1907).

herkes tarafından bilindiğini, Mustafa Nuri Bey'in bu tavrının zaman kaybına neden olduğunu belirtmiştir.⁵⁹⁸

Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın Mustafa Nuri Bey hakkındaki olumsuz düşüncelerinin Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa'nın tavırlarını da etkilediği görülmüştür. Zira Mustafa Nuri Bey'e hitaben bir telgraf çeken Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, oldukça sert bir üslup kullanmıştır. Kendisinin Mehmet Ata Bey zamanındaki isyanda yer alan kişileri affettirmesine atıfta bulunan Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, bugün de isimleri bilindiği halde haklarında tahkikat yapılmayan suçlular üzerinden eleştirmiş ve Mustafa Nuri Bey'i görevini ihmal etmekle suçlamıştır. Erzurum'daki olayların bir an önce sonlaması için askerî erkanla uyum içinde çalışılmasını isteyen Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa, Mustafa Nuri Bey'in artık hızlı hareket etmesini istemiştir.⁵⁹⁹ Erzurum Valisi Mustafa Nuri Bey ile Dördüncü Ordu Kumandanı Müşir Mehmet Zeki Paşa arasındaki gerginliğin açığa çıkması ve birtakım karşılıklı suçlamaların yapılması her iki tarafın da birbirine karşı düşüncelerini daha açık bir şekilde dile getirmesine neden olmuştur. Mustafa Nuri Bey'in kendisi hakkındaki suçlamalarından yüksek ihtimalle haberdar olan Müşir Mehmet Zeki Paşa, Mustafa Nazım Bey zamanında başlayıp halen devam eden isyan zinciri hakkında geniş bir rapor tanzim etmiştir. Raporda Erzurum'daki mülki amirlerle alakalı sert ifadelerin bulunması dikkat çeken başlıca husustur.

Erzurum olaylarının bastırılmasında askerlerin herhangi bir yardımının olmadığını iddia eden Mustafa Nuri Bey'in bu iddiasına karşılık, olayların bastırılmasında askerlerin ön planda olduğu, gerçekte ise şehirdeki jandarmanın hiçbir işe yaramadığı karşılığını veren Mehmet Zeki Paşa'nın isyanda görevden alınan valilere karşı takındığı olumsuz tutum dikkat çekicidir. Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın şehirdeki en yüksek rütbeli devlet memuru olmalarına rağmen söz konusu üç valiye karşı takındığı üstenci ve aşağılayıcı tavır, bürokratik nezaket kurallarının paşa nezdinde geçerli olmadığına göstergesi olmuştur. Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın bu tavrı, yerelde hangi otoritenin güç sahibi olduğunu göstermesi bakımından önemli bir ipucudur.

⁵⁹⁸ BOA. BEO., 3151/236255-5. (19 Eylül 1907).

⁵⁹⁹ BOA. BEO.3151/236255-4. (22 Eylül 1907).

Müşir Mehmet Zeki Paşa'ya göre Mustafa Nazım Bey zamanında Erzurum halkı, özellikle Pasinler ahalisi, şehirdeki memurların kötü yönetiminden şikâyetçi olmuşlardır. Bu durumun düzeltilmemesi durumunda kendilerinin Rusya'ya iltica edeceklerini ifade etmelerine rağmen önlem alınmadığı için isyan çıkarmışlardır. Mehmet Ata Bey zamanında ise Mustafa Nazım Bey zamanında karışıklığa neden olan suçluların tedbirli ve belli bir plan dâhilinde cezalandırılmaları gerekirken valinin ihmalkârlığı nedeniyle zanlılar, ramazan ayında gece vakti hakaret ve şiddet ile evlerinden alınmışlardır. Bu durum, halkta infiale neden olmuş; ahali, bu örnekten olumsuz etkilenecek kendilerine daha kötü muamele edileceğinden korktuğu için olaylar çıkmıştır. Mevcut Vali Mustafa Nuri Bey'in ise olaylara ön ayak olan suçluların affedilmeleri ile ilgili karardan sonra söz konusu suçluları aşırı derecede şımarttığı, ayrıca şehirde birkaç aydır hüküm süren zahire azlığı ve ihtikâr ile ilgili halkın verdiği mahzarları dikkate almadığı, bundan dolayı hareketlenen halkın çıkaracağı olaylar hakkında önceden bilgi edinip bu bilgileri askerle paylaşması gerekirken bunu yapmadığı⁶⁰⁰, belirtilen ihmallerden dolayı olayların bu noktaya geldiği Müşir Mehmet Zeki Paşa tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca Müşir Mehmet Zeki Paşa, yukarıda zikredilen üç valinin de görevleri süresince vilayetin mülhakatına hiç gitmeyip ahalinin hassasiyetleri ile ilgili bilgi edinmediklerini, bu ihmalleri dolayısıyla çıkan olayları askere yüklemeye çalıştıklarını iddia etmiştir.⁶⁰¹

Erzurum'daki yönetim krizi devam ederken şehirde etkisini sürdüren iâşe temin sorununun derinleşmesi ise mevcut problemi iyice büyötmüştür. Öyle ki birkaç yıldır Kafkasya civarlarında görölen kıtlığın etkileri artık Erzurum'da da görölmeye başlanmıştır. Geçen sene Kafkasya'da yaşanan mahsöl darlığı için bu bölgeye tahıl ihraç eden Erzurum'da mahsöl bir önceki seneye göre yüzde otuz nispetinde azalmıştır. Birkaç yıldır etkili olan kıtlığın iyice derinleştiğini tespit

⁶⁰⁰ Dördüncü Ordu Müşiri Mehmet Zeki Paşa ile Erzurum Valisi Mustafa Nuri Bey arasında yaşanan bir sürtüşme taraflar arasındaki gerginliğin zirve noktası olmuştur. Erzurum'da yaşanan mali darboğazdan dolayı vilayetteki askerlere iâşe temin eden müteahhitlere ödeme yapamayan Vali Mustafa Nuri Bey hem memurların maaşlarını hem de müteahhitlerin alacaklarını ödeyebilmek için sadareten bir miktar para talep etmiştir. (BOA. İ.ML., 78/39-1. (9 Ağustos 1907). Vilayetteki ödenek yokluğunu farklı yorumlayan Müşir Mehmet Zeki Paşa ise erzak müteahhitlerine ödeme yapılmamasını Erzurum Valisi Mustafa Nuri Bey'in bir tasarrufu olarak değerlendirmiş ve Mustafa Nuri Bey'i Sadarete şikâyet etmiştir. Vali Mustafa Nuri Bey'i erzak müteahhitlerine ödeme yapmaması için vilayet defterdarına baskı yapmakla suçlayan Mehmet Zeki Paşa'nın Mustafa Nuri Bey'e karşı takındığı olumsuz tavır taraflar arasındaki soğukluğu gösterir niteliktedir. (BOA. BEO., 3133/234952. (27 Ağustos 1907).

⁶⁰¹ BOA. Y.MTV., 302/152-2. (28 Eylül 1907).

eden Mustafa Nuri Bey, eğer önlem alınmazsa Erzurum'da işlerin iyice kötüye gideceği bilgisini vermiştir. Sorunun büyüklüğünü anlatmak için 1891-1894 yılları arasında yaşanan ve Erzurum tarihinde ağır bir travmaya neden olan kıtlık vakasına atıf yapan Mustafa Nuri Bey, aynı sorunun yaşanmaması için Sivas ya da başka bir vilayetten Erzurum'a yüz bin kile buğday gönderilmesini istemiştir.⁶⁰²

Erzurum'da son yaşanan isyanda halkın iâşe temin etme kaygısının asiler tarafından kullanılması, hükümeti hızlı bir şekilde tedbir almaya yöneltmiştir. Sadaret aldığı kararla Erzurum, Erzincan, Bayezid ve Hınıs sancaklarından Rusya'ya zahire ihracını yasaklamıştır.⁶⁰³ Erzurum'da yaşanan kıtlık sorunu için gerekli önlemleri alan Sadaret, Erzurum Valiliği görevine yeni bir atama yapmıştır. Sadrazam Avlonyalı Mehmet Ferit Paşa tarafından kısa bir süre önce Erzurum Valiliği görevinden alınması hakkında karar verilen Mustafa Nuri Bey, Ankara Valiliği görevine, Ankara Valisi Ahmet Reşit Bey⁶⁰⁴ de Erzurum Valiliği görevine atanmıştır.⁶⁰⁵

Mustafa Nuri Bey, Erzurum'dan tayininin çıkması üzerine şehirden hemen ayrılmak için hazırlıklara başlamıştır. Valilik vekâleti görevini Fırka Kumandanına bırakmak isteyen Mustafa Nuri Bey'e Dahiliye Nazırı Mehmet Faik Memduh Paşa'dan önemli bir uyarı gelmiştir. Kendisinin Erzurum'daki olaylarda parmağı olduğunu iddia ettiği Fırka Kumandanı Ahmet Paşa'ya Valilik vekâletini bırakmasının bir tezat oluşturacağını belirten Dahiliye Nazırı Mehmet Faik Memduh Paşa, bu talebin ayrıca hukuken de mümkün olmadığını ifade etmiştir. 1873 yılında alınan bir kararla yeni vali gelene kadar eski valinin görevden ayrılmaması ve görevi bizzat devretmesi hükmünün getirildiği, bu karar gereğince Ahmet Reşit Bey gelene kadar Mustafa Nuri Bey'in Erzurum'dan ayrılmaması gerektiği belirtilmiştir.⁶⁰⁶ Erzurum'a giderek görevi devralması istenen Ahmet Reşit Bey ise birtakım mazeretler öne sürerek Erzurum'a gitmek istememiştir.

⁶⁰² BOA. DH.ŞFR., 388/51. (1 Ekim 1907).

⁶⁰³ BOA. HR.TH., 353/86. (1 Ekim 1907).

⁶⁰⁴ BOA. DH. SAİD. d. 104/456, BOA. DH. SAİD. d. 180/229; BOA. HH. SAİD.MEM, 8/5

⁶⁰⁵ BOA. İ.DH., 1459/8. (3 Ekim 1907).

⁶⁰⁶ BOA. BEO., 3165/237375-2. (6 Ekim 1907). ; Aykut Kansu, 1908 Devrimi, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011), 81.

Sadaret de Ahmet Reşit Bey'in mazeretini kabul ederek kendisinin Ankara Valiliği görevinde devam etmesini uygun görmüştür.⁶⁰⁷

3.4. Ayaklanmaya Katılan Asilerin Yargılanması

3.4.1. Kamu Otoritesinin Yeniden Sağlanması Çabaları

Ahmet Reşit Bey'in Ankara Valiliği görevinde devam etmesi kararı üzerine Erzurum Valiliği görevi tekrardan boşalmıştır. Erzurum'da zaafa uğrayan kamu otoritesini yeniden tesis edecek muktedir bir vali arayışına giren hükümet, bazı isimler üzerinde müzakerelerde bulunmuştur. Selanik Merkez Naibi Abdurrahman Nesib, Şehremaneti Meclis Eski Başkanı Halil Efendiler ve Akka Mutasarrıfı Ferit Paşa'nın isimleri Erzurum Valiliği için düşünülmüşse de Erzurum'un stratejik bir nokta olmasına karşın söz konusu isimlerin Valilik deneyimlerinin olmaması, bu isimlerin tercih edilmemesine neden olmuştur.⁶⁰⁸ Erzurum'daki hassas süreci yürütebilecek nitelikte deneyimli bir vali olarak Bağdat Eski Valisi Abdülvahhap Paşa⁶⁰⁹ uygun görülmüş ve kendisi Erzurum Valiliği görevine atanmıştır.⁶¹⁰

Sadaret, halen görevde bulunan Mustafa Nuri Bey'e bir talimat vererek görevi Abdülvahhap Paşa'ya devrettikten sonra Erzurum'dan ayrılmasını istemiştir.⁶¹¹ Abdülvahhap Paşa'nın Erzurum Valiliği görevine atanmasının ardından bir atama da Vilayet Mektupçuluğu görevine yapılmıştır. Mustafa Nuri Bey zamanında göreve başlayan Vilayet Mektupçusu Zihni Efendi görevinden azledilmiş, yerine Dahiliye Nezareti hulefasından Raif Efendi Vilayet Mektupçusu olarak atanmıştır.⁶¹² Sadaret, Raif Efendi'nin Abdülvahhap Paşa ile beraber Erzurum'a gitmesini ve göreve hemen başlamasını kendisinden istemiştir.⁶¹³

Mustafa Nuri Bey zamanında meydana gelen son ayaklanmanın vilayetteki kıtlık tehlikesinden kaynaklanması, hükümetin yeni dönemde bu konuyla alakalı

⁶⁰⁷ BOA. İ.DH., 1459/28. (9 Ekim 1907).

⁶⁰⁸ BOA. İ.HUS., 159/14.10 Ekim 1907).

⁶⁰⁹ BOA. DH. SAİD. d. 3/462, BOA. DH. SAİD. d. 150/88

⁶¹⁰ BOA. İ.DH., 1459/37. (10 Ekim 1907).

⁶¹¹ BOA. İ.HUS., 159/15. (12 Ekim 1907).

⁶¹² BOA. İ.DH., 1459/30. (19 Ekim 1907).

⁶¹³ BOA. İ.HUS., 159/33. (19 Ekim 1907).

birtakım tedbirler almasına neden olmuştur. Sadaret, Erzurum Belediyesi'nin kış aylarında ortaya çıkan zahire kıtlığının önüne geçmesi maksadıyla bir ambar inşa etmesini istemiştir. Bu ambarda zahire depolanması ve bu zahirenin fırıncılara uygun fiyatla dağıtılması planlanmıştır. İnşası düşünülen ambar için gerekli olan üç bin liranın belediye taşınmazlarının ipotek edilerek Ziraat Bankası'ndan borç olarak alınması uygun görülmüştür.⁶¹⁴ Dahiliye Nezareti, Sadaretin bu talimatını yerine getirmek için Ziraat Bankasına talepte bulunmuş, ancak talebine olumlu yanıt alamamıştır. Konu hakkında soruşturma yapan Sadaret, Ziraat Bankasının elinde yeteri kadar nakit para olmadığından dolayı borçlanma işleminin yapılamadığını tespit etmiştir.⁶¹⁵

Erzurum'daki zahire kıtlığını ambar marifetiyle çözemeyen Sadaret, Rusya'dan zahire ithal ederek soruna çözüm bulmak istemiştir. Ancak Sadaretin zahire ithali ile ilgili Serkatip Tahsin Paşa'nın bazı endişelerinin olduğu gözlemlenmiştir. Ermeni çetecilerin Rusya tarafında çok aktif olduğu, bu çetelerin silah ve mızır yayınları zahire çuvallarının arasına gizlemek suretiyle yurt içine sokmak istediklerinin belirlendiği, bu yüzden ithalat kararının tekrardan gözden geçirilmesi gerektiği istenmiştir.⁶¹⁶

Sadaret, Erzurum'da tansiyonu düşürmek için Rusya'dan zahire ithal edilmesi kararını yinelemiştir. Halkın ihtiyaçlarını gidererek asilere herhangi bir fırsat vermek istemeyen hükümet, ithalat esnasında alınması gereken gümrük resmini de bir yıllığına sıfırlamıştır.⁶¹⁷

Merkezi hükümet, Erzurum'la ilgili birtakım önlemler almakla meşgulken Abdülvahhap Paşa da Erzurum'a gelerek görevine başlamıştır. Vali Abdülvahhap Paşa, öncelikle bir durum değerlendirmesi yaparak şehirdeki kurumların genel vaziyetini kontrol etmiştir. Selefî Mustafa Nuri Bey'in tespitlerine yakın problemler gözlemleyen Abdülvahhap Paşa, vilayetteki kolluk kuvvetlerinin iş göremez bir vaziyette olduğuna dikkat çekmiştir.

⁶¹⁴ BOA. BEO., 3171/237789. (15 Ekim 1907).

⁶¹⁵ BOA. BEO., 3190/239190-2. (13 Kasım 1907; BOA. BEO., 3190/239190-1. (20 Kasım 1907).

⁶¹⁶ BOA. İ.HUS., 160/45-5. (19 Kasım 1907).

⁶¹⁷ BOA. İ.RSM., 29/42-4. (21 Kasım 1907).

Yaklaşık iki yıldır devam eden vergi kaynaklı isyanların son aşamada gayrimüslim unsurlara yönelmesi, hükümeti oldukça kaygılandırmıştır. Bu durumun farkında olan Vali Abdülvahhap Paşa, Erzurum’da yürüteceği operasyon esnasında en azından çalışır vaziyette bir jandarma ve polis teşkilatının teşkil edilmesi için Seraskerlikten bazı taleplerde bulunmuştur. Vali Abdülvahhap Paşa, Erzurum’daki polis ve jandarma teşkilatında görev yapan personelin yerli olduğunu ve son olaylarda iyice iş göremez hale geldiğini ifade etmiştir. Seraskerlikten farklı mahallerden olması şartıyla yüz jandarma ve yirmi polisin Erzurum’a tayin edilmesini isteyen Abdülvahhap Paşa, ayrıca Erzurum Polis Müdürü Celal Bey’in de hastalığı dolayısıyla çalışmadığını, kendisinin buradan alınarak yerine Beyrut İkinci Sınıf Komiseri Mehmet Necati Bey’in Erzurum Polis Müdürü olarak atanmasını talep etmiştir.⁶¹⁸

Sadaret, Erzurum’daki jandarma teşkilatının geçici ve kısa vadeli çözümlerle düzelmeyeceğini bildiği için bir dizi tedbir çerçevesinde bu sorunu çözmek istemiştir. Erzurum’daki jandarma teşkilatını yenilemek için bir komisyon kurulmasını kararlaştıran Seraskerlik, geçmişte Hüdavendigar jandarma tensikatını da yapan Miralay Mehmet Tevfik Bey ile Miralay Osman Macit, Binbaşı Fuat ve Mustafa Hilmi Beylerden oluşan bir heyetin Erzurum’a gitmesini ve jandarma teşkilatı reformunu yapmasını kararlaştırmıştır.⁶¹⁹ Erzurum jandarma kuvvetinin ihtiyacı olan zabıt ihtiyacını da belirleyen Seraskerlik, dört yüzbaşı, sekiz Mülazım-ı evvel ve sekiz de Mülazım-ı sâni olmak üzere toplam da yirmi zabıtın atamalarını yaparak söz konusu tensikatın ilk adımını atmıştır.⁶²⁰

3.4.2. Asilerin Tutuklanması

II. Abdülhamid’in tahta çıktığı günden beri uygulanamamak için siyasi manevralar yaptığı Ermeni ıslahatı mevzusunun son isyan vesilesiyle bir kez daha gündeme gelmesinden endişe eden hükümet, Erzurum’daki karışıklığın bitirilmesi için bu kez güçlü bir irade ortaya koymuştur. Sadaret; Erzurum, Bitlis, Van, Diyarbakır, Mamuretülaziz ve Sivas vilayetleri ile Dördüncü Ordu Müşiriyetine gönderdiği hususi bir talimatla kendi sorumluluk bölgelerinde yaşanan olaylardan

⁶¹⁸ BOA. BEO., 3191/239315-3. (11 Kasım 1907).

⁶¹⁹ BOA. BEO., 3191/239315-2. (18 Kasım 1907).

⁶²⁰ BOA. İ.AS., 68/61. (20 Kasım 1907).

dolayı dikkatli olmalarını istemiştir. Bu vilayetlerde yaşanan olayların bir müddettir gündemden düşen “Vilâyât-ı Sitte” mevzusunu yeniden gündeme getirmesi riskine vurgu yapan hükümet, belirtilen vilayetlerin valilerine asayiş olaylarının önüne geçilmesi talimatını vermiştir.⁶²¹

Vilayette asayişini sağlamak için hükümetin desteğini arkasına alan Abdülvahhap Paşa, Erzurum vergi isyanları hakkında tahkikatın başlatılması amacıyla Erzurum Merkez Müdde-i Umumilik Muavinliğine talimat vermiştir. Hilafet ve saltanat aleyhine aşağılayıcı sözler söylemek, Eski Vali Mehmet Ata Bey’in hanesini basarak kendisini darp ve rehin tutarak görevli polis memurlarını öldürmek, Vali Mustafa Nuri Bey’in hanesini basarak Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Verginin kaldırılması için kendisine zorla telgraf çektirmek, Ermeni Tüccar Ohanyan Kirkor’u öldürmek, esnafın dükkânlarını zorla kapattırmak gibi fiilleri işlemekle itham edilen ve isimleri belirlenen zanlıların tutuklanmasını isteyen Abdülvahhap Paşa, asilerin cezalandırılması için ilk adımı atmıştır.⁶²²

Erzurum Müdde-i Umumiliği, şehirde iki yıldır devam eden karışıklıklarda dahili olan kişilere karşı bir operasyon başlatmıştır. Halkı galeyana getirmek, tüccar ve ahaliyi tehdit ederek mal ve parasını gasp etmek, kolluk kuvvetleri ve devlet memurlarının görevlerini yapmasına engel olmak suçlamasıyla otuz kişi hakkında tutuklama müzekkeresi çıkarılmıştır. Polis tarafından yapılan tutuklama işlemleri öncekilere göre daha düzenli ve daha başarılı olmuştur. Zira yakalama emri verilen kişiler hemen tutuklanmış ve adli mercilere teslim edilmiştir. Tutuklanan otuz kişiye ek olarak elebaşı olarak nitelenen Dava Vekili Seyfullah ve Kasap Fehim isimli kişiler hakkında da ek tutuklama müzekkeresi çıkarılmıştır.⁶²³

Erzurum’da vergi ve tahıl azlığı nedeniyle isyan çıkaran asilere karşı düzenlenen operasyonlar belirli aralıklarla yapılmıştır. Tutuklamaların ikinci günü yapılan operasyon ise daha çok elebaşı olarak nitelenen şahıslara yönelik olmuştur. Erzurum vergi ayaklanmasında ilk günden itibaren başrol üstelenen Mezararkalı Mevlüt Ağa ve isyanda rol oynayan diğer birkaç kişinin Mevlüt

⁶²¹ BOA. BEO., 3174/238019. (28 Ekim 1907).

⁶²² BOA. DH.ŞFR., 390/20. (24 Kasım 1907).

⁶²³ BOA. DH.ŞFR., 390/8-1. (24 Kasım 1907).

Ağa'nın evinde saklandığı tespit edilmiştir. Polisler, Mevlüt Ağa'nın evinin etrafını sarmış ve kendisine teslim olması için çağrıda bulunmuşlardır. Ancak Mevlüt Ağa, bu çağrıya ateşle karşılık vermiştir. Polislerin de ateşle karşılık vermesi üzerine evin önünde küçük çaplı bir çatışma yaşanmıştır. Çatışmada asilerden de polislerden de ölen veya yaralanan olmamıştır. Mezararkalı Mevlüt Ağa ve yanındaki Faruk Bey, Uzun Osman, Hacı Osman, Hacı Akif, Marancı Abdullah, Malyemezzade İzzet Efendi sağ olarak ele geçirilmiş ve tutuklanmışlardır.⁶²⁴ Ayaklanmanın elebaşlarına yönelik operasyonlar ertesi gün de devam etmiştir. Polisler; Hoca Şevket, Durak Bey ve Kavutların Hafız isimli üç kişiyle beraber altı kişiyi daha tutuklamışlardır.⁶²⁵

Erzurum ayaklanmasına katılanların tutuklanmasına şehirdeki Askeri Fırka da destek vermiştir. Asilerin yakalanmasının ve cezalandırılmasının merkezi idare tarafından güçlü bir şekilde desteklenmesi, şehirdeki askeri ve mülki amirlerin ortak bir şekilde hareket etmesine neden olmuştur. Abdülvahhap Paşa'dan önceki operasyonlarda görülen aksaklıklar ve fikir ayrılıklarının bu sefer olmaması dikkat çekicidir. Polislerin ve fırkaya bağlı askerlerin yeknesak bir şekilde hareket etmesi, asilerin sorunsuz bir şekilde tutuklanmasını sağlamıştır.

Abdülvahhap Paşa'nın başlattığı operasyonlara destek veren Fırka Kumandanlığı bu sefer işi daha sıkı tutmuştur. Ayaklanmanın elebaşı olan Mezararkalı Mevlüt Ağa'nın tutuklanması esnasında polislere destek olarak askerler de ek güvenlik önlemleri almıştır. Askerler hem Mevlüt Ağa'nın evinin önüne hem de evin civarına devriyeler çıkarmışlardır. Tutuklama sonrası Mevlüt Ağa'nın götürüleceği hapishanenin güzergâhında bulunan Mahallebaşı, Gülahmet ve Tebrizkapı semtlerine devriye çıkaran Fırka Kumandanı Ahmet Paşa, tutuklamaya destek vermesi için Erzurum Karakolları Kumandanı 26. Alay 2. Tabur Yüzbaşısı Tahsin Efendi'yi görevlendirmiştir. Tutuklama esnasında polisler tarafından gayri kanuni bir muamele yapılmadığı hususunda İngiltere'nin Erzurum Konsolosu H.S. Shipley'in de takdirinin alındığını ifade eden Fırka Kumandanı Ahmet Paşa, her türlü ihtimale karşı cephanelikler, silah ambarları, konsolosluklar, bankalar ve diğer devlet dairelerinde de ek güvenlik önlemleri

⁶²⁴ BOA. DH.ŞFR., 390/9. (25 Kasım 1907; BOA. Y.A.HUS., 516/151-3. (25 Kasım 1907).

⁶²⁵ BOA. DH.ŞFR., 390/16. (26 Kasım 1907).

alındığını belirtmiştir.⁶²⁶ Erzurum Valisi Abdülvahhap Paşa'nın asilere karşı başlattığı operasyonlar sonucu devlet otoritesi yeniden tesis edilmiştir. Devlete ciddi sıkıntılar yaşatan toplumsal bir muhalefetin nihayetlendirilmesi, II. Abdülhamid tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır.⁶²⁷

3.4.3. Asilerin Yargılanması

Erzurum vergi ayaklanmasında dahili bulunan kişilerin mahkemesi Erzurum istinaf mahkemesi ceza dairesinde yapılmıştır.

Tablo 3.1: Mahkemede yargılanan zanlıların kimlikleri:⁶²⁸

İsmi	Baba İsmi	Mahallesi	Mesleği	Yaşı
Faruk Bey	Hasan	Aliağa	Askeriye Erzak Mütahhidi	37
Hafız oğlu Seyfullah Efendi	Mehmet	Kavak	Dava Vekili	50
Hacı Şevket	Hacı Yusuf	Akmescit (Hemşin ahalisinden)	Müderriş	30
Mezararkalı ⁶²⁹ Mevlüt	İsmail	Veyis Efendi	Canbaz	55
Oturakçı Kavutoğlu Hafız Ali	Ahmet	Taş Mescit	-	46
Sami kıran oğlu Oturakçı Hacı Akif Ağa	Ahmet	Hacı Cuma	-	50
Malyemezzade İzzet Bey	Hacı İsmail	Ali Paşa	-	58
Marancı Abdullah	İsmail	Taşmescid	-	35
Fehim	Mustafa	-	Kasap	38
Cenikoğlu Hacı (İsmail)	Ahmet	-	Sabuncu	30

⁶²⁶ BOA. Y.PRK.ASK., 251/105. (26 Kasım 1907).

⁶²⁷ BOA. İ.HUS., 160/59. (26 Kasım 1907; BOA.BEO.3193/239420. (26 Kasım 1907).

⁶²⁸ BOA. Y.A.RES., 157/6-2-3-4. (21 Mayıs 1908).; Erzurum vergi ayaklanmasında yargılananların kimlikleri hakkında bkz. Orhan Türkdoğan, “1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması III”, *Türk Kültürü*, XXII/257 (1984), 575-596.

⁶²⁹ Mezararkalı Mevlüt Ağa'nın, Erzurum vergi ayaklanmasındaki rolü, kendisinin siyasi yönünün ilk yansıması olarak kabul edilebilir. Meşrutiyetin ilanının ardından siyasi olarak daha rahat bir zaman dilimi geçiren Mezararkalı Mevlüt Ağa, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti tarafından Ermenilerin tehir edilmesi esnasında yaşanan birtakım aksaklıklardan dolayı yargılanmış ve Adana'ya sürgün edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Erzurum ve civarındaki Ermeni katliamlarının artması üzerine yeniden Erzurum'a dönen Mezararkalı Mevlüt Ağa, Erzurum Kongresi'nin toplanmasında da rol oynamıştır. Mustafa Kemal Atatürk'e olan yakınlığı dikkat çekicidir. 1932 yılında vefat etmiştir. (Hakkı Mezararkalı, “Mezararkalı Mevlûd Ağa”, *Beyaz Şehir Palandöken*, (Ocak-Şubat-Mart 2018), 74-82.

Tablo 3.1: (devamı)

Durak Bey ⁶³⁰	Hacı Ahmet	Veyis Efendi	-	33
Hacı Şamlızade Şeyh Ahmet Efendi	Hacı Mehmet	Ali Paşa	-	45
Oturakçı Sabri Bey	Selim	Mumcu	-	44
Hacı Çulluzade Bezzaz Tahsin Bey	Abdi	Kasımpaşa	-	38
Ayas Paşa İmamızzade Hatip Vefik Efendi	Mehmet Sakıp	Ayas Paşa	-	40
Müceldilzade Fazıl Bey	Ragıp	Esad Paşa	-	35
Mehmet Efendi	Mevlüt	Dere	-	46
Mihçizade Dedebeý	İbrahim	Topçuoğlu	Keresteci	60
Harurlu oğlu Mustafa Ağa	İsmail	Taş Mescit	-	50
Yusuf	İsmail	Deniz	Mesci	55
Çerkez Hüseyin ⁶³¹	İslam	Balıkesir sancağının Manisa Kasabasına tabi Durak Bey Karyesi ahalisinden olup Erzurum'da vaki İzmirli nam otelde muvakkaten mukim	-	30
Samıkıran oğlu Kahraman	Ahmet	Hacı Cuma	Kasap	32
Türbedarzade Hacı Bey	Yusuf	Habip Efendi	Belediye Müfettişi	37
Dursun	Kurban	Mehdi Efendi	Kasap	28
Nailbend Ahmet	Mevlüt	Veyis Efendi	-	16
Cüngüroğlu Mustafa	Hasan	Hasan Basri	Canbaz	35
Vehbi	Sabit	-	Canbaz	22
Hüseyin	Mikdat	Deniz	Kasap	45
Habib	Bekir	Hacı Cuma	Hamal	32

⁶³⁰ Mustafa Durak Sakarya Bey, 1876 yılında Erzurum'da doğmuştur. 1906-1907 Erzurum vergi ayaklanmasına katıldığı gerekçesiyle ceza almış, meşrutiyetin ilanı ile beraber devlet memuriyetine girmiştir. İlk olarak Erzurum Emniyet Müdürü olarak atanmış (7 Ekim 1908), ardından Bitlis (8 Temmuz 1913), Ankara (28 Ekim 1915) ve Adana Emniyet Müdürlüğü (18 Kasım 1917) görevlerini üstlenmiştir. Birinci Mecliste Erzurum milletvekili olarak bulunmuş, başkentin Ankara'dan Kayseri'ye taşınması ile ilgili yapılan teklife karşı çıktığı konuşmasıyla akıllarda kalmıştır. Nitekim bu konuşmanın etkisiyle meclis Ankara'da kalmış, Mustafa Durak Bey'e de "Sakarya" soy ismi bu konuşmasının anısına verilmiştir. Cumhuriyetin ilanının ardından asıl mesleği olan polislik mesleğine geri dönmüş ve ilk Emniyet Umum Müdürlüğü görevini üstlenmiştir. 1932 yılından itibaren İki dönem Erzurum Belediye Başkanlığı görevinin ardından Mustafa Kemal Atatürk'ün daveti üzerine Beşinci Dönem Gümüşhane Milletvekili olarak tekrar Meclise girmiştir. 1942 yılında Bursa'da vefat eden Mustafa Durak Bey, Bursa Emir Sultan mezarlığına defnedilmiştir. Mustafa Durak Sakarya Bey'in hayatı için bkz. (Emruhan Yalçın, *Milli Mücadeleye Sadakat ve Mustafa Durak Sakarya*, (Ankara: Bizbize Yayınları, 2008).

⁶³¹ Hüseyin Tosun Bey, İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucularından Dr. Mehmet Reşit Bey'in kardeşidir. Harbiye mezunu olup Yüzbaşı rütbesine sahiptir. 19.yüzyıldaki Çerkes sürgününde Anadolu'ya yerleşen "Şaplı" isimli Wubih ailenin çocuğudur. Mekteb-i Sultani ve Harp okulunda öğrenim gördü. 1896'da Trablus Askeri Rüşdiyesi'ne Fransızca öğretmeni olarak tayini çıktı. 1902'de Paris'te toplanan I. Jöntürk Kongresine Çerkes göçmenlerin temsilcisi olarak katıldı ve kongre sonrası beraber Prens Sabahattin Bey'le "Teşebbüs-ü Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"nin kurucuları arasında yer aldı. Mustafa Çetin Baydar, "*Hüseyin Tosun*", (Erişim 15 Ağustos 2023).

Tablo 3.1: (devamı)

Kürt oğlu Yusuf	Musa	Darağaç	Baltacı	20
Rıza	Osman	Habip Efendi	Hasankale'de Aramsaz Süvari 19. Alayın 5. Bölüğü efradından	23
Celal	İbrahim	Taş Mescit	Kasap	16
Mehmet	Ali	Kadana	Zanzak Karyesi'nde Aramsaz Süvari 19. Alayın 4. Bölüğü efradından	25
Baba Yusuf oğlu Faik	İbrahim	-	Aramsaz Süvari 19. Alayın 1.Bölüğü efradından	-
Kars muhacirlerinden Hamal Mamil	Mustafa	Taş Mescit	-	40
Uzun Hüseyin Çavuş	Yusuf	Habip Efendi	Hamal	35
Canbaz Abo'nun oğlu Mehmet Efendi	Abdurrahman	Hasan Basri	-	38
Zazaların Mehmed Çavuş	Gençağa	Mehdi Efendi	Bakkal	32
Delice oğlu Hamit	Osman	Veyis Efendi	Baltacı	30
Şamil	Kurban	Kavak	Hamal	40
Çapanoğlu Sabri	Battal	Hasan Basri	Kahveci	35
Oturakçı Kavutların Hamid Baba	Kadir	Taş Mescit	-	45
Canbazkaleli Hamdi	Mehmet	Habip Efendi	-	38
İbrahim	Halil	-	-	51
Deli Halil'in oğlu Şevki	Mehmet	Hasan Basri	Dellal	15
Terzi oğlu Halil	Ahmet	-	Kahveci	35
Kuşbaz Fazıl	Kasap Dede	Habip Efendi	-	20
Kerzo oğlu Adil	Mustafa	Veyis Efendi	Arabacı	38
Komposto Mustafa	Derviş Abdullah	Yoncalık	Sabuncu	40
Pehlivanoglu Recep	Ali	Yeğenağa (Aşkaleli)	Alçııcı	40
Kars muhacirlerinden Kürt oğlu Behçet	Osman	Mehdi Efendi	Kahveci	21
Pasban Kuşbaz Ömer	Bekir	Hasan Basri	-	25
Fetullah (Fethi)	İbrahim	Camii Kebir	Kahveci	25
Kürt oğlu Mehmet	Süleyman	-	Kahveci	35
Kör Halil	Veli Çavuş	Diyarbakır'ın Sulubeden Mahallesi halkından olup Erzurum'da mukim	-	25
Hüsnü	Kamil	-	Bakkal	30
Mirimcioğlu Mehmet	Mustafa	-	Kasap	-

Tablo 3.1: (devamı)

Kasap Ağabey oğlu Mehmet	Mustafa	Kadana	Kasap	25
Kalo oğlu Fevzi	Mehmet	Hasan Basri	Kahveci	35
Kör Abdullah	Hasan	Habip Efendi	Canbaz	32
Ketecioğlu Ziya	Yusuf	Hasan Basri	Kasap	28
Mamo	Mustafa	-	Kasap	35
Dursun	Muhyeddin	-	Kasap	35
Medet	Süleyman	Taş Mescit	Çoban	32
Şevki	Mehmet	Hasan Basri	Hamal	27
Kürt Kısa Yusuf	Hasan	Dere	Hamal	50
Parmaksız Ahmet	Arif	Camii Kebir (Kars muhaciri)	Arabacı	58
Türkmenoğlu Dara Abdullah	Ahmet	Şeyhler	Yemenici	40
Köse Abdurrezzak	Şerif	Hasan Basri	-	30
Hasan	Salih	Kemah'ın Mektepönü Mahallesi ahalisinden olup Erzurum'un Karakilise Mahallesinde mukim	Dellal	26
Kars muhacirlerinden Kürt oğlu Ali	Abdullah	Kırkçeşme	Sucu	30
Mustafa	Musa	Yoncalık	Gülcü	57
Hacı Kamil	Mehmet	Kasımpaşa	Dülgerler Şeyhi	55
Marancı Tevfik	Şerif	Camii Kebir	-	40
Koca oğlu İsmail Efendi	Necip	Yoncalık-ı Ulya	Hapishane Eski Müdürü	53
Kahveci Karamolla Torunu Niyazi	Halil	Habip Efendi-i Ulya	-	28
Niyazi	İbrahim	Habip Efendi	Kasap	40
Cafer	Yusuf	Derviş Efendi	Alçı	35
Canbaz Beco oğlu Kaya Baba	Mustafa	Hasan Basri	Canbaz	35
Laz Molla Mehmet oğlu Muhammet	Şakir	Yoncalık	Çakmakçı	19
Davulcu oğlu Hasan	Hüseyin	Habip Efendi-i Ulya	Rüsumatta Hamalbaşı	45
Darağaçı Musa	-	-	Ekmekçi	-
Mezararkalı Kahraman	-	-	-	-
Mezararkalı Hamid	-	-	-	-
Habip Baba Dergahı Postnişini Ahmet Efendi	-	-	-	-
Kasmarcı Cemal	-	-	-	-
Göleli Behlül	-	-	-	-
Hacı Sabri	Işık Osman	-	-	-

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3.2: Cünha derecesinde yargılanan zanlılar:⁶³²

Setrak
Fazıl
Rafet

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

⁶³² BOA. Y.A.RES., 157/6-2-3-4. (21 Mayıs 1908).

Erzurum vergi ayaklanmasına katıldığı halde yargılananlar şahıslar arasında ismi bulunmayan bir kişi daha mevcuttur. Kazanasmazlar sülalesinden Kazım Yurdalan Bey⁶³³, Erzurum vergi ayaklanmasında aktif bir rol oynamıştır. Kazım Bey'in isminin şüphelilerin arasında bulunmamasının nedeni kolluk kuvvetlerinin soruşturma esnasında kendisiyle ilgili bilgilere ulaşamamasından dolayı olabilir. Ancak hem kendi anıları hem de diğer kaynaklar Kazım Yurdalan Bey'in bu ayaklanmada yer aldığı bilgisini vermektedir. 1881 yılında Erzurum'da doğan Kazım Yurdalan Bey, ilk ve orta tahsilinin ardından 1900 yılında İstanbul Harbiye Mektebi'ne kayıt yaptırmıştır. Harbiye Mektebi'nde okurken İsmet İnönü ve Ömer Naci Bey ile dostluk kurmuş ve burada okurken ittihatçı fikirlerle tanışmıştır. Mehmet Ata Bey zamanında cereyan eden vergi isyanında parmağı olduğu gerekçesiyle görevden el çektirilen Binbaşı Saffet Efendi'nin taburunda görev yapmış, kendisinin fikirlerinden etkilenmiş, Birinci Dünya Savaşı esnasında Ömer Naci Bey ile beraber İran'da faaliyetlerde bulunmuştur. Asıl mesleği olan askerlikle de iştigal eden Kazım Yurdalan Bey, Erzurum, Atina ve Bitlis Jandarma Kumandanlığı görevlerini yapmıştır. Erzurum Kongresi'nin toplanması sürecinde aktif rol oynamış ve kongre azalığı görevini üstlenmiştir. 1945 yılında Erzurum Belediye Başkanlığı görevine atanan Kazım Yurdalan Bey, 13 Aralık 1962 tarihinde vefat etmiştir.⁶³⁴

Mahkemede yargılanan zanlılar, ağırlıklı olarak esnaflardan ve zanaatkarlardan oluşmuştur. İçlerinde az sayıda asker ve memur kökenli kişilerin varlığı da dikkat çekicidir. Ancak genel olarak bakıldığı zaman 1905 yılında yapılan Şahsi Vergi nizamnamesi uyarınca mükellef olarak kabul edilen sınıfların ayaklanmada etkin rol üstlendiği görülmektedir. Erzurum vergi ayaklanmalarına katılan kişilerin Şahsi Verginin direkt etkilediği tabaka olması, ayaklanmanın çıkışındaki hızlandırıcı etken olarak kabul edilebilir. Zanlılar arasında siyasi kimliğiyle ön plana çıkan Mezararkalı Mevlüt Ağa, Mustafa Durak Sakarya ve Hüseyin Tosun gibi kişiler de isyanın politik yönünü temsil etmişlerdir.

⁶³³ Kazım Yurdalan Bey, bazı kaynaklarda “Küçük Kazım Bey” olarak da adlandırılır. Zayıf bünyesi ve minyon yapısından dolayı böyle anılmıştır.

⁶³⁴ İsmail Eyyüpoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2009).

Tablo 3.3: Yargılama esnasında şahadet ve ifadelerine başvurulmuş kişiler:⁶³⁵

İsmi	Mesleği
Mustafa	Jandarma Mülazımı
Şevki	Polis
İbrahim	Polis
Mehmet (Hacıbey olarak da anılır)	Polislikten müstafi
Mustafa	Mültezim
Ali kızı Vecihe	-
Hacı İsmail kızı Saliha	-
Ohannes veledi Ovakim	-
Mehmet	Çarşı Binbaşı
İsmail oğlu Mehmet Ali Efendi	Tahsildar
Derviş Çavuş	Canbaz
Emin	Celep
Tevfik	Mahkeme-i Şeriye Katibi
Mehmet	İmam
Âgâh	Muhasebe Kâtibi
Ziya	İmam
Hacı İbrahim	Jandarma Yüzbaşı
Fındıkcı oğlu Dede	Bakkal
Hakkı	Kâtip
Alaaddin	Komiser
Şaban	İkinci Komiser
İsmail	Polis
Derviş Ahmet Efendi	-
Mehmet oğlu İbrahim	Jandarma Onbaşı
Salih	Celep
Cemal	Kahveci Çırağı
Ömer	Canbaz
Bedros	Müteahhid
Mustafa	Fırıncı
Alyanakzade Tevfik Efendi	-
Kürdoğlu	Kasap
Asım Bey	Üçüncü Komiser
Âsâf	Polis
İsmail Hakkı	Kâtip
Celal	Polis Müdürü
Tevfik	Polis
Şerif oğlu Mehmet	Süvari
Sabri Efendi	İkinci Komiser
Şükrü Efendi	Üçüncü Komiser
İbrahim oğlu Hüseyin	Canbaz
Şükrü	Kasap
Kezekyan Agop	Meyhaneci
Emrullah	Jandarma Çavuş
Mehmet	Çavuş
Osman	Çavuş
Bahri	Nefer
Dursun	Onbaşı
İbrahim	Nefer
Ahmet Efendi	Çavuş
Hüseyin	Nefer
Çerko	Onbaşı
Timur Ağa	Mülazım
Yusuf Efendi	-

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

⁶³⁵ BOA. Y.A.RES., 157/6-2-3-4. (21 Mayıs 1908).

Yargılamalar esnasında şahadetlerine başvuru alan kişiler çoğunluk olarak kolluk kuvvetlerine mensup kişiler olmuştur. Bunların yanı sıra esnaflar ve isyandan etkilenen kişilerin de mahkemede şahitlik yaptığı görülmüştür.

3.4.3.1. Yargılamalar sonucu mahkeme tarafından verilen cezalar⁶³⁶

Erzurum vergi ayaklanmalarında dahili bulunan kişiler isyan, cinayet ve sair suçlamalarla tutuklanarak mahkemeye sevk edilmişlerdir. Ancak yargılama esnasında faillerin kendileri ve birbirleriyle alakalı bazı ifadeleri mahkemenin seyrini değiştirmiştir. Mahkeme heyeti, zanlılar hakkındaki kararına tutuklama gerekçelerinin yanı sıra farklı suçlamaları dayanak göstermiştir. Mahkeme esnasında hem şahitlerden hem de sanıklardan elde edilen bilgiler, Erzurum vergi ayaklanmalarının siyasi boyutuna işaret etmiştir. II. Abdülhamid'e karşı mücadele eden Jön Türk muhalefatinin Erzurum vergi ayaklanmalarındaki rolünün vurgulandığı mahkeme kararında isyana öncülük eden bir gruptan bahsedilmiş ve bu grup, “*Saltanatı seniyyenin şekil ve heyetini tebdil ve tağyir için ittifak-ı hafî*” kurmak suçu ile yargılanmıştır. Mahkeme tarafından sabit görülen bu suç, olaylarda rol alan grubun hükümete karşı darbe yapmayı amaçladıklarının kanıtı olmuştur. Bu tespit, Sultan II. Abdülhamid'e karşı ittihatçılar tarafından yürütülen muhalefetin, fikri aşamadan çıkıp fiili bir darbeye dönüşmesi sürecinin başlaması olarak görülebilir. Zira mahkeme zor kullanarak hükümeti devirme suçunu sabit görmüş ve cezalandırmayı bu suça isnat ederek yapmıştır.

Osmanlı ceza kanunu hükümlerine göre yapılan yargılamada sanıklara idam, kalebentlik, kürek ve hapis gibi cezalar verilmiştir.

Mahkeme, ayaklanmalar esnasında polisleri ve Tüccar Kırkor Efendi'yi öldürdüğü belirlenen ve aşağıda tabloda ismi yazılan kişilerin Osmanlı Ceza Kanunu'nun 174. maddesinin son fıkrası uyarınca cinayet suçundan dolayı idam edilmelerine hükmetmiştir.

⁶³⁶ BOA. Y.A.RES., 157/6-2-3-4. (21 Mayıs 1908).

Tablo 3.4. İdam cezasına çarptırılan zanlılar:⁶³⁷

Kürdoğlu Musa oğlu Yusuf	Halil oğlu Kulu İbrahim
Osman oğlu Asker Rıza	Mustafa oğlu Kerzo'nun oğlu Adil
Dede oğlu Kuşbaz Fazıl	Yusuf oğlu Bezzaz Şükrü
Şakir oğlu Laz Mehmet	Süleyman oğlu Kürdoğlu Mehmet

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Hükümete karşı darbe suçu işlediği sabit görülen ve alttaki tabloda adı geçen kişiler, Osmanlı Ceza Kanunu'nun 58. maddesinin 1.fıkrası uyarınca müebbeden hapis cezasına çarptırılmıştır.

Tablo 3.5. Müebbed hapis cezasına çarptırılan zanlılar:⁶³⁸

Hasan oğlu Faruk	Mehmet oğlu Hafız oğlu Seyfullah	İsmail oğlu [Mezararkalı] Mevlüt
Hacı Osman oğlu Işıkoğlu Sabri	İbrahim oğlu Asker Faik	Ahmet oğlu Terzi Halil
Yusuf oğlu Hacı Şevket	Ahmet oğlu Kavutoğlu Hafız Ali	Ahmet oğlu Samikıran Hacı Akif
Hacı Ahmet oğlu Durak	Ahmet oğlu İsmail	Mustafa oğlu Kasap Fehim
Abdi oğlu Hacı Çulluzade Tahsin	Ragıp oğlu Müceldilizade Fazıl	İsmail oğlu Mesci Yusuf
Şerif oğlu Marancı Tefvik	Mevlüt oğlu Mehmet	Ali oğlu Asker Mehmet

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Mahkeme esnasında tutuklulardan bazıları hakkında yapılan mülahazalar dikkat çekicidir. Erzurum vergi ayaklanmasında aktif görev alan Hüseyin Tosun Bey'in suçu mahkeme tarafından sabit görülmüş ancak diğer darbeci gruba göre kendisine daha az bir ceza verilmiştir. Hakkında yürütülen tahkikatta söz konusu darbeci grupla bağlantısı açığa çıkarılan Hüseyin Tosun Bey'in ikametgâhında yapılan aramalarda ittihatçılara ait muzır evraklara rastlanamamıştır. Ancak mahkeme bu durumu kendisinin diğer zanlılara göre daha geç bir zamanda tutuklanmasına bağlamış, örgütsel dokümanların bu süre zarfında Hüseyin Tosun Bey tarafından yok edilmesi durumunu kuvvetli bir ihtimal görmüştür. Yargılama esnasında Hüseyin Tosun Bey hakkında ortaya çıkan detaylı bilgiler, mahkeme heyetinin verdiği kararda belirleyici bir unsur olmuştur. Zira Hüseyin Tosun Bey'in Sultaniye ve Harbiye mekteplerindeki tahsilinden sonra zabıt çıktığı, ardından Avrupa'ya firar ederek ittihatçılara katıldığı ve sonrada Rusyalı Ali takma adıyla yüklü bir sermayeyle Erzurum'a gelip ticaretle iştigal ettiği ve vergi

⁶³⁷ BOA. Y.A.RES., 157/6-2-3-4. (21 Mayıs 1908).

⁶³⁸ BOA. Y.A.RES., 157/6-2-3-4. (21 Mayıs 1908).

ayaklanmalarını tahrik ettiği mahkeme tarafından tespit edilmiştir. Yukarıda anılan gerekçeleri göz önünde bulunduran mahkeme heyeti Rusyalı Ali takma ismini kullanan Hüseyin Tosun Bey'i Osmanlı Ceza Kanununun 58. maddesinin 2. fıkrası hükmünce on yıl kalebentlik cezasına çarptırmıştır.

Erzurum vergi ayaklanmalarında doğrudan ya da dolaylı olarak dahili bulunan ve isimleri alttaki tabloda yazılı olan şahıslar, mahkeme tarafından Osmanlı Ceza Kanununun 187.maddesi kapsamında on beşer yıl kürek cezasıyla cezalandırılmıştır.

Tablo 3.6: On beş sene kürek cezasına çarptırılan zanlılar:⁶³⁹

Sabit oğlu Vehbi	Mustafa oğlu Mamil	Yusuf oğlu Uzun Hüseyin
Abdurrahman oğlu İvadoğlu Mehmet	Gençağa oğlu Zazaların Mehmet Çavuş	Osman oğlu Baltacı Hamit
Ali oğlu Recep	Mehmet oğlu Hamal Şevki	Hasan oğlu Hamal Kısa Kürt Yusuf
Arif oğlu Parmaksız Ahmet	Ekmekçi Musa	

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Mahkeme, isimleri altta yazılı 13 kişiye de Osmanlı Ceza Kanununun 187.maddesi uyarınca onar sene kürek cezası vermiştir.

Tablo 3.7: On sene kürek cezasına çarptırılan zanlılar:⁶⁴⁰

Mikdat oğlu Kasap Hüseyin	Bekir oğlu Hamal Habip	Musa oğlu Tülü İskender	Osman oğlu Kürdoğlu Behçet
Bekir oğlu Kuşbaz Ömer	Kahveci Niyazi	Deli Çavuş oğlu Kör Halil	Mehmet oğlu Fevzi
Süleyman oğlu Çoban Medet	Salih oğlu Dellal Hasan	Mehmet oğlu Dülgerler Şeyhi Hacı Kâmil	Mustafa oğlu Kaya Baba
Şerif oğlu Köse Abdürrezzak'ın			

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Kürek cezasıyla tecziye edilen asilerden sadece Kadir oğlu Kavutoğlu Hamit Baba'ya beş sene müddetle kürek cezası verilmesi uygun görülmüştür.

Mahkeme, zanlılardan Hasan oğlu Kör Abdullah ile Yusuf oğlu Keteci oğlu Ziya ve Mehmet oğlu Kaleli Hamdi'nin fiillerini cünha derecesinde

⁶³⁹ BOA. Y.A.RES., 157/6-2-3-4. (21 Mayıs 1908).

⁶⁴⁰ BOA. Y.A.RES., 157/6-2-3-4. (21 Mayıs 1908).

değerlendirerek ceza kanununun 114. maddesi uyarınca üç yıl hapis cezasıyla cezalandırmıştır.

Yargılama sonucu mahkeme tarafından isimleri aşağıda yazılı zanlılara da bir sene müddetle hapis cezası verilmiştir.

Tablo 3.7: Bir sene hapis cezasına çarptırılan zanlılar:⁶⁴¹

Hacı İsmail oğlu İzzet Efendi	İsmail oğlu Marancı Abdullah	Hacı Mehmet oğlu Şamlıoğlu Ahmet Efendi	Selim oğlu Sabri
Mehmet Sakıp oğlu Vefik Efendi	İbrahim oğlu Mihçizade Dede Bey	Ahmet oğlu Kahraman	Yusuf oğlu Hakkı
Hasan oğlu Cengür Mustafa	Muhyeddin oğlu Kasap Dursun	Mustafa oğlu Kel Mamo	Musa oğlu Mustafa
Türbedar Ahmet Efendi	Göleli Behlül		

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Mahkeme, zanlılar arasında bulunan iki çocuğun da cinayet suçuna karıştığını belirlemiştir. Olay esnasında 13 yaşın altında oldukları tespit edilen İbrahim oğlu Baba Yusuf oğlu Celal ve Mehmet oğlu Şevki'nin velilerine teslim edilmelerine, ancak işledikleri cinayet suçundan dolayı yüksek miktarda bir kefalet ödenmediği takdirde Celal'in 8 ve Şevki'nin ise 6 ay hapsedilmelerine hükmetmiştir.

Yargılama sonucu bazı zanlılar da suçsuz bulunmuş ve beraatlerine karar verilmiştir.

Tablo 3.8: Beraat eden zanlılar:⁶⁴²

Harurlu Mustafa	Kurban oğlu Dursun	Mevlüt oğlu Ahmet	Hamal Kâmil	Çobanoğlu Sabri
Komposto Mustafa	Kahveci Necmi olarak da anılan Fetullah	Bakkal Hüsnü	Marancı oğlu Kasap Mehmet	Ağabey oğlu Mehmet
Dara Abdulah	Sucu Ali	İsmail Efendi	Kasap Niyazi	Kuşbaz Sefer
Hamalbaşı Hasan	Mezararkalı Kahraman	Mezararkalı Hamit	Kumarcı Cemal	Setrak
Fazıl	Rafet			

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Zanlılardan Dülger Şeyhi Mehmet oğlu Hacı Kâmil'in ise yargılama esnasında hayatını kaybetmesi üzerine hakkında yürütülen adli soruşturma düşürülmüştür.

⁶⁴¹ BOA. Y.A.RES., 157/6-2-3-4. (21 Mayıs 1908).

⁶⁴² BOA. Y.A.RES., 157/6-2-3-4. (21 Mayıs 1908).

Erzurum İstinaf Mahkemesinde yapılan yargılamaların sonlanmasının ardından karar Temyiz Mahkemesinde onanmıştır. Kararın infazı için Erzurum Valisi Abdülvahhap Paşa hemen harekete geçmiştir. Haklarında kalebentlik ve kürek cezası verilen kırk bir kişilik bir mahkûm grubu cezalarının infaz edilmesi için Sinop'a doğru yola çıkarılmıştır. Mahkûmların Sinop'a güvenli bir şekilde ulaşması için yeteri miktarda jandarma eri ve Jandarma Binbaşısı Ahmet Efendi görevlendirilmiştir.⁶⁴³

Sinop'a doğru yola çıkan kırk bir kişilik grup yola çıktıktan altı gün sonra Trabzon'a ulaşmışlardır. Burada geçici olarak hapsedilen hükümlü grup, Sinop'a doğru yola çıkacak ilk müsait vapura bindirilmek üzere gözetim altında tutulmuşlardır.⁶⁴⁴ Trabzon Valiliğinin gözetimi altında Sinop'a gönderilen mahkûmlar, bir müddet Sinop hapishanesinde tutuklu kalmışlar; meşrutiyetin ilanının ardından çıkan genel aftan faydalananarak Erzurum'a dönmüşlerdir.⁶⁴⁵

Erzurum vergi ayaklanması siyasi, sosyal, ekonomik ve yönetsel olarak farklı etmenlerin etkisinin bulunduğu önemli bir toplumsal olay olarak değerlendirilebilir. Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi ile kıtlıktan dolayı cereyan eden ayaklanmalar, Erzurum'un uzun zamandan beri yaşadığı çeşitli problemlerin dışı vurumu olmuştur. Erzurum'daki yönetsel kriz ve mali sorunlara siyasi etmenlerin de eklenmesiyle yaklaşık iki yıl süren karışıklık politik yönüyle de dikkatleri üzerine çekmiştir. II. Abdülhamid'e karşı yapılan Jön Türk muhalefatinin etkisinin görüldüğü Erzurum vergi ayaklanması Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi kaynaklı ayaklanmaların en fazla dikkat çekenleri olmuştur.

⁶⁴³ BOA. DH.ŞFR., 400/7. (8 Haziran 1908).

⁶⁴⁴ BOA. DH.TMIK.M., 271/14-3. (14 Haziran 1908).

⁶⁴⁵ Enver Konukçu, *Selçuklulardan Günümüze Erzurum*, (Ankara: Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Yardım, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, 1992), 329.

4. ARAP VİLAYETLERİNDE YAŞANAN VERGİ AYAKLANMALARI

4.1. Bağdat Vilayetinde Yaşanan Olaylar

Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Verginin yürürlüğe girmesinin ardından sayım memurları Arap vilayetlerinde de sayım işlemi için harekete geçmişlerdir. Lakin sayım sırasında Bağdat vilayetine bağlı Süleymaniye ve Kerkük sancaklarında ciddi bir mukavemetle karşılaşmışlardır. Halkın sayım memurlarına hayvanlarını saydırmamaları sonucu konu Teçhizâtı Askeriye Nezaretine intikal etmiştir. Söz konusu kazalarda geçmişte yapılan vergi tahsili ile ilgili inceleme yapan nezaret, halkın gösterdiği mukavemetin ilk kez olmadığını tespit etmiştir. Kerkük ve Süleymaniye’de yaşayan vahşi aşiretlerden o güne kadar asker yardımıyla vergi toplanabildiğini, bu sene ise hayvan sayımı bile yapılamadığını ifade eden Teçhizâtı Askeriye Nazırı Raif Paşa, Seraskerlikten yardım talep etmiştir. Raif Paşa, her iki sancakta da hayvanat sayımının yapılamaması durumunda vergilerin bakayaya kalacağını, bunun da hazineyi zarara sokacağını belirtmiştir. Hemen akabinde de Bağdat, Şam, Halep ve Diyarbakır vilayetlerindeki vergi memurlarına yardım etmesi için asker görevlendirilmesini Seraskerlikten talep etmiştir.⁶⁴⁶ Seraskerlik ilgili nezaretin talebi doğrultusunda adı geçen vilayetlerin bağlı olduğu 4, 5 ve 6. Ordu kumandanlıklarına yazılı bir talimat vererek vergilerin tahsili esnasında memurlara refakat edilmesini istemiştir.⁶⁴⁷ Hayvanat-ı Ehliye vergisine karşı yaşanan mukavemetin askeri destek alınmadan sonlandırılmayacağını belirgin bir şekilde anlaşılması üzerine sayım ve tahsil memurlarına refakat etmesi için askeri müfrezeler oluşturulmuştur.⁶⁴⁸ Ancak bu önlem de işe yaramamış, Süleymaniye ve Kerkük civarında vergi tahsili minimum düzeyde kalmıştır. Öyle ki bu bölgede çok miktarda verginin bakayaya kalmasından dolayı bir müddet sonra vergi toplamak için vali ve defterdarın da dahil olduğu bir komisyonun kurulması düşünülmüştür.⁶⁴⁹

⁶⁴⁶ BOA. BEO., 2271/170254-2. (21 Ocak 1904).

⁶⁴⁷ BOA. BEO., 2271/170254-3. (2 Şubat 1904).

⁶⁴⁸ BOA. Y.PRK.ASK., 226/57-2. (5 Mart 1905).

⁶⁴⁹ BOA. BEO., 2916/218654. (25 Eylül 1906).

Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergiye karşı bir itiraz da Bağdat Vilayeti Kerbela Sancağına bağlı Hindiye Kasabası ahalisinden gelmiştir. Kasaba adına Sadarete telgraf çeken Reşid isimli bir kişi ve on dört arkadaşı, kendilerinin geçmişte göçebe olduklarını, devlet tarafından sonradan Hindiye Kasabasına iskân edildiklerini belirtmişlerdir. Çocuklarının askerde olduğunu, yükümlü oldukları vergileri bu zaman kadar ödediklerini, mevcut durumda ise Şahsi Vergiyi ödemeye güçlerinin yetmediğini belirten söz konusu kişiler, kendilerinin bu vergiden muaf tutulmalarını talep etmişlerdir.⁶⁵⁰ Sadaret de bu talebin incelenmesi için Bağdat Valiliğine talimat vermiştir.⁶⁵¹ Bağdat Valisi Abdülvahhap Paşa, Hindiye Kasabası ahalisi hakkında bir tahkikat yaptırmış ve telgrafta ifade edilen mağduriyetin gerçek olmadığına kanaat etmiştir. Hindiye ahalisinin ticaret erbabı olduğunu belirten Abdülvahhap Paşa, muafiyet talebinin reddedilmesi gerektiğini, kabul edilmesi durumunda ise bu kararın etrafa yanlış örnek olacağını belirtmiştir.⁶⁵² Vali Abdülvahhap Paşa'nın Hindiye ahalisinin vergiden muaf olma talebi hakkındaki olumsuz görüşü üzerine Sadaret burası için bir muafiyet kararı almamıştır. Vilayet genelinde görülen vergi mukavemetinden dolayı burada da tahsilat alt düzeyde kalmış, beklenen meblağ toplanamamıştır.

4.2. Basra Vilayetinde Yaşanan Olaylar

Hayvanat-ı Ehliye vergisinin toplanması esnasında zorluk yaşanan yerlerden birisi de Basra Vilayetine bağlı Necid Sancağı olmuştur. Verginin sancakta toplanıp toplanmayacağı konusunda ikileme düşen yerel idare, bu konuda Sadareten bilgi talep etmiştir. Yapılan tahkikatta Necid Sancağı için herhangi bir muafiyet kararının olmadığı, Hayvanat-ı Ehliye vergisinin toplanması gerektiği anlaşılmıştır.⁶⁵³ Ancak bürokratik sorunlardan dolayı 1904 yılında Necid'de Hayvanat-ı Ehliye vergisi toplanamamıştır. 1905 yılında ise söz konusu vergiyi toplamak için muameleler başlatılmışsa da Hayvanat-ı Ehliye vergisinin Necid'de toplanmasının halen daha mümkün olmadığı anlaşılmıştır. Teçhizâtı Askeriye Nazırı Raif Paşa, Necid ahalisinin vahşi tavırlarının devam ettiğini, mevcut durumda burada Hayvanat-ı Ehliye vergisinin toplanmasının imkansız

⁶⁵⁰ BOA. BEO., 2672/200382-2. (9 Eylül 1905).

⁶⁵¹ BOA. BEO., 2672/200382-1. (23 Eylül 1905).

⁶⁵² BOA. BEO., 2672/200382-3. (6 Ekim 1905).

⁶⁵³ BOA. BEO., 2280/170941-2. (18 Şubat 1904) ; BOA. BEO., 2280/170941-1. (22 Şubat 1904).

olduğunu Sadarete aktarmıştır.⁶⁵⁴ Nitekim aynı günlerde Necid Sancağı Meclis-i bir karar alarak Necid'in Hayvanat-ı Ehliye vergisinden muaf tutulmasını talep etmiştir.⁶⁵⁵

Hükümet Necid'in Hayvanat-ı Ehliye vergisinden muaf tutulması yönünde bir karar çıkarmamıştır. Necid'de 1905 yılında toplanamayan Hayvanat-ı Ehliye vergisinin tahsil edilmesi için 1906 yılında yeni bir muamele başlatılmıştır. Ancak bu sefer de Necid ulema ve ayanları vergi tahsili kararına karşı çıkmışlardır. Necid ahalisinin fakirliğini öne süren Necid uleması, bu verginin tahsil edilmesi durumunda Necid ahalisinin terk-i diyar ederek başla bir yere göçeceklerini belirtmiş ve Hayvanat-ı Ehliye vergisinin toplanmasına itiraz etmişlerdir.⁶⁵⁶ Necid ulemasının bu beyanı verginin sancakta sükûnetle toplanması ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Necid Mutasarrıflığı Hayvanat-ı Ehliye vergisinin toplanabilmesi için askeri güç kullanmaktan başka bir çare kalmadığını belirterek Basra valiliğinden nasıl bir yol izlenmesi gerektiği hususunda görüş talep etmiştir.⁶⁵⁷

Necid'de yaşanan durum hükümetin burada da bir çıkmaza düştüğünü göstergesi olmuştur. Bir tarafta mali kaynak ihtiyacı, diğer tarafta da asayişin bozulması ihtimali seçenekleri arasında kalan merkezi idare, bu tarz olaylarda uyguladığı metodu bir kez daha devreye sokmuş ve idare-i maslahat yolunu tercih etmiştir. Halkın vergiye yabancı olduğunu, kendilerinin Hayvanat-ı Ehliye vergisine alıştırılması gerektiğini savunan Meclis-i Mahsus, orta bir yol önermiş, askeri önlemlerden ziyade diyalog yönteminin kullanılması talimatını vermiştir.⁶⁵⁸ Necid ahalisinin diyalog yöntemine karşı tavrı olumsuz olmuş, Hayvanat-ı Ehliye vergisini ödememekte ısrar etmişlerdir. Söz konusu vergiden muaf tutulmak isteyen Necidliler yetkili mercilere başvurarak bu taleplerini yinelemişlerdir. Hükümet ise burada alınacak bir muafiyet kararının etrafa sirayetinden çekindiği için bu talebi kabul etmemiş, önceki kararın devamı niteliğinde bir irade ortaya koymuştur. Meclis-i Vükela nihai olarak Necid ahalisinin Hayvanat-ı Ehliye vergisinden muaf tutulmasının imkânsız olduğu, verginin yavaş yavaş ve

⁶⁵⁴ BOA. BEO., 2484/186285-2. (5 Ocak 1905).

⁶⁵⁵ BOA. BEO., 2484/186285-1. (14 Ocak 1905).

⁶⁵⁶ BOA. BEO., 2832/212368-3. (28 Mart 1906).

⁶⁵⁷ BOA. BEO., 2835/212565-3. (7 Nisan 1906).

⁶⁵⁸ BOA. BEO., 2832/212368-2. (20 Mayıs 1906).

alıştırılarak toplanması gerektiği yönünde karar vermiştir.⁶⁵⁹ Meclis-i Vükela'nın vergilerin toplanmasına devam edilmesi kararı üzerine vergi tahsildarları bilindik bir usul uygulayarak verenden alıp vermeyenleri de zorlamamışlardır.

4.3. Yemen Vilayetinde Yaşanan Olaylar

Şahsi Verginin toplanmasında sıkıntı yaşanan yerlerden birisi de Yemen vilayeti olmuştur. Şahsi Verginin toplanması için gönderilen talimatname Yemen Vali Vekili Abdullah Reşid Paşa tarafından bazı gerekçelerle uygulanmamıştır. Mevcut vergilerin dahi toplanamadığı, buna ek olarak nüfus tahrirlerinin bile yetersiz olduğu bir yerde yeni bir verginin toplanmasını ihtimal dışı gören Yemen Vali Vekili Abdullah Reşid Paşa'ya göre Şahsi Verginin Yemen'de uygulanması mümkün değildir. Yemen valiliğinden gelen talebi değerlendiren Sadaret de Abdullah Reşid Paşa'nın kaygılarını haklı bulmuş ve Şahsi Verginin Yemen'de bir yıl tehir edilmesi talebini uygun görüşle II. Abdülhamid'in onayına sunmuştur. II. Abdülhamid'in onayının ardından Şahsi Verginin Yemen'de tahsil edilmesi bir yıl süreyle tehir edilmiştir.⁶⁶⁰

1903 yılında tehir edilen Şahsi Verginin tahsili için 1904 yılında harekete geçen Yemen valiliği bu sefer de vilayetteki asilerin yıkıcı propagandasıyla karşılaşmıştır. Osmanlı idaresinde olduğu dönemlerde idareye karşı itaatsiz eylemleriyle bilinen Yemen vilayeti, Şahsi Verginin uygulandığı dönemlerde ciddi bir isyanın arefesinde bulunuyordu. Halkın çoğunun Zeydîye mezhebine mensup olduğu Yemen'de Zeydî imamlar halk üzerinde oldukça etkiliydi ve Osmanlı hükümdarını halife olarak kabul etmiyorlardı. 1904 yılında İmam Hamidüddin'in ölümü ile yerine geçen oğlu İmam Yahya ise Osmanlı karşıtı faaliyetlere hız vermiş ve bir isyan başlatmıştır. Yemen'in önemli bölgelerini teker teker ele geçiren İmam Yahya, Osmanlı yönetimine sıkıntılı bir dönem yaşatmıştır.⁶⁶¹

⁶⁵⁹ BOA. MV., 113/87. (15 Eylül 1906).

⁶⁶⁰ BOA. İ.ML., 56/28-2. (5 Ekim 1903). ; BOA. İ.ML., 56/28-4. (11 Ekim 1903).; BOA. İ.ML., 56/28-5. (16 Ekim 1903).

⁶⁶¹ Cengiz Çakaloğlu, "Yemen İsyanı ve Trabzon Redif Taburu (1905-1906)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/1 (2007), 99-122.

İmam Yahya, Osmanlı yönetimi tarafından tahsil edilmek istenen Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergiye karşı bir hareket başlatmış ve halka vergileri vermemeleri için baskı yapmıştır. Yemen ahalisinin vergi vermemesi için Nevahi-i Tis'a⁶⁶² meselesini ön plana çıkaran İmam Yahya önderliğindeki asiler, halka “*Türklerin muvafakat ve ittihadıyla küffar Harameyn-i muhteremeynin haceresi mesabesinde olan Yemen'e el attı.*” propagandası yaparak kendilerinin Osmanlı yönetimine vergi vermemelerini istemişlerdir.⁶⁶³ Asilerin bu eylemlerine karşı caydırıcı bir harekette bulunamayan Osmanlı Devleti, ilerleyen zamanlarda daha büyük bir sıkıntıyla karşılaşmıştır. Asiler yerel halktan zorla para toplamaya başlamış ve civardaki mahallere de bir takım telkinâtlarda bulunmuştur. İlk zamanlar Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi verilmemesi için baskı yapan asiler, son olarak Âşâr, İltizam ve diğer tekâlifin verilmemesi de için propaganda yapmışlardır. Yemen Valisi Mehmet Tevfik Bey, bir taraftan vergi verilmemesi için propaganda yapan diğer taraftan da Muha, Haraz ve Sana cihetlerine saldıran eşkıyanın askeri müdahale olmaksızın durdurulmasının imkânsız olduğunu belirtmiş ve Dahiliye Nezareti'nden askeri önlemlerin artırılmasını talep etmiştir.⁶⁶⁴

Osmanlı Devleti, ülkenin genelinde Şahsi Verginin tahsilini artırmak amacıyla 1905 yılında nizamname güncellemesi yapmış, mükellef sınıflarını yenilemişti. Bu yenilik kapsamında Şahsi Vergi toplaması için talimat verilen Yemen Valisi Mehmet Tevfik Bey'in bu verginin Yemen'de toplanmasının bir takım sıkıntılar doğuracağı ile ilgili kaygılarının olduğu görülmüştür. Yemen'de yaşanan iç karışıklıklara ek olarak bir de vergiden dolayı patlak verecek olayların mevcut durumu daha da kötüye götüreceğini düşünen Yemen Valisi Mehmet Tevfik Bey, Dahiliye Nezaretinden bu kararın gözden geçirilmesini, Şahsi Verginin tarh ve tahsilinin Yemen'de ileri bir tarihe ertelenmesini talep

⁶⁶² Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır'ı fethetmesiyle beraber Yemen de dini olarak Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştır. Osmanlı yönetiminin zaman içerisinde bölgede zayıflamasıyla beraber Aden 1839 yılında Osmanlı egemenliğinden çıkmıştır. Bu bölgede nüfuzunu artırmayı hedefleyen İngiltere de Aden ve Taiz arasında bulunan kabileler ile dostluk ve barış antlaşması imzalayarak bölgede kalıcı olmak istemiştir. Nevahi-i Tis'a meselesi nedeniyle Osmanlı Devleti ile İngiltere Birinci Dünya Savaşı esnasında yoğun bir hakimiyet mücadelesine girmiştir. İngiltere Nevahi-i Tis'a kabilelerinin bağımsız olduğunu iddia ederken Osmanlı Devleti bu kabilelerin kendi egemenliğinde olduğunu savunmuştur. Nevahi-i Tis'a meselesi için bkz. (Kübra Cengiz, *Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Nevah-i Tis'a Meselesi* (Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

⁶⁶³ BOA. BEO., 2305/172850-2. (3 Nisan 1904).

⁶⁶⁴ BOA. DH.ŞFR., 334/79. (17 Ekim 1904).

etmiştir.⁶⁶⁵ Mehmet Tevfik Bey'in bu talebi hem Sadaret hem de Yıldız Sarayı tarafından uygun görülmüş, Yemen'de Şahsi Vergi uygulaması ileri bir tarihe kadar ertelenmiştir.⁶⁶⁶ Bu karara ek olarak Yemen'de görev yapan devlet memurlarından da Şahsi Vergi alınmaması kararlaştırılmıştır.⁶⁶⁷

4.4. Musul Vilayetinde Yaşanan Olaylar

Hayvanat-ı Ehliye vergisinin toplanmasında sorun yaşanan yerlerden birisi de Musul Vilayeti olmuştur. Hayvanat-ı Ehliye Vergisinin yürürlüğe girmesinin hemen ardından hayvan sayım işlemi yapmak isteyen Musul Valiliği ciddi bir problemle karşılaşmıştır. Sayım memurlarının askeri müfreze olmadan görev yapamaması üzerine valilik 6. Ordu Kumandanlığından yardım talep etmiştir. Hayvanat-ı Ehliye sayımında yaşanan zorluklar ilerleyen günlerde ağnam sayımına da yansımış, sayım memurları yanlarında askeri bir kuvvet olmadan herhangi bir sayım işlemi yapamamıştır.⁶⁶⁸ Musul Valisi Mustafa Nuri Paşa, normal zamanlarda dahi vergilerin çok zor toplandığı Musul'da 6. Ordudan talep edilen askeri desteğin verilmemesi sebebiyle Hayvanat-ı Ehliye sayımının yapılamadığını Dahiliye Nezaretine bildirmiştir.⁶⁶⁹

Musul'da Hayvanat-ı Ehliye vergisinin tarh ve tahsilinde sıkıntı yaşayan valilik, aynı sıkıntıyı Şahsi Verginin tahsilinde de yaşamıştır. Şahsi Verginin tahsil zamanı esnaflar dükkânlarını kapatmış, valilik önünde protesto gösterisinde bulunmuştur. Musul Valisi Mustafa Nuri Paşa, göstericileri ikna ederek dağıtmış ancak bu gösterinin bazı kesimler tarafından kışkırtıldığından şüphelenmiştir.⁶⁷⁰ Musul'da yaşanan olaylar Meclis-i Vükela'da da görüşülmüştür. Musul ahalisinin Şahsi Verginin kendilerinden muaf tutulması isteğinin görüldüğü toplantıda bu talep söz konusu verginin tüm ülkede uygulandığı gerekçesiyle reddedilmiştir.⁶⁷¹

⁶⁶⁵ BOA. DH.ŞFR., 348/43. (2 Temmuz 1905).

⁶⁶⁶ BOA. İ.ML., 66/67. (30 Ağustos 1905).

⁶⁶⁷ BOA. BEO., 2656/199164. (31 Ağustos 1905).

⁶⁶⁸ BOA. BEO., 2249/168668. (10 Ocak 1904).

⁶⁶⁹ BOA. DH.ŞFR., 324/103. (28 Mart 1904).

⁶⁷⁰ BOA. DH.ŞFR., 358/165. (10 Ocak 1906).; BOA. DH.MKT., 1042/21-1. (10 Ocak 1906).; BOA. BEO., 2749/206123-4. (10 Ocak 1904).

⁶⁷¹ BOA. BEO., 2749/206123-8. (17 Ocak 1906).; BOA. MV., 112/73. (18 Ocak 1906).

Meclis-i Vükela tarafından alınan red kararı Musul ahalisini memnun etmemiştir. Mevcut vergilerin üzerine yeni vergiler ihdas olunması ahalinin maddi olarak sıkıntıya düşmesine neden olurken bir takım şikayetleri de beraberinde getirmiştir. Öyle ki Şahsi Vergi hakkında şikayette bulunan Tüccar Abdullah ve elli altı arkadaşı Sadarete yazdıkları arzuhalde, hem vergiden dolayı rahatsızlıklarını ifade etmişler hem de gündelik hayattaki kamu hizmetlerinin niteliği hakkında önemli detaylara yer vermişlerdir. Söz konusu arzuhalde Musul ahalisinin mevcut vergilerin harcama alanını sorgulamaya başladığı görülmektedir. Bugüne kadar tüm vergileri eksiksiz ödeyen tüccarların bunun karşılığında devletten can ve mal güvenliği talep ettiği, ancak bunu elde edemediğini ifade eden Musullu tüccarlar, mallarını korumak için etraftaki aşiretlere kendileri para verdiklerini, güvenliklerini böylece temin edebildiklerini belirtmişlerdir. Kamu hizmetlerinin eksikliğinin yanı sıra yaşadıkları doğal afetlerin de hayatlarını olumsuz bir şekilde etkilediğini belirten tüccarlar, iki sene evvel Musul çarşısında çıkan yangında otuz bin lira değerinde mallarının yandığını, ardından baş gösteren kolera salgınında beş bin kişinin hayatını kaybettiğini ve tarım yapamadıkları için kıtlıkla mücadele etmek zorunda kaldıklarını sözlerine eklemişlerdir. Kıtlık ve salgın hastalıklardan kurtulan ahalinin ise diğer yerleşim yerlerine gitmek zorunda kaldığı Musul'da, halkın ağır sıkıntılarla mücadele ettiği görülmektedir. Hem idari sorunlar hem de doğal afetler karşısında savunmasız kalan, hali hazırda Temettü ve Emlak vergilerini dahi ödeyemeyen Musul ahalisinden Şahsi Vergi talep edilmesi ise halkın daha fazla sıkıntıya düşmesine neden olmuştur.⁶⁷²

Ahali, mevcut vergilerin karşılığında kamu otoritesi olarak devletten beklentilerini karşılayamadığını ifade ederek yeni bir verginin nedenini sorgulamaya başlamıştır. Musul halkının yeni bir vergi hakkındaki düşünceleri, dönemin vergileme usulü ve demokratik gelişim düzeyi hakkında önemli eleştiriler içermektedir. Ahalinin talepleri hakkında farklı bir bakış açısı geliştiremeyen hükümet ise vergi tahsili ve bütçe açığının kapatılması hususlarına yoğunlaşmıştır. Problemlerini aktardıkları halde müspet bir sonuç elde edemeyen Musul ahalisi de kendilerinin maddi gücünü zorlayan Şahsi Vergiden muaf olmak

⁶⁷² BOA. BEO., 2749/206123-9. (24 Ocak 1906).

amacıyla bazı toplantılar tertip etmişlerdir. Musul Valisi Mustafa Nuri Paşa da vergi karşıtı toplantılar yapan kişilerle görüşmüş ve kendilerinin vergileri vermelerini istemiştir.⁶⁷³ Sadaret de Meclis-i Vükela kararı doğrultusunda Şahsi Verginin tahsil edilmesi için Musul Valiliğine talimat vermiştir.⁶⁷⁴ Meclis-i Vükela'nın Şahsi Vergi'nin tahsil edilmesi yönündeki kararı pratikte beklenen etkiyi yaratmamıştır. Zira Musul Vilayeti'nde de fazla miktarda Şahsi Vergi bakayada kalmıştır. Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi'nin lağvedilmesinin ardından Sadaret, Musul Valiliği'ne her iki verginin kaldırıldığını, bu nedenle her bu vergilerden kalan bakayanın tahsili için muamele yapılmasına gerek kalmadığı yönünde talimat vermiştir.⁶⁷⁵

4.5. Trablusgarp Vilayetinde Yaşanan Olaylar

Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi'ye karşı yoğun muhalefetin yaşandığı yerlerden birisi de Trablusgarp vilayeti olmuştur. Merkezden uzak olması dolayısıyla hükümet otoritesinin ciddi bir zafiyete uğradığı Trablusgarp vilayetine bağlı sancak ve kazalarda vergilerin tarh ve tahsili esnasında farklı problemler ortaya çıkmıştır. Öyle ki Hayvanat-ı Ehliye vergisinin tahsiline başlanmasıyla beraber Bingazi Sancağındaki aşiretler mutasarrıflığa başvurarak hem Hayvanat-ı Ehliye hem de maktu vergilerin gelecek seneye tehir edilmesini talep etmişlerdir.⁶⁷⁶ 1904 yılı içerisinde Trablusgarp vilayetinden Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergiyi toplayamayan hükümet, 1905 yılında her iki verginin de Trablusgarp'ta toplanması için harekete geçmiştir.

Hükümetin vergilerin tahrir ve tahsilatı için verdiği talimat üzerine muamele başlatan Bingazi Muhasebeciliği önemli bir problemle karşılaşmıştır. Bingazi Muhasebecisi Nazım Bey tarafından yapılan değerlendirmeye göre Bingazi ve Derne kasabalarında çok fazla Hayvanat-ı Ehliye olmasına rağmen geçen yıl bunların çok az bir kısmı sayılabılmıştır. Bunun nedeni ise bölgedeki varlıklı kişilerin vergiye tabi hayvanlarını tahrir işlemleri esnasında vilayet dışındaki

⁶⁷³ BOA. DH. MKT, 1049/2. (30 Ocak 1906).

⁶⁷⁴ BOA. BEO., 2749/206123-1. (3 Şubat 1906).

⁶⁷⁵ BOA. BEO., 3035/227618. (17 Nisan 1907).

⁶⁷⁶ BOA. BEO., 2271/170325. (10 Şubat 1904).

Urbanların⁶⁷⁷ hayvanlarına karıştırmaları olmuştur. Vergiye tabi olmayan Urbanların hayvanlarının vergi vermek istemeyen hayvan sahipleri tarafından amacı dışında kullanıldığını tespit eden Bingazi Mutasarrıfı Zühtü Paşa yeni yılda bu usulsüzlüğün önüne geçmek amacıyla bir karar almış ve Urbanların hayvanlarını da sayıma tabi tutmuştur. Sayım sonucu hayvan sayısında artış yaşanmış ancak bu sefer de farklı bir problem ortaya çıkmıştır. Yüklü miktarda hayvan sahibi olan aşiret liderleri yapılan sayımlar sonucu kendilerine tahakkuk eden vergileri ödemeyi reddetmişlerdir. Aşiret reisleri hakkındaki bir detay ise dikkat çekicidir. Her biri bulundukları yerlerin meclis idare azası olarak da görev yapan aşiret liderleri bu vergiyi ödememek için halen ödedikleri Maktu Vergiyi öne sürmüş ve bu verginin Hayvanat-ı Ehliye vergisinin karşılığı olduğunu savunmuşlardır. Aşiret liderlerinin Hayvanat-ı Ehliye vergisini ödememekte ısrar etmeleri üzerine bu bölgede yaşayan ahali de aşiret liderlerinin düşüncelerinden etkilenmişler ve Hayvanat-ı Ehliye vergisini ödemeyi reddetmişlerdir. Hayvanat-ı Ehliye sayımı vesilesiyle Urbanların elindeki ağnam sayısı ile de yüzleşen Bingazi Mutasarrıfı, ağnam sayısının çokluğuna vurgu yapmış ve bu hayvanlardan da vergi alınmasını talep etmiştir. Bingazi Muhasebecisi Nazım Bey'in tespitine göre Urbanların elindeki ağnamın tahriri 35-40 yıldır yapılmadığı için Urbanların elindeki ağnamın sayısını tam olarak bilinmemektedir. Ancak kabaca yapılan hesaplamalar ağnam sayısının çokluğunu göstermektedir. Hayvanat-ı Ehliye vergisinin yanı sıra ağnam sayımının da yapılmasını isteyen Nazım Bey, bu vesileyle haznenin kaybını azaltmak istemiştir.⁶⁷⁸

Trablusgarp vilayetine bağlı Nevahi-i Erbaa Kazası ve Tacura Nahiyesi ahalisi de ellerindeki hayvanat sayısının az olduğu gerekçesiyle Sadarete başvurmuş ve Hayvanat-ı Ehliye vergisinin kendilerinden alınmamasını istemişlerdir. İlgili talebi inceleyen Meclis-i Vükela da vergilerin toptan bir şekilde alınmaması talebini uygun görmemiş, Nevahi-i Erbaa Kazasıyla Tacura Nahiyesi'nden halkın gücü yettiği miktar nispetinde tedrici bir şekilde Hayvanat-ı Ehliye vergisinin toplanmasına karar vermiştir.⁶⁷⁹ Görüldüğü üzere hükümet vergileri vermekte zorlanan halkın taleplerini dikkate almış, ancak vergi muafiyeti

⁶⁷⁷ Bedevi Arap.

⁶⁷⁸ BOA. BEO., 2631/197252-3. (7 Haziran 1905).

⁶⁷⁹ BOA. MV., 111/60. (28 Haziran 1905).; BOA. DH.MKT., 988/23-1. (5 Temmuz 1905).

kararı vermekten kaçınmıştır. Bunun altındaki etken ise muafiyet kararının etrafa sirayet etmesi riski olmuştur.

Tarblusgarp vilayetinde Hayvanat-ı Ehliye vergisinin tahsili esnasında yaşanan problemler Şahsi Vergi'nin tahsili esnasında da görülmüştür. Özellikle Bingazi ahalisinin mevcut sıkıntılarına ek olarak Şahsi Vergi ile yükümlü tutulmaları yaşadıkları problemi iyice büyötmüştür. Zira birkaç yıldan beri yaşanan kuraklıktan dolayı tohumluk tedarik etmekte dahi sıkıntı yaşayan Bingazi ahalisi, tohum temin edebilmek için yabancı tefecilerden borç para almak zorunda kalmışlardır. Aldıkları borç para karşılığında arazilerini ipotek ettiren Bingazi ahalisinden bir de Şahsi Vergi talep edilmesi, yaşanan problemi iyice büyötmüştür. Bu durumu anlatmak ve en azından Şahsi Vergi yükümlölüğünden kurtulmak isteyen 163 kişilik Müslüman ve Hristiyan ahali Sadarete başvurmuşlardır.⁶⁸⁰

Bingazi ahalisi tarafından yapılan başvuru Sadaret tarafından incelenmiş ve halkın ifade ettiğı sorunların tahkiki için Trablusgarp vali vekâletine havale edilmiştir.⁶⁸¹ Trablusgarp Vali Vekili Recep Paşa, Bingazi ahalisinin sorunlarını tetkik etmek amacıyla bir inceleme başlatmıştır. Recep Paşa'nın Bingazi'deki tetkikleri sancaktaki sosyo-ekonomik seviyenin düşüklüğünü ortaya çıkarmıştır. Trablusgarp Vali Vekili Recep Paşa, sancakta yaşayan ahalinin yüzde doksanın göçebe aşiretlerden oluştuğunu ve bunların da nüfus kayıtlarının mevcut olmadığını belirtmiştir. Kalan yüzde onluk kısmın ise nüfusa kayıtlı olduğunu ancak bu kesimin de geçimini ufak tefek işlerle sağladığını ve vergi verecek düzeyde olmadıklarını ifade eden Recep Paşa'ya göre sancaktaki ahalinin diğer önemli sıkıntıları da mevcuttur. Göçebe aşiretlerden bir kısmının kısa bir zaman önce yerleşik hayata geçtiğı, yeni yaşam şekline alışmaya çalışan bu aşiretlerden Şahsi Vergi talep etmenin ise mümkün olmadığına kanaat eden Trablusgarp Vali Vekili Recep Paşa, tarımsal üretici olan halkın yaşadığı bir başka probleme de değinmiştir. Bingazi'deki çiftçilerin arazilerini sulamak için kuyu suyu kullandıklarını, bölgede akarsu olmadığı için yetersiz sulamadan dolayı verimin düşük olduğunu belirten Vali Vekili Recep Paşa, ticari faaliyetlerin de ecnebi

⁶⁸⁰ BOA. İ.ML., 67/72-2. (13 Ağustos 1905).

⁶⁸¹ BOA. BEO., 2672/200383-1. (24 Eylül 1905).

tüccarlar tarafından yürütüldüğünü, mevcut durumda Bingazi ahalisinin Şahsi Vergi verecek durumda olmadığını ifade etmiştir.⁶⁸²

Bingazi sancağında vergi verebilecek düzeyde bir mükellefin bulunmamasının bu bölgeden beklenen maddi kaynaktan mahrum kalmak anlamına geldiğini bilen Sadaret, bu durumun önüne geçmek maksadıyla bir takım girişimlerde bulunmuştur. Trablusgarp Vali Vekili Recep Paşa tarafından belirtilen tahrir dışı yüzde doksanlık nüfusla ilgili çalışma başlatan Sadaret, göçebe aşiretleri kayıt altına alarak kendilerini vergi mükellefi yapmak istemiştir. Bu amaçla Bingazi Mutasarrıflığına talimat veren Maliye Nezareti, bu hamleden de beklediği sonucu elde edememiştir. Zira Liva Meclis-i aracılığıyla mahalle muhtarlarından nüfus defterleri istendiğini öğrenen ahali, sayıma karşı çıkmış ve Trablusgarp vilayetinin diğer bölgelerinde tahsilat yapılmadıkça kendilerinin Şahsi Vergi vermeyeceklerini ifade etmişlerdir.⁶⁸³

Hükümetin Bingazi’de ısrarlı bir şekilde Şahsi Vergi toplama girişimleri burada da bir mukavemetin oluşmasına neden olmuştur. Bingazi’de yaklaşık iki yüz kişilik bir grup yerel mahkeme önünde toplanmışlar, yanlarına da sancak naibini alarak mutasarrıflık binasının önüne gelmişlerdir. Aralarında imzaladıkları çok sayıda istidayı Bingazi Mutasarrıflığına veren gösterici grup, kendilerinin Şahsi Vergi’den muaf tutulmalarını talep etmişlerdir.⁶⁸⁴ Bingazi’deki genel refah seviyesinin düşüklüğünün yerel idareciler tarafından birincil ağızdan ifade edilmesine ek olarak ahalinin dükkân kapama eylemi yapması Sadaret tarafından dikkatle izlenmiştir. Bingazi’de yapılacak küçük bir provakatif eylemin ciddi sonuçlar doğuracağını anlayan hükümet, Bingazi Sancağından Şahsi Vergi tahsil edilmesi kararının gözden geçirmiş ve bu karardan geri adım atmıştır. Padişah II. Abdülhamid tarafından onaylanan irade ile Bingazi ahalisi Şahsi Vergi’den muaf tutulmuştur.⁶⁸⁵

⁶⁸² BOA. BEO., 2672/200383-2. (27 Eylül 1905).

⁶⁸³ BOA. BEO., 2693/201963-2. (7 Ekim 1905).

⁶⁸⁴ BOA. İ.M.L., 67/72-5. (8 Ekim 1905).

⁶⁸⁵ BOA. İ.M.L., 67/72-7. (8 Ekim 1905); BOA. BEO., 2350/176216-5. (12 Ekim 1905).

Bingazi Sancağında Şahsi Vergi toplayamayan hükümet bu vergiyi toplayabileceği diğer bölgelere yönelmiştir. Bu amaçla Trablusgarp vilayeti merkezinde yaşayan halktan Şahsi Vergi toplamak için harekete geçen Sadaret, Maliye Nezaretine bir talimat vermiş ve Trablusgarp merkezinin Şahsi Vergi'den muaf olmadığını, muafiyet kararının sadece Bingazi Sancağı için geçerli olduğunu belirtmiş ve Trablusgarp merkezinden Şahsi Vergi toplanması için gerekli işlemlerin başlatılmasını istemiştir.⁶⁸⁶

Trablusgarp Valiliğinin Şahsi Vergi toplamak amacıyla başlattığı çalışmalar ahalinin itirazıyla karşılaşmıştır. Trablusgarp ahalisi valiliğe verdikleri bir istidayla Şahsi Vergiden muaf tutulmaları için talepte bulunmuşlardır. Hali hazırda basit ticari faaliyetlerde bulunduklarını, 1902 yılına kadar “Kuloğlu”⁶⁸⁷ statüsü altında oldukları için hiçbir vergi vermedikleri halde artık tüm vergileri ödediklerini ifade eden Trablusgarp ahalisi, Şahsi Vergi'nin kendilerine tahakkuk ettirilmemesini istemişlerdir. Trablusgarp Vali Vekili Recep Paşa da bu konuda görüşlerini aktarmıştır. Trablusgarp ahalisinden eskiden beri “Sayım” adı altında Şahsi Vergi benzeri bir vergi alındığını belirten Recep Paşa, son Şahsi Vergi nizamnamesi uyarınca bu vergiye mükellef olabilecek kimsenin Trablusgarp merkezde bulunmadığını ifade etmiştir. Halkın çoğunluğunun rençberlikle uğraştığını, Şahsi Verginin alınabilmesi için burada yeni bir nüfus tahririnin yapılmasının gerekli olduğunu belirtmiştir.⁶⁸⁸

Trablusgarp Vali Vekili Recep Paşa'nın tahrirat yapılması talebi Maliye Nazırı Mehmet Ziya Paşa ve Meclis-i Mahsus tarafından da uygun görülmüştür.⁶⁸⁹ Söz konusu karar II. Abdülhamid'in onayının ardından yürürlüğe girmiş ve alınan karar gereği Şahsi Vergi alınabilmesi için önce tahrirat işleminin yapılması uygun görülmüştür.⁶⁹⁰ Alınan bu karar Maliye ve Dahiliye nezaretlerine tebliğ edilmiş ve

⁶⁸⁶ BOA. BEO., 2693/201963-1. (23 Ekim 1905).

⁶⁸⁷ Kuloğlu tabiri Osmanlı askerî teşkilatında yeniçeri ve kapıkulu askerlerinin çocukları anlamında kullanılmıştır. Tunus, Cezayir, Trablusgarp gibi vilayetlere yerleşen Türkler'in yerli Berberi, Arap Müslüman kadınlarla yaptıkları evliliklerden doğan çocuklar için de Kuloğlu tabiri kullanılmıştır. Kuloğlu tabiri ayrıca I.Selim zamanından 19.yy'a kadar Batı Anadolu ve İstanbul'dan gelip askerlik ve denizcilik yapmak için Garp Ocakları denen vilayetlere yerleşen Türk asıllı gençlerin soylarını belirtmek için de kullanılmıştır. (Ahmet Kavas, “Kuloğulları”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2011), 26/359-360.)

⁶⁸⁸ BOA. İ.M.L., 69/7-1. (11 Aralık 1905).

⁶⁸⁹ BOA. İ.M.L., 69/7-2. (11 Aralık 1905); BOA. İ.M.L., 69/7-3. (24 Aralık 1905)

⁶⁹⁰ BOA. İ.M.L., 69/7-5. (3 Ocak 1906).

Trablusgarp Vilayeti merkezinde yeni bir tahrir işlemi yapılana kadar Şahsi Vergi tarh ve tahsil işleminin yapılmaması istenmiştir.⁶⁹¹

Şahsi Vergi ve Hayvanat-ı Ehliye vergilerine karşı İmparatorluğun genelinde görülen mukavemet Arap vilayetlerinde de görülmüştür. Diğer vilayetlerde yaşanan olaylardan farklı olarak devletin bu vilayetlerde alan hakimiyeti sorunu yaşadığı belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu süreçte devletin, Arap vilayetlerindeki göçebe aşiretleri kontrol etmekte sorun yaşadığı görülmektedir. Bu soruna ek olarak ihdas olunan iki yeni verginin bu aşiretlerden toplanması isteği de gerginliği iyice artırmıştır. Öte yandan Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi'nin toplanması süreci Osmanlı Devleti'nin, Arap vilayetlerinde yaşadığı nüfuz sorununu da ortaya çıkarmıştır. Öyle ki söz konusu vilayetlerden vergi toplayamayan hükümet, bu bölgedeki otonom aşiret yapısına karşı da bir önlem alamamıştır. Devletin hem insan hem de hayvan tahririni dahi yapmakta zorlandığı bu vilayetlerde kamu hizmetlerinin zayıflığı, halkın basit gelir getiren işlerle iştigal etmesi ve buna bağlı olarak refah seviyesinin düşüklüğü dikkat çeken önemli hususlar olmuştur.

⁶⁹¹ BOA. BEO., 2736/205171. (6 Ocak 1906).

SONUÇ

II. Abdülhamid döneminin sonlarına doğru yaşanan Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi kaynaklı ayaklanmalar devletin içerisinde bulunduğu sıkıntılı süreci anlatması bakımından önemli toplumsal olaylardır. Mali olayların toplum üzerindeki etkisinin ortaya çıktığı bu süreçte halkın yaşadığı ekonomik darboğaz ile devletin içerisinde bulunduğu siyasi buhran açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Maliyenin devletin egemenliğini tehdit eden dış borç sarmalından kurtulmak için ürettiği yeni vergi ihdas edilmesi formülü yeni sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Başta Maliye bürokrasisi olmak üzere diğer üst kademe yönetimin söz konusu vergilerin uygulanabilirliği hakkında her hangi bir fizibilite çalışması yapmaması dönemin vergileme usüllerindeki sıkıntıları gösterir nitelikte olmuştur. Halkın içerisinde bulunduğu ekonomik, sosyal sorunların vergi kaynaklı toplumsal olaylara sebebiyet verebileceği ihtimalini göz önünde bulundurması gereken hükümetin maddi kaynağa erişim kaygısıyla yaptığı yeni vergi hamlesi beklentilerin çok uzağında kalmıştır. Öyle ki öngörülen kaynak elde edilemediği gibi imparatorluğun çeşitli bölgelerinde de vergi ayaklanmaları patlak vermiştir.

Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi'ye karşı çıkan ayaklanmaların yoğun yaşandığı yerlerin başında Balkanlar gelmiştir. Makedonya Sorunu'nun zirve noktası sayılabilecek bir zaman diliminde yürürlüğe giren her iki vergi bu bölgede ciddi ayaklanmalara neden olmuştur. Ayaklanmaların temelinde halkın içerisinde bulunduğu ekonomik buhran ön planda yer almıştır. Mali darboğaza ek olarak Makedonya'daki bir takım siyasi olaylar da vergi isyanlarında kışkırtıcı rol oynamıştır.

Balkanları nüfuz alanı olarak gören ve bu yönde bir siyaset izleyen Avusturya, burada yaşanan vergi ayaklanmalarına müdahil olmuş ve kışkırtıcı bir rol oynamıştır. Avusturya, Makedonya'da yürüttüğü Osmanlı Devleti aleyhtarı faaliyetlerini askeri ve dini enstrümanları kullanarak icra etmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından Taşlıca'da bir askeri güç bulundurma hakkını elde eden Avusturya, buradaki Hristiyan halkı her iki vergiye karşı kışkırtmış ve vergilerin ödenmesine mani olmuştur. Avusturya'nın Taşlıca'da yürüttüğü provakatif eylemler Osmanlı Devleti tarafından protesto edilmişse de bir sonuç elde edilememiştir. Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi'nin yanı sıra Bedel-i Askeri

Vergisi'nin tahsilini de yapamayan Osmanlı Devleti, Taşlıca'da ciddi bir otorite kaybı yaşamıştır.

Avusturya'nın bölgedeki diğer provakasyonu da Katolik Papazlar vasıtasıyla yaşanmıştır. Makedonya'daki Katolik nüfusu Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtarak kendi yanına çekmek isteyen Avusturya, vergilerin tahsili meselesinde bu amacına ulaşmıştır. Akçahisar Kazası ve Kurbin Nahiyesi'nde yaşanan vergi ayaklanmalarında bölgedeki Katolik papazları kışkırtıcı unsur olarak kullanan Avusturya, bölge halkını manipüle etmiş ve vergi verdirtmemiştir. Avusturya'nın bu tutumuna karşı Osmanlı Devleti'nin genel tutumu ise olayları tırmandırmamak üzere bir siyaset izlemiştir ki bu durum devletin bölgedeki zayıflığının göstergesi olmuştur. Zira kendi topraklarında yabancı bir devletin manipülasyonuna engel olamayan Osmanlı Devleti'nin bölgedeki alan hâkimiyetini iyice kaybettiği açık bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Balkanlarda yaşanan vergi ayaklanmalarını kışkırtan diğer etken ise Arnavut milliyetçiliği olmuştur. 1902 yılından itibaren Makedonya'da yürürlüğe giren ıslahat programlarına karşı tavır sergileyen Arnavutlar, ıslahatlarla eş zamanlı bir şekilde yürürlüğe giren vergiler için de aynı tutumu sergilemişlerdir. Arnavutların Osmanlı askeri unsurlarına karşı gösterdikleri direnç çoğu zaman iç savaşı andırır seviyede olmuş ve bölgedeki devlet otoritesini sarsmıştır. Bir taraftan ıslahatları uygulamaya çalışan, diğer taraftan da vergileri toplamak için çalışan Osmanlı merkezi ve yerel bürokrasisi, Arnavut direnişi karşısında idare-i maslahat usulünü uygulayarak çatışmanın büyümemesi için çaba sarf etmiştir.

Makedonya'da siyasi buhran ve ekonomik darboğaz yaşanırken hükümetin aldığı Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi toplanması kararı mevcut gerginliği artırmaktan başka bir şeye yaramamıştır. Söz konusu vergilerin yürürlükte olduğu 1903-1907 yılları arasında Makedonya'da cereyan olaylar 1912-1913 Balkan savaşlarının sonuçlarının sürpriz olmadığı yönünde kanaat uyandırmaktadır.

Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi'ye karşı mukavemetin görüldüğü Anadolu'da yaşanan karışıklıklar ise ekonomik, sosyal ve siyasi etkenlerin birleşimi sonucu ortaya çıkmış önemli toplumsal olaylardır. 1906 yılının Ocak ayında Kastamonu'da yaşanan vergi olaylarında Şahsi Vergi ödemekle yükümlü

esnafların başlattığı mukavemetin vilayetteki menfiler tarafından kışkırtıldığı görülmüştür. Kastamonu'daki esnafların verginin kaldırılması ile alakalı talepleri incelendiği zaman Kastamonu ahalisinin refah seviyesinin düşüklüğü göze çarpmaktadır. Buradan da anlaşılabacağı üzere Kastamonu'da idarenin beklentileri ile halkın maddi durumu birbiriyle uyuşmamaktadır.

Anadolu'daki vergi isyanlarının en fazla dikkat çeken olan Erzurum vergi ayaklanmasında ise vilayetteki idari, mali ve sosyal problemler ön plana çıkmıştır. Dördüncü Ordu ve Hamidiye Alayları Kumandanı Müşir Mehmet Zeki Paşa'nın kurduğu otoriter yapının bölgedeki mülki amirler üzerinde oluşturduğu olumsuz etki, buralarda ciddi yönetsel sorunların oluşmasına neden olmuştur. Merkezi idarenin taşradaki en yüksek temsilcisi olan valilerin askeri otorite karşısında yaşadıkları zayıflık, kendilerinin görev yapmalarına engel teşkil etmiş bu da vilayetteki kamu hizmetlerinin aksamasına neden olmuştur. Halkın mali bir değer üretmek ve bu değer üzerinden vergi vermek için birinci önceliği olan siyasi, sosyal ve ekonomik istikrar ortamının bulunmaması, Erzurum'daki ayaklanmaların ana etkeni olmuştur. Nitekim iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde beş valinin değişmesi, Erzurum'daki derin kriz ortamının varlığını kanıtlamaktadır. Birbirlerinin halefi ve selefi olan valilerin yine birbirlerinden bağımsız bir şekilde dile getirdikleri sorunlar da oldukça benzerdir. Vilayetteki askeri otoritenin mülki idarenin hareket alanını daraltması, kamu kurumlarının işlerliğini yitirmesi, hem vilayet bütçesinin hem de halkın mali durumunun ciddi bir buhran içerisinde olması gibi problemler ayaklanma esnasında görev yapan valiler tarafından dile getirilmiştir. Merkezi idarenin ise bu sorunlar karşısında ciddi bir önlem alamadığı, sorunları palyatif çözümlerle ötelediği görülmektedir.

Erzurum'da yaşanan kaotik ortamı siyasi bir hareketin zemin alanı olarak kullanmak isteyen yurtdışındaki İttihatçılar ise Erzurum isyanına müdahil olmak istemişlerdir. Şehirdeki Rus konsolosluğu vasıtasıyla insan, bilgi-belge gibi kaynaklara ulaşan ittihatçıların Erzurum isyanını basit bir vergi mukavemetinden çıkarıp, formel bir rejim karşıtı ayaklanmaya çevirme çabaları dikkat çekicidir. Halkın yönetimi sorgulaması ciddi bir enformasyon faaliyeti yürüten ittihatçıların nispi olarak başarılı oldukları görülmüştür. Şehirdeki muhalif kesimin halka anlatmaya çalıştığı meşrutiyet yanlısı fikirlerin belirli zümreler tarafından

benimsendiği, asilerin beyanlarından da anlaşılmaktadır. Erzurum vergi ayaklanmasının süreç içerisinde hedef kitlesinin değişimi ve merkezi idarenin bu değişime olan tepkisi de dönemin siyasi havasını yansıtır nitelikte olmuştur. Vergi kaynaklı ayaklanmaların tahıl krizi esnasında gayrimüslim unsurlara yönelmesi II. Abdülhamid yönetimini kaygılandırmıştır. Hali hazırda Makedonya ıslahatı ile meşgul olan hükümetin Doğu Anadolu’da muhtemel bir Ermeni ıslahatı konusundan oldukça rahatsız olduğu görülmektedir. Büyük devletlerin gayrimüslim unsurlar üzerinden Doğu Anadolu’da bir ıslahat mevzusunu gündeme getirmemeleri için gerekli tedbirleri alan hükümet, problemi nihayetlendirmiş ve isyanı bastırmıştır.

Erzurum vergi ve tahıl ayaklanmasında rol alan kişilerin cezalandırılması, vilayetteki meşrutiyet yanlısı zümrenin yok olduğu anlamına gelmemiştir. Bilakis 1906-1907 Erzurum ayaklanmasında rol alan Mustafa Durak Sakarya, Mezararkalı Mevlüt Ağa, Kazım Yurdalan gibi isimler 23 Temmuz 1919 tarihli Erzurum Kongresi’nin toplanmasında önemli roller oynamışlardır. Bu yönüyle 1906-1907 Erzurum vergi ayaklanmasının vilayette milli ve meşruti düzen yanlısı bir grubun gelişmesinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Söz konusu kişilerin Erzurum Kongresi esnasında Mustafa Kemal Atatürk’ün yanında yer almaları Kurtuluş Savaşına giden yolda milli cephenin gelişimini hızlandıran etken olmuştur.

Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi’ye karşı mukavemetin yaşandığı yerlerden birisi olan Arap vilayetlerinde ise devletin nüfuz sorunu yaşadığı görülmüştür. Örneğin devletin ahaliye sunmakla mükellef olduğu kamusal hizmetlerin yetersizliği, Musul ahalsinin tepkisini çekmiştir. Güvenlik ihtiyacını gidermek için cebinden para veren tüccarların bu serzenişi, mevcut siyasi iklimin kamusal beklentileri karşılamakta zorlandığının göstergesi olarak kabul edilebilir. Trablusgarp ve Yemen’de yaşanan iç karışıklıklar da Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi’nin bu bölgelerde toplanmasına engel olmuştur. Trablusgarp’ta vergi toplanması için gerekli olan nüfus tahrirlerinin yokluğu örneğinden de görüleceği üzere devletin bölgedeki varlığı iyice zayıflamıştır.

1903-1907 yılları arasında yürürlükte kalan Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlarının somut bir şekilde

müşahade edilmesi için önemli bir vesile olmuştur. Öncelikle herhangi bir fizibilite çalışması yapılmadan yapılan vergilendirme işleminin hem ahali hem de yönetim nezdinde önemli sıkıntılara neden olduğu görülmüştür. Vergilerin ihdas ve ilgası için gerekli olan Meclisin o dönem çalışmaması, söz konusu vergilerin hukukiliğini de tartışmalı bir hale getirmiştir. Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi'nin uygulanırlığını azaltan etkenlerden birisi de uygulama esnasında görülen aksaklıklar olmuştur. Bu sorunun önüne geçmek için her iki verginin nizamnamesi üzerinde revizyon yapan hükümet umduğu verimi alamamıştır. Zira ahalinin önemli bir kısmında görülen ağır yoksulluk her iki vergiye karşı gelişen mukavemetin ana nedeni olmuştur. Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Vergi dolayısıyla yaşanan ayaklanmaların önemli bir kısmında dönemin siyasi olaylarının da etkisi görülmüştür. Balkanlar, Anadolu ve Arap vilayetlerinde yaşanan isyanlarda söz konusu bölgelerdeki lokal sorunların ortaya çıkması dönemin yönetsel sorunlarının çeşitliliğini göstermiştir. Zira her iki verginin kaldırılmasından kısa bir süre sonra II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi de alandaki huzursuzluğun siyasi arenadaki yansıması olmuştur.

KAYNAKÇA

- Acar, Kezban. “1905 Rus Devrimi’nin Genel Bir Değerlendirmesi”, *Divan Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, 13 / 24, 79-98. (2008/1).
- Adanır, Fikret. *Makedonya Sorunu*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2001.
- Adiloğlu, Burcu - Yücel, Göksel. “Düyûn-ı Umûmiyye Osmanlı Devlet Borçlar İdaresi”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 21, 67-78, (Temmuz 2021).
- Akar, Şevket Kamil. *1876-1908 Bütçelerine Göre II. Abdülhamid Dönemi Maliyesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1998.
- Akgündüz, Murat. “Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna Hersek”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XVIII, (2003).
- Akkaya, Rukiye. *Prens Sabahattin*. Ankara: Liberte Yayınları, 2005.
- Akkuş, Yakup. *Osmanlı Taşra Maliyesinde Reform: Merkez-Taşra Arasındaki İdarî-Malî İlişkiler ve Vilâyet Bütçeleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.
- Akşin, Sina. *Jöntürkler ve İttihat Terakki*. İstanbul: İmge Yayınları, 2017.
- Aktan, Coşkun Can. *Vergi Devleti Açgözlü ve Savurgan*. İstanbul: Divan Kitap, 2021.
- Aktan, Coşkun Can. -Yay, Serdar. “Tesviyeciler Manifestosu: Bir Sivil Anayasa Önerisi-Anayasal Demokrasi ve Anayasal Hukuk Devletine Yönelik Eşsiz Bir Anayasa Metni”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 10, (2018),171-201.
- Aktan, Coşkun Can. vd., *Vergi, Zulüm ve İsyan*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2002.
- Aktaş, Esat. *Erzurum ve Trabzon Vilayetlerinde Salgın Hastalıklar (1838-1914)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Akyıldız, Ali. “Sened-i İttifakın İlk Tam Metni”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, 3, 209-222, 1998.
- Akyıldız, Ali. “Tanzimat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 40/1-10. Ankara: TDV Yayınları, 2011.
- Altıntaş, Ahmet. “Makedonya Sorunu ve Çete Faaliyetleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/2, (2005).
- Armaoğlu, Fahir. *19.Yy Siyasi Tarihi*. İstanbul: Alkım Yayınları, 2009.

Aydın, H. Veli. *Osmanlı Maliyesinde Modern Bir İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması*. Ankara: Abis Yayınları, 2022.

Aydın, Mahir. “Arşiv Belgeleriyle Makedonya’da Bulgar Çete Faaliyetleri”, *Osmanlı Araştırmaları*, IX (1989).

Aydın, Mahir. “Doksanüç Harbi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 9/498-499. Ankara: TDV Yayınları, 1994.

Aydın, Mahir. *Şarki Rumeli Vilayeti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 1992.

Başaran, Mehmet - Sarıbey Haykıran, Aysun. “Osmanlı Merkezi Yönetimine Taşranın Direnişi: Atçalı Kel Mehmet Ayaklanması”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12-22 (Aralık 2009), 155-164.

Baydar, Mustafa Çetin. “Hüseyin Tosun”, (Erişim 15 Ağustos 2023).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. A.MKT.MHM.

BOA. BEO.

BOA. DH.MKT.

BOA. DH.TMIK.M.

BOA. DH.SAİD.d.

BOA. DH. ŞFR.

BOA. DH. SAİD.MEM

BOA. HR. TH.

BOA. İ.AS.

BOA. İ.HUS.

BOA. İ.DH.

BOA. İ.DUİT.

BOA. İ.RSM.

BOA. Y. MRZ.d...

BOA. Y.PRK. BŞK.

BOA. Y.PRK.ML.

BOA. Y.MTV.

BOA. İ.ML.

BOA. MV.

BOA. MF.MKT.

BOA. İ.KAN.

BOA. İ.PT.

BOA. İ.TAL.

BOA. TFR., I.A.,

BOA. TFR., I.MN...

BOA. TFR.I..MKM.

BOA. TFR.I.KV...

BOA. TFR.I.ŞKT.

BOA. TFR.I..İŞ...

BOA. Y.A.HUS.

BOA. Y.A.RES.

BOA. Y.PRK.ASK.

BOA. Y.PRK.MK.

BOA. Y.PRK.MŞ.

BOA. Y.PRK.KOM.

BOA. Y.PRK.HR.

BOA. Y.PRK.UM.

BOA. Y.PRK.AZJ.

BOA. Y.EE..

BOA. ZB.

Batmaz, Eftal. “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 18-29 (1996), 39-50.

Bayraktar, Kaya. “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi”, *bilig*, 69 (2014).

Bozboru, Nuray. *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*. İstanbul: Boyut Kitapları, 1997.

- Bölükbaşı, Ömerül Faruk. *II.Abdülhamid Döneminde Mali İdare*. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, 2005.
- Cengiz, Kübra. *Birinci Dünya Savaşı Arifesinde Nevah-i Tis'a Meselesi*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Cumhuriyet Gazetesi* (15 Ocak 1930).
- Çakaloğlu, Cengiz. *Müşir Mehmed Zeki Paşa (1835-1929)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Çakaloğlu, Cengiz. "Yemen İsyanı ve Trabzon Redif Taburu (1905-1906)", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9/1, 99-122, (2007).
- Çakır, Coşkun. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Küre Yayınları, 2012.
- Çakmak, Zafer. "1875 Hersek İsyanı", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8, 2003.
- Çakmak, Zafer. "Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i İşgali ve Sonrasında Osmanlı Devleti ile Yaptığı Antlaşma", *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, 4, 2018.
- Demircioğlu, M. Ziyaeddin. *Kastamonu'da Meşrutiyet Nasıl İlan olundu?*. Kastamonu: Doğrusöz Matbaası, 1968.
- Demirel, Muammer. *İkinci Meşrutiyet Öncesi Erzurum'da Halk Hareketleri*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- Doğan, Alper- Coşkun, Muhammet Emin. "Vergilendirmenin Tarihsel Gelişim Sürecinde Öne Çıkan Vergi İsyanları", *Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (1), (2022), 28-41.
- Düstur*, 1.Tertib c.8, s.259-263-19 Temmuz 1905.
- Eravcı, H. Mustafa -Kiremit, İlker. "Lale Dönemi ve Patrona Halil İsyanı Üzerine Değerlendirmeler", *Tarih Okulu Dergisi*, VIII (2010), 79-93.
- Ertürk, Hüsamettin. *İki Devrin Perde Arkası*, İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, 2020.
- Eyyüpoğlu, İsmail. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir İttihatçı Kâzım Yurdalan*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 2009.
- Fettahoğlu, Kübra. "Bir 'Ölü Doğum' Hikâyesi: 1875 Adalet Fermanı Ve Meclis-I Âli-I İcrâât'ın Faaliyetleri". *Osmanlı Araştırmaları* 62/62 (Kasım 2023), 185-226

- Genç, Mehmet. “İltizam”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 22/154-158 .Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Georgeon, François. *Sultan Abdülhamid*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Giray, Filiz. *Maliye Tarihi*. Bursa: Ekin Yayınevi, 2013.
- Göçgün, Önder. “I. Meşrutiyet’e Öncülük Eden Bir Hareket: Erzurum İhtilali ve Ona Dair Bazı Belgeler”, *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXIII/1-2 (1985).
- Gök, Abdülkerim. "Vergi Direncinin Gelişimi". *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 22 / 1, (2007), 143-163.
- Gül, Abdülkadir. “Osmanlı Devleti'nde Kuraklık ve Kıtık (Erzurum Vilayeti Örneği: 1892–1893 ve 1906–1908 Yılları) ”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 2/9, (Fall 2009).
- Gülsoy, Ufuk.“İslahat Fermanı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 19/185-190. Ankara: TDV Yayınları, 1999.
- Gürkan, Ceyhun. "Klasik Siyasal Düşüncede Maliye Teorisi: Bodin, Hobbes ve Rousseau". *Journal of Management and Economics Research*, 14 / 2, (Nisan 2016),148-174.
- Hanioğlu, M.Şükrü. *Preparation for a Revolution The Young Turks 1902-1908*, .Newyork: Oxford University Press, 2001.
- Hanioğlu, M. Şükrü. *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jöntürklük (1889-1902*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- <https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/onceki-anayasalar/1876> (Erişim tarihi 15.01.2023).
- İnalcık, Halil. “Timar”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41/477-479. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Jelavich, Barbara, *Balkan Tarihi 1*. İstanbul: Küre Yayınları, 2020.
- Karataş, Yakup. *Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Erzurum (sosyal, ekonomik, idari ve demografik yapı)*.Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Karadeniz, Yılmaz. “II. Meşrutiyetin Ön Denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)”, *bilig*, 47, 2008, 193-214.
- Kansu, Aykut. *1908 Devrimi*. İstanbul: İletişim Yayınları, (2011).
- Kars, H. Zafer. *1908 Devrimi'nin Halk Dinamiği*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1997.
- Kavas, Ahmet. “Kuloğulları”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/359-360. Ankara: TDV Yayınları, 2011.

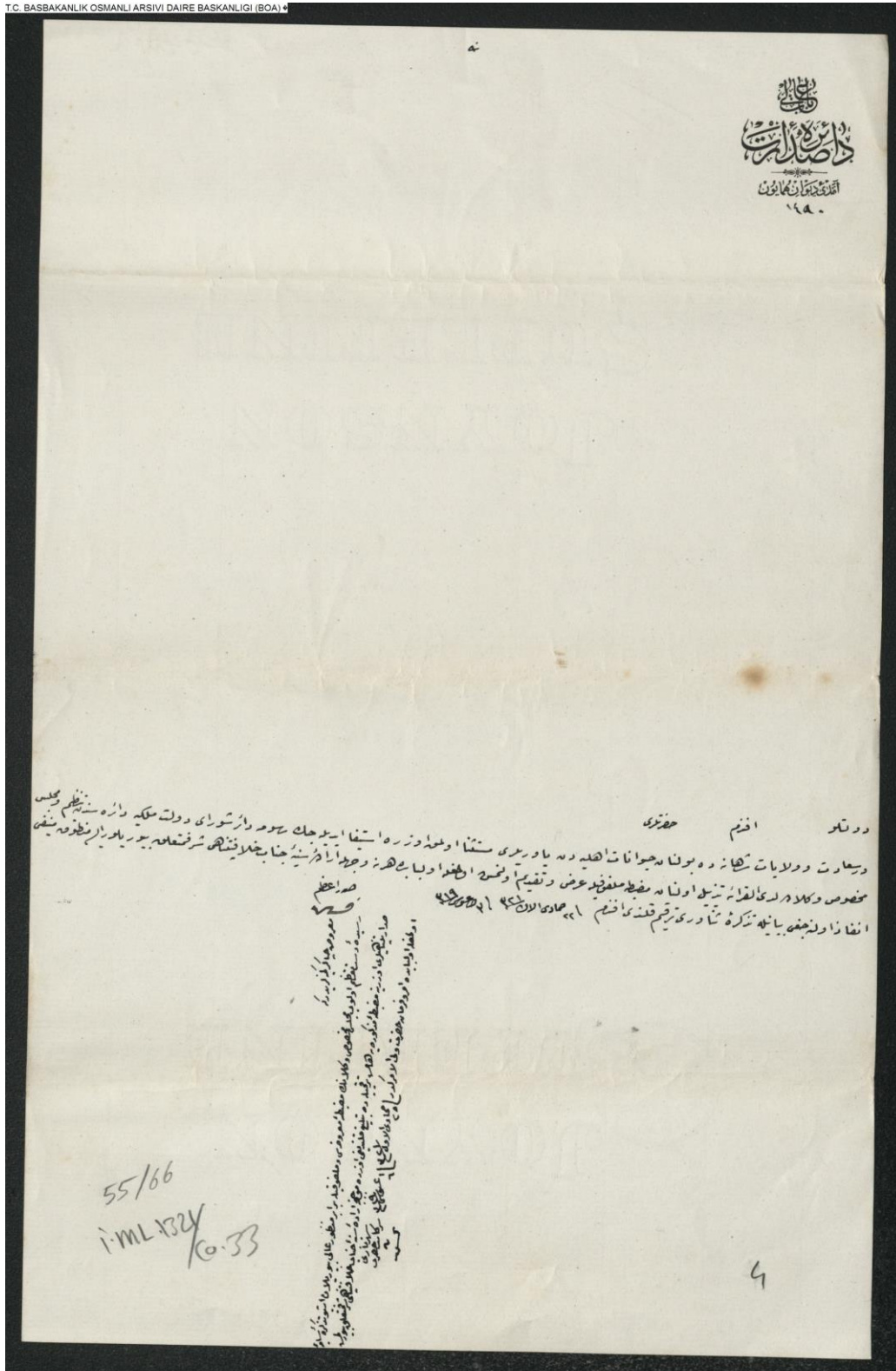
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Vergi Sistemi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014.
- Kıray, Emine. *Osmanlı'da Ekonomik Yapı ve Dış Borçlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Kırmızı, Abdülhamid. *Avlonyalı Mehmet Ferid Paşa: Bir Ömür Devlet*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Kırmızı, Abdülhamid, *Abdülhamid'in Valileri- Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2016.
- Kırmızı, Abdülhamid, "Makedonya 1903", *Yeni Türkiye Yayınları*, 68, 2923.
- Konukçu, Enver. *Selçuklulardan Günümüze Erzurum*. Ankara: Erzurum Ticaret ve Sanayi Odası Yardım, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, 1992.
- Korkmaz, Ender. "*Harbiye Nazırı Nazım Paşa*". İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Kuran, Ahmet Bedevi. *İnkılap Tarihimiz ve Jöntürkler*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2000.
- Küçük, Cevdet. *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1986.
- Küçük, Cevdet. Ertüzün, Tefik , "Düvün-ı Umûmiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/58-62. Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: TTK Yayınları, 1993.
- Mezararkalı, Hakkı. "Mezararkalı Mevlûd Ağa", *Beyaz Şehir Palandöken* , 74-82, (Ocak-Şubat-Mart 2018).
- Mutlu, Şamil. *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*. İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2020.
- Nehir, Nurullah. "Van'da Ermeni Terörü ve Van Valisi Âli Bey'in Taşnaklar Tarafından Şehit Edilmesi (1907) , *Türk-Ermeni İlişkileri Dünü, Bugünü, Yarını*, ed. Süleyman Beyoğlu- Gürbüz Arslan. 253-266. İstanbul: Nobel Yayınları, 2022.
- Newyork Daily Tribune "*Russia Watching Bitlis*", (30 Haziran 1907), 3
- Özbek, Nadir. *İmparatorluğun Bedel-i Osmanlı'da Vergi Siyaset ve Toplumsal Adalet (1839-1908)*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2015.
- Özvar, Erol. *Osmanlı Maliyesinde Malikane Uygulamaları*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2021.
- Pehlivan, Osman. *Kamu Maliyesi*, Trabzon, 2013.

- Petrosyan, Yuri Aşatoviç. *Sovyetlerin Açısından Jöntürk Hareketi*. İstanbul: Yordam Yayınları, 2015.
- Prens Sabahaddin. *İttihat ve Terakki'ye Açık Mektuplar-Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Ve İzahlar*, Haz. Ahmet Zeki İzgöer. İstanbul: DBY Yayınları, 2018.
- Ramsaur, E. Ernest. *Jöntürkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2011.
- Saatçi, Meltem Begüm. "Makedonya Sorunu", *Balkanlar El Kitabı Cilt 1:Tarih*, ed. Osman Karatay- Bilgehan A. Gökdağ, 558. Ankara: Karam&Vadi Yayınları, 2006.
- Sandalcı, Ulvi-Sandalcı, İnci. *Tarihsel Perspektifte Vergiye Karşı Tepkiler*. Kütahya: Legal Yayıncılık, 2020.
- Saygılı, Hasip. "1903 Makedonyasında Reformlara Tepkiler: Manastır Rus Konsolosu Aleksandır Rostkovski'nin Katli", *Karadeniz Araştırmaları*, (Güz 2013).
- Saygılı, Hasip. *1905 Rus Devrimi ve Sultan Abdülhamid*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.
- Sayın, Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavaidi (Osmanlı Vergi Sistemi*. Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları, 1999.
- Scheer, Tamara. "Yenipazar Sancağı'nda Avusturya-Macaristan Mevcudiyeti (1879-1908)", *Toplumsal Tarih*, 264, 2015.
- J. Shaw, Stanford - Shaw, Ezel Kural. "*Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye 2*". İstanbul: Ekin Yayınları, 2017.
- Şenışık, Pınar. "Osmanlı Makedonyası'nda Şiddet ve Nisan 1903 Olayları", *Türkiyat Mecmuası*, c.27/1 2017.
- Şimşek, Gülsüm. *II. Abdülhamid Dönemi Siyasi Sürgünler*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Osmanlı Mali Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Terakki*.
- Terzi, Arzu. "Osmanlı-Yunan Tashih-i Hudud Meselesi Sırasında Başvurulan Mali Kaynak: Vergi-i Şahsi", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 15. sayı [Prof. Dr. M. Münir Aktepe' ye Armağan], (1995). 535-545.
- The National Archives, Foreign Office (F.O), 424/210*
- Thoreau, Henry David. *Sivil İtaatsizlik*. İstanbul: Say Yayınları, 2020.

- Tokay, Gül. *Makedonya Sorunu Jöntürk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)*. İstanbul: Afa Yayınları 1997.
- Tuğluca, Murat. “Güvenlik Kaygılarının İdari Modernleşmeye Etkisi: Taşlıca’nın İdari Dönüşümü (1851-1912) ”. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama (OTAM) Dergisi*, 38, (Güz 2015).
- Türkdoğan, Orhan. “1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması I”, *Türk Kültürü*, XXII/257, (1984).
- Türkdoğan, Orhan. “1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması II”, *Türk Kültürü*, XXII/256, (1984).
- Türkdoğan, Orhan. “1906-1907 Erzurum Hürriyet Ayaklanması III”, *Türk Kültürü*, XXII/257, (1984).
- Türkmen, Zekeriya. “II.Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusu’nun Modernizasyonu İçin Kurulan Techizât-ı Askeriye Nezâreti ve Faaliyetleri”, *Marmara Üniversitesi Yayınları, Prof.Dr.Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul, 479-493, 1995.
- Uğur, Ahmet- Karabulut, Recep. “Osmanlı Devletinde Dış Borçlar ve Tasnifi (1854-1914)”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 23, 17-36, (Temmuz 2022).
- Yalçın, Emruhan. *Milli Mücadeleye Sadakat ve Mustafa Durak Sakarya*. Ankara: Bizbize Yayınları, 2008.
- Yarcı, Güler. “Osmanlı Diplomasisinde Makedonya Meselesi”, *Elektronik Siyaset Bilimleri Dergisi*, 4/1, 90-91, 2013.
- Yetişgin, Mehmet - Başkan, Ömer Faruk. “Yeni Pazar Sancağı Üzerinde Avusturya-Macaristan, Sırbistan ve Karadağ’ın Hâkimiyet Mücadeleleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 118/232, (2018).
- Yılmaz, Mehmet Serhat. “II. Meşrutiyet Öncesi Kastamonu’da Bir Ayaklanma Girişimi”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 30 / 30, (Aralık 2010).
- Yurdalan, Kazım. “322 yılı sonbaharında Erzurum’a kışlık eşya satmağa gelen adam”, *Doğu* (28 Birinci Kânun 1937), 5.

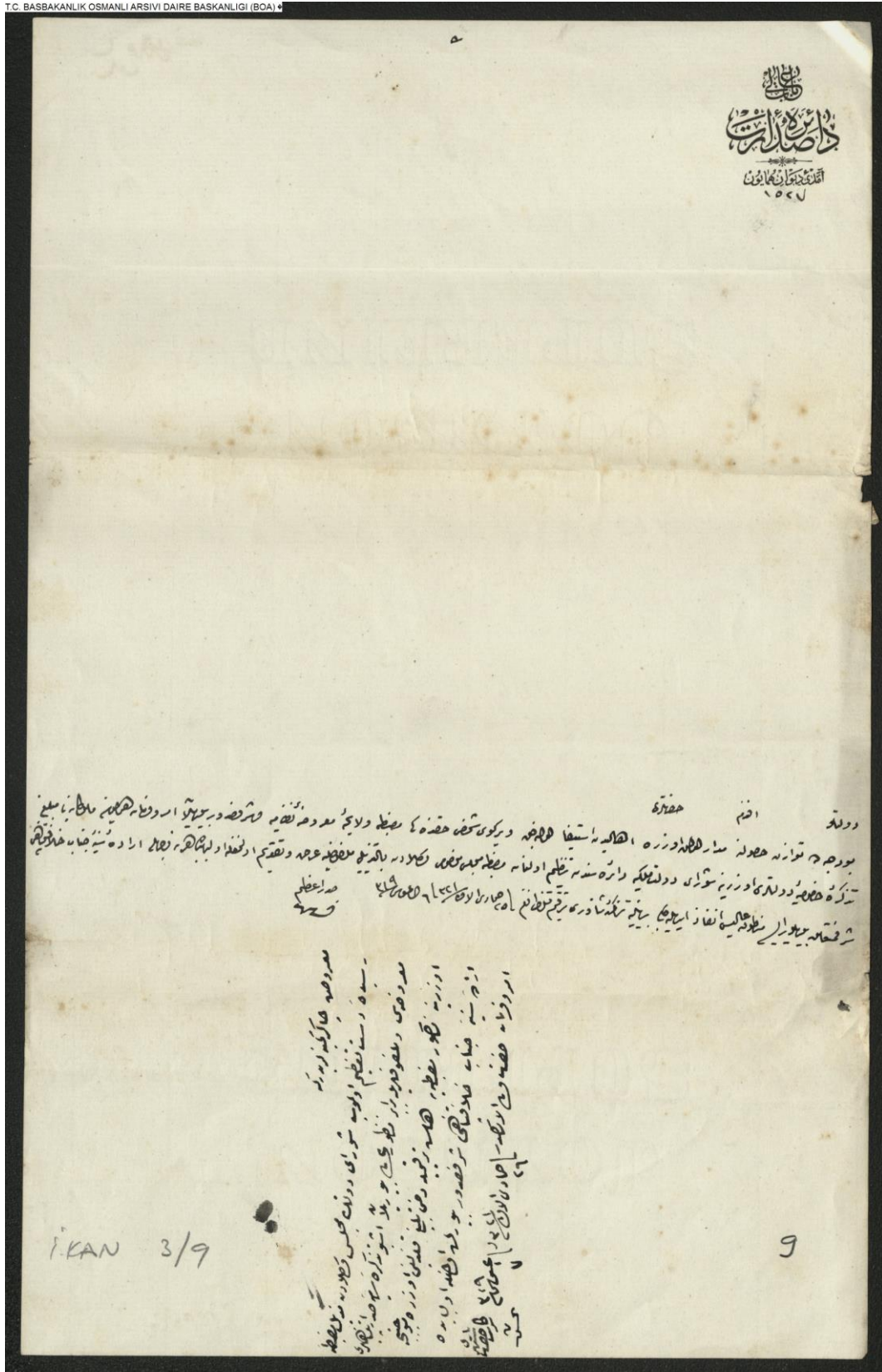
EKLER

Ek 1: Hayvanat-ı Ehliye Vergisi toplanması hakkında irade (19 Ağustos 1903).

Ek 2: Şahsi Vergi toplanması hakkında irade (19 Ağustos 1903).

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

İKAN.00003.00009.009

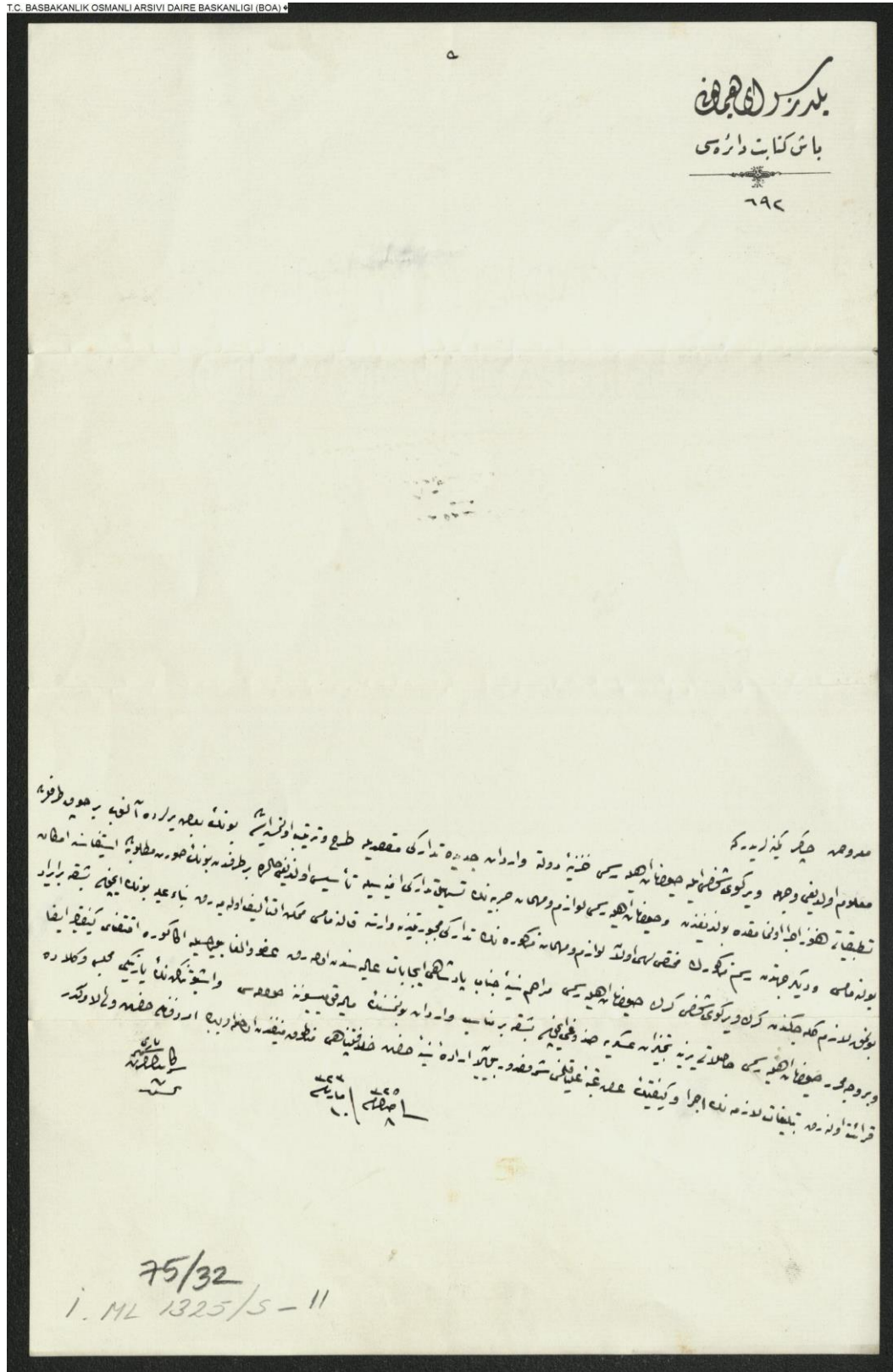
Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIGI (BOA) ♦

i.ML.00075.00027.004

283

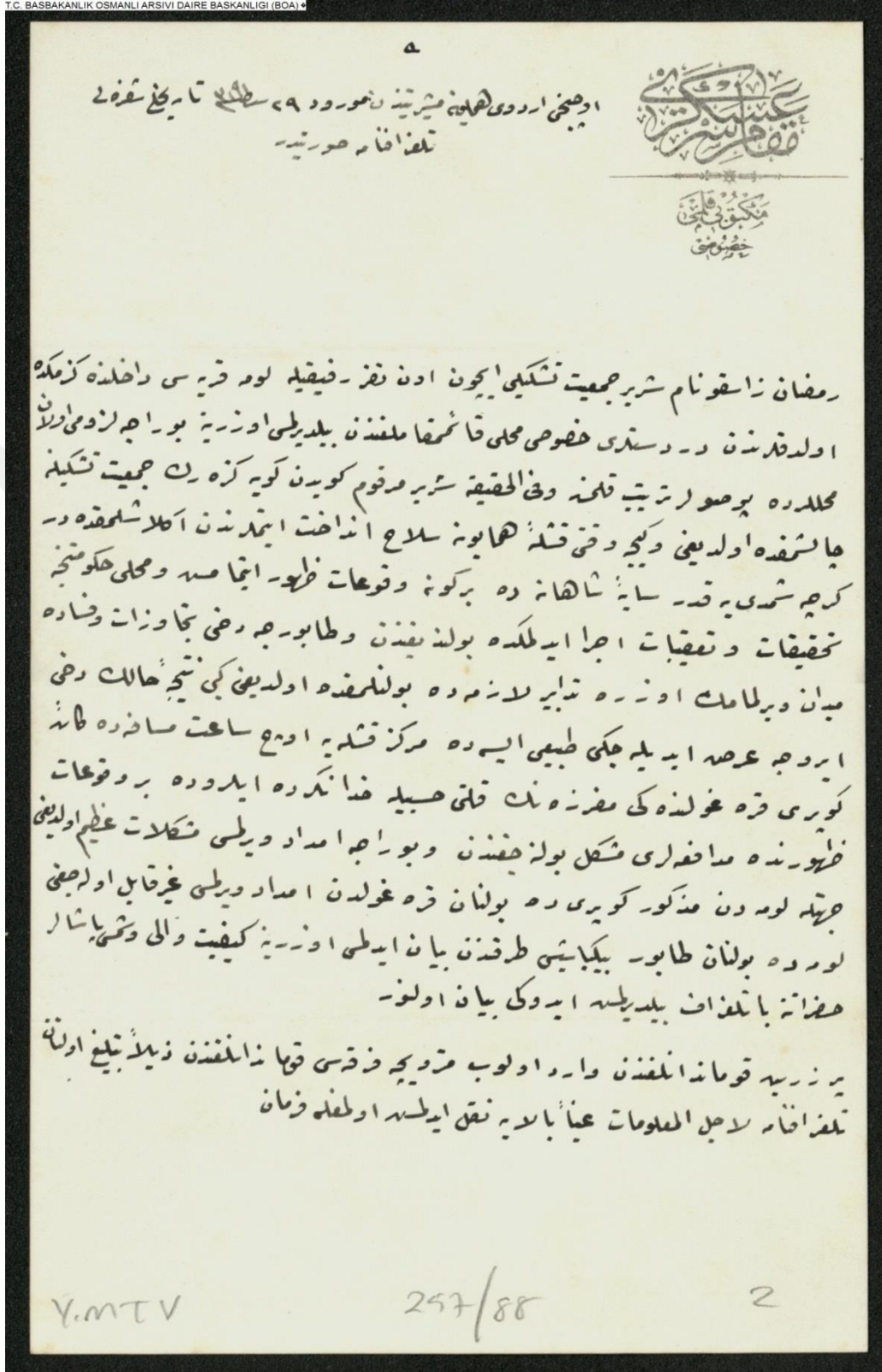
Ek 4: Hayvanat-ı Ehliye ve Şahsi Verginin kaldırılması hakkında irade (23 Mart 1907).

İ.ML.00075.00032.001

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

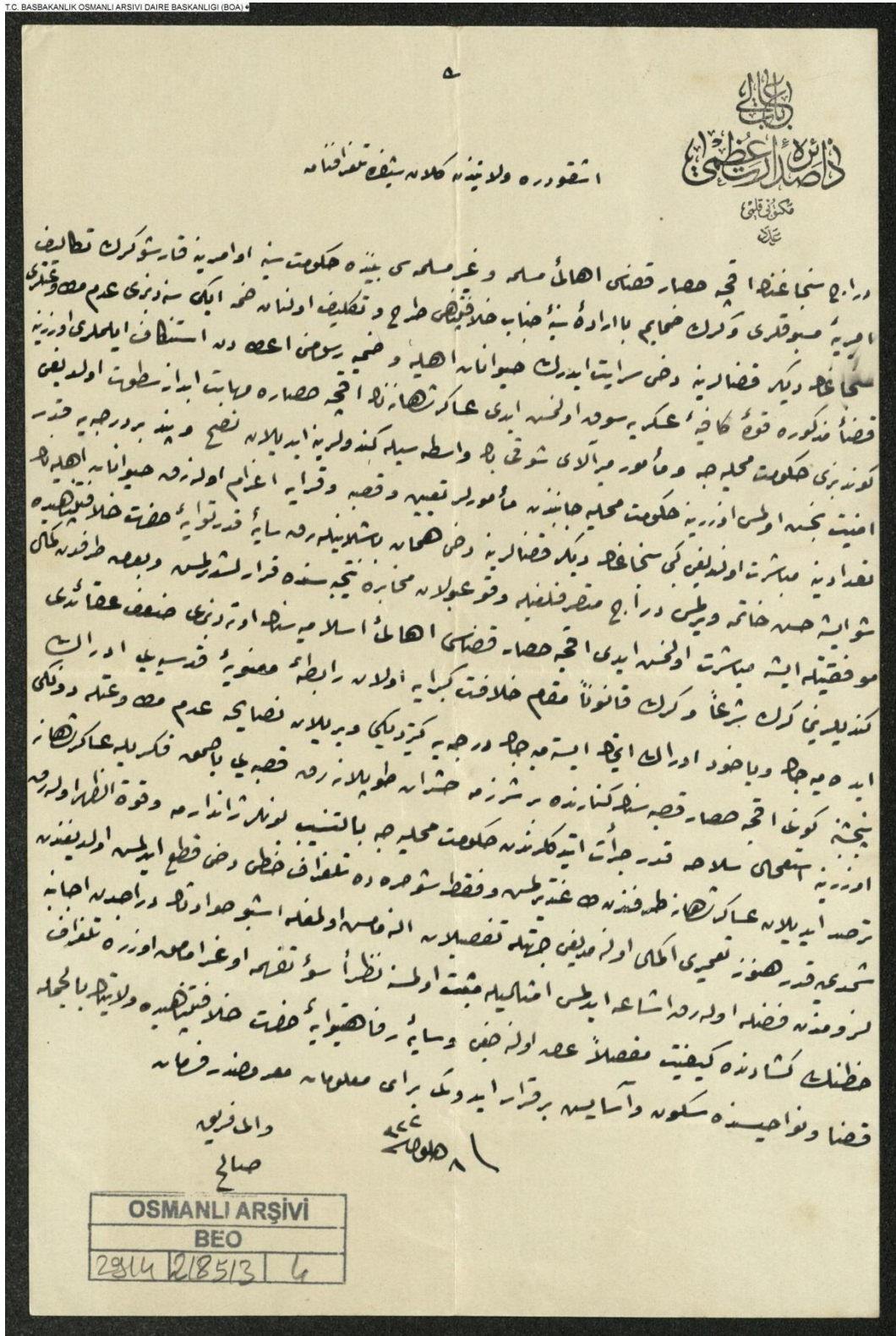
Ek 5: Luma'da askerlere saldırmak için cemiyet teşkil eden Ramazan Zasko isimli şahıs hakkında yazılan belge (13 Mart 1904).

Y.MTV.00257.00088.002

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

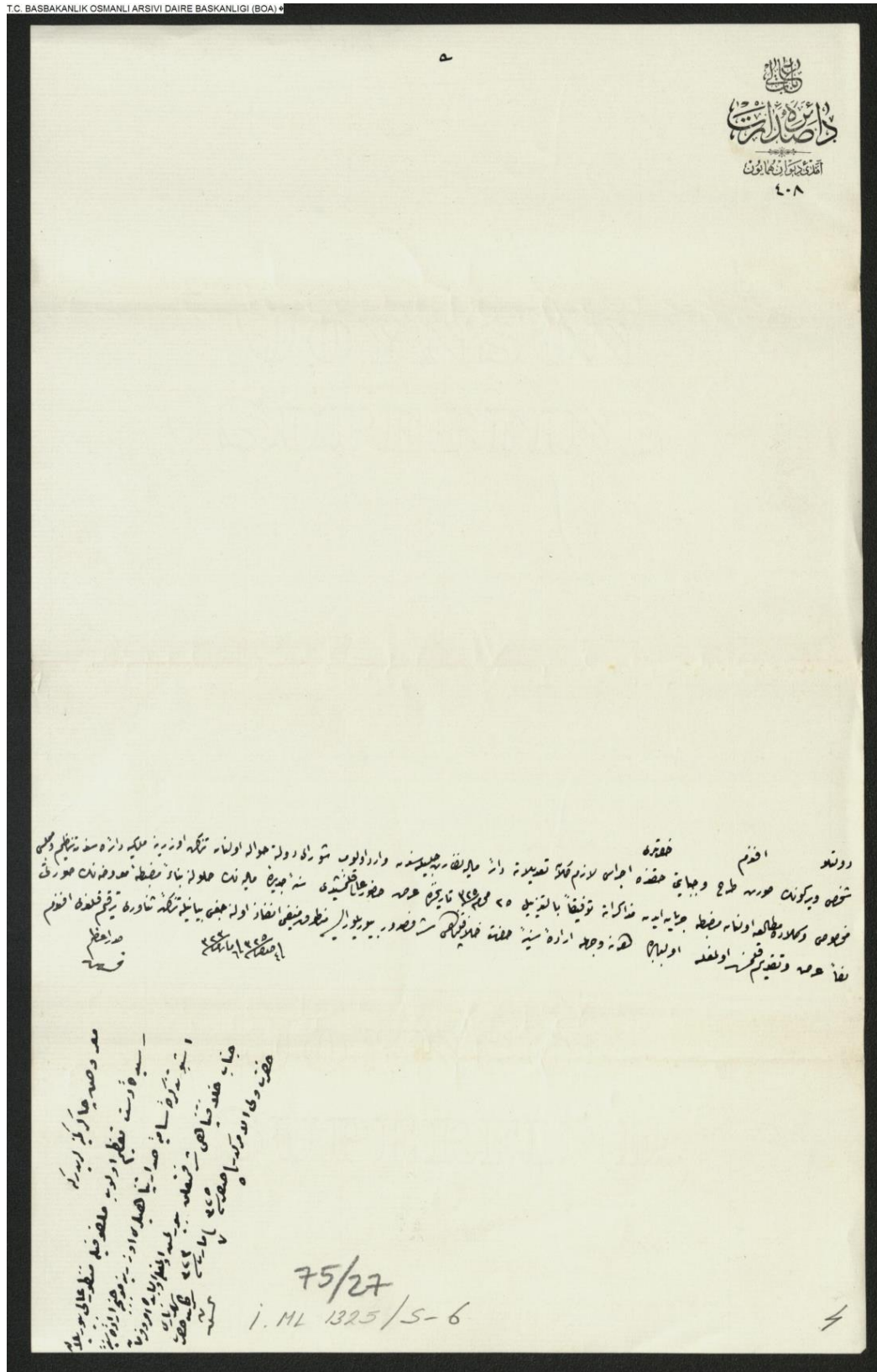
Ek 6: Akçahisar'da asilerin telgraf tellerini keserek isyan ettikleri hakkında belge (21 Eylül 1906).

BEO.002914.218513.004

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

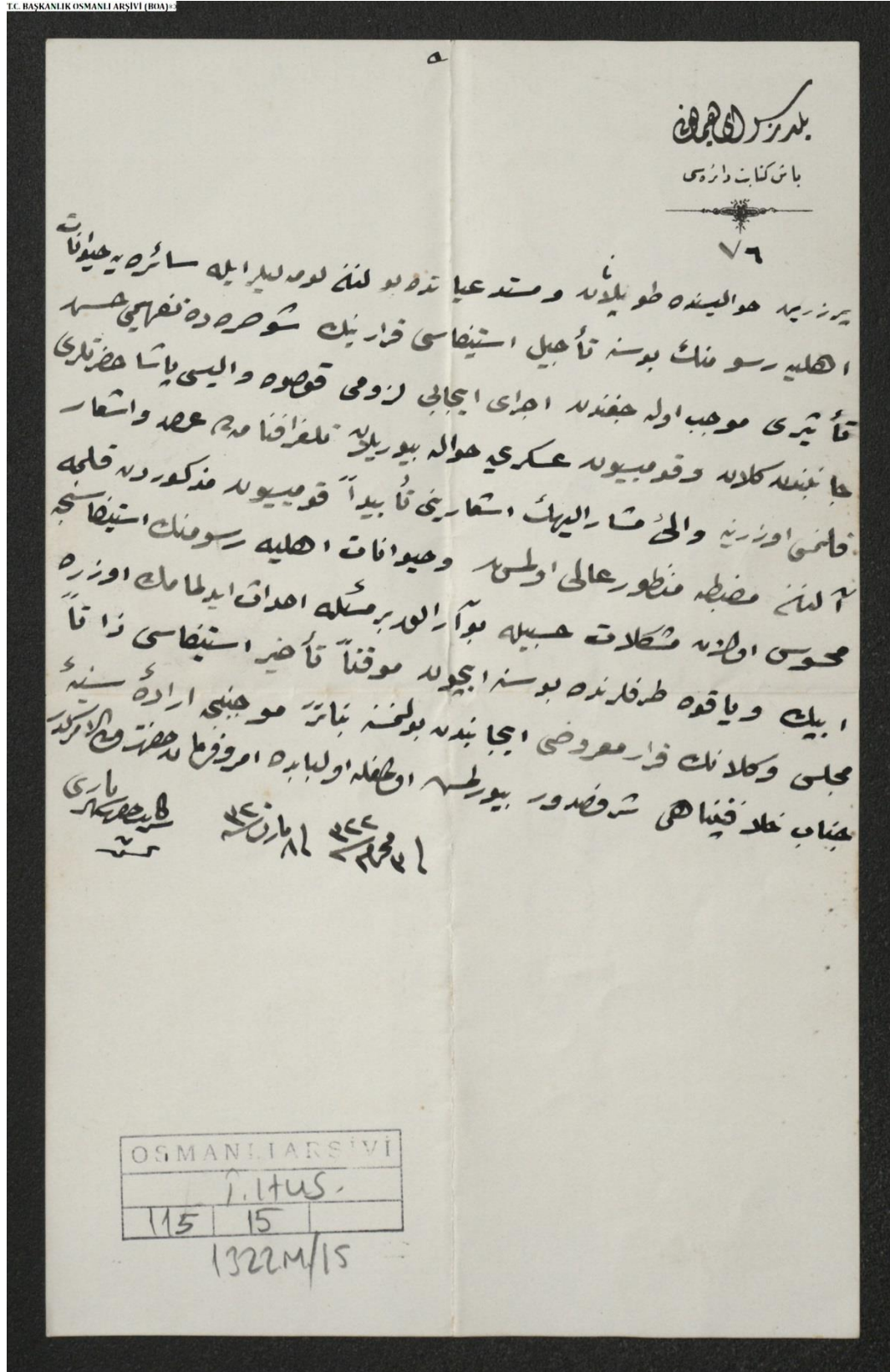
Ek 7: Şahsi Verginin revize edilmesi hakkında irade (20 Mart 1907).

İ.ML.00075.00027.004

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

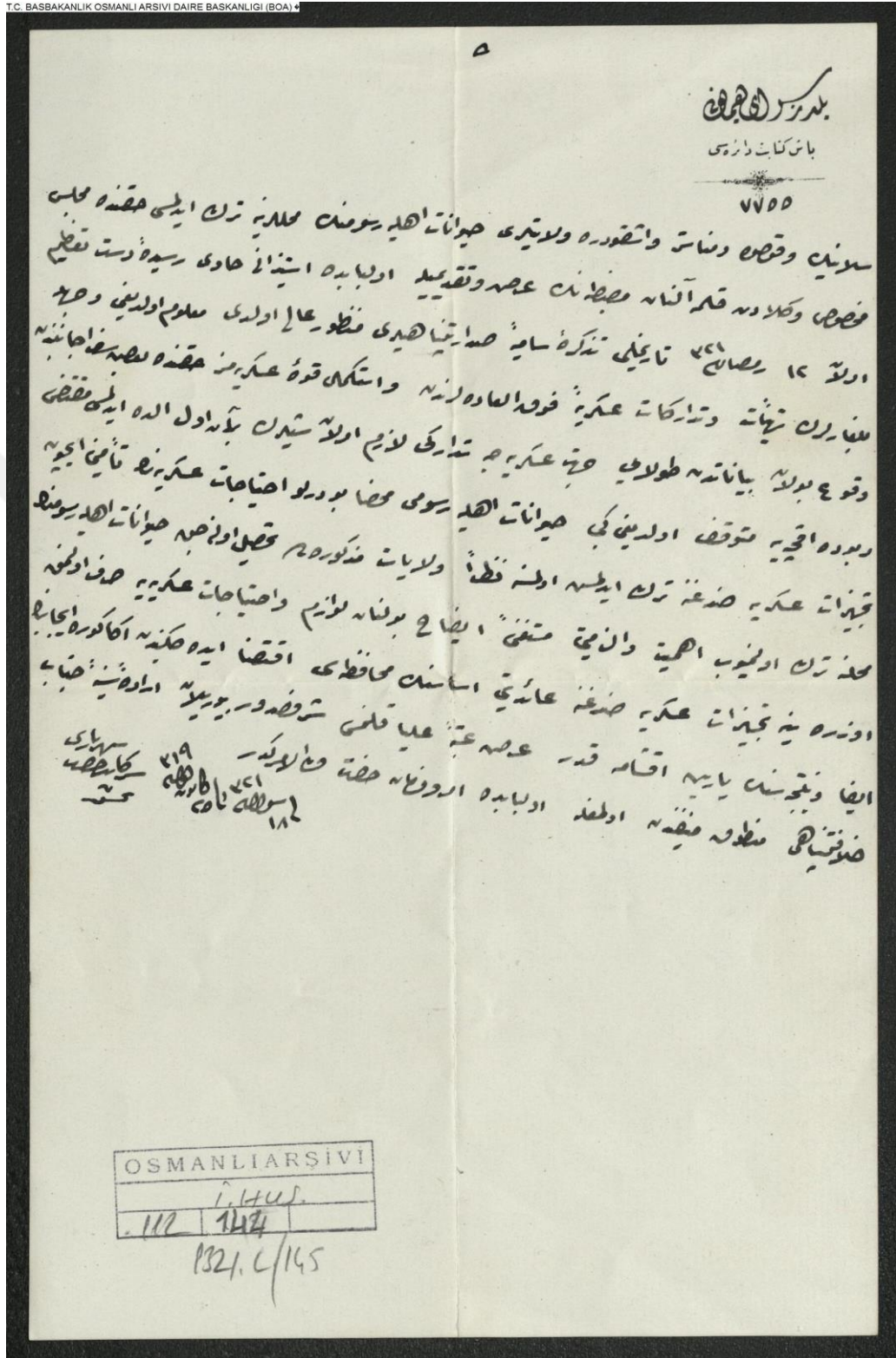
Ek 8: Hayvanat-ı Ehliye Vergisinin İpek ve Yakova civarlarından 1 yıl toplanmaması hakkında irade.

İ.HUS.00115.00015.001

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ek 9: Hayvanat-ı Ehliye Vergisininin Teçhizatı Askeri Nezareti dışında başka bir alanda kullanılmaması hakkında yazı (7 Ocak 1904).

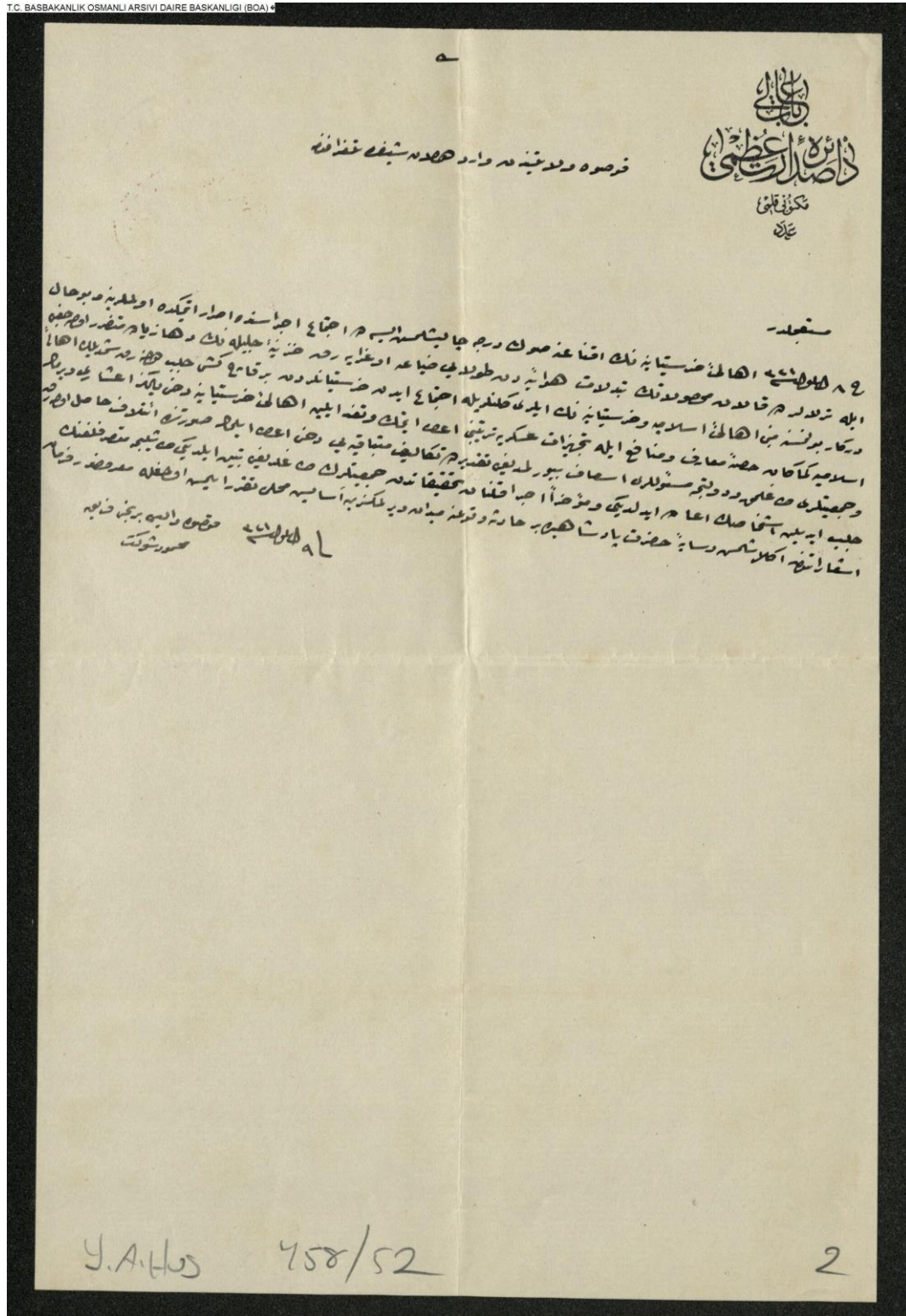
İ.HUS.00112.00144.001

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

[illegible]

290

Ek 11: Taşlıca'da vergilerin bir müddet eski usulle toplanması hakkında karar (22 Eylül 1905).

Y.A.HUS.00493.00052.002

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

[illegible]

292

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

OSMANLI ARŞİVİ		
TFR. I. KÜ		
61	6048	4

293

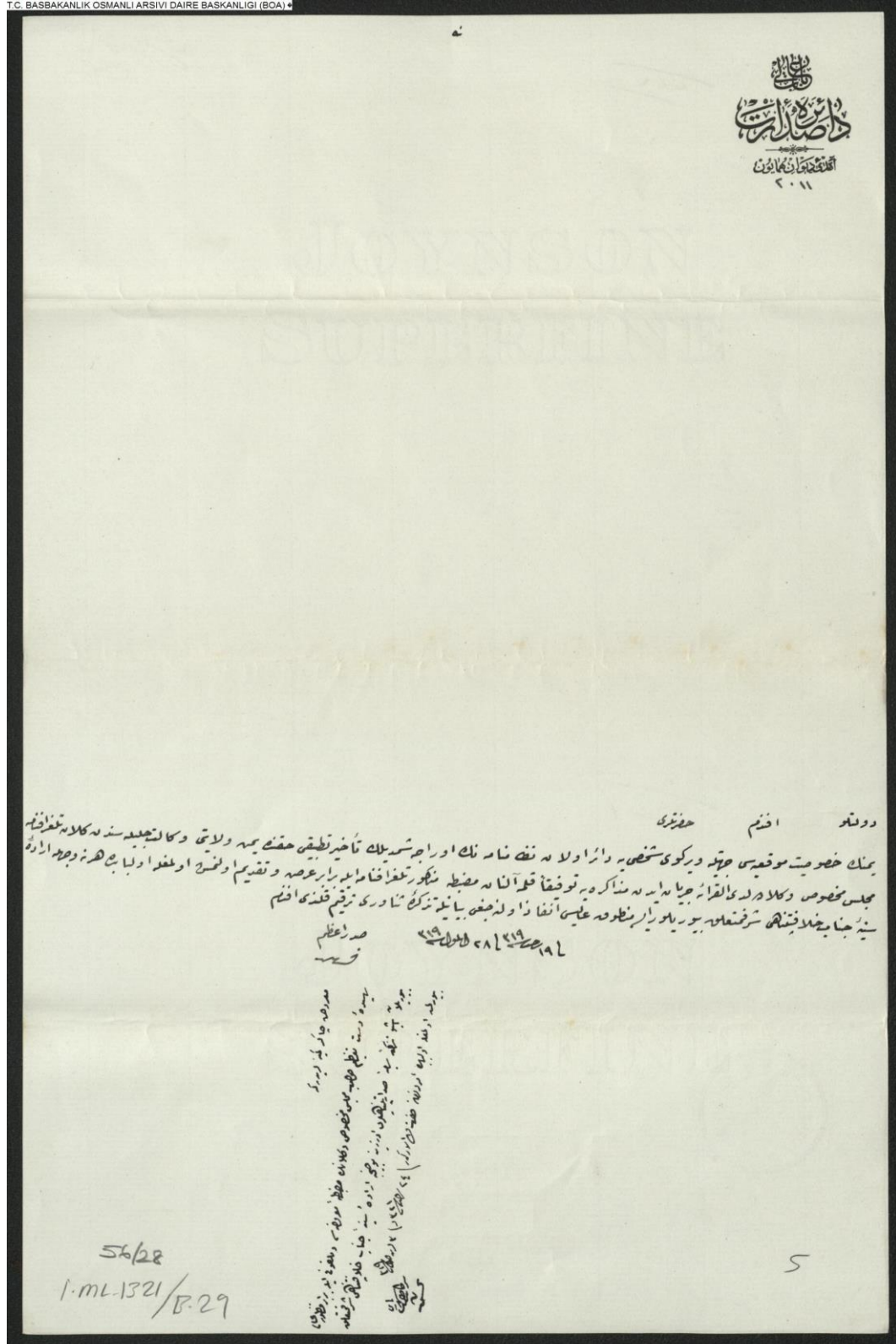
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) •

BEO.002297.172203.004

294

Ek 15: Yemen'de Şahsi Vergi'nin tehir edildiği hakkında irade (16 Ekim 1903).

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

İ.ML.00056.00028.005

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) ♦

I.ML.00067.00072.007

296

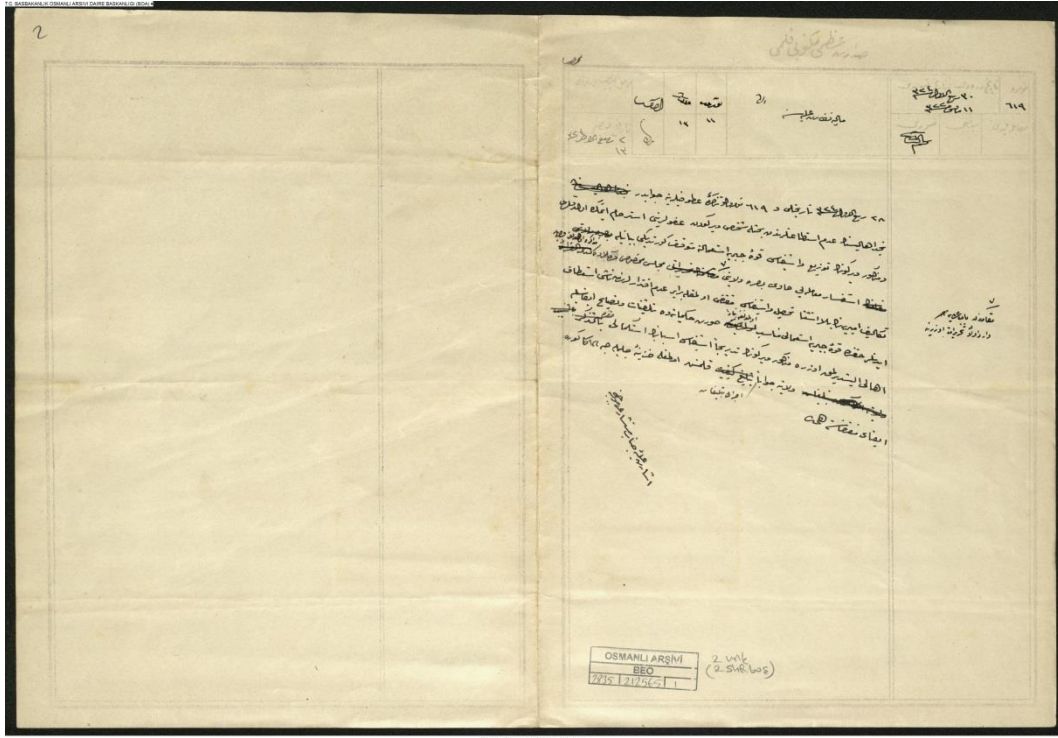
T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) ♦

[illegible]

OSMANLI ARŞİVİ		
DH.ŞFR		
358	165	

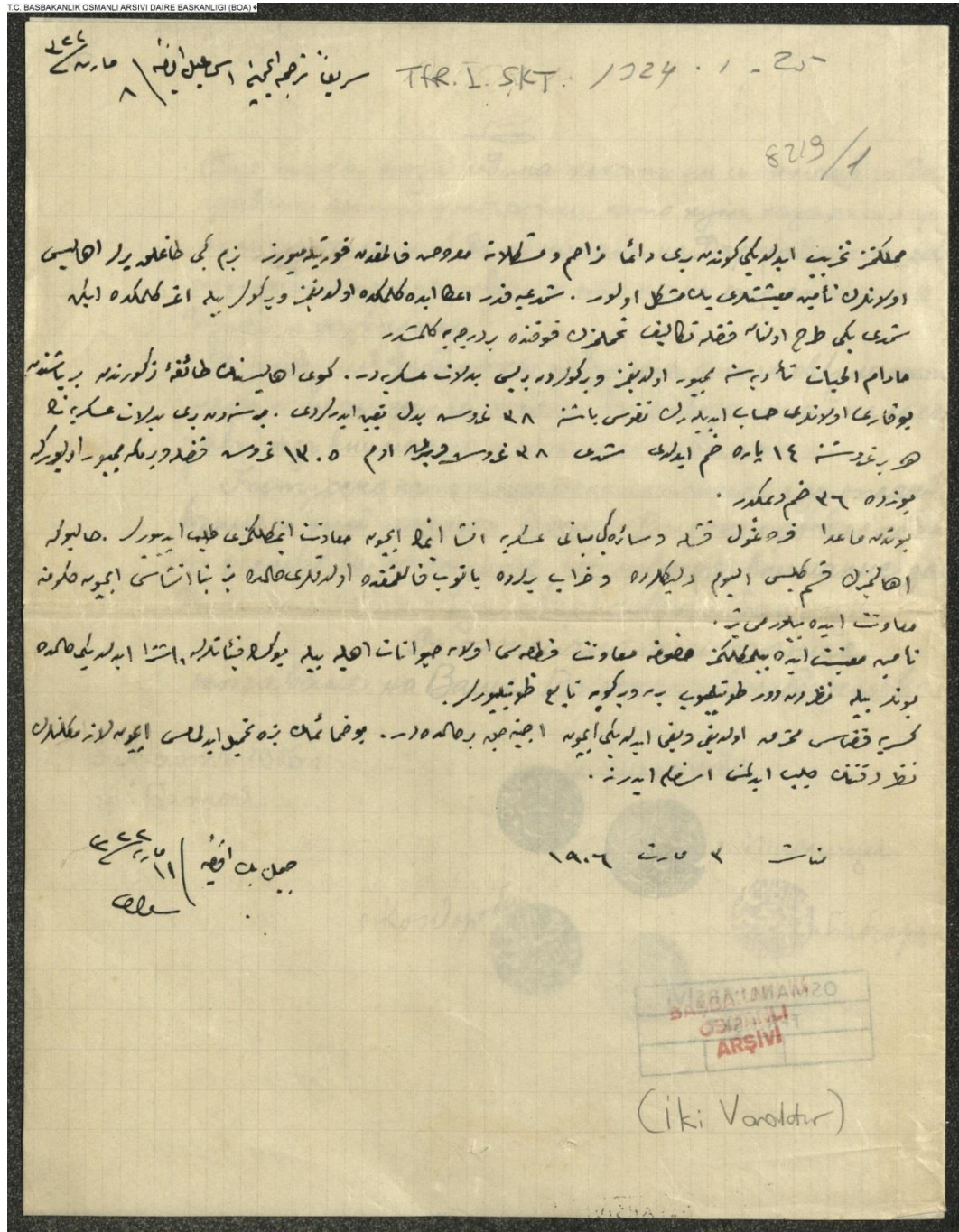
Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ek 18: Şahsi Vergiyi ödemeye gücü olmayan Necid ahalisinin vergi toplanması esnasında zorlanmaması hakkında belge (24 Mayıs 1906).

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

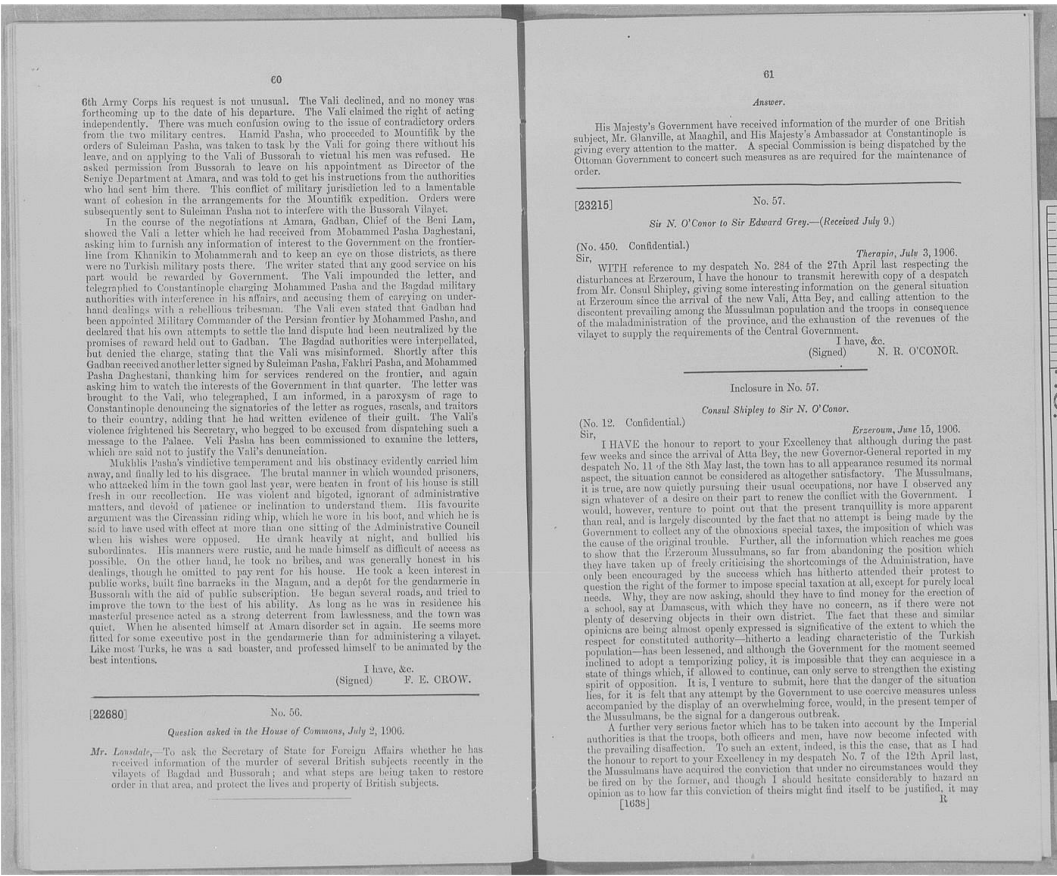
Ek 19: Kesriye Hristiyanlarının Bedel-i Askeri Vergisi'nden muaf tutulma talepleri hakkında şikayetnâme (21 Mart 1906).

TFR.I.ŞKT.00083.08219.001

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ek 20: İngiltere'nin Erzurum konsolosunun vergi olayları hakkında yazdığı rapor (15 Haziran 1906).

Kaynak: Foreign Office (F.O), 424/210

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA) •

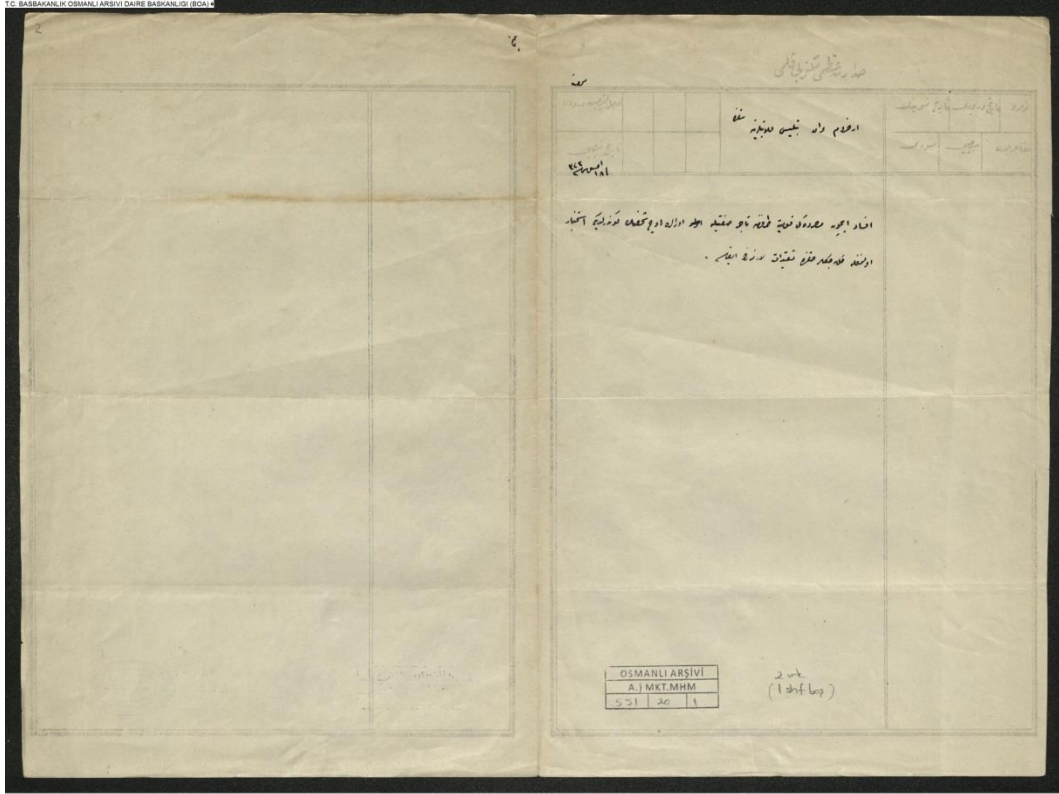
Y.A.HUS.00518.00025.002

301

302

۵
 ۲۰۸
 ۳
 ۱۰۵۴ ۱۴۵۲/۱۲۲۵.۴/۳۰
 ۳۰
 I.DH.01452

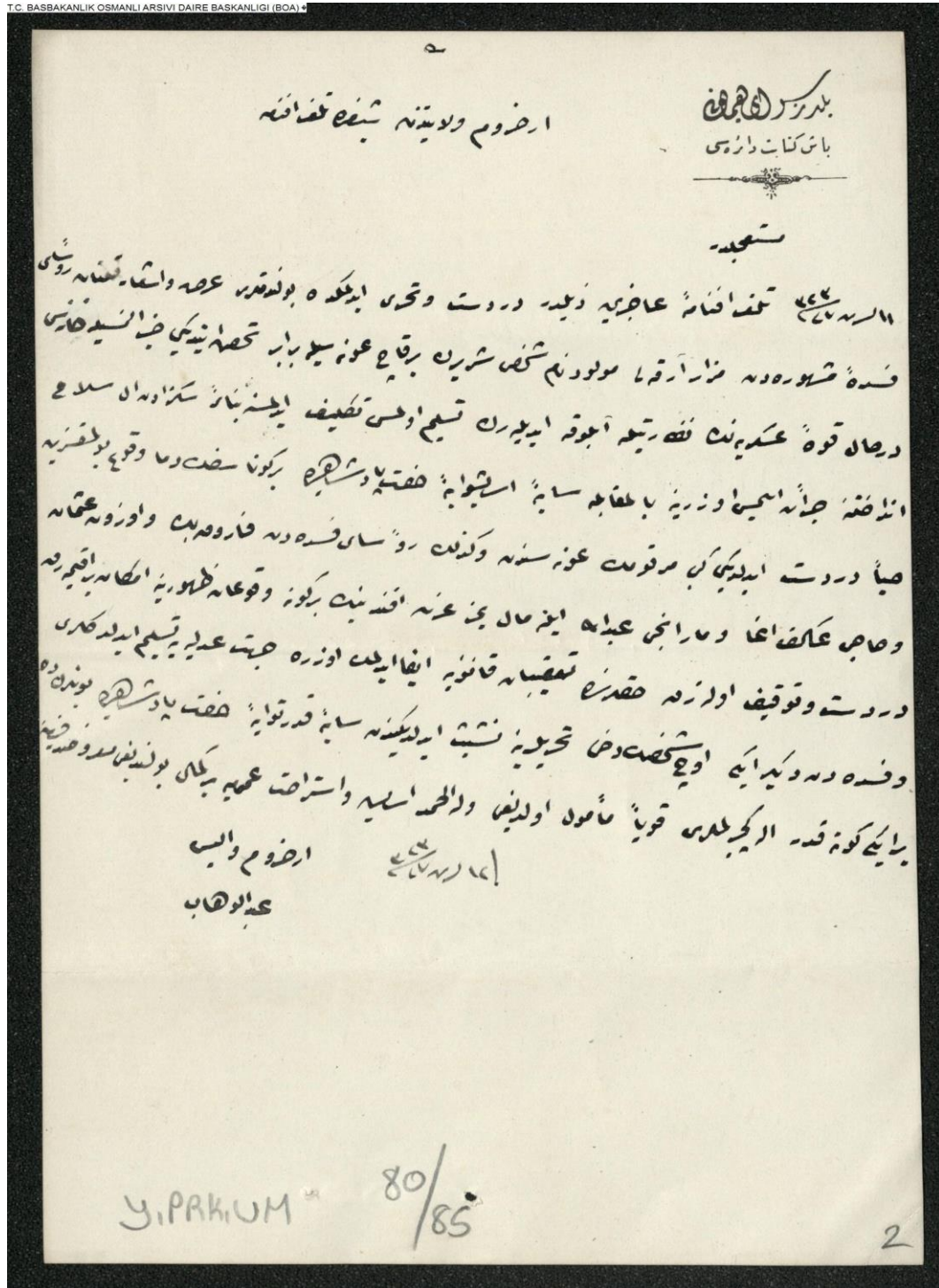
Ek 24: Mısır'daki İttihatçıların Anadolu'ya tüccar kılığında gönderildikleri hakkında Sadarettin Erzurum ve Bitlis vilayetlerine yazılan yazı. (31 Ağustos 1906).

A.JMKT.MHM.00551.00020.001

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

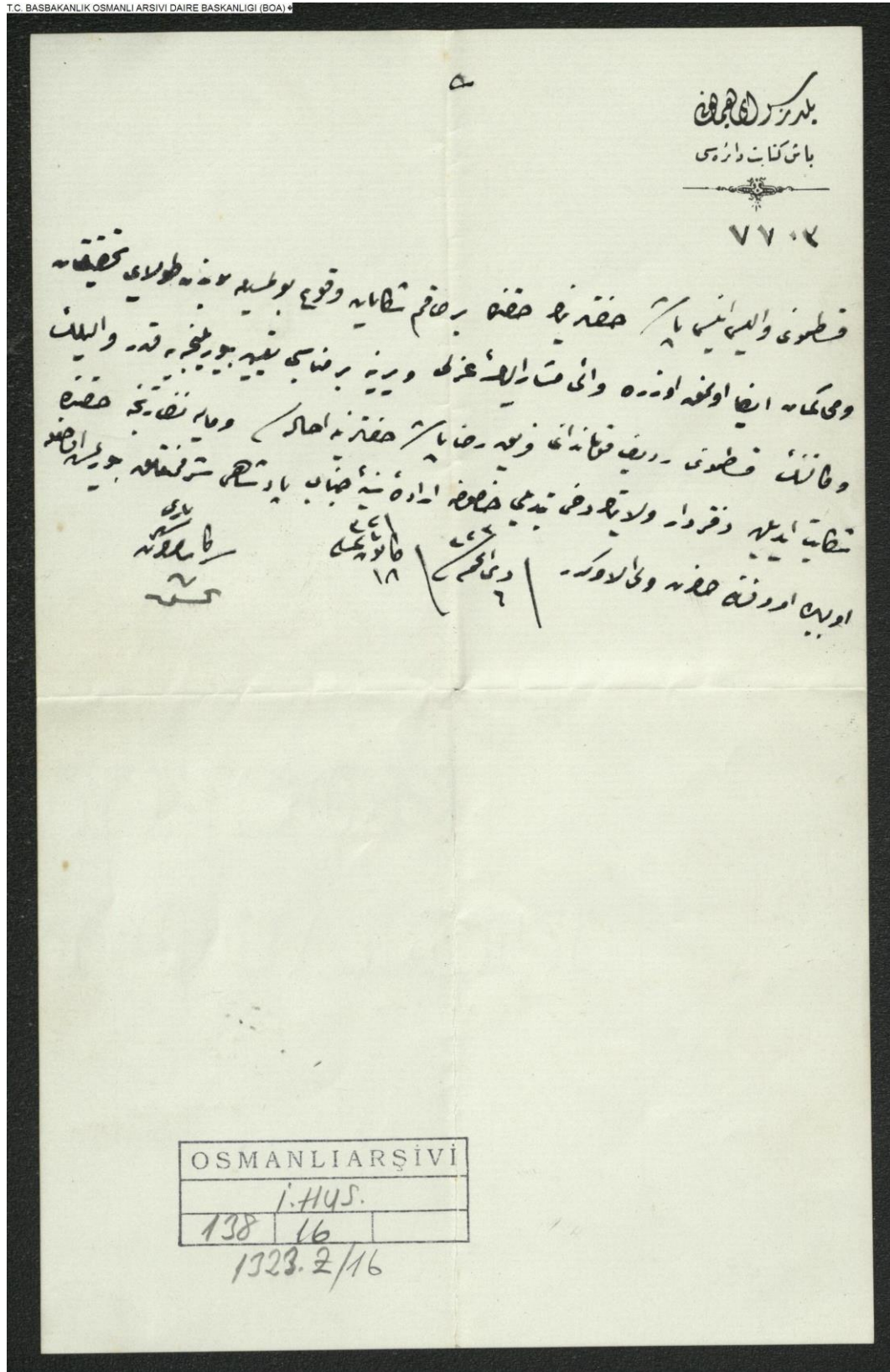
Ek 25: Erzurum vergi ayaklanmalarına katılan zanlıların tutuklanması hakkında yazı. (25 Kasım 1907).

Y.PRK.UM.00080.00085.002

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ek 26: Kastamonu Valisi Mehmet Enis Paşa'nın görevinden azledilmesi hakkında irade (31 Ocak 1906).

İ.HUS.00138.00016.001

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Ek 27: Hüseyin Tosun Bey'in ölüm haberi.

Sabık meb'uslardan Hüseyin Tosun Bey irtihal etti

Sabık meb'uslardan Hüseyin Tosun Bey'in biaman bir kanserin feci tesirlerinden kurtulamıyarak irtihal ettiğini teessüf ve teessürle haber aldık. Hüseyin Tosun Bey senelerce bu vatan **Hüseyin Tosun Bey** ve bu millet için çalışmış kıymetli bir vatandaşı. Bir çok seneler matbuat âleminde çalışmış ve İctihat gazetesinde kıymetli yazılar yazmıştı. Hüseyin Tosun Beyin irtihali hakikaten **bir ziyadır.**

Uzaklaştır Sonraki Sayfa

Kaynak: Cumhuriyet Gazetesi (15 Ocak 1930).

Ek 28: Mustafa Durak Sakarya Bey'in fotoğrafi.

Kaynak: <https://erzurumportali.com/shf/4378/Mustafa-Durak-Sakarya>

ÖZ GEÇMİŞ

Adı ve Soyadı : Nurullah NEHİR
Bildiği Yabancı Diller : İngilizce
Aldığı Sertifikalar :
Uzmanlık Alanı :

Derece	Bölüm/Program	Üniversite	Yıl
Lisans	Tarih	Atatürk Üniversitesi	2005
Y. Lisans	Yakınçağ Tarihi	Atatürk Üniversitesi	2015

Görevler :

Görev Unvanı	Görev Yeri	Yıl
Tapu Arşiv Uzmanı	Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Erzurum Bölge Müdürlüğü	2009-2010
Arşiv Uzmanı	Devlet Arşivleri Başkanlığı/Osmanlı Arşivi Daire Bşk.	2010/2017
Öğretim Görevlisi	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	2017-

Eserler :

A. Uluslararası hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

A1.

B. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında (proceedings) basılan bildiriler:

B1.

C. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplar veya kitaplardaki bölümler:

C1. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplar:

C1.1.

C2. Yazılan ulusal/uluslararası kitaplardaki bölümler:

C2.1.

D. Ulusal hakemli dergilerde yayımlanan makaleler:

D1.

E. Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında basılan bildiriler:

E1.

F. Sanat ve tasarım etkinlikleri:

F1.

G. Diğer yayınlar: (Yukarıdaki maddelerde yer alan başlıklardaki kategorilere girmeyen ve belirtilmek istenen tüm eserler bu maddenin altında belirtilecektir.)